

І. О. Малиновський

**РАДЯНСЬКІ ПОПРАВЧО-ТРУДОВІ
УСТАНОВИ ПОРІВНЮЮЧИ
З БУРЖУАЗНИМИ ТЮРМАМИ**

Острог, 2013

УДК 343.8
ББК 67
М19

**ІНСТИТУТ ПРАВА ІМ. І. МАЛИНОВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

**ЗАХІДНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

Малиновський І.О.

М19 Радянські поправчо-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами / За редакцією та від редактора В. О. Попелюшка. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 306 с.

В монографії автором представлена цілісна концепція виправно-трудового (пенітенціарного) права та пенітенціарної справи як таких, що розраховані на запобігання злочинам, виправлення злочинців і пристосування їх до умов суспільного життя. Викладені в ній положення та ідеї не втратили своєї актуальності й нині.

Розрахована на юристів, істориків права, працівників пенітенціарної справи. Може бути цікавою широкому колу читачів.

*© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2013*

ВСЕУКРАЇНСЬКА
АКАДЕМІЯ НАУК
Збірник Соціально-Економічного
Відділу

№ 16

ACADÉMIE DES SCIENCES
OUKRAÏNIENNE
Recueil de la Classe des Sciences
Sociales-Économiques

Академик О. О. МАЛИНОВСЬКИЙ

РАДЯНСЬКІ
ПОПРАВЧО-ТРУДОВІ УСТАНОВИ
ПОРІВНЮЮЧИ
З БУРЖУАЗНИМИ ТЮРМАМИ

У КИЇВІ—1928

РАДЯНСЬКІ
ПОПРАВЧО-ТРУДОВІ УСТАНОВИ
ПОРІВНЮЮЧИ
З БУРЖУАЗНИМИ ТЮРМАМИ

Бібліографічний опис та шифри для бібліотечних каталогів на цю книгу вміщено в „Додатку Українського Друку” та „Картовому репертуарі” Української Книжкової Палати.

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії Наук, акад. Аг. *Кримський*.

Київський Окріт № 232. 1928.
Зам. № 995—1200 прим.

ВІД РЕДАКТОРА

Автор даної монографії – видатний науковий, громадський, просвітницький та політичний діяч Росії і СРСР першої третини ХХ ст., Іоаннікій (Оникій) Олексійович Малиновський (1868-1932 рр.), юрист за освітою, історик права та держави за науковим фахом волею долі з червня 1920 р. по лютий 1924 р. як контрреволюціонер відбував покарання у радянських місцях позбавлення волі. Щодня спостерігаючи життя в ув'язненні і відчуваючи увесь його тягар безпосередньо на собі, І. Малиновський у першу чергу не як в'язень, а як науковець, капітально дослідив виправно-трудове право та в'язничну систему в цілому, показав їх недоліки та з науково-практичних позицій запропонував шляхи їх усунення з метою удосконалення і права, і пенітенціарної справи.

Спочатку, за дорученням Московського Інституту Радянського права (нині – Інститут держави і права Російської академії наук), вчений-в'язень дослідив Іванівський табір особливого призначення в Москві, у якому відбував покарання (в ті часи таке практикувалося), про який написав наукову статтю та склав його історію. Зацікавившись виправно-трудовою (пенітенціарною) справою, Іоаннікій Олексійович поставив собі за мету науково дослідити тему про радянські виправно-трудові установи, порівнюючи з буржуазними тюрмами.

Працював І. Малиновський над цією темою не лише в ув'язненні, а й після виходу на волю. З-під його пера в цьому напрямі з-поміж інших вийшли такі значні роботи як: «Пенитенциарное дело в РСФСР (1923); «Проект «Исправительно-Трудового Кодекса» (1924); «Редакционные погрешности Исправительно-Трудового Кодекса» (1925); «Карательская политика Советской власти и «Исправительно-Трудовой Кодекс» (1925); «Кара й засоби соціального захисту» (1926); «Строгая изоляция» (1926); «Кари майнові і кари особисті» (1927); «Позбавлення волі злочинця в минулому і сучасному» (1927); «Короткореченцеве позбавлення волі» (1928); «Исправительно-трудовые кодексы отдельных республик или исправительно-трудовой кодекс СССР» (1928). Своєї

мети, ґрунтуючись на уже написаному, автор досяг написанням монографії, що пропонується читачеві – «Радянські поправочно-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами» (1928).

Ця робота І. Малиновського – цілісна для свого часу концепція пенітенціарної справи. В ній автор, із застосуванням історичного, порівняльного, соціологічного та інших методів наукового дослідження всебічно і повно розглянув питання щодо пенітенційного закону, видів місць ув'язнення, систем ув'язнення, примусової праці по місцях ув'язнення, матеріальних умов в'язничного життя, дисципліни по місцях ув'язнення, управління місцями ув'язнення та патронату.

Обізнаний із пенітенціарною справою читач навряд чи заперечуватиме, що низка ідей І. Малиновського щодо пенітенціарного права та пенітенціарної практики були втілені радянською владою і застосовується в Україні й тепер. Більшість же з тих, що не втілені, – чекають свого часу.

Народився і отримав середню освіту І. Малиновський у м. Острозі Волинської губернії. Продовжив навчання в Києві в колегії Павла Галагана, а потім на юридичному факультеті Київського Імператорського університету св. Володимира, який закінчив у 1892 р. блискучим захистом студентської наукової роботи, за яку був нагороджений золотою медаллю університету. На основі цієї роботи в 1895 р. була видана його перша монографія «Учение о преступлении по Литовскому Статуту», а сам Іоаннікій Олексійович залишений при університеті як магістрант. У 1897/1898 рр. він склав іспит на магістра державного права і отримав звання приват-доцента.

З 1898 р. по 1913 р. І. Малиновський в Томську, професор юридичного факультету Томського Імператорського університету. В 1912 р. в його роботі «Кровавая месть и смертные казни» (в 2-х виданнях, 1908 р. і 1909 р.) царизм убачить «возбуждение к бунтовщическим деяниям и к ниспровержению существующего строя» і на цій підставі автор Омським окружним судом буде засуджений до ув'язнення, а книгу суд постановить знищити. Від відбування покарання його тоді врятує Маніфест до 300-річчя дому Романових (амністія), а опальний професор в 1913 р. буде переведений у Варшавський Імператорський університет.

У зв'язку з імперіалістичною війною І. Малиновський разом з університетом в 1915 р. переїде в Ростов-на-Дону, де продовжить викладати уже в Донському університеті, займаючись одночасно просвітницькою та політичною діяльністю.

Після лютневої революції 1917 р. Іоаннікія Олексійовича як видатного діяча партії «Народна свобода» (партія кадетів) виберуть головою Ростова, а в цивільному уряді А. Денікіна він буде працювати у Міністерстві народної освіти.

З приходом Радянської влади за співпрацю з Денікіним та за критичні виступи проти терористичних методів діяльності більшовиків його як «контрреволюціонера» Дон. ЧК в 1920 р. засудить до розстрілу. Завдяки заступництву А. Луначарського, М. Горького, Д. Курського, Н. Крупської та інших впливових діячів більшовицької партії і радянської влади вищу міру покарання замінять позбавленням волі.

Покарання професор відбував, про що він сам зазначає у передмові роботи, у Іванівському концентраційному таборі особливого призначення, в Рождественському та Покровському таборах, а після того, як було скасовано табори, в Іванівському поправчо-трудоному домі, в Ординській трудовій колонії і знову в Іванівському перехідному домі Москви.

Після відбування покарання у 1925 р. професора вдруге оберуть академіком Всеукраїнської академії наук, бо після обрання у 1918 р. вперше він через громадянську війну не зміг приїхати з Ростова-на-Дону в Київ і дати письмову на це згоду, як вимагалось. В 1926 р. Іоаннікій Олексійович переїде в Київ і до самої кончини повністю присвятить себе науковій діяльності.

Незважаючи на таке важке, насичене драматичними подіями життя, І. Малиновський написав та опублікував більш як 200 наукових, просвітницьких і публіцистичних робіт, у тому числі і цю, що написана автором у період так званої «українізації», становлення української мови, «репресованої» у 30-ті роки. А тому, за винятком очевидних «технічних огріхів», робота подається зі збереженням стилю, термінології та орфографії оригіналу.

Проф. В.О. Попелюшко

ПЕРЕДМОВА

Під час революції я перебував у Ростові н/Д., як професор Дінського (кол. Варшавського) Університету. Донщину (як і всі південно-східні козачі краї) слушно вважали за кубло контр-революції. Тому, коли Червона армія остаточно здобула Ростов, почалися численні викази, що обвинувачували в контр-революції. Через виказ заарештовано й мене, виряджено до Москви, і я, за постановою Всер. Надзв. Комісії, мусів вибути деякий (чималий) час в Іванівському концентраційному таборі особливого призначення, в Рождественському і Покровському таборах, а після того, як скасовано табори, в Іванівському поправчо-трудовому переходовому домі, в Ординській трудовій колонії і знов в Іванівському переходовому домі. Самий факт перебування в ув'язненні мав хоч-би й проти моєї волі познайомити мене з побутом в'язнів і з життям місць ув'язнення. Але я, окрім того, навмисне намагавсь геть-усяко поглибити та поширити це знайомство. Я працював у палітурні як учень і потім як майстер; працював у канцелярії як конторник; був за голову культурно-освітньої комісії в таборі і за секретаря навчально-виховальної частини в переходовому домі; зокрема, керував театральними виставами як режисер, актор і промовець вступних слів перед виставами та концертами або літературно-музичними вечірками; був за вчителя в школі для неписьменних і малописьменних в'язнів, викладав курси для добре письменних і читав окремі популярні лекції; брав участь у читанні й тлумаченні щоденних газет; завідував юридичним бюрою і тому мав близькі особисті стосунки мало не з усіма в'язнями, що вдавалися до мене по юридичну допомогу; викладав, за дорученням од директора переходового дому, курс поправчо-трудової справи команді доглядачів; на запрохання од інспектора культурно-освітньої частини Гол. Упр. м. у. РСФРР, брав участь у нарадах культурно-освітніх робітників московських м.у. І моя праця, що оце подається увазі читачів, це наслідок не тільки виучування

літератури та пам'яток тюремознавства й поправчо-трудової справи, ба й наслідок особистих переживань та власних спостережень.

У травні 1921 р. Інститут Радянського Права в Москві, за згодою Всер. Надзвич. Ком. і Гол. Упр. Примус. Робіт, доручив мені, в'язневі Іванівського табору особливого призначення, науково обслідувати той-же-таки Іванівський табір, а разом комендант табору дістав наказа – звільнити мене від примусових робіт і дозволити скористуватися з архіву й поточного канцелярського діловодства, щоб виконати доручене мені наукове завдання. В архіві і в канцелярії я відшукав надзвичайно цікаві матеріали, надто що-до складу в'язнів; працював з великим захопленням і склав докладну статтю під назвою «Ивановський лагерь особого назначения в Москве за первые два года его существования (авг. 1919 – авг. 1921 г.)» завбільшки близько 8 друкованих аркушів (потім я склав історію Іванівського табору аж до кінця його існування, себ-то до грудня 1922 р., коли табір перетворено в переходовий поправчо-трудовий дім).

Обслідуючи Іванівський табір, а так само що-дня спостерегаючи життя в ув'язненні, я зацікавився поправчо-труд. справою. Я поставив собі завдання – науково опрацювати тему про радянські поправчо-трудові установи, порівнюючи з буржуазними тюрмами. Працював над цією темою в ув'язненні і на волі, коли дістав дотермінове одзволення й деякий час перебував у Москві. Наприкінці 1925 р. роботу було підготовано до друку. Але того-ж-таки 1925 р. мене обрано на академіка Української Академії Наук, і з початку 1926 р. я мусів переїхати з Москви до Києва. Я вирішив доповнити свою роботу, написану в Москві виключно на підставі матеріалів РСФРР, а саме використати матеріали УСРР і надрукувати в Києві українською мовою.

Коли я почав писати свою роботу, в російській літературі були тільки давня розвідка проф. І. Я. Фойницького «Учение о наказании въ связи съ тюремѣдѣніемъ» і пізніша розвідка проф. Познишева «Тюремѣдѣніе» (1914). Року 1923 проф. Познишев надрукував під новою назвою «Очерки пенитенциарной науки», друге доповнене видання своєї розвідки, де в різних відділах коротенько каже й про радянське поправчо-трудове право. Року

1925 вийшли з друку праці характеру коментаря до Поправчо-трудового Кодексу РСФРР – Е. Г. Ширвіндта «Наше исправительно-трудовое законодательство» і В. Р. Якубсона «Исправительно-Трудовой Кодекс РСФСР». А р. 1927 з'явилися наукові праці оригінального змісту – Е. Г. Ширвіндта і Б. С. Утевського «Советское пенитенциарное право» і М. М. Ісаєва «Основы пенитенциарной политики».

Отож, тепер моя робота вже не має характеру новизни. Але все-ж-таки гадаю, що її не можна вважати й за зайву.

1) На Україні до 1926 р. з'явилися журнальні статті на теми поправчо-трудового права написані російською мовою. Року 1926 вийшло з друку теж написане російською мовою: а) нове видання підручника кримінального права одеського професора Е. Я. Немировського з окремим відділом, присвяченим поправчо-трудо-вому праву; р. 1927 – б) «Сборник материалов по исправительно-трудовому делу УССР. С предисловием С. М. Канарского», керівника української поправчо-трудової справи і в) київського професора М. М. Паше-Озерського «Исправительно-Трудовой Кодекс УССР. Текст и постатейный комментарий. С предислови-ем С. М. Канарского». Що-до літератури українською мовою, то, здається, окрім популярної брошури І. Т. Совіцького «Як радянська влада виправляє злочинців» (1926 р.) та декількох статтів у журналі «Червоне Право», нічого інакше й досі немає. Моя робота це перша в українській літературі спроба систематично науково дослідити радянське поправчо-трудове право.

2) Розвідки російських авторів М. М. Ісаєва, Є. Г. Ширвіндта та С. Б. Утевського безперечно читатимуться і на Україні. Але, на жаль, М. М. Ісаєв обмежується матеріялами тільки РСФРР, а Є. Г. Ширвіндт і С. Б. Утевський про П.-Т.К. УСРР кажуть прина-гідно. У своїй праці я використав усі матеріяли що-до поправчо-трудового права на Україні, наскільки мав спромогу відшукати ці матеріяли в Києві.

3) Боротьба з злочинністю, ув'язнюючи злочинця, або по-збавляючи його волі, – справа стародавня, відома всім народам. Протягом довгого минулого інститут ув'язнення змінювався і розвивався через різні життєві умови; цей інститут набував різ-

них форм, характеризувався різними ознаками і властивостями у різних народів за різних часів. У наших радянських республіках ув'язнення набрало форми ізоляції та поправчо-трудового впливу на злочинця, що регулюється своєрідним радянським поправчо-трудоим правом. Треба зазначити особливості радянського поправчо-трудоного права. Треба так само зазначити історичне походження й розвиток ув'язнення та зародки поправчо-трудоного права в минулому людськості. В своїй праці я силювався, з одного боку, з'ясувати й підкреслити особливості радянського поправчо-трудоного права, порівнюючи з тюремним правом буржуазних країн, з другого боку, виявити історичне коріння окремих елементів радянського поправчо-трудоного права в минулому людськості.

4) Другого дня після революції, видима річ, не було змоги звернути належну увагу на фронт боротьби з злочинністю, позбавляючи злочинця волі, і zarazом виробити кодекс відповідних норм права. Все-ж-таки поступінно, в зв'язку з руйнуванням старого режиму, в тому числі й старорежимних тюремних порядків, і будівництвом нового ладу, утворюються нові місця ув'язнення характеру поправчо-трудоних установ, виробляються й нові окремі норми поправчо-трудоного права. Поправчо-Трудові Кодекси 1924-26 рр. підбили підсумки того, що зроблено в поправчо-трудої справі і що відповідає політиці радянської влади. Але не можна гадати, що слідом за виданням П.-Тр. Кодексів втратили інтерес і вартість попередні пам'ятки радянського поправчо-трудоного права. Я намагався з'ясувати радянське поправчо-трудоє право в процесі його розвитку на підставі всіх пам'яток до і після П.-Тр. Кодексів.

5) Безперечно, наше поправчо-трудоє законодавство збудовано на основних засадах, що являють собою найвищий ступінь, до якого ще не досягала правна творчість людськості. Але все-ж-таки законодавство – людська справа, а людині властиво помилятися. Обов'язок юридичної науки, з'ясовуючи зміст законодавства, не затаювати, не ігнорувати помилок, а навпаки виявляти, щоб можна було їх виправити. Доброзичлива критика дуже корисна й неминуче потрібна нашому молодому законодав-

ству. З другого боку, юридична наука не повинна обмежуватися виучуванням постанов законодавства. Законодавство для життя. І юридична наука повинна стежити за тим, як виконуються законодавчі постанови, себ-то з'ясовувати справжній стан суспільних явищ, що їх регулює законодавство. Може мої деякі критичні заваження що-до поправчо-трудоного законодавства та дійсного становища поправчо-трудоної справи, заслуговують уваги.

1 січня 1928 р. *О. М.*

ВСТУП

---

*Злочини й боротьба з ними в минулому
й у сучасних буржуазних державах.
Злочини й боротьба з ними в радянських республіках.
Позбавлення волі за радянським правом*

Історія людства свідчить за те, що завсіди й скрізь траплялися злочини та що завсіди й скрізь кожна громада, хоч-би який був її лад, провадила боротьбу з злочинністю, вживаючи супроти злочинців різних репресивних заходів. До заходів оцих належить позбавлення волі в формі ув'язнення. За часів новітніх воно стало за основний вид репресивних заходів супроти злочинця. Місця позбавлення волі споконвіку звалися й зветься тюрмами – в'язницями. Давні в'язниці, що мордували й псували в'язнів, були доречні тоді, коли репресивні заходи супроти злочинців застосовувано на те, щоб позбутися їх, помститися на них за тес лихо, якого вони накоїли, або налякати їх самих та тих людей, котрі можуть поробитися злочинцями. Але за нових часів поставлено инакшу мету – запобігати злочинам і виправляти злочинців. Запроваджені на це в'язниці по деяких державах стали звати пенітенціями, од латинського слова «poenitentia», себ-то каяття. Пенітенціярії – це доми каяття. Припускається, що належною організацією позбавлення волі можна приневолити злочинця, щоб покаявся і твердо вирішив провадити надалі добродесне життя, отже морально переродивсь.

В радянських республіках за основний вид засобів соціального од злочинів захисту править теж позбавлення волі й позбавлення волі теж має запобігати злочинам і виправляти злочинця. Та як зрозуміти «поправу»? Ми не вимагаємо од злочинця, щоб він покаявся. Адже це каяття може бути і щире і лицемірне, а коли буває навіть щире, то може бути таке безсиле, що не втримає того, хто покаявся у колишньому злочині, од заподіяння нового. Ми намагаємося виправити злочинця, пристосувавши до умов трудово-

го спільного життя. Цього можна досягнути поправчо-трудовим впливом на позбавленого волі злочинця. Тим-то місця ув'язнення звемо ми не по-давньому «тюрмами», не по-чужомовному «пенітенціяріями», а по-новому радянському «поправчо-трудовими установами», домами для поправи, будинками для примусових робіт, скорочено «бупрами» або «поправдомами» ¹).

Як у буржуазних тюрмах, так і в радянських поправчо-трудових установах, тримають в'язнів, себ-то людей, що вчинили злочин і підпали за це позбавленню волі, як репресивному заходів соціального захисту од злочинів. Що-ж таке злочин? З погляду формального – кожен вчинок, заборонений під страхом уживання репресивних заходів. Які саме вчинки заборонялися і забороняються під страхом уживання репресивних заходів, це питання з різних часів вирішувало по різному: те, що вважають за злочин у даній громаді за даного часу, аж ніяк не вважали за злочин в іншій громаді за іншого часу.

В давню старовину люди жили невеликими родовими союзами (себ-то союзами родичів по матері), переходили з місця на

---

¹ В Росії перед революцією місця позбавлення волі звано тюрмами, а центральне управління місцями позбавлення волі Головним Тюремним Управлінням. Хоча революція одразу засудила давні царські тюрми, але з несвідомої традиції слово «тюрма» збереглося й після революції. Тимчасова інструкція про позбавлення волі 1918 р. в Р.Р.Ф.С.Р. каже про тюрми загальні, спеціальні, чи особливі, тюрми, про тюремні лікарні. Про тюрми каже збірник «Радянська юстиція» («Советская юстиция»), виданий р. 1919-го в Р.Р.Ф.С.Р. Офіційні звідомлення про стан місць позбавлення волі в Р.Р.Ф.С.Р. звалися до року 1922-го «Тюремным делом». Звідомлення за 1922 і 1923 р.р. зуться вже по чужоземному «Пенитенциарным делом». І тільки року 1924-го набув прав громадянства вислів «поправчо-трудове діло», надано чинности й усі місця позбавлення волі дістали загальну назву «поправчо-трудових установ». В українському законодавстві термін «тюрма» скасовано ще раніше. Ще 18 квітня 1920 року оголошено постанову НКЮ УРСР про те, що «всі тюрми та місця ув'язнення на території УРСР перейменовуються на будинки примусових громадянських робіт» («Собр. узак. и распор. Р.К. Прав. Укр.» 1920 р., №7, ар. 123; див. там-же, №8, ар. 130). 23 жовтня 1925 року надано чинности «Поправ.-Труд. Кодексові УРСР.» й офіційно всі місця позбавлення волі названо, як і в Р.Р.Ф.С.Р., поправ.-труд. установами (але в звичайній мові збереглася первісна революційна назва «бупри», тоб-то будинки примусових робіт).

місце, збираючи, так як тварина, готові дари природи, щоб удовольнити елементарну потребу в їжі. В шуканні поживи минало всеньке життя первісного дикуна, нашого далекого предка. Всі повинні були працювати, себ-то шукати поживи, кожен у міру своїх сил, щоб не вмерти з голоду. Всі працювали спільно й спільно споживали здобутки спільної роботи. То була доба первісного комунізму. І підлягаючи вказівкам самого життя, люди виробили ті правила поведінки й внутрішнього порядку, які підтримували родовий лад з його збируванням господарством та первісним комунізмом. Коли хтось порушував ці правила, то союз зазнавав шкоди, а тому переслідував порушника, вживав проти нього репресивних заходів, вважаючи, отже, його вчинок за злочин.

За злочин уважалося вбивство; не кожне вбивство, а тільки забиття свого, себ-то члена даного родового союзу й до того-ж члена працездатного, бо таке вбивство шкодило союзові, ослаблюючи його робочі сили. Навпаки, забиття чужого, себ-то члена іншого роду, вважали не за злочин, а за лицарський вчинок, бо воно ослаблювало ворожі сили. Навіть своїх убивати не завсіди забороняли: за скрутних часів харчових криз дозволювано вбивати новонароджених дітей, недужих кволих дідів, бо інтереси родового союзу вимагали спекатися зайвих ротів, що були для союзу за тягар. Як ставилася стародавня людина до вбивства, показує, як ставилася вона до злочину взагалі: за злочин уважалося все те, що шкодило родовому союзові в цілому, а, значить, і кожному його окремому членові. Окрім вбивств за злочини уважали – порушення шлюбних правил, що запровадив рід в інтересах роду (кровозмішення); порушення границь належної родові кормової площі; порушення господарчих правил, що регулюють збирання їжі; зрада роду не тільки в формі переходу на бік чужих або передача їм воєнних таємниць, але й у формі відмови од участі в поході проти чужих або навіть полохливості під час походу; образа богів, бо це справа небезпечна для роду; чари, що шкодять родові.

Можна гадати, що найчастіші й найраніші злочини в глибокій первісній давнині були злочини, які чинили чужі, – такі, як забиття свого од чужих або вдирання чужих у межі кормової площі, що її експлуатує даний родовий союз. Злочини з боку своїх

проти свого роду могли з'явитися згодом і траплялися вони рідше. Через те й репресивних заходів поперед усього й найчастіше застосовувано до чужих.

Так було в глибокій первісній давнині, коли витворчі сили були аж надто незначні, і люди мусіли бути жити невеликими родовими союзами, провадити збиране господарство, коли первісний комунізм був за природню форму громадського ладу. Де-далі витворчі сили зростають, господарство збиране заступає господарство виробне, од невеликих союзів родових люди переходять до союзів більших і складних, і в оцих союзах первісний комунізм поступається місцем індивідуалізові. Цей новий лад почавсь іще за часів первісних і триває протягом усієї так званої писаної історії. За часів свого існування він змінювався. Але при всіх змінах загальні характерні його риси залишилися: приватна власність, поділ громади на класи й класова боротьба. Ції нового ладу риси позначилися на розумінні злочину й на боротьбі з ним.

Порушення приватної власності, невідоме за доби первісного комунізму стали тепер уважати за злочин. З'явилися злочини маєткові. З найдавніших часів відколи утворилася приватна власність їх забороняють під страхом репресивних заходів. З найдавніших часів до злочинців супроти «священного» права власності застосовують репресивні заходи. Та зроджені з приватної власності (злиднів одних, користолюбства других) маєткові злочини не припиняються й не зменшуються. Це, можна сказати, найпопулярніші злочини. Їх заподіюють найчастіше й вони дають найбільший відсоток рецидиву. Їх забороняють і переслідують в інтересах власників. А за власників бувають класи заможні, класи старшинські. Отож виходить, маєткові злочини забороняють в інтересах заможних і старшинських клас і тільки-но між иншим і в інтересах трудової маси людности, скільки цій масі належить убоге майно на праві власності. Ця характерна маєткових злочинів риса являє собою характерну рису злочинів взагалі в суспільстві з приватною власністю та поділом на класи. В цьому суспільстві держава з усім апаратом примусової влади, зокрема з карним законодавством і карними судами, з тюрмами, катами та поліцією, стає за знаряддя для захисту інтересів старшинських

клас, за могутній засіб, щоб визискувати подоланих у класовій боротьбі незаможних трудових мас. Вона забороняє й переслідує, вважає за злочин усе те, що шкодить заможним і старшинським класам, незалежно од того, чи шкодить так само або, навпаки, корисне трудовим масам.

Так звані державні злочини забороняють через те, що держава стоїть на сторожі інтересів старшинських клас, і будь-який замах на державу шкодить старшинським класам.

Злочини релігійні забороняють через те, що церква й релігія захищають вигідний старшинським класам сучасний лад. Злочини проти родини й морали забороняють через те, що освячена через церкву родина й приписана згори мораль являють собою ті пута, що за їхньою допомогою можна держати в послушенстві трудящу людність. Навіть злочини проти особи, що, здавалося-б, шкодять усенькій людності, заборонювано в інтересах тільки старшинських клас: законодавець суворо забороняє їх, коли небезпека може загрожувати класам старшинським, і байдуже ставиться до тих випадків, коли небезпека загрожує самим трудящим.

Законодавство має підтримку в суді карному. Суд залюбки, з усією суворістю законів, карає злочинців з-поміж трудящих і, навпаки, неохоче переслідує, з охотою виправдовує або надто поблажливо впливає на тих злочинців, котрі вийшли з старшинських клас. І клієнтів своїх, злочинців, суд знаходить переважно серед трудящих. Це не через те, що трудящі зроду схильні заподіювати злочини, а старшинські класи не схильні. Це через те, що злочини – то наслідок соціальних, кінець-кінцем економічних умов, серед яких живуть люди. У суспільстві, збудованому на праві приватної власності, ці умови так несприятливо складаються для трудящих, незаможних, що іноді стають за безпосередню причину заподіюваних злочинів, іноді за далеку.

Злочини – велике лихо, серйозна хвороба суспільства. Боротьба з цим лихом, очевидячки, повинна насамперед полягати в попередженні його, а так само як у справі боротьби з хворобами й охорони здоров'я на першому місці повинно бути вживання запобіжних заходів проти захоруння. А через те, що перша причина злочинів полягає в соціальних, властивих даному, сучасному

ладові, умовах, то на це, на зміни соціальних умов, що призводять до злочинів, найпершу треба звернути увагу. Потім, разом із заходами запобіжними що-до злочинів узагалі, розрахованими на майбутнє, треба вжити заходів примусових і репресивних супроти даного злочинця зараз. Так само як у боротьбі з хворобами лікарські заходи полягають у тому, щоб вигоїти людину, тоб-то з слабого зробити здорового, так і в боротьбі з злочинами репресивні заходи треба скерувати найпередше на те, щоб виправити злочинця, тоб-то пристосувати до умов спільного життя, перетворити його на чесного, корисного члена суспільства й запобігти можливості з його боку злочинів. Такі міркування про доцільність у справі боротьби з злочинами припускають високий ступінь свідомости, можливої так само на високому лиш ступені буття. Первісному дикунові вони були неприступні. Він, первісний дикун, у поведженні своєму керувався його примітивному соціально-економічному побутові властивими, безпосередніми вимогами тваринної природи, а не теоретичними вказівками розвиненого розуму, що їх тоді і бути не могло: підлягаючи властивому людині й тварині інстинктові мстивості, він розправлявся з злочинцем, як із своїм ворогом, кривдником, силуючись за заподіяне з його боку зло віддячитися таким самим або ще й більшим злом: кидався на злочинця, забивав його, бив, калічив, обертав у рабство, вигонив, а так само нищив або грабував майно чужого роду, коли злочинець був чужинець, що звичайно й траплялося, інакше кажучи, завдавав йому різноманітних мордувань, стражданнів, втрат. Але помститися було не легко. Злочинець з доброї волі не піддавався, не ставлячи опору, месникові. Він боронивсь, ховався, утікав. А коли месникові все-ж-таки щастило помститися, то злочинець та його родичі сами вважали себе за покривджених і помщалися месникові й його родичам. Помста була небезпечний ризик, переходила вона з покоління в покоління, викликаючи відплату, і порушувала мирний хід життя. І саме життя вказало способи, як вийти з цього зачарованого кола, ліквідувати це небезпечне становище.

Ще за часів первісного комунізму месник не тільки розправлявся з злочинцевою особою з членів чужого союзу, але-ж нападав на майно чужого союзу.

Коли зародилася приватна власність, помста виявлялася в формі нічим необмеженої розправи з злочинцевою особою і з її приватним майном; коли-ж злочинець утівав, то розправу ту цілком обертали на його майно. Месник спалював хату злочинця, грабував або нищив усе, що в хаті було, забирав його рабів, худобу, обертав у рабство його родину. Така необмежена розправа була справа небезпечна й некорисна: злочинець міг утратити все, і месник, коли злочинець надумувався і собі відомщатися, теж міг утратити все. Суспільство з приватною власністю чутливо ставиться до питань матеріальної вигоди й ризику. Добираючи способів, як запобігти невідгідному ризику зв'язаному з необмеженою помстою, воно природньо повинно було спинитися на такому, на досвіді здобутому міркуванню: чи не краще з доброї волі уступити месникові частину майна, заспокоїти мстиве почуття й позбутися помсти? і чи не краще мирно здобути частину майна злочинцевого й зректися ризику помсти?

В окремих випадках починає заводитися новий порядок: злочинець особисто або через людей близьких розпочинає пересправи з месником, визнає свою провину й пропонує частину свого майна або певну суму грошей з тим, щоб позбутися помсти: месник уважає, що така пропозиція його вдовольняє, погоджується її прийняти, і справу зліквідовано. Через те, що такі випадки повторюються, повстає звичай, що вимагає од злочинця, щоб платив за заподіяний злочин, а скривдженому вдовольнятися викупом і не мститися. Поволі вироблюють і обов'язкові розміри викупів за різні злочини. Новий звичай викупів заступив стародавній звичай помсти.

Заміна почалася ще за первісних часів. Початок писаної історії – доба, коли панують уже нові звичаї. Пережитки помсти ще заховалися, але як звичайний репресивний захід, панують грошові викупи. Наприклад, староруський збірник стародавніх звичаїв, чинний на початку писаної українсько-руської історії, приписує за вбивство платити «виру» (в розмірі 40 і 80 гривень) князеві і «головничество» родичам забитого, а за інші злочини платити «продажу» (в розмірі 12 гривень і менше) князеві, а «урок» скривдженому. Стародавня мета відплати ускладнюється, її навіть заступає нова, відповідна новому суспільству з приватною

власністю, мета – видобути матеріальний зиск. Злочинця приневолюють платити не тільки на те, щоб відплатити йому злом за зло, але найбільше на те, щоб дістали майнову вигоду і скривджений від злочину і представник примусової влади, охоронець того порядку, що його порушив злочинець.

Система грошових викупів має серйозні незручності, що дедалі виразніше виявилися на практиці.

Коли-ж злочинці бувають неспроможні (а злочинці переважно виходили з-поміж незаможних клас і були неспроможні), викупу взяти не можна; отже, мети видобувати матеріальний зиск не досягалось і злочинець залишавсь вільний від примусового впливу. Коли-ж заподіювано важкий злочин, то з викупу була кара занадто м'яка; вигода від викупу була аж надто мізерна, порівнюючи до тієї шкоди, що її заподіяв злочинець. Довелося робити винятки для поодиноких випадків, а саме піддавати особистим репресивним заходам, тоб-то заходам, скерованим на особу – на життя, здоров'я, волю, честь або особистим у сполученні з майновими – неспроможних і тяжких злочинців. Наприклад, наша старовинна «Рус. Правда», що наказувала брати викупи за різні злочини, знає винятки з цього загального правила: не виплатного довжника (зловмисного банкрута) обертають у рабство; раба, що покривдив вільного мужа, б'ють, бо майна в нього немає, а розбійник, конокрад і палій (тяжкі злочинці) підпадають потокові й пограбуванню, себ-то позбавленню всіх особистих і майнових прав. Особистих засобів репресії де-далі почали вживати все частіш і частіш, із винятків вони поступінно зробилися загальним правилом і відтіснили на задній план грошові викупи, що збереглися тільки як додаток до особистих репресій або як м'які засоби впливу за незначні виступки (під назвою штрафа, пені, то-що). Тоді особисті засоби репресії, як засоби відплати злочинцеві за його вину, дістали загальну назву кари, карання.

За доби рабського господарства й господарства кріпацького панували особисті кари в формі страти, кари на смерть, окалічення й болючого карання на тілі, цілковитого позбавлення волі: формам господарства, збудованим на примусовій праці, себ-то на грубому примусі й сваволі, відповідали грубі й люті форми карання. Цим

формам господарства відповідала так само нова мета кари – пострах, сполучений з давньою метою відплати й пізнішою витягування матеріальної користи. Карають не тільки на те, щоб віддячити порушникам рабського й кріпацького ладу злом за зле, а в деяких випадках видобути з них користь у суворішій формі, а й на те, щоб жорстокою розправою з порушниками, залякати решту громадянства, щоб інші «на те дивлячися, не важилися так чинити».

Серед особистих кар практиковано й позбавлення волі в формі обертання злочинця на раба, вигнання його з держави, заслання, ув'язнення. Заслання й ув'язнення часто сполучувалися з надсильними й надзвичайно важкими, так званими «каторжними» роботами. Засилали часто до місцевостей, непридатних для життя, і таке заслання засуджувало на повільне вмирання. У тюрмах не було найелементарніших умов санітарії та гігієни; в'язнів не було забезпечено в задоволенні найелементарніших життєвих потреб. Жорстокість, характерна для особистих кар узагалі, була за характерну рису й ув'язнення. І ці жорстокі особисті кари спадали здебільшого на незаможні, трудящі класи людности, бо з оцих клас переважно виходили злочинці.

За нових часів зростання продукційних сил, успіхи техніки, нові способи господарства вимагали, щоб працю примусову заступлено було на працю вільнонайману. Давній самодержавно-бюрократичний і феодално-кріпацький лад замінюється на новий, конституційний і буржуазно-капіталістичний. Нова, що претендує на командне значіння, класа – буржуазія – виступає в ролі вселюдного визвольника. Вона силується вдовольнити свої класові інтереси, але приховує їх уселюдськими інтересами. Вона висуває вимоги громадянської рівності, скасування станових привилеїв, політичної й громадської волі, бо за цих умов можлива воля праці, воля договорів, воля конкуренції, – одне слово можлива та воля економічного обороту, коли капіталістам легше буває визискувати трудящі маси.

Загальна вимога рівності й волі містить у собі й вимогу реформи карного законодавства й карного суду. Поступінно ці реформи здійснюється. Виставляють нову мету для карання – охоронити громадянство від злочинів, виправивши злочинців; сюди

приєднується ще одна мета – запобігти злочинам соціальними реформами. Поволі відмирають жорстокі кари – кара на горло, окалічення, кара на тілі, каторга, заслання. За пануючу кару стає тюремне ув'язнення. Воно втрачає свій жорстокий і деморалізаційний характер. По в'язницях запроваджують примусову працю, бо гадають, що вона може виправити ув'язнених; намагаються охоронити їх життя й здоров'я, щоб морально на них вплинути. Окремі спроби так ставитися до ув'язнених трапляються в Зах. Європі вже в XVI ст. А в Північній Америці з кінця XVIII ст. нова тюремна політика набирає характеру певної системи. За прикладом Півн. Америки й Європа заходжується систематично реформувати в'язничу справу.

Практику пояснює теорія. З'являється нова література про питання переступу й карання. З'являється нова галузь суспільних наук – тюремознавство. Скликають тюремні з'їзди або конгреси.

Безперечно, що за нового часу до злочинця почали ставитися, вважаючи більш на громадську доцільність, справедливість, людяність у законодавстві й надто в науковій теорії. Але на практиці ця зміна одбувалася надто поволі, йшла надто боязкими, непевними кроками. І це зрозуміло. Новий конституційний буржуазно-капіталістичний лад не є повна протилежність давньому самодержавному й феодально-кріпацькому. Головне збереглося: збереглися приватна власність, поділ суспільства на класи й класова боротьба; владуща меншість все ще визискує трудящу більшість, і держава з усім апаратом державної влади залишилася за те зняряддя, що захищає інтереси старшинських клас. І, певне, важко сподіватися, щоб оця старшинська меншість порадкуючи як тільки їй забагнеться, примусовою владою, справедливо й полюдяному ставилася до своїх класових ворогів, що залишилися за головних постачальників злочинних елементів (особливо стосується це до так званих політичних злочинців). Жорстоке поводження з злочинцями пом'якшало в тому розумінні, що стало виявлятися в менш грубих формах, але залишилося. Нема вже тієї вакханалії кар на горло, окалічення та кар на тілі, яка була давніш. За нових часів порівнюючи рідко страчують або беруть на муки. Але коли це й роблять, то за об'єкти цих кар стають здебільшо-

го не хто, як трудящі. За основний вид карання стало тюремне ув'язнення. В'язниці втрачають свій давніший нелюдський характер, але проте залишаються ареною мордування й розпусти. «Мертвими домами», «громадою заклятих» – називають в'язниці російські письменники Достоевський і Мельшін, що на практиці, як в'язні, зазнали отого лиха. «Скрина, здоровенная, мертвая скрина, зроблена з каміння, старого, промоклого слізьми каміння», характеризує їх Винниченко, що йому теж випало на долю бути в'язнем. «Школами зіпсуття й злочину» плямує їх офіційна російська література. Італійський депутат, соціяліст – правник Тураті в парламентській промові назвав італійські в'язниці «кладовищем живих». Як каже учений правник Греднауер, німецькі в'язниці аж ніяк не охороняють суспільство й не виправляють злочинця, їхня мета – помститися злочинцеві, завдати йому якнайбільшого страждання. Такі самі сучасні французькі в'язниці, як про це заявив Марті, добре обізнаний із ними з власного досвіду, на 2-му всеросійському з'їзді діячів пенітенціарної справи. А в'язнями, що зазнають нових форм мук і страждань, здебільша бувають трудящі. І це не тільки тому, що з них переважно бувають злочинці, але й тому, що керманичам тюрми часто замінюють на штраф, який їм легко заплатити, а для трудящих сливе ніколи, якщо-ж і замінюють, то для трудящих і незаможних заплатити його або сутужно, або неможливо, і вони потрапляють до в'язниці.

Замкнення до в'язниці стало в нові часи за основну кару. Його мали за найпевніше знаряддя в боротьбі з злочинністю. Надії не справдилися злочинність не відумерла й не поменшала, а збільшилася, і рецидив не припинивсь і не зменшивсь, а став збільшуватися. Потрібні, виходить, інші способи, щоб боротися з злочинами й захищати суспільство від злочинців. Для буржуазного суспільства неприйнятна думка про те, що тому, що основна причина злочинності полягає в соціальних умовах, то ці умови треба до краю змінити, себ-то зруйнувати буржуазно-капіталістичний лад, бо він не може піти доброхіть на самогубство. Проте в ньому починають переводити деякі соціальні реформи, щоб запобігти злочинам; звідси турботи за безпритульних дітей, безробітних, допомога звільненим з місць ув'язнення, то-що. З тією-ж метою

запобігти злочинам, поруч із карою за вже заподіяний злочин починають боротися з небезпечним станом, себ-то вживають заходів соціального захисту від нестійких елементів, що загрожують злочинами, незалежно від того, вчинили вони вже їх чи тільки можуть вчинити. Що-до ув'язнення, як основного виду кари, що, виявилось, річ недоцільна або навіть шкідлива, то царина, де його пристосовують, скорочується. Запроваджують умовний осуд і до-термінове звільнення. Суди воліють призначити короткотермінові ув'язнення, а в тих випадках, коли довготермінове ув'язнення, що загрожує по закону, не може бути замінено на короткотермінове, ухвалюють оправдальні вироки. А в теорії все частіш і частіш лунають голоси проти замкнення до в'язниці. Тримання злочинця в тюрмі, каже, наприклад, російський учений криміналіст проф. М. Гернет, суперечить людській природі, протиприродньо, в'язниці калічать арештантів, правлять за ті місця, звідки саме виходять злочинці, їх треба зруйнувати й замінити на соціальні клініки¹).

Де-далі більша злочинність, в зв'язку з зростанням капіталізму, боротьба з злочинністю здебільша ув'язненням як основною карою; розчарування в ув'язненні та його обмеження; вживання заходів соціального захисту проти небезпечного стану; початки соціальних реформ (за умовою, що капіталістичний лад буде непохитний), щоб запобігти злочинам, – отака спадщина, що залишилася новій радянській державі від давньої буржуазно-капіталістичної. Як використано цю спадщину?

Злочини повстають через соціальні, в остаточнім підсумку економічні умови. Умови капіталістичного ладу надзвичайно сприяють тому, щоб злочини розвивалися і разом із тим, як зростає капіталізм, збільшується злочинність. Треба усунути ці умови й створити нові, тоді зникне злочинність. Инакше кажучи, треба знищити капіталістичний лад, треба замінити його на новий комуністичний лад; в комуністичній громаді злочинів, як явища побутового не буде. Революція 1917 р. знищила в нас капіталістичний лад. Ця руйницька робота відбувається порівнюючи швидко. Навпаки, робота творча, будівництва нового життя йде дуже поволі. Ми дуже ще далекі од тієї вищої фази комунізму, на якій немає

---

¹ М. Н. Гернет, В тюрме. – М., 1925, стор. 7.

жадних умов, що викликають злочини. Ми переживаємо тільки переходовий од капіталізму до комунізму період диктатури пролетаріату. Злочинів навіть побільшало підо впливом тієї руїни, що була за неминучий наслідок громадянської війни, що перед нею до того-ж довгий час точилася імперіялістична війна¹). До цих злочинів приєдналися нові, що їх вчиняють прихильники переднішого знищеного ладу, котрі не можуть помирися з новими умовами життя²).

Злочини заподіювали давніш, перед революцією; заподіюють їх і тепер, після революції. Але тепер характер їхній повинен був змінитися й змінився. Влада перейшла до трудящих. Трудящі стали за владущу класу. Карне законодавство й карний суд захищають їхні інтереси. В Карн. Кодексові 1922 р.³) просто сказано, що він «має за завдання своє захищати правно державу трудящих од злочинів та громадсько-небезпечних елементів» (арт. 5; пор. вступ до «Основних начал карн. законодавства СРСР») і що злочиним зветься «кожна загально небезпечна дія або бездіяльність, яка загрожує підвалинам радянського ладу та порядку правного, що встановила робітнице-селянська влада на переступний до ко-

---

¹ «Кожна велика революція, а надто соціалістична, навіть, коли-б не було війни зовнішньої, неможлива без війни внутрішньої, себ-то війни громадянської, що визначає більшу ще руїну, ніж війна зовнішня, що визначає тисячі й мільйони хитаннів та перелітів з одного боку на другий, що визначає становище величезної невиразности, неврівноважености, хаосу. І, звичайно, всі елементи розкладу давнього суспільства, неминуче дуже численні, зв'язані переважно з дрібною буржуазією (бо кожна війна й кожна криза руйнує й занепащає найпередше її) не можуть не виявити себе за такого ґрунтового перевороту. А виявити себе елементи розкладу не можуть инакше, як збільшенням злочинів, хуліганства, підкупу, спекуляцій, різних бешкетів». (Ленін «Об очередных задачах советской власти», доповідь у засіданні ВЦВК 29 квітня 1918 р.).

² «Не можна подолати й викоренити капіталізм без нещадного опору од визискувачів, яких одразу не можна позбавити їхнього багатства, їхніх переваг організованости й знання; отож, виходить що вони, протягом чималого періоду силкуватимуться скинути осоружну владу бідноти» (Ленін, та сама доповідь).

³ Карному Кодексові РРФСР надано силу з 1 червня 1922 р. Його прийнято за основу Карн. Код УРСР, а надано йому силу з 15 вересня 1922 року.

муністичного ладу період часу» (арт.6). А що робітниче-селянська влада є влада трудящих і що радянський лад та порядок правний запроваджено в інтересах трудящих, то можна сказати, що тепер закони карні й суд захищають інтереси трудящих і що за злочин визнається те, що шкодить трудящим.

І нашим колишнім, передреволюційним кодексам та карним кодексам інших буржуазних держав відомі державні злочини: відомі вони й нашому новому Карному Кодексові, але в зовсім іншому розумінні: під назвою державних злочинів забороняється не замах на монархічну або республіканську владу, що її висунули капіталісти, не на уряд, що захищає інтереси капіталістів, та його органи, а на радянську владу, тоб-то владу трудящих, і на радянський уряд держави трудящих, та його органи. Залишилися службові злочини. Але під ними розуміється не порушення обов'язків служіння капіталові, а порушення обов'язків служіння праці. Постанови про злочини релігійні стоять на чільному місці в буржуазних карних кодексах, бо релігія й церква в союзі з державою – це єсть знаряддя, щоб пригноблювати трудящих; у нашому Карному Кодексові немає зовсім постанов про релігійні злочини; навпаки, під страхом кари заборонено користуватися релігією на шкоду трудящим. Регулюючи обопільні стосунки між підприємцями й трудящими, буржуазний законодавець неодмінно стане на бік підприємців, суворими карами погрожуючи за замах на їхні інтереси та обмежуючись голими порожніми заборонами або погрожуючи незначними карами за порушення інтересів трудящих, і то тільки в випадках необхідности, під тиском робітничого руху. Радянський законодавець, навпаки, спеціальний «Кодекс законів про працю» присвячує правам та інтересам трудящих, а в Карному Кодексові окремий артикул (132) забороняє підприємцеві порушувати Кодекс законів про працю, видаваних на розвиток його декретів, постанов та інструкцій, а так само всіх чинних норм про охорону праці й соціальне страхування. Тільки під тиском робітничого руху буржуазний законодавець мусів був за новітніх часів дозволити робітничі організації; навіть в Англії, в передовій конституційній країні, ці організації почато вважати за легальні допіру з другої чверти XIX ст. В СРСР їх не тільки дозволено,

але й наказано; окремий артикул (134) забороняє перешкоджати законній діяльності професійних спілок, фабзавкомів, місцевкомів та їхніх уповноважених; а другий артикул (133) забороняє підприємцям порушувати колективні договори, що склали вони з професійними спілками, та угоди поєднальних камер. Регулюючи обопільні стосунки між домовласником і квартиро-наймачем, буржуазний законодавець на перше місце ставить власника – домовласника. Радянський законодавець ставить на перше місце трудящого – квартиронаймача; його права забезпечує житлове законодавство, а окремий артикул Карного Кодексу (арт.135) погрожує репресивними заходами за стягання понад норму квартирної плати з робітників та державних службовців і за виселення їх з житла інакше, як за судовим вироком. Забороняючи посягати на особу, буржуазний законодавець захищає блага особисті заможних клас і взагалі особисті блага дужих, владущих і тільки через необхідність поширює свій захист і на трудящих на кволах та підвладних, там, де збіг інтересів неминучий; при цьому він іноді підкреслює, що особисті блага заможних клас перебувають у становищі упривілейованому, під особливим захистом. Радянський законодавець захищає особисті блага трудящих; він поширює цей захист і на нетрудящих, але підкреслює, що його завдання – захищати трудящого й кволого, підвладного. Через те він передбачає випадок звичайнісінький у буржуазній практиці, але в буржуазному законодавстві ігнорований – «свідоме поставлення робітника в такі умови праці, за яких він цілком чи частково позбувся або міг позбутися своєї працездатности» (арт. 156). Через те він передбачає випадок вбивства того, про кого повинен був дбати убійник (арт.142), намови до самогубства неповнолітнього або нездатного розуміти властивість або значіння того, що він робить (арт. 148), залишення в небезпеці особи безпорадної або такої, що піклувався нею злочинець (163), випадки злочинів полових, коли жертва не дійшла полової зрілості, не могла виявити фізичного опору, була в безпорадному стані, була в матеріальній або в службовій залежності, на піклуванні чи в підлеглості обвинуваченого (арт. арт. 166-171). Злочини проти майна забороняє буржуазний законодавець в інтересах заможних клас, щоб охоронити «священне»

право приватної власности, основну підвалину буржуазного ладу. Радянський законодавець забороняє злочини проти майна окремих осіб, оскільки ще дозволено приватну власність: але й тут підкреслює, що найпередше він має на увазі інтереси трудящих; через те він вважає за кваліфікований крадіж викрад того, що було за безперечно потрібний засіб до існування скривдженого, коня або великої рогатої худоби у трудової хліборобської людности (арт. 180); він передбачає фальсифікацію предметів споживання (арт. 191), грошове лихварство, од якого звичайно зазнають великої шкоди трудящі, і сільське натуральне лихварство «коли злочинець користується з того, що позикосемиць перебуває в сутужному становищі або бідує», себ-то – визискує незаможну трудову хліборобську людність (арт. 193). За кваліфіковані проти майна злочини радянський законодавець вважає загальні злочини (крадіж, шахрайство), коли спрямовано їх проти державних та громадських установ (арт. 180, 187), тоб-то в цих випадках страждають колективні маєткові інтереси трудящих. Щоб захистити колективні маєткові інтереси трудящих, радянський законодавець присвячує цілий розділ (п'ятий) господарчим злочинам; тут передбачає він різні посягання на господарство трудової держави й заподіяння маєткової шкоди цьому господарству.

Радянський суд цілком відповідає радянському законодавству. Колишній коронний суд, що складався з суддів-бюрократів та як міг захищав буржуазію, а так сам з присяжних засідателів та станових представників, що вийшли з лав буржуазії, замінено на суд пролетарський робітників та селян і допущено до них тих тільки спеціалістів-правників, котрі прихильно ставляться до радянської влади й поділяють революційну правосвідомість трудящих мас. Як і законодавець, суд оцей стоїть на сторожі інтересів трудящих. Уряджено його й діє він, «щоб захищати здобутки пролетарської революції, забезпечувати інтереси держави, права трудящих та їх об'єднаннів...» («Полож. при судовий устрій РРФСР», арт. 1. У «Полож. про судовий устрій УРСР» те саме: «щоб захистити здобутки пролетарської революції, робітничо-селянської влади та правного ладу, що вона запровадила, захистити інтереси й права трудящих та їх об'єднаннів»). Караль-

на політика радянської влади вимагає, щоб цей суд судив обвинувачених і скривджених, з класового погляду, вимагає, щоб додержував він класового принципу¹) ухвалюючи судовий вирок. Постановляючи вирок, суд передусім повинен в'яснити, чи заподіяно злочин на те, щоб прислужитися відновленню буржуазної влади чи в інтересах суто-особистих того, хто вчинив злочин, і суворо покарати за кожну спробу відновити буржуазну владу й, значить, подолати чи захитати владу трудящих (Карн. Код., арт.25). Навіть більше, сувору одсіч з боку суду зустрічає кожна спроба зацілілої буржуазії й за нових умов продовжувати звичну практику визискування трудящих. Навіть у випадках найганебнішої, в законі забороненої експлуатації трудящих буржуазний суд ставиться аж надто поблажливо до обвинувачених визискувачів. Радянський суд у таких випадках чинить навпаки. Організовано окремі трудові сесії народніх судів у справах про порушення законів про працю; ці суди не милують порушників, караючи їх з усенькою суворістю законів²). Так само не милують радянські суди тих, хто порушує інтереси трудової держави в справах про злочини господарські та службові. По державах буржуазних злочини службові закон передбачає, але порівнюючи рідко стають вони за предмет судового розгляду: уряд підтримує «престиж влади», покриваючи розкрадачів державного скарбу, хабарників, чиновних самодурів та інших злочинців – бюрократів, надто вельможних. Радянський уряд не потрібує підтримувати авторитет влади трудящих в очах трудящих; навпаки, він зацікавлений у тому, щоб забезпечити чесний радянський апарат, апарат, який негайно виконує функції влади на користь трудящих. Через те

---

¹ У програму V всеросійського з'їзду діячів радянської юстиції поставлено питання: каральна політика й підсилення в ній класового принципу підчас ухвалювання вироку та в процесі його виконання. З цього питання вислухано доповіді, були дебати, ухвалено резолюцію.

² Ще р. 1922-го НКЮ УРСР обіжником з дня 27 грудня на ім'я всіх губраднарсудів та губпрокурорів указав на необхідність того, «аби кожний окремих робітник та трудящий міг знаходити швидкий та справжній захист своїх порушених прав» і щоб суди в справах про порушення законів про працю «суворо додержувалися встановлених у законі санкцій, не припускаючи безпідставної прихильності до винуватців» (Бюлетень НКЮ УРСР. – 1922. – № 23).

суди радянські і дрібних радянських службовців і відповідальних радянських робітників притягають до права й присуджують до суворой кари за службові вчинки, спрямовані на шкоду трудовій державі. Зокрема, карається хабарництво, як серйозний службовий злочин. Але такою самою мірою карається й давання хабаря, – цей виплід буржуазного ладу, що його не вважають за злочин буржуазні законодавці (Кар. Код. арт. арт. 114, 114а). Серед злочинів військових передбачено той випадок, коли підлеглий військовий службовець образить свого начальника, під той час як той виконує службові обов'язки. Але передбачено й той випадок, коли начальник кривдить підлеглого йому військового службовця (арт. 201).

Злочин це є те, що шкодить трудящим, а трудящі в радянській державі класа владуща. Те-ж саме, що по державах буржуазних: злочин це те, що шкодить не всенькій людності, а самій лиш владущій класі? Формально те-ж саме, але по суті одміна величезна. Буржуазія становить невеличку частку людности, вона силкується навіки-вічні зміцнити упривілейоване становище своєї класи й закріпити на завсіди класовий поділ суспільства на визискувачів та визискуваних. Трудящі становлять величезну більшість людности й намагаються знищити класове суспільство, щоб не було визискувачів та визискуваних, а були самі-но трудящі. Отже, за радянським правом, тепер, поки ще існують громадські класи, за злочин вважається те, що шкодить усій громаді, доти, аж доки закінчиться процес вимирання злочинів, доки злочин, як явище побутове, стане за об'єкт історичного дослідіду і траплятиметься тільки як рідкий експес.

Соціалньні умови породжують злочини. Треба знищити ції умови, замінити їх на инші. Вся політика радянської влади – господарча, фінансова, житлова, охорона праці, здоров'я, культурно-просвітня й т. ин. – скерована на будівництво нового суспільства, де бракує умов, що призводять до злочинів.

Закінчиться це будівництво тільки в майбутньому, за наших-же часів залишилися ще ті умови, що призводять до злочинів. Злочини таки трапляються. І радянська влада мусить боротися з ними шляхом репресій. Кара й инші засоби соціалньного захисту

збереглися. Але характер їхній змінився, інші стали цілі, інші стали система й умови застосування.

Вище було зазначено, що й наука в буржуазних державах і буржуазні законодавці караючи хтять запобігати злочинам та виправляти злочинців.

Та насправжки частенько за цими новими цілями криються стародавні цілі відплати й застрашування. Чи збереглися ці стародавні цілі по радянських республіках?

Безперечно, в подіях східно-європейських революцій були акти помсти. вони неминучі за всякої революції, коли в боротьбі з ворогом люди доходять до крайнього роздратування й злоби і піддаються мстивому почуттю ¹). Але ці акти помсти належать до руйнівничого боку революції. Вони характерні за-для тих стихійних самосудів, що супроводять зруйнування зневаженого минулого. Вони характерні почасти для діяльності В. Ч. К. і її органів, що було «системою позасудової розправи»²) за найгостріших часів громадянської війни. Але навіть ця система позасудової розправи далеко не завжди керувалася голою відплатою. Вживали розстрілів, і були виключні випадки, коли розстрілювали, щоб помститися або настрашити; звичайно-ж розстрілювали, щоб, знищуючи небезпечних ворогів революції, забезпечити республіку від замахів на здобутки революції. За головний-же вид тієї репресії, що її мала в розпорядженні В. Ч. К. та її органи, було ув'язнення в концентраційному таборі. Табори – це порівнюючи м'який вид позбавлення свободи; ув'язнені в таборі мали достатню волю зносити із зовнішнім світом. Окрім побаченнів, вони могли діставати відпустки додому, мали спромогу виходити на позатаборові роботи без варті, могли здобувати право жити на приватних квартирах з обов'язком приходити до табору тільки на реєстрацію; вони мали змогу діставати на пільгових умовах дотермінове звільнення. Можливо, що бували випадки, коли віддавали до табору, щоб помститися або застрашити. Це виключні випадки зловживаннів або помилок. Але за загальним правилом до табору віддавали кла-

---

¹ Див. мій твір «Кровавая месть и смертные казни», вып. 1 і 2, 1908-1909 рр.

² Советское Право. – 1922. – №3. – Стаття Криленка.

сових ворогів пролетаріату, щоб їх ізолювати або взяти на облік і позбавити спромоги шкодити пролетаріатові.

Можна знайти деякі ознаки помсти й застрашування в діяльності революційних трибуналів, утворених підчас громадянської війни в характері органів надзвичайної юстиції. Але й це траплялося, як рідкі, виключні випадки; а ще менше є властиве почуття помсти й бажання настрашити, залякати жорстокими карами – нормальним органам пролетарського правосуддя – народнім судам.

Цю характерну негативну рису пролетарського правосуддя не раз підкреслювано і в літературі і в заявах проводирів революції, і в урядових актах радянської влади та комуністичної партії. «Пролетарському судові цілком не властива помста. Він не може мститися людям за то, що вони жили в буржуазному суспільстві». Так кажуть автори «Азбуки Комунізму» в розділі про «пролетарський суд». У складеній р. 1919 офіційній записці НКЮ РСФСР для подання З'їздові Рад так схарактеризовано вироки Найвищого Революційного Трибуналу: «ці вироки показали, що трибунал, маючи всю повноту своїх уповноважень, чужий голому принципіві відплати і, згідно з кращими заповідями юстиції, керується не тільки тим, що заподіяв злочинець, але й тим, оскільки він саме тепер є небезпечний для республіки». На IV всеросійському з'їздові діячів радянської юстиції завідуючий каральним відділом Н.К.Ю. казав: «Народній суд повинен мати на оці, що в питанні про кару належить додержуватися соціалістичного погляду, що він у цьому повинен стриматися й не обертати кари в помсту, у відплату. Президія В.Ц.В.К. в своїй постанові з 8 серпня 1922 р. з приводу вироку в справі правих с.-р. вказує на те, що за кордоном вороги радянської влади змальовують цю справу «як розправу за давно заподіяні злочини, які втратили політичне значення, тоб-то як акт безцільної державної помсти»; президія протестує проти такого погляду й запевнює, що в даному випадкові «не про те річ, щоб зліквідувати давні рахунки, а про те, щоб боротися з запеклим ворогом, що може і в дальшому призвести до великої небезпеки». Цілком відповідно до цього Вик. Комітет Комуністичного Інтернаціоналу у відозві «до пролетарів усіх країн» з того самого приводу констатує, що «революційна влада

не знає політики помсти» і керується самою «революційною доцільністю». Нарешті, ще пізніш, наприкінці 1923 р., на I Всерос. конференції діячів науки Зінов'єв відзначив ту рису в психології робітничої класи, що повинна знайти свій відгук і в справі карного правосуддя. «Робітничка класа на зло не пам'ятлива, казав він, не може бути на зло пам'ятлива, бо це класа майбутнього, вона не хорує на собачу старість, як буржуазія, вона не може бути мстива, як бувають мстиві близькі до загибелі класи».

Кара й інші засоби соціального захисту, як нормальний засіб боротьби з злочинністю, як нормальний засіб оборони радянської республіки, не мають за свою мету – помсту. В «Руководящих началах по уголовному праву СССР» (1919)¹ – просто сказано, що, «карання не є відплата за провину» (п. 10). В Карному Кодексові сказано, що карання повинно бути позбавлено ознак мордування й не повинно завдавати злочинцеві непотрібних та зайвих стражданнів (арт. 26).

Всяка кара, навіть найм'якша, має в собі елемент утиску, позбавлення, страждання, вона є відплата, що засуджує за провину, виявлену в умисному або необережному злочині. Заподіяння такого страждання, позбавлення можна виправдати будь-якою розумною метою. А коли розумної мети немає, коли завдано непотрібного, зайвого страждання, коли це страждання переходить у мордування, це визначає, що кару підказує лихе почуття мстивості, що вона є акт помсти й застосовано її тільки на те, щоб за зло відплатити таким самим або й більшим злом. Цього не повинно бути. Як засіб оборонний, «кара повинна бути доцільна», каже законодавець. Які-ж саме цілі в неї повинні бути? Раз за злочин визнається всякий «суспільно-небезпечний вчинок або бездіяльність» (арт. 6 Карн. Код.), то карання повинно бути за оборонний засіб у боротьбі з суспільно-небезпечними елементами, що загрожують оцими суспільно-небезпечними вчинками або

---

¹ 4 серпня 1920 р. опубліковано обіжника НКЮ УРСР: «згідно з постановою колегії НКЮ УРСР надається чинності на території України провідним принципам карного права РСФРР» (Собр. узак. и распор... УССР. 1920, № 22, ст. 438).

Акад. О.Малиновський.

бездіяльність. Як оборонний засіб, його треба застосувати на те, щоб захистити республіку від злочинів, щоб запобігти злочинам.

Окрім карання, як відплати за навмисну або необережну провину, що виявилася в заподіянні злочину. Карн. Код 1922 р. наказує вживати інших заходів соціального захисту проти небезпечного стану, який теж виявивсь у заподіянні злочинів, але незалежно від провини. Певна річ, що ці інші заходи так само повинні бути доцільні і теж повинні бути за оборонний засіб та запобігати злочинам. Про це просто сказано в «Основних засадах карного законодавства СРСР та союзних республік», де кара й інші заходи соціального захисту злито в одному розумінні заходу соціального захисту (арт.4).

Запобігти вже заподіяному злочині не можна. Треба запобігти можливим злочинам у майбутньому. І кари й інші заходи соціального захисту треба, як вимагає радянське законодавство, застосовувати передусім на те, щоб мали вони загально-запобіжний вплив, тоб-то щоб запобігали злочинам непевних елементів суспільства в майбутньому (Карн. Код., арт. 8). Отож запобігти майбутнім злочинам можна загрозою карного закону. Коли карний закон передбачає різноманітні злочинні дії й загрожує репресіями за вчинення їх, коли ця загроза не залишається порожнім словом, коли, скоро злочин станеться, злочинців притягають до права і піддають репресіям, то люди усвідомлюють собі, що злочини робити не вільно, бо це неминуче призводить до прикрих, невігідних наслідків. Ця свідомість стримує від злочинів, запобігає злочинам.

Мета загально-запобіжних заходів межує з метою залякування; але разом з тим одрізняється від неї. В останньому випадкові на чільне місце виступає лютість кари. Законодавець того часу, коли панувала застрашлива мета карання, гадав, що страх перед лютими карами зможе вдержати суспільство від злочинів; через це він удавався до кар на горло простих і тяжких (кваліфікованих), до кар на тілі, з покаліченням і болізними, додавав кари осоромні; через це він наказував «на горло карати без жадного милосердя», «без милосердя», бити «нешадно», «щоб інших, на це дивлячись, не кортіло», «щоб інші від такого беззаконства втрималися», «щоб через це іншим остраху завдати,» то-що; от

чому карання одбувалися прилюдно, на площі, і людність про це сповіщувало, щоб вона могла прийти подивитися на екзекуцію. В першому-ж випадкові не жорстокість, а неминучість репресії має головну вагу; законодавець попереджає: цього робити не вільно: хто зробить, підпаде репресії; а суд виконує цю законодавчею загрозу кожного разу, як заборону порушено.

Далі, кари й інших заходів соціального захисту вживають як заходів приватно-запобіжних, тоб-то щоб запобігти новим злочинам злочинця. Тут силу має не тільки погроза карного закону, але й справжнє її виконання; злочинець заподіяв злочин і цим порушив законодавчій заборону; його карають або застосовують до цього інших заходів соціального захисту на те, щоб він надалі не важивсь чинити злочинів.

Та не на всіх злочинців репресія однаково впливає; одних утримує, інших не втримує від нових злочинів; до злочинців цієї останньої категорії треба застосовувати таку репресію й у такій формі, щоб «позбавити їх спромоги чинити дальші злочини». Давніші цієї мети досягали грубими й жорстокими засобами: карали на горло, забивали в кайдани, відтинали руки й ноги, вирізували язика... За нових часів, щоб досягти цього, здебільша позбавляють волі: ув'язнених не може чинити нових злочинів.

Не може доти, поки перебуває в в'язниці. Та важливо дійти того, щоб він і, по виході на волю, утримувався від злочинів уже самохіть, а не через примус. Звідси нова мета кари й інших заходів соціального захисту – виправити злочинця. Це виправлення треба розуміти не так, що воно має, мовляв, цілком морально переродити, себ-то перетворити зіпсованого, винного в багатьох злочинах «карного» злочинця на чесну людину або перетворити «політичного» злочинця, пересвідченого ворога даного ладу, на його щирого й відданого оборонця. Таке переродження – річ можлива, але стається воно під впливом інших чинників, що не перебувають у нерозривному зв'язку з карою й іншими заходами соціального захисту. Тими самими каральними й виховними засобами, що їх мають місця ув'язнення, можна перетворити злочинця, суспільного ворога, на корисного або, принаймні, нешкідливого громадянина: можна викоренити ті прикмети вдачі, що

призвели до злочину, можна розвинути такі звички й такі властивості, котрі мають силу вдержати від злочину. Нехай навіть ув'язнений, вийшовши на волю, залишиться з погляду суворой морали людиною лихою, нехай він не спочуває сучасному суспільному й політичному ладові, але якщо він вже не здатен заподіювати злочини, а здатен поважати сучасні порядки суспільного життя, не порушувати їх, то можна вважати, що його виправлено: злочинець соціально переродивсь, він уже не являє собою суспільно-небезпечного елемента.

Виправляти треба насамперед і найбільше тих, що вже стали злочинцями-професіоналами або до злочинів призвичаїлися, і тих, котрі мають помітний нахил зробити злочин за свою професію; сюди стосуються ті, що не раз учиняли так звані кримінальні злочини, тоб-то такі злочини проти особи й майна, які заборонювано за старого режиму, забороняються й тепер (крадіж, шахрайство, розбій, то-що). За нашої переходнової доби виправляти треба ще злочинців з-посеред класових ворогів трудящим, що заподіяли злочини через свої класові звички, погляди й інтереси, утворені за старого режиму; не звичайна випадковість, не тяжкі обставини життя або не-свідомість, а принципова ворожнеча до нових порядків примушує їх чинити злочини, скеровані проти радянського ладу; і доки цю ворожнечу не перебуто, доти можливі рецидиви злочину з їхнього боку; треба послабити цю ворожнечу, примирити з теперішнім ладом. Переродити, соціально пристосувавши їх до трудового спільного життя, злочинців цих категорій, — завдання складне й важке. Легше завдання виправити т. званих випадкових злочинців. Тут самий факт репресії може зробити вплив; окрім того, досить невеличкого виховно-поправного впливу, приміром досить усунути ті причини, що скерували винного на злочинний шлях.

Якщо кара, за радянським карним правом, повинна бути доцільна й не повинна завдавати мордування й непотрібних стражданнів, то вона не повинна бути жорстокою. Ще більш не повинні бути жорстокі інші заходи соціального захисту. В робітничо-селянській республіці, збудованій на спільній праці, солідарності, рівності й братерстві трудящих, жорстокість недоречна. Але нормальне треба відрізнити від надзвичайного, довгочасне й звичай-

не від випадкового. Вище було зазначено, що мету запобігання злочинам та виправлювання злочинців, як нормальний принцип карання й інших заходів соціального захисту, заступає в надзвичайних випадках, під впливом революційного зворушення, мета помсти або постраху. В цих випадках порівнюючи м'які репресії, накладувані в нормальних судах за звичайні злочини, поступаються місцем перед жорстокими карами за замах на здобутки революції або за опір революції. «В кривавій боротьбі з капіталом, каже «Азбука Комунізму», робітнича класа не може зректися вищої міри кари, накладуваної на її явних ворогів. Скасування кари на горло неможливе, доки точиться громадянська війна». І за часів громадянської війни кару на горло призначали здебільша Н. К., тоб-то органи позасудової розправи. Почасти призначали Революційні Трибунали, себ-то органи надзвичайної юстиції, а не нормальні Народні суди. У «Провідних засадах карного права РСФРР» р. 1919 просто сказано, що «Народні суди не вживають кари на горло» (п. 25, примітка). Той самий висновок впливає з постанов Карн. Кодексу, що зберіг кару на смерть лиш у справах, які переводяться в Верховному суді, Губерніяльних судах і Трибуналах і до того тимчасово перед скасуванням ЦВК (ВЦВК, чи ВУЦВК). Декрет з приводу 10-річчя жовтневої революції скоротив випадки, коли вживають смертної кари, і таким чином підкреслив її надзвичайний характер.

У скалі кар, що їх установлює Карн. Код., немає смертної кари. Постанову про цю, як виняток із загального правила, виділено в окремий артикул – 33. А попередній артикул загального характеру – 32 звучить: «Кари, що їх накладають за Карн. Код., такі: а) вигнання по-за межі РСФРР термінове або без терміну; б) позбавлення волі з суворою ізоляцією чи без неї; в) примусові роботи без тримання за сторожею; г) умовний осуд; д) конфіскація майна повна чи часткова; е) штраф; ж) позбавлення прав; з) звільнення з посади; і) громадська догана; к) накладання обов'язку відшкодувати». Окрім цих кар, призначуваних за певні переступи, як за плату за вину навмисну чи необережну, Кар. Кодекс знає (арт. 46) інші засоби соціального захисту, що замінюють кару або йдуть за нею й що їх призначають за соціально-небезпечний

стан; а) oddання до закладів для розумово або морально дефективних; б) примусове лікування; в) заборона займати ту чи іншу посаду чи працювати над тією або іншою діяльністю чи промислом; г) видалення з певної місцевості; д) віддання недорослого на поруки батькам чи іншим особам за умовою, що суд усебічно обізнався з життям і особою поручника.

«Провідні засади карного законодавства СРСР» р. 1924 залишили цю скалю кар і інших засобів соціального захисту (скасувавши термін «кара») з незначними змінами. А саме: на першому місці поставили «оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства СРСР і вигнанням за межі СРСР на завсіди» (а вигнання з меж союзної республіки замінили на видалення з меж союзної республіки і з'єднали цей засіб з видаленням із меж окремої місцевості); позбавлення волі з суворою ізоляцією відділили від позбавлення волі без суворої ізоляції; додали видалення з меж СРСР на термін, застереження й приміщення неповнолітніх правопорушників у спеціальні заклади; скасували накладання обов'язку відшкодувати. Усі заходи соціального захисту «Осн. засади» розділили на три категорії: заходи судово-поправчого характеру (вони відповідають карам Карн. Код. і застосовуються до дорослих, здорових злочинців), заходи медичного характеру (приспосовувані до хорих) і заходи медично-педагогічного характеру (приспосовувані до недолітків і, почасти, недорослих).

У цьому вичерпному спискові кар і інших засобів соціального захисту немає ні кари на горло, ні окалічення, ні болючих кар на тілі, ні каторжних робіт, ні заслання, ні арештантських відділів, ні позбавлення волі доживотнього або на десятки років. На чолі кар, за Карн. Код. р. 1922, стоїть вигнання з меж союзних республік. Але роля цієї кари надто незначна: її призначають за один лиш злочин – «пропаганду й агітацію в напрямкові допомоги міжнародній буржуазії» (Карн. Код., арт. 70); і в цьому єдиному випадкові вигнання може бути замінено на позбавлення волі. За «Осн. засадами», на чолі засобів соціального захисту стоїть оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства СРСР і вигнанням з меж СРСР на завсіди: його застосовують лиш «до осіб» засуджених за злочини, що загрожують основам радянського ладу»;

його теж можна замінити на інший засіб, зокрема, на позбавлення волі (арт.17). Так само скрізь, окрім одного лиш випадку (Карн. Код., арт. 71), законодавець дозволяє замінювати кару на горло на позбавлення волі. Отож, позбавлення волі, поставлене на другому місці після вигнання, є основна й найтяжча кара: за Карн. Кодексом. Тому в обіжникові НКЮ РСФРР з дня 8 червня р. 1922, з приводу надання чинности Карн. Код., пояснено, що під вищою мірою кари там, де це зазначено в артикулах Карн. Код, треба розуміти позбавлення волі на 10 років, але революційні трибунали в відповідних випадках, замість такої вищої міри, можуть, на підставі 33 арт. Карн. Кодексу, вживати розстрілу.

Позбавлення волі, за радянським правом, це, певна річ, кара м'якша од багатьох інших, що буржуазні держави практикували їх давніш та й тепер не покидають; воно м'якше од кари на горло, що колись уживали іноді надзвичайно часто, м'якше од окалічувальних і болючих кар на тілі. Воно м'якше й од позбавлення волі в тих формах, яких уживали й уживають буржуазні держави, доживотнього або довготермінового в справжньому розумінні цього слова, каторги, заслання, тюрми з варварським режимом¹). Передовсім, позбавлення волі, за радянським правом, не може тривати по-над 10 років. Радянський законодавець підкреслює це обмеження. От, засуджений умовно, якщо він учинить новий злочин, мусить одбути кару й за умовним, і за новим вироком, але, «за умовою, що загальний термін позбавлення волі, що його належить одбути за обома вироками, не повинен перевищувати 10 років» (арт. 37 Карн. Код.). Так само, коли до терміну звільнений вчинить новий (такий самий або того-ж роду) злочин, то частина неодбутої кари приєднується до кари за новий злочин «з тим, одначе, що загальний термін позбавлення волі, що його належить одбути, не повинен перевищувати 10 років» (арт. 54).

¹ Більшість буржуазних кодексів знає ув'язнення до смерті, довготермінове звичайно до 20 р., іноді й більше (у Португалії до 28 р., у Колумбії до 20 р. попередні німецькі кодекси баварський і саксонський теж призначали довготермінове ув'язнення до 30 років. Навіть новіші проекти буржуазних карних кодексів (швейцарського, німецького та італійського) зберегли каторгу й доживотнє ув'язнення. Див. ще далі в розділі про види місць ув'язнення.)

Потім, режим по місцях ув'язнення радянських республік незмірно м'якший, аніж по місцях ув'язнення в буржуазних державах навіть нашого часу. Далі ми докладно познайомимося з оцим режимом. Тепер досить ще раз указати на загальну рису, визначену в Карн. Кодексі: карання має бути «позбавлене ознак мордування й не повинно завдавати злочинцеві зайвих і болючих стражданнів» (арт. 26). Оця риса – не новина р. 1922, її відзначено й р. 1919, підчас громадянської війни, у «Провідних засадах карн. права» (пункт 10). Розвиваючи її в пристосуванні до позбавлення волі, Поправно-трудоий Кодекс каже, що тримання в ув'язненні «не повинно завдавати фізичного болю й принижувати людську гідність в'язнів» (П.-Т.К. УСРР, арт. 3; див. П.-Т.К. РСФРР, ст. 6; П.-Т.К. БСРР, ст. 3), що режим по місцях ув'язнення «повинен бути позбавлений будь-яких ознак мордування, в жадному разі не припускаючи кари на тілі, кайданів, наручників, позбавлення харчів, то-що (П.-Т.К. УСРР, арт. 48; див. П.-Т.К. РСФРР: «режим по місцях ув'язнення повинен бути позбавлений будь-яких ознак мордування, в жадному разі не припускаючи фізичного впливу: кайданів, наручників, карцерів, суворо-самотнього ув'язнення, позбавлення їжі, побаченні ув'язнених з їх одвідувачами через ґрати» (арт. 49; див. П.-Т.К. БСРР, арт. 46). Вимогу П.-Т.К. не принижувати гідности людини в ув'язненого провадять і в окремих обіжниках; от, один обіжник Ц.Т.К.О. УСРР з р. 1920 наказує адміністрації місць ув'язнення по-людськи ставитися до ув'язнених, не кажучи на них на «ти» в особистій розмові; р. 1925 ЦИТО УСРР розіслав був нового обіжника «про неприпустимість грубіянського поводження з ув'язненими», бо грубіянське поводження – залишок давньої царської каральної політики й не відповідає новій поправчо-трудої діяльності¹). Позбавлення волі, за радянським правом, аж ніяк не є цілковита ізоляція ув'язненого: ув'язнені й в ув'язненні мають далеко ширше, аніж по буржуазних країнах, право, додержуючи деяких умов, на листування, виписку, передачі, побачення, мають і невідоме буржуазним країнам право на відпустки на волю без конвоя.

¹ Збірник ЦКО за р. 1920. – №11; Збірник матеріалів в поправчо-трудої справі УСРР. – 36.

Позбавлення волі аж ніяк не є повне безправ'я: ув'язнений не має політичних прав, але при ньому залишаються громадянські права: він може виступати в цивільних справах на суді, як позовник або позваний, може бути за свідка на суді, визнається право власності на приналежні йому речі, визнаються його батьківські права, право брати шлюб, розводитися, право одержувати зароблену платню за працю в місці ув'язнення, визнається право скаржитися на порушення його прав в ув'язненні й ці права докладно регулюються (П.-Т.К. УСРР, арт. 89, 93, 94, БСРР, арт. 87, 91, 92). Як громадянам, лиш тимчасово позбавленим повної волі чину, ув'язненим дається можливість бути в курсі того, що робиться на волі, читаючи газети, видавані на волі, і видаючи свої газети та часописи; за ними визнаються загальні інтереси – їм надається право обирати уповноважених із свого гурту, щоб захищати й обстоювати свої інтереси. По місцях позбавлення волі утворюються сприятливі умови матеріального існування ув'язнених, задовольняються їх духові потреби, то-що.

А режим по буржуазних тюрмах? Не згадуймо страхіттів далекого минулого. По англійських в'язницях ув'язнених досі карають різками й канчуками; способи дисциплінарних кар часто по буржуазних тюрмах визначаються нелюдською жорстокістю; щоб принизити людську гідність ув'язненого, на нього одягають особливий одяг, який указує, що він арештант, одбирають у нього імення й називають його певним номером; супроти політичних ув'язнених уживають мук і різних знущаннів, які призводять до голодівок, бунтів, самогубств і т. д.

По радянських місцях ув'язнення режим – м'який. Але треба пам'ятати, що м'якість – розуміння відносно: що вважають за м'яке для одного історичного періоду, те може бути жорстоке для іншого періоду. Для нашого часу, після великої революції, у нашій радянській республіці, яка є «вільна соціалістична громада всіх трудящих» і в якій забезпечено за всіма трудящими «справжню волю» (Конституція РСФРР, арт. 10, 13 – 17), вже саме позбавлення волі є кара сувора й тяжка. Окрім того, те, що мало не цілком не обтяжує одного, може завдавати тяжкого болю іншому. Спостережники над в'язничним життям знають, як байдуже ставляться до свого стано-

вища одні ув'язнені і яких стражданнів зазнають у неволі інші. Кінець-кінцем, позбавлення волі – кара втрата: звязане само по собі з зменшенням робочої сили в країні, воно вимагає видатків з державної скарбниці на те, щоб утримувати місця ув'язнення. Тому позбавляти волі треба дуже обережно. Діячі радянської юстиції на 4 всеросійському з'їзді ухвалили резолюцію про те, що караючи позбавляти волі можна лиш у тих випадках, коли злочинця безперечно треба ізолювати. Такого самого погляду додержується і законодавець. Карн. Кодекс дозволяє судді, замість позбавити волі, обмежитися умовним осудом, якщо небезпека від засудженого для спільного життя не вимагає обов'язкової його ізоляції (арт. 36). Він дозволяє судді за невеличкі злочини, замість позбавляти волі, призначати примусову працю¹). За найменший термін для позбавлення волі Карн. Код. редакції р. 1922 поставив 6 міс.; р. 1923 ВЦВК знизив цей термін до 1 міс., р. 1925 до 1 тижня, а Карн. Код. редакції р. р. 1926-7 до одного дня. За крайній термін він ставить 10 років, зрікаючись, отже, од ув'язнення до смерті й од ув'язнення на надто довгі терміни; тільки в не так частих, порівнюючи, випадках, коли заподіюють найтяжчі злочини, призначається довготермінове ув'язнення від 5 до 10 років: частіш уживають середньотермінового від 1 до 5 років і короткотермінового до 1 року²). І навіть порівнюючи короткий термін ув'язнення зовсім не має суворо-обов'язкового значіння. Його можна скоротити за силою загальної амністії. Ув'язненого можна звільнити до терміну, коли він одбув частину терміну кари – $\frac{1}{3}$ в УСРР, $\frac{1}{2}$ в РСФРР. Можна його звільнити і раніш через часткову амністію (помилування).

---

¹ Заміна позбавлення волі на примусову працю, відома Карн. Код. р. 1922, значно побільшена в Карн. Код. редакції р. р. 1926-7.

² Р. 1924-25 по місцях ув'язнення РСФРР було засуджених до 6 міс. – 18,5%, од 6 міс. до 1 р. – 19,8%, од 1 р. до 5 р. – 17,3% і від 5 до 10 р. р. – 11,1% (Еженед. Сов. Юст., 1925 №50-51 стаття Ширвіндта). За попередні роки відсоток довготермінових був ще менший: р. 1922 засуджених на термін од 5 до 8 р. був 3,9%, а по-над 8 р. – 1,2%; р. 1923 – 6,4% і 5% (див Отчеты ГУМЗ).

Карн. Кодекс РСФРР редакції р. 1926 у багатьох випадках знижує термін ув'язнення: 10-річне ув'язнення замінює на 5-річне; формулу «на строк не нижче» замінює на формулу «на строк до».

Отже, позбавлення волі, цей основний вид кари, за радянським правом, має запобігати злочинам, одбираючи злочинцеві змогу чинити дальші переступи, і виправити злочинця, пристосувавши його до умов спільного життя в трудовій державі.

Перша й друга мета вимагають, щоб злочинця було ізольовано більше-менше суворо, залежно від того, наскільки він соціально небезпечний, але аніяк не абсолютно, позбавити його права й можливості цілком вільно, з власної уподоби, поряdkувати своїми вчинками. Третя мета вимагає трудового й культурно-освітнього впливу на ув'язненого¹). Тому позбавлення полі, як доцільний спосіб захищатися проти злочинів, по місцях ув'язнення радянських республік збудовано на засадах необхідної ізоляції злочинців, притягування їх до примусової праці й культурно-просвітньої роботи серед них²).

---

¹ В обіжникові Ц.К.О. Н.К.Ю. УСРР №4 а 1920 читаємо: «найважливіше завдання нашого відомства – це організувати громадські роботи для ув'язнених всіх без винятку (навіть підслідних), окрім нездатних до праці, й правильно поставити культурно-просвітню працю серед ув'язнених. Ці завдання надзвичайно істотні, бо не треба забувати, що принцип соціалістичного ладу супроти злочинів полягає не в тому, щоб карати, а в тому, щоб лікувати» (Збірник декретів... № 14). В окремих актах радянської влади не раз підкреслювано, що праця ув'язнених і культурно-просвітня робота серед них – це певний спосіб їх виправити. П.-Т. Код. остаточно закріпив і санкціонував оцю загальну засаду: «режим по місцях ув'язнення ґрунтується на правильному сполученні принципів обов'язкової праці ув'язнених і культурно-просвітньої роботи» (П.-Т.К. РСФРР, арт. 48: П.-Т.К. УСРР, арт. 47, П.-Т.К. БСРР, арт. 45).

² Характеристику радянського карного права зроблено в працях: М. Чельцова-Бебутова «Социалистическое правосознание и уголовное право революции», його-ж «Преступление и наказание в истории и советском праве», А. Піонтовського «Уголовное право РСФСР, часть общая, Н. Скрипника, «Уголовная политика советской власти», І. Волкова «Уголовное право» й інші.

РОЗДІЛ І.

ПЕНІТЕНЦІЙНИЙ ЗАКОН

Позбавлення волі, як запобіжного заходу й як способу карати, вживано з давніх-давен. У пам'ятках давньо-руського права¹⁾ є вказівка на те, що злочинців кидали в «погреб» або в «поруб», себ-то в підземелля, у підземну тюрму, а часом тримали в «грид-ниці» чи «избі», себ-то в надземній тюрмі; що декого забивали в «железа», тоб-то заковували в кайдани. Позбавлення волі вже існувало. Його регулювали норми звичаєвого права. Пенітенційного закону не було.

За перший пенітенційний у нашому минулому закон треба вважати 31 і 32 артикул IV розділу Литовського Статуту 1588 року. Тут владі місцевій (воєводам та старостам) наказується будувати при судах тюрми – підземні для тяжких злочинців (підслідних та засуджених) і надземні для всіх інших; головний зміст закону – відповідальність тюремної сторожі, скоро в'язень утече. Постанови Литовського Статуту з деякими змінами й додатками увійшли в пам'ятку українського права XVIII ст. «Права, по которымъ судится малороссійській народъ», де становили 22 і 23 арт-ли VII розд. Як Литовський Статут, так і «Права» наказують «градскимъ урядникамъ» дбати про те, «что бы вездѣ при судахъ и урядахъ тюрмы были построены крѣпкія, одни низко въ самой землѣ, споднія, а другія верхнія». «Споднія» тюрми призначувало для злочинців тяжких, верхні для всіх інших. Злочинців тримали въ тюрмах «за добрыми замками и ключами при особенной сторожѣ». Саджено до тюрем передусім підслідних – звинувачених у найтяжчих злочинах «обложенныхъ смертной казньою»; їх у жаднім разі до суду з тюрми не звільняли, після суду, в випадковій засуду на смерть, залишали в трюмі, аж доки смертний присуд

---

¹ Див мої «Лекції по исторіи русскаго права», Ростов н/Д. 1918, стор. 366 й дал. і мою статтю про «позбавлення волі злочинця»... в «Україні», 1927, №3.

виконувано. Винувачених в інших злочинах завдавали до тюрми до подання поруки. Далі, садовили в тюрму присуджених до тюремного ув'язнення. Присуджували на строк од 3 тижнів до 1 року 6 тиж., значить, за злочини порівнюючи нетяжкі. В'язні платили різні оплати – «потуремний платеж от цепового, колодочного, ручного и ножного и всякого теснения»; ці оплати йшли на покриття тюремних видатків – «на свѣчи, на дрова, на замки и на другія потребности». За втечу в'язнів із тюрми притягали до відповідальности тюремну сторожу.

В царстві Московському тюремне ув'язнення, як запобіжний захід і як спосіб карати, вживали частенько. Деякі про тюремне ув'язнення постанови здибаємо в «Уложеніи» 1649 року. Так само як у Литовському Статуті і в «Правахъ», і в «Уложеніи» головним чином передбачено відповідальність тюремної сторожі, скоро в'язень утече. Це й зрозуміло: всенька рація тюремного ув'язнення полягала тоді в ізоляції злочинця. У XVIII ст. зустрічаємо довгу низку законів, що передбачають окремі сторони тюремної справи; наприклад: про будування тюрем при магістратах; про держання злочинців у тюрмах за родом злочинів; про влаштування острогів по губерніях українських та про розподіл в'язнів на три розряди, про влаштування острогів по всіх губерніях за українським зразком і т. ин. (П.С.З., VI, 3982; XXVII, 20265, 20728, XXX, 22363 й ин.). Загального кодексу тюремного не було. Катерина II склала проекта тюремного статуту; але він не набув сили закону.

Тюремний кодекс з'явивсь у першій тільки половині XIX стол.; це «Уставъ содержащихся подъ стражей» (в XIV т. Збірки законів Російської Імперії). «Уставъ» існував з деякими змінами до революції 1917 р. Він складався із 2 розділів. I розділ – «Учреждение мѣстъ содержания подъ стражей» (арт. арт. 1-123): тут загальні положення про влаштування й утримання місць ув'язнення, про управління місцями ув'язнення, статут Піклувального про тюрми товариства. II розділ – «уставы о содержащихся подъ стражей» (арт. 124-394): про приміщення для арештованих, про поправчі притулки, про тих, кого тримають за сторожею при поліції й тюрмах (загальні положення, про розміщування арештантів, про сто-

рожу коло арештантів, про постачання арештантам одержі та їжі, про милостиню для арештантів, про догляд за моральною поправою арештантів, про папери, що подають арештанти, про запобігання втечі арештантів, про арештантів слабих, про порядок представлення арештантів в урядові з тюрми місця, окремі положення про тримання присуджених до тюремного ув'язнення за злочини й провини, окремі положення про тримання несправних довжників), про тримання в поправних арештантських відділах (загальні положення, про вступ арештантів до відділів, про господарче арештантського відділу утримання, про тримання арештантів у відділі ладу, про догляд за слабими, про вибуття арештантів із відділу, про звідомність за управління відділом), про тюрми, пристосовані до тримання тих, кого присуджено до каторжних робіт, про працю арештантів та про розподіл одержаних од цього прибутків, про пересилання арештантів.

За додаток до «Устава о содержащихся подъ стражей» був «Уставъ о ссыльныхъ» (там-же, XIV т. 36. Зак.), де так само мова мовиться про позбавлення волі. Окрім того, до питання про позбавлення волі стосуються згодом видані карні кодекси – «Уложение о наказанияхъ» та «Уголовное Уложение».

За перших по революції часів позбавлення волі регулювало революційне звичаєве право. Поволі з'являються революційні пенітенційні закони, що спочатку визначають тільки основні принципи нової радянської пенітенційної політики або стосуються до окремих сторін пенітенційної справи.

11 липня року 1918-го оголошено «Статут першого Російського Реформаторія» для неповнолітніх. 23 липня 1918 р. НКЮ РСФРР видав «Тимчасову інструкцію про позбавлення волі, як про міру кари, та про порядок одбування його» (Собрание узак. и распор. р.-кр. правительства, 1918, №53, ар. 598). В інструкції зроблено загальні вказівки про поділ місць ув'язнення, про управління місцями ув'язнення, про порядок позбавлення волі й розподіл арештованих, про порядок тримання арештованих, про засоби репресій до ув'язнених, про варту, про закриття дрібних тюрем. В-осени того-ж 1918 р., на доповідь голови ВНК, РНК РСФРР постановила, в зв'язку з громадянською війною, відкрити окремі

місця ув'язнення, т. зв. концентраційні табори: а на-весні дальшого 1919 р. видано постанови ВЦВК про табори примусових робіт (Собр. узак. и распор., 1918, № 65, арт. 710; 1919, № 18, арт. 124 I № 20, арт. 235) і слідом за тим НКВС вироблює «Інструкцію на розвиток постанов ВЦВК про табори примусових робіт». В артикулові 1-му «Інструкції» показано призначення таборів: «табір примусових робіт це місце, де примусовою працею в суворій трудовій дисципліні спокутують свою провину особи, що вчинили різні злочини та провини (звинувачені в спекуляції, саботажі, службових злочинах, то-що), свідомі гнобителі й визискувачі чужої праці та прихильники буржуазії й царсько-дворянського ладу». В-осени 1920 р. НКЮ РСФРР видає «Положення про загальні місця ув'язнення» (Собр. узак. и распор., 1921, № 23-24, арт. 141) й згодом Положення про окремі місця ув'язнення, приміром, р. 1921-го «Положення про трудові будинки для неповнолітніх», р. 1922-го «Положення про переходові поправчі доми». «Положення про загальні місця ув'язнення» – досить докладний пенітенційний закон, справжній Пенітенційний Кодекс: складається з 232 §§; передбачає питання про центральне й місцеве управління місцями ув'язнення, про службовців, по місцях ув'язнення та про дисциплінарну їхню відповідальність, про режим по місцях ув'язнення (розпорядок дня, харчі та речове задоволення, санітарно-лікарську частину, примусову працю, культпросвіту, дисциплінарні кари, вибуття ув'язнених із місць ув'язнення, втечі, самогубства, одвідування місць ув'язнення од урядових осіб, як мають уживати зброю службовці). До «Положення» додано правила про санітарно-лікарську частину по місцях ув'язнення та про переведення в'язнів з одного розряду до іншого.

За революційної доби події відбуваються надто швидким темпом. Швидка зміна подій не могла не відбитися й на пенітенційній справі. Громадянська війна закінчилася. Почалося будівництво нового життя. Поставлено на чергу питання про революційну законність. Вироблено й набули сили «Карний Кодекс» та «Карно-Процесуальний Кодекс», що формулювали основні засади каральної політики радянської влади. Ліквідовано ВНК й скасовано табори примусових робіт. Переведено централізацію управління

пенітенційною справою. Настав час для того, щоб підбити підсумки шестирічної пенітенційної практики й утворити, на підставі зроблених уже спроб кодифікації та окремих пізніших постанов, єдиний Пенітенційний Кодекс. Протягом 1923 року Голов. Управ. М. Ув'язн. РСФРР виробило проєкт «Поправчо-Трудового Кодексу». Проєкт ухвалила була колегія НКВС; розглянув і ухвалив так само I Всеросійський З'їзд робітників пенітенційної справи. З НКВС проєкт перейшов до вищих інстанцій і, нарешті, з деякими змінами, затвердила його 16 жовтня р. 1924-го II сесія ВЦВК XI скликання й він став як чинний закон. Тимчасову 1918 р. інструкцію «про позбавлення волі» та «Положення про загальні місця ув'язнення» 1920 р. видав у відомственому порядку – народній комісар юстиції, що йому підлягали були тоді місця ув'язнення. Той факт, що «Попр.-Труд. Кодекс» видано в законодавчому порядку, в такому самому як Кодекси Карний і Карно-процесуальний, передусім звертає на себе увагу. Він свідчить про те, що, з погляду радянської влади, виконання присуду про позбавлення волі (та про примусові без тримання за сторожею робити) має не менш важливе значіння, ніж сам судовий вирок. Боротьба з злочинністю виявляється й у прикладанні до злочинців репресивних заходів соціального захисту. Тут необхідно відрізнити два моменти: 1) визначення, до якої міри соціально-небезпечний злочинець і залежно од цього визначення засобу соціального захисту, що становить завдання судових установ, і 2) практичне застосування до злочинця засобів соціального захисту, зокрема, прикладання основних засобів – позбавлення волі та примусових без тримання за сторожею робіт, що становить завдання пенітенційних установ. Друге завдання, своїм значінням рівносильне першому, бо судовий вирок обернеться в порожній звук, коли не забезпечено доцільного його виконання, і має самостійне значіння, стосується не до розв'язаного вже в судовому порядку питання про те, яким був злочинець, якою небезпекою загрожував він суспільству, коли заподіяв злочин, а нового питання про те, яким способом пристосувати його до умов трудового спільного життя й усунути небезпеку та яким він став під впливом прикладання засобів соціального захисту. Провідні вка-

зівки, як розв'язати це завдання, повинна дати вища радянська влада й вони повинні бути такі-ж незмінні, як провідні начала судової діяльності. Це й зробив Попр.-Труд. Кодекс¹).

Прправчо-Труд. Кодекс починається з «Загальних Положень» (арт. арт. 1–10). Тут мова мовиться про мету карання та про завдання пенітенційних установ у зв'язку з метою карання. Застосовані сюди артикули (а так само артикули 48–50 «Основи режиму в поправ.-труд. установах») мають характер декларативний. Але вони цілком у Поправ.-Труд. Кодексові доречні й потрібні. Революція зайшла і в справі пенітенційній. Нові революційні в пенітенційній справі віяння повинні бути сформульовані й оголошені од імени революційного законодавця, так само як це зроблено в кодексові Карному в справі злочину й кари (засоби соціального захисту), в Кодексові Земельному – в справі земельної власності, в Конституції – в справі основ радянського ладу.

Далі, в Попр.-Труд. Кодексові йдуть відділи – центральні та місцеві органи попр.-труд. справи; види місць ув'язнення й в'язні, що їх там тримають; загальний по місцях ув'язнення режим, його основи та організація (примусова праця, культурно-просвітня робота, поділ в'язнів за категоріями й розрядами, приймання в'язнів, внутрішній по місцях ув'язнення розпорядок, дисциплінарні кари); збочення од загального режиму в поправчо-трудовах установах з більше або менше поглибленою пенітенційною системою (трудова колонія, перехідні доми, ізолятори спеціального призначення, трудові будинки для неповнолітніх правопорушників, трудові будинки для неповнолітніх із робітничо-селянської молоді); санітарно-медичні заходи (покликання на окреме «Положення»); вибуття в'язнів із поправчо-трудовах установ; утеча в'язнів; про вживання зброї по місцях ув'язнення; про те, як мають право одвідувати місця ув'язнення ті особи, котрі не належать до їх адміністрації; організація допомоги в'язням

¹ Законодавчим порядком видано Пенітенційного Кодекса в Німеччині р. 1923 – «Grundsätze für den Vollzug von Freiheitsstrafen» (Основні начала виконання присудів про позбавлення волі). Це виняток. Звичайно по буржуазних державах тюремну справу регулюється не законодавчим актом, а статутами, відомственими інструкціями, обіжниками, що часом становлять відомственну таємницю, неприступну для громади.

та звільнюваним із місць ув'язнення. Разом у Попр.-Тр. К. – 231 артикул ¹⁾).

Усіх подробиць, що торкаються поправчо-трудої справи, не міг був передбачити П.-Т. Кодекс. Тут тільки провідні вказівки. Подробиці регульовано окремими інструкціями та положеннями, виданими після П.-Т. К. на розвиток його постанов, а так само окремими обіжниками та наказами Г.У.М.У. згідно з П.-Т. К. Сюди належать: Статут про службу в м. у. (1925), Положення про культурно-просвітні комісії м. у. (1925), Положення про самоврядування вихованців трудових будинків для неповнолітніх (1925), Інструкція камерним та коридорним культурникам по м. у. (1926), Інструкція про те, як провадити господарство в м. у. (1925), Інструкція в робочій частині м. у. (1925), Положення про комітети допомоги в'язням та звільнюваним із м. у. (1925) й ин.

На Україні громадянська війна затяглася. Радянська влада зміцнилася трохи пізніше, порівнюючи з РСФРР. А через те до пізнішого часу стосується поява пенітенційних законів. У лютому 1926 р. начальник ПТВ НКВС УСРР надіслав до всіх українських адміністративних відділів виконкомів, інспекції й м. у. обіжника про те, що 7 березня р. 1926-го відбудеться шоста річниця, відколи запроваджено на Україні радянську поправчо-трудоу систему, та що треба відзначити оцю ювілейну дату. Саме 7 березня р. 1920-го оголошено перший на Україні радянський пенітенційний закон – про центральні й місцеві тюремно-каральні відділи (Собр. узак. и распор., 1920, №2, ар. 31). Після цього того-ж 1920 р. оголошено: Тимчасове Положення про управління бупрів, Тимчасову Інструкцію про позбавлення волі, як міру кари, Інструкцію про

---

¹ Коментарі до П.-Т. К. РСФРР написав Е.Г. Ширвіндт у вигляді монографічного досліджу: «Наше исправительно-трудовое законодательство» (М., 1925, Юрид. Изд. НКЮ) та В. Р. Якубсон у вигляді пояснення всіх окремих артикулів «И.-Т. К. РСФСР, популярное изложение и постатейный комментарий» (вып. I-IV, 1925-1926, М., вид. НКВС). Останніми часами вийшли в світ курси радянського пенітенційного права, засновані головним чином на постановах П.-Т. К. РСФРР. – Е. Ширвіндта та Б. Утевського «Советское пенитенциарное право» (М. 1927, Юрид. Изд. НКЮ) та М. М. Ісаєва «Основы пенитенциарной науки» (М. 1927, ГИЗ).

Розподільчі Комісії, Тимчасову Інструкцію про конвойну варту, декрет про дотермінове звільнення, обіжник про завдання каротів, Інструкцію про санітарно-медичну частину в м. у., обіжник про примусову працю, про культурно-просвітню роботу по м. у. й ин.¹). Далі опубліковується нові обіжники. Історія пенітенційної справи йде тим самим шляхом, що і в РСФРР: як закінчилася громадянська війна, починається будівництво нового життя, висувається питання про революційну законність, видається Кодекси – Карний та Карно-процесуальний, касується И.К. та табори примусових робіт, управління місцями ув'язнення централізується, почувається потреба підбити підсумки тому, що зроблено в царині пенітенційної справи, й видати Пенітенційний Кодекс.

Р. 1923-го 4 Всеукраїнська Нарада завідуючих відділами управління, начальників міліції, карного розшуку й управлінців м. у. ухвалила резолюцію про потребу «невідкладно заходитися коло розробки Пенітенційного Кодексу, що охоплює всі положення, які регулюють діяльність поправчо-трудових установ та погодження з новим карним законодавством»²). Улітку 1924 р. проект Поправчо-Трудового Кодексу було вироблено й передано на розгляд окремії Комісії РНК УСРР. 23 жовтня 1925 р. Попр.-Труд. Кодекс УСРР затверджено постановою 2 сесії ВУЦВК IX скликання. Як в РСФРР, так і в УСРР, після видання П.-Т.К. з'явилися Положення, Інструкції й Обіжники в додаток і розвиток його постанов. Ось головніші з них: Інструкція про організацію примусових без тримання за сторожею робіт, Інструкція про Охтирський спеціального призначення ізолятор, Інструкція по санітарно-медичній частині, Інструкція про товариські суди в ПТУ, Інструкція в виробничій частині ПТУ УСРР й ин.³).

В червні р. 1926-го ЦВК БСРР затвердив був Попр.-Труд. К. БСРР, 16 жовтня опублікував і надав силу з 15 листопада, тогож-таки року.

Все те, що вище сказано про значіння П.-Т. К. РСФРР, стосу-

---

¹ Див. «Сборник декретов, положений, инструкций и циркуляров по центр.-карал. отделу НКВД УССР за 1920 г.» Харків, 1921.

² Бюллетень НКВД УССР, 1923, №6.

³ Сборник материалов по исправит.-труд. делу УССР, Харків, 1927.

ється цілком до українського та білоруського Кодексів. Безперечно, що П.-Т. К. РСФРР став за зразок для Кодексу українського і що, складаючи білоруського Кодекса, покористувалися й Кодексом РСФРР і Кодексом УСРР (надто помітно вплив останнього). Всі три Кодекси засновано на тих-же самих основних принципах. Це показує, що пенітенційну радянської влади політику, яка відповідає особливостям трудової держави, зрозуміли правильно. Разом з тим по окремих Кодексах ми помічаємо деякі одміни й що-до форми й що-до змісту. Це значить, що не було сліпого переймання, що думка законодавча працювала, шукаючи кращих пенітенційних законів. У дальшому викладові ми познайомимось з змістом Кодексів і покажемо особливості кожного з них.

РОЗДІЛ II.

ВИДИ МІСЦЬ УВ'ЯЗНЕННЯ

Коли позбавлення волі було тільки за засіб фізично захопити злочинця, щоб, захопивши, віддати йому злом за зло, або настрашити жорстокою репресією його й інших або скористуватися їм, як тваринною робочою силою, тоді всіх без різниці кидали в ту-ж саму в'язницю: підслідних і осуджених, чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих, слабих і здорових, професійних злочинців і новаків, винних у тяжких злочинах і в легких переступах. Недоцільність такого ладу надто очевидна. А через те, давно вже почали з'являтися різні види в'язниць, а в тій самій в'язниці різні відділи для різних категорій ув'язнених.

Насамперед треба відрізнити й відділяти підслідних од засуджених. Підслідний це тільки запідозрений у заподіянні злочину, але вини його і міри соціальної небезпеки до суду не встановлено. Може суд в його справі оголосить оправдальний вирок; а якщо засудить, то поки невідомо, яку саме міру соціального захисту буде визначено. Немає підстав тримати його вкупі з тяжкими злочинцями й піддавати суворому режимові. Але так само немає підстав поширювати на нього ті пільги, яких надано ув'язненим, як нагороду за їхню добру поведінку й сумлінність у праці й зайняттях, і тримати в місцях ув'язнення з м'яким режимом. Для підслідних позбавлення волі – не кара за провину й не засіб соціального захисту проти небезпечного стану, а засіб запобіжний, тоб-то засіб перешкодити йому сховатися од суду або сховати сліди злочину.

Їх треба тимчасово, до суду, ізолювати та й годі. Ізолювати або в окремих місцях ув'язнення, призначених для короткотермінових ув'язнених, до котрих застосовують загальний режим ув'язнення, не збільшуючи й не зменшуючи суворости. Раніше, перед тим, як набув сили П.-Т. К., в РСФРР підслідних держали в арештних домах при міліції або в так званих загальних місцях ув'язнення; в цьому випадкові їх відокремлювали від решти

ув'язнених, а декотрих – тих, що їх слідча влада визнала за потрібне ізолювати, приміщували в самотні камери, коли такі були («Положение» 1920 р. § 45). А коли арештні доми перейшли з міліції до відомства ГУМУ, їх перейменовано в місця досудового або короткотермінового ув'язнення. Згідно з цим проект ПТК РСФРР, складений в ГУМУ, припускав залишити окремі «доми досудового ув'язнення» і «доми короткотермінового ув'язнення» (арт. 48)¹. Але в текстові ПТК, що його остаточно затвердив ВЦВК, цього поділу не залишено. Кодекс знає «доми ув'язнення», призначені для підслідних та короткотермінових – до 6 місяців (арт. 46 – 17).

«Времен. Инструкция о лишении свободы» (тимчасова Інструкція про позбавлення волі), 1920 р., в УРСР наказує заводити окремі місця ув'язнення для підслідних та арештні доми для короткотермінових (арт. 1). За П.-Т. К., будинки попереднього ув'язнення призначені для підслідних в'язнів переважно в незначних справах і для короткотермінових в'язнів, засуджених на термін не більш, як 6 місяців; підслідні в'язні в важливіших справах, за постановою відповідних органів, відсилаються до будинків примусових робіт (арт. 26, п. 1 – 2).

П.-Т. К. БСРР (як і П.-Т. К. РСФРР) знає будинки ув'язнення для підслідних і короткотермінових (арт. 23 – 24).

Але всі три кодекси наказують неодмінно відокремлювати підслідних од інших ув'язнених і тримати таким чином, щоб вони не мали шкідливих для ходу слідства зносин між собою. Окрім того, режим для них трохи відрізняється від режиму для решти ув'язнених: вони можуть мати побачення (а в РСФРР і передачі) за дозволом судово-слідчих органів і, значить, можуть і не мати, коли дозволу не дано: їх використовують для культурно-просвітньої роботи однаково з терміновими, але тільки в тому випадкові, коли судово-слідча влада їм не заборонила зносин з іншими ув'язненими; листування підслідних контролюють органи, що за ними вони рахуються. Окрім того, в РСФРР підслідним дозво-

---

¹ Советская юстиция. Краткий Сборник Статей к Съезду Советов, под редакцией и с предисловием НКЮ Д. И. Курского. М., 1919. Стр. 20.

О. Малиновський

ляється порядкувати всіма своїми грішми, а не частками, як і всі ув'язнені, але в РСФРР вони працюють коло чогось з власного вибору, а не за призначенням адміністрації, а за П.-Т. К. УРСР та БСРР, їх посилають на роботи на загальних підставах, коли з цього приводу немає спеціальних вказівок з боку органів, що за ними вони рахуються (П.-Т. К. РСФРР, арт. арт. 115, 82, 135, 133, 56; П.-Т. К. УРСР. арт. арт. 35, 58, 73, 78, 139, 92, 118, 125; П.-Т. К. БСРР, арт. арт. 31, 56, 161, 90, 131, 142).

Ув'язнені жінки повинні бути відокремлені від чоловіків. У в'язницях Москов. держ. траплялося, що забивали в кайдани вкупі чоловіка й жінку – чужу дружину. Після жовтневої революції р. 1917, через повний розклад тюремної справи, траплялися випадки, коли чоловічий і жіночий відділи в'язниці з'єднувалися і в'язничні верховоди («головка», «майданчики») обертали в'язницю в дім розпусти. Такі порядки неприпустимі. «Тичасова Інструкція» 1920 р. (українська) передбачає окремі жіночі місця ув'язнення або жіночі корпуси (арт. 1). Положення про загальні місця ув'язнення 1920 р. (РСФРР) теж передбачає окремі жіночі місця ув'язнення або відділи, а в місцевостях, де немає тих і тих, наказує приміщувати жінок у камерах, особливо ізольованих од решти ув'язнених (§ 45, примітка). Проект П.-Т. К. РСФРР знає спеціально для жінок призначені поправчо-трудові заклади або окремі для них пристосовані відділи місць ув'язнення (арт. 135). П.-Т. К. РСФРР одмовивсь од окремих відділів і залишив тільки спеціально призначені для жінок поправчо-трудові заклади (арт. 114). Отож жінки повинні бути цілком віддалені від чоловіків: приміщені в окремі місця ув'язнення. Повсюдне влаштування окремих жіночих місць ув'язнення – справа майбутнього. Поки, окрім небагатьох окремих місць ув'язнення для жінок, є загальні місця ув'язнення з відділами чоловічим і жіночим. Такі ізольовані один від одного відділи (або корпуси, коридори) безперечно потрібні, щоб охоронити жіночу соромливість і запобігти половій розпусті. Разом з тим перебування в тому самому місці ув'язнення чоловіків і жінок здешевлює господарські видатки, бо робить можливим доцільне використання чоловічої й жіночої праці (слюсарні, теслярські, водогінні, електро-монтерні роботи;

прання, лагодження й шиття білизни). Окрім того, спільні роботи чоловіків і жінок у майстернях, спільна праця в школі, відвідування разом театру можуть добродійно впливати, приневолюючи чоловіків стримувати себе в присутності жінок. Нарешті, перебування і чоловіків і жінок у тому самому місці ув'язнення уможливило влаштування таких загально-освітніх розваг, де потрібна участь тих і тих – спектаклів, літературно-музичних вечірок, концертів. Через це немає невідкладної потреби поспішати з улаштуванням окремих жіночих місць ув'язнення і досвід показав, що принципу безперечного поділу за статтю неможливо суворо додержати, що в жіночих місцях ув'язнення доводиться допускати чоловіків на господарську працю, примішуючи їх в окремих відділах. Відповідна постанова П.-Т. К. УРСР і БСРР цілком погоджена з умовами життя і цілком доцільна: ув'язнених жінок держать або в окремих корпусах або в ізольованих од чоловіків відділах (П.-Т. К. УРСР, арт. 56: П.-Т.К. БСРР, арт. 54).

Позбавлення волі може бути призначене на різні терміни – короткі, середні й довгі, аж до безтермінового або доживотнього ув'язнення в буржуазних країнах. Позбавлення волі призначається за різні злочини – важкі й незначні. Всі буржуазні законодавства відрізняють позбавлення волі з режимом м'якшим за невеличкі злочини (звичайно короткотермінове) і позбавлення волі з режимом суворішим за більш-менш тяжкі злочини (звичайно середньотермінове або довготермінове). Декотрі законодавства (наприклад голандське, норвезьке, англійське) обмежуються двома видами позбавлення волі. Норвезький Карний Кодекс р. 1902 призначає арешт на термін від 3 тижнів до 20 років і тюрму від 3 тижнів до 15 – 20 років, а також до життя. Голандський Карний Статут р. 1881 призначає арешт на термін од 1 дня до одного року (иноді 1 р. 4 міс.) і тюрму від 1 дня до 15 років. В Англії відрізняють довготермінові каторжні роботи або кримінальне рабство, на термін од 3 років і вище, иноді до життя. І тюремне ув'язнення з тяжкими роботами або без тяжких робіт на термін од 1 дня до 2-х років. Інші буржуазні законодавства (більшість) передбачають окремі види довготермінового й короткотермінового ув'язнення. Наприклад, Німецький Карний Кодекс 1870 року знає арешт од

1 дня до 6 тижнів, тюрму від 1 дня до 5 років, кріпость од 1 дня до 15 років або без терміну і каторгу від 1 року до 15 років або до живоття. Французький Карний Кодекс 1810 р. одрізняє 5 видів ув'язнення: арешт або позбавлення волі без робіт на термін од 1 до 6 днів; тюрму з роботами на термін од 6 днів до 5 років; кріпость, або замкнення, на термін од 5 до 20 років; окремі арештантські відділи на термін од 5 до 10 років і каторжні роботи на термін од 5 до 20 років або до живоття. Італійський Карний Статут 1889 р. призначає арешт од 1 дня до 2 років, кріпость од 3 до 24 років, дім для поправи так само до 24 років, а каторгу до живоття. Бельгійський Карний Статут 1891 року арешт на термін од 1 до 7 днів, просту тюрму від 8 днів до 5 років, кріпость од 5 до 20 років або без терміну, тяжку тюрму від 5 до 10 років і каторжні роботи від 10 до 20 років або без терміну і т. ин. Російський передреволюційний Статут про кари (Уложение о наказаниях), видання 1885 р. з додатками за законом 10 червня 1900 р., знає каторгу від 4 до 20 років і без терміну) з позбавленням усіх прав, поправні арештантські відділи від 1 до 6 років із позбавленням усіх особливих прав, тюрму з позбавленням усіх особливих прав од 2 м. до 2 років, кріпость із позбавленням деяких прав од 8 м. до 2 років, тюрму без позбавлення прав од 2 м. до 1 р. 4 м., арешт од 1 дня до 3 міс. Карний Статут (Уголовное Уложение) 1903 року знає каторгу на термін од 4 до 15 років, дім для поправи на термін од 1½ до 6 років, кріпость од 2 тижнів до 6 років, тюрму від 2 тижнів до 1 року й арешт від 1 дня до 6 тижнів.

Иноді ці види позбавлення волі відбуваються у різних місцях ув'язнення; иноді в тому самому місці ув'язнення держать су-місно ув'язнених, що їх засудив суд до різних видів позбавлення волі. Доцільніше, щоб для різних видів позбавлення волі були різні місця ув'язнення, відмінні суворістю або м'якістю режи-му, і щоб можна було переводити ув'язненого з одного місця ув'язнення до другого, бо режим, під який підпадає ув'язнений, не може залишатися незмінний увесь час позбавлення волі аж до звільнення. Так розв'язує це питання радянське законодавство.

Після жовтневої революції, за часів громадянської війни, ра-дянські суди призначали й довготермінове (на термін більше од

10 і навіть 20 років) і доживотнє ув'язнення. Але коли громадянська війна закінчилася, на-весні 1921 р. в РСФРР було видано декрета про те, що жаден громадянин радянської республіки не може бути позбавлений волі на термін більш як 5 років. Карний Кодекс 1922 р. продовжив цей максимальний термін до 10 років. Мінімальний термін позбавлення волі Карний Кодекс визначив у 6 місяців. Навпослі цей термін було скорочено до 1 місяця, 1 тижня і згодом до 1 дня. Короткотермінові ув'язнені (на декілька місяців, тижнів або днів), тоб-то засуджені за незначні провини і, значить, такі, що не являють серйозної небезпеки для суспільства, не потребують суворого режиму. Для них мають бути окремі місця ув'язнення. П.-Т. К-и передбачають окремі будинки ув'язнення для підслідних і позбавлених волі на термін до 6 міс. (П.-Т. К-и РСФРР, арт. 47, УРСР, арт. 26, БСРР, арт. 24).

Всі інші ув'язнені (окрім короткотермінових) не становлять одноманітної маси. Насамперед виділяють засуджених до позбавлення волі з суворою ізоляцією. Це найтяжчі злочинці, що загрожують серйозною небезпекою суспільству. Для них потрібен найсуворіший режим. І для них повинні бути влаштовані окремі місця ув'язнення. Сюди-ж, до цих місць ув'язненим, треба переводити й тих, котрі, дарма що їх суд не засудив до суворої ізоляції, своєю поведінкою в ув'язненні довели, що потребують суворішого режиму. П.-Т. К-и називають місця ув'язнення з таким суворішим режимом ізоляторами спеціального призначення (П.-Т.К. РСФРР, арт. 47, п.4. УРСР, арт. 26 п. 7; БСРР, арт. 27 п. 5). Щоб одрізнити від інших місць, тут найбільшою мірою переводиться ізолювання ув'язнених од зовнішнього світу.

Через те, що головна мета кари й інших засобів соціального захисту, за радянським законодавством, є запобігання злочинам і виправлення злочинців, то окремі місця позбавлення волі потрібні для тих ув'язнених, що, відбуваючи позбавлення волі, виявили виразні ознаки поправки, які свідчать за те, що вони пристосовані до трудового життя й не здатні надалі чинити злочини. Їх треба примістити в окремі місця з напіввільним режимом, щоб остаточно переконатися в тому, що вони вже не суспільно-небезпечні елементи і що їх можна звільнити навіть до того, поки закінчиться

призначений од суду термін. Такі м. у. – перехідні трудові будинки (П.-Т. К. РСФРР, арт. 47 п. 5. УРСР, арт. 26 п. 3, БСРР арт. 24 п.2).

Поки що ізоляторів спеціального призначення в нас обмаль і перехідних будинків теж (на Україні є тільки один Охтирський ізолятор, призначений для в'язнів, що їх переводять з інших м. у. в порядку застосування заходів дисциплінарного впливу, і один тільки Олександрійський перехідний будинок). Тому треба в будинках чи в «поправдомах» улаштовувати окремі відділи з суворим режимом ізоляторів і з м'яким режимом перехідних будинків.

Коли з маси ув'язнених, засуджених до більш-менш довгого позбавлення волі, виділяються ті, що загрожують найбільшою небезпекою суспільству, то, з другого боку, виділяються і ті, що від них можна сподіватися найменшої небезпеки. В трудовій державі, у робітничо-селянській республіці, до цієї категорії треба зарахувати ув'язнених з-посеред трудящих, що вперше заподіяли злочини випадково або через життєві, що несприятливо склалися, обставини і засуджених на термін не дуже довгий (не більш од 5 р.), тоб-то названих за винних у злочинах не дуже важких і, будь-що-будь, не принципових ворогів громади трудящих. Їм потрібен порівнюючи м'який режим і таке оточення, що більш-менш нагадує звичайне трудове на волі життя. За місця ув'язнення з таким режимом і з таким оточенням правлять трудові колонії сільсько-господарські для селян і ремісницькі та фабричні для робітників.

Усіх інших ув'язнених треба приміщувати в загальних місцях ув'язнення з таким режимом, який, за загальним правилом, потрібен на те, щоб досягнути цілів кари. За термінологією радянського законодавства, такі загальні або нормальні місця ув'язнення звуться поправчо-трудові будинки (П.-Т.К. РСФРР, арт. 47 п. 2, П.-Т.К. БСРР, арт. 24 п. 3), або будинки примусових робіт (П.-Т.К. УРСР, арт. 26 п. 2).

Усі зазначені місця ув'язнення призначено для дорослих і злорозумних злочинців. Окремі місця ув'язнення повинні бути для неповнолітніх правопорушників і для слабких.

Неповнолітні правопорушники повинні бути відокремлені від дорослих злочинців. Жадні поміж ними зносини неприпустимі. Неповнолітні з невинуватим характером, з несталім світогля-

дом, з браком життєвого досвіду, вразливі – легко підпадають під чужосторонній вплив і добрий і лихий. Тримати їх у місцях ув'язнення вкупі з дорослими злочинцями – це значить робити їх жертвами злочинних впливів, сприяти вкорінюванню тих самих нахилів, що вже штовхнули їх на шлях злочинів. Окрім того, режим у місцях ув'язнення, розрахований на дорослих злочинців, не годиться для дітей правопорушників, бо дитяча психологія відрізняється від психології дорослої людини, чинники дитячої злочинності відрізняються від чинників злочинності людей дорослих і мотиви, що спричиняють злочини дитячі, відрізняються від мотивів, що призводять до злочинів з боку дорослих.

Давно спостережено, що за головний чинник дитячої злочинності править занедбаність, що кадри дітей-правопорушників поповнюють здебільша діти безхатні, безпритульні, бездоглядні. Треба їм дати те, чого вони, через соціальні умови життя, позбавлені – притулок і виховання.

Як-же це зробити? Був час, коли гадали, що справу можна розв'язати, віддавши дітей-правопорушників і, взагалі, дітей бездоглядних в чужі моральні сім'ї. Але досвід показав, що в дуже рідких випадках трапляються по буржуазних країнах такі родини, котрі-б з шляхетних міркувань погодились виховувати чужих зіпсованих дітей: а ті, що погоджуються, звичайно переслідують свої корисливі, визискувальні цілі. Доцільніше є друге розв'язання справи: потрібні окремі виховні заклади для дітей бездоглядних і дітей-правопорушників.

Такі заклади (поправчі притулки, ремісницькі й сільсько-господарські колонії) з'являються в Швейцарії і в Німеччині ще в XVIII віці, а в XIX віці і по інших країнах Зах. Європи і в півн. Америці. В Росії ¹⁾ ще в законодавстві XVIII ст. висловлюється думка про потребу виховного впливу на дітей-правопорушників і бездоглядних дітей. Але тільки р. 1866 було видано закона про поправчо-виховні заклади для «злочинців-недолітків». Для цього почато засновувати такі заклади з приватного почину. До початку XX в. було їх мало не 50. За законом 1909 р., ці заклади стали приступні й для бездоглядних. Коли не можна було примістити недолітка, що заподіяв тяж-

---

¹⁾ Див. мої «Лекції по історії русскаго права», стор. 398-402.

ке правопорушення, в поправчо-виховний заклад (або в монастир), закон приписує приміщувати їх «в окремих місцях при тюрмі або арештному домі». Але таких окремих приміщень було обмаль, і частенько не було змоги відокремити недолітків від дорослих¹).

Отже ще в передреволюційній Росії, як і по інших буржуазних країнах, визнано, що неповнолітніх правопорушників треба відокремлювати від дорослих злочинців, що їх повинно приміщувати не в тюрми, а в окремі виховні доми, що поруч з неповнолітніми правопорушниками потребують виховання й бездоглядні діти; визнано було так само, що для розгляду справ про злочини неповнолітніх не придатні загальні суди й звичайні порядки судочинства, а через це незадовго перед революцією запроваджено окремі суди для неповнолітніх. Але здійснено незначну частину того, що визнано було за потрібне. Заведення виховних закладів для безпритульних дітей і неповнолітніх правопорушників було справою добродійності; заводили такі заклади випадково і в кількості далеко не достатній; переважно бездоглядні діти і далі залишалися на вулиці й далі підготовували кадри майбутніх злочинців; величезна більшість неповнолітніх правопорушників не знаходить місця в поправчо-виховних закладах; окремі суди для неповнолітніх запроваджено лиш у декількох великих містах.

Одне слово, в теорії висловлюються гуманні і політично-доцільні погляди, але вони мляво прищеплюються на практиці. Бо, по суті, яке діло буржуазному громадянству та буржуазній державі до безпритульних дітей і недорослих правопорушників, що виходять з родин не заможних клас, а виключно з кола трудящих! Ясно, що безпритульність породжує злочинність. Злочинність, певне, неприємна й некорисна для буржуазного суспільства. Треба щось зробити, щоб запобігти її зростанню. Дещо й робиться. Але до рішучих заходів далеко. За старовинним шаблоном покладають надію здебільшого на такі скорпіони, як поліція, карне законодавство, карні суди, в'язниці.

---

¹ 1912 р. в окремих приміщеннях держали малолітніх і неповнолітніх; від 10 до 17 р. – 218 і від 14 до 17 р. – 4149, а вкупі з дорослими в загальних камерах – перших 246 і других 2088; величезна більшість тих і тих у школі не навчалися й ніде не працювали (С. В. Познышев, Тюрмовѣдѣніе, М. 1915, стор 44).

Після революції безпритульність залишилася, навіть збільшилася, як наслідок імперіялістичної війни, громадянської війни, голоду. Перед радянською владою повстало на весь зріст питання про безпритульних дітей і недорослих правопорушників. Його треба розв'язати ґрунтовно, по суті. Тепер, по жовтневій революції й аж до наших днів, не припиняється праця над охороною й захистом дітей. Запроваджують дитячу соціальну інспекцію, дитячі колектори, дитячі будинки для нормальних дітей та для дітей морально-дефективних, комісії в справах недорослих. Карний закон приписує вважати дітей до 14 років (раніш, за декретом р. 1918 січня 14 до 17 років) за неprivинимих, до права не притягати й не карати (Руков. начала по угол. пр. РСФСР от 12 дек. 1919 г., § 13; Угол. Код., 18; порівн.. Собр. узак. и расп. РСФСР. 1918. № 16. арт. 227). У випадках, коли вони заподіють каригідний учинок, справу розглядає не карний суд, а комісія в справах недорослих. Комісія-ж не карає, а вживає способів медично-педагогічного впливу: а) докоряє йому, напоумлює, роз'яснює, б) віддає на роботу або до школи, в) вираджає на батьківщину, г) приміщує в дитячому будинкові для нормальних дітей, д) приміщує в дитячому будинкові для морально-дефективних дітей, е) приміщує в лікарні Наркомздоров'я, чи оддає на поруки батька, ж) установлює догляд виховника-обслідувача. Таких самих способів медично-педагогічного характеру вживають і до старших віком недорослих од 14 до 16 р., коли комісія в справах недорослих вирішить, що засобів цих досить (Карний Код. арт. 12); а коли ні, справу слухають у суді й ухвалюють вирок про застосування засобів соціального захисту, в тому числі й позбавлення волі. Але позбавлення волі повинно відбуватися не по загальних місцях ув'язнення вкупі з дорослими, а по особливих місцях ув'язнення спеціально пристосованих для недорослих. У цьому випадкові заслуговує на увагу ідея американських реформаторіумів. І спочатку місця ув'язнення для недорослих правопорушників в РСФРР звалися теж реформаторіумами. Року 1918 оголошено «Статут першого російського реформаторія» для недорослих правопорушників віком од 17 до 21 р.; він проіснував недовго; р. 1919 його закрито. Про реформаторії говорять також видані того-ж р. 1918 інструкції про по-

збавлення волі й про розподільні комісії. Проте злочинність недорослих зростала: медично-педагогічних способів було не досить: єдиного реформаторія закрито. Провідні засади з карн. права 1919 скорочують до 14 р. (замість 17) вік недорослих, що безумовно звільняє від суду й покарання. А інструкція комісіям у справах недорослих зазначає, в яких випадках відносно недорослих од 14 до 18 років не повинно вживати засобів медично-педагогічних (упертий рецидив, систематичні втікання з дитбудинків, явна небезпека залишати на волі...) й їх повинно відсилати в розпорядження судових установ; ця сама інструкція накладала на НКЮ обов'язок організувати особливі місця ув'язнення для недорослих правопорушників. Року 1921 НКЮ виробив «Уставу про трудові будинки для недорослих позбавлених волі». Назву реформаторій замінено на назву трудовий будинок. Тоді-ж саме було заведено трудові будинки в Москві й Дитячому Селі під Ленінградом, згодом почали відкривати трудові будинки по інших місцях. Карн. Код. р. 1922 остаточно санкціонував, що малолітніх правопорушників до 14 р. не карають, і тому вони перебувають у розпорядженні Комісії про малолітніх, яка вживає супроти них засобів медично-педагогічного впливу; що-ж до недорослих старшого віку, то недорослих від 14 до 16 р., з ухвали суду, карають у половинному розмірі, коли Комісія визнає за неможливе обмежитися засобами медично-педагогічного впливу; недорослих-же од 16 до 18 р. карається м'якше на третину, порівнюючи з установленим у законі каранням (арт. 18, 18-а, 18-б). Нарешті П.-Т. К. р. 1924 остаточно закріпив трудові будинки, як спеціальний вид місць ув'язнення для недорослих од 11 до 16 років: сюди-ж, з ухвали Розподільчої Комісії, можна посилати й недорослих від 17 до 18 р. Окрім того, П.-Т. К. завів особливі трудові будинки для недорослих робітничо-селянського походження віком од 16 до 20 р. (арт. 47, п. 6). П.-Т. К. БСРР цілком запозичив ці ухвали в П.-Т. К. РСФРР.

Українське законодавство пішло цією-ж узагалі дорогою: малолітків до 14-річного віку не судять і не карають, а передають у розпорядження комісії про малолітків і супроти них уживають засобів медично-педагогічного впливу; для старших віком кару скорочують і, на випадок присудження їх до позбавлення волі, їх

приміщують в особливі місця ув'язнення. Як спочатку в РСФРР, ці місця ув'язнення названо по-чужоземному реформаторіями. У лютому р. 1921 постановою РНК запропоновано НКЮ протягом двох місяців організувати на терені УСРР п'ять реформаторіїв для недорослих – у Києві, Одесі, Миколаїві, Чернігові, Полтаві і шостий, як показовий, при НКЮ в Харкові (Собр. узак., 1921, №2 арт. 60). Через обмеженість місць у реформаторіях довелося частину недорослих правопорушників приміщувати по загальних місцях ув'язнення. Поправчо-Трудовий Відділ наказує, щоб у цьому випадкові недорослих тримали окремо від дорослих, щоб для цієї мети в кожному поправчому будинкові виділено було особливі камери та щоб режим для недорослих і по загальних м. ув. по змозі наближався до режиму реформаторіїв (Сборник материалов по испр.-труд. делу, стор. 57, 78, 86). П.-Т. К. УСРР остаточно закріпив реформаторії, як місця ув'язнення для недорослих правопорушників од 14 до 18 років (арт. 26 п. 6, 199).

Трудовий будинок РСФРР та БСРР чи реформаторій в УСРР – місце позбавлення волі. Ув'язнені в ньому, за загальним правилом, не мають повної волі зносин із зовнішнім світом (мають тільки побачення, передачу, виписку, листування; декому даються й відпустки за ухвалою адміністрації), одержують плату за роботу, підпадають дисциплінарним карам. У цьому подібність до м. ув. для дорослих. Одмінна-ж особливість полягає в тому, що на перший план висувують фізичний й громадський розвиток, загальне й професійне навчання. Цю особливість одзначено й у Статуті першого російського реформаторія р. 1918 і в Уставі про трудові будинки р. 1921 й особливо виразно в П.-Т. К. У П.-Т. К. УСРР читаємо: «Реформаторії, будучи виховними установами для тяжко поправних недолітків праволомців, організовані на принципі правильного об'єднання примусового режиму й обмеження волі з культурно-освітньою роботою, мають на меті навчати недолітніх праволомців різних видів кваліфікованої праці, поширити їх розумовий виднокруг загальною й професійною освітою та виробити з них самодіяльних і свідомих своїх прав та обов'язків громадян, а так само дати їм фізичне виховання й зробити їх здоровими за допомогою гімнастики, спорту й гігієни (арт. 198: П.-Т. К. РСФСР, 175, БССП, 116). Тут управління

належить директорів їй, що при ньому перебуває, педагогічній або розпорядчо-педагогічній раді. До складу розпорядчо-педагогічної ради українських реформаторіїв входять, крім директора-голови, завідувач педагогічної частини, як його замісник, два представники від виховного персоналу, завідувач лікарською частиною, представник комісії в справах недолітніх і народній суддя (арт. 203). Склад педагогічних рад трудових будинків РСФРР та БСРР численніший: до нього, окрім директора та його помічника, входять увесь навчальний, виховний та інструкторський персонал, лікарі, (лікар-терапевт і лікар-психіатр) і представник ОНО; склад доцільніший: усі особи, що впливають на вихованців трудового будинку, беруть участь у його управлінні, а не деякі. Шкільна праця повинна тривати не менш як 3 години на добу; кожен вихованець повинен перейти щонайменше курс трудової школи I ступеня. Основна мета – поправа й перевиховування. Перевиховування в розумінні пристосування до життя в трудовому суспільстві вимагає розвитку громадських інтересів і звичок. Тому П.-Т. К-си РСФРР та БСРР передбачають необхідність організувати самоврядування вихованців трудових будинків (арт. 188 та 129). З р. 1925 жовтня 31 запроваджено в життя «Уставу» про самоврядування: окремі групи вихованців діляться на п'ятки з привідцею на чолі; привідці складають раду привідців групи й раду привідців усього трудового будинку; вищий орган самоврядування загальне зібрання всіх вихованців трудового будинку¹).

Коли недорослий правопорушник виправиться, його до строку звільняють (у РСФРР та БСРР розподільча комісія на подання педагогічної ради, в УСРР – суд на подання розпорядчо-педагогічної ради). Коли-ж поправити злочинця не пощастило, то в РСФРР та БСРР, на подання педагогічної ради, розподільча комісія, а в УСРР розпорядчо-педагогічна рада, безпосередньо вдаються до суду з клопотанням продовжити термін перебування в трудовому будинкові (П.-Т.К. РСФРР, арт. 174 і далі; УСРР, арт. 198 і далі, БСРР, арт. 115 і далі²).

¹ Див. ст. Ю. Ю. Бехтерева «Самоуправление как одна из форм исправительно-трудового воздействия несовершеннолетних правонарушителей, лишенных свободы», в журналі «Советское Право», 1926, № 2.

² Обслідування найстаршого трудового будинку для недорослих правопорушників – московського перевів Б. С. Утевський. Наслідок обслідування – книга «В борьбе с детской преступностью» (М. 1927, вид.

Трудові будинки в РСФРР та БСРР призначено для недорослих правопорушників віком од 14 до 16 р., а іноді й віком од 16 до 18 р. без різниці їх соціального походження. Класовий підхід до ув'язнених примусив законодавця потурбуватися також про недорослих правопорушників із оточення трудящих і старшого віку. П.-Т. К-си РСФРР та БСРР наказують улаштовувати особливі трудові будинки для недорослих правопорушників із робітниче-селянської молоді віком од 16 до 20 років. І в оцих трудових будинках на першому плані стоїть виховування й навчання; окрім того звертають увагу на допризовне підготування цієї молоді, що згодом має вступити до лав червоної армії, бо згідно з конституцією (арт. 19), саме трудящі мають збройно обороняти революцію. Таких поправчо-трудова закладів не знає П.-Т.К. УСРР; реформаторіуми призначено для всіх недорослих правопорушників віком од 14 до 18 років. І нема достатніх підстав відрізняти недорослих правопорушників із оточення трудящих власне віком од 16 до 18 років, раз нема суворого виділення для ранішого й для пізнішого віку.

Ось те, що зробила радянська влада. Зроблено не досить. Питання захисту дітей і запобігання дитячій злочинності не розв'язано на всеньку широчінь. Безпритульність не зліквідовано. Дитячих будинків обмаль. Трудових будинків і реформаторіїв теж мало: за звідомленням Гол. Упр. М. Ув'язн. РСФРР з р. 1922, лиш $\frac{1}{3}$ недорослих, засуджених до позбавлення волі, відбувала ув'язнення по трудових будинках¹). Але почин зроблено; за ним повинно піти продовження в такому самому напрямкові.

Супроти правопорушників підлітків, що ще не доросли ні фізично, ні духовно, вживають засобів медичного й педагогічного

НКВД) розказує, як здійснюють на практиці приписи радянського законодавства про позбавлення волі недорослих.

¹ В 1926-27 р. в РСФРР було 10 трудових будинків, що вміщали в собі штатних місць – 1883; через незначну кількість штатних місць порівнюючи з кількістю неповнолітніх правопорушників, гадають протягом 1927-1931 р. побільшити кількість штатних одиниць ще на 3000 (Б. Утевський, «Итоги борьбы с преступностью несовершеннолетних», Адм. Вестник, 1927, № 10-11. На Україні на 1 січня 1926 р. існували: Ізюмський центральний реформаторіум та реформаторії – Одеський, Київський і Миколаївський (Сборник положений, инструкций, циркуляров и распоряжений по И.-Тр. отд. НКВД, 1926, №1, ст.1).

впливу. Тому трудові будинки чи реформаторії становлять особливу категорію місць ув'язнення; це поправчо-трудова заклади, де вживають медично-педагогічних заходів соціального захисту «Провідні засади карн. законод. СРСР, арт 5, 8; П.-Т. К. РСФРР, арт. 46 п. Б: БСРР, арт 23 п. Б.) особливу категорію місць ув'язн. становлять і такі поправчо-труд. заклади, де вживають переважно суто-медичних способів. Це м. ув. для слабих.

Психічне вивчення ув'язнених і в нас, і за кордоном установило, що надзвичайно великий відсоток припадає власне на слабих. От, згідно з обслідуванням п'ятьох нью-йоркських тюрем, переведеним р. 1918, виявилось межи ув'язненими од 57 до 61,7% осіб психічно дефективних: а обслідування ув'язнених, що пройшли р. 1923 в Москві через МУКР, показало, що межи всіх правопорушників цілком здорові й психічно урівноважені становлять 31,9%, решта-ж 68,1% – люди психічно неповноцінні¹). Мова тут не за психічно-хорих у повному розумінні слова, яких мають за несприятливих і які до місць ув'язн. звичайного типу не потрапляють, а за тих, що стоять на межі між здоровими й психічно-хорими.

Сумісне держання здорових і хорих у тому самому місці ув'язнення шкідливо відбивається і на тих і на тих і гальмує роботу адміністрації. Хорі знижують здорових, наявність хорих утворює нервово оточення, призводить до бурхливих порушень дисципліни й порядку: хорі на заразливих хвороби можуть передати їх здоровим; хорі на тяжкі й серйозні недуги не можуть сподіватися на належну медичну допомогу; режим, розрахований на здорових, непридатний для хорих; тому адміністрації доводиться або не звертати належної уваги на хорих, або турбуючись за хорих, одриватися від безпосередніх обов'язків що-до впливу на здорових. Хорих треба ізолювати від здорових. На випадок легких тимчасових захворювань повинні бути лікарські відділи (окологдки) в кожному місці ув'язнення. На випадок тяжких захворювань, теж тимчасових, повинні бути спеціальні лікарні або по окремих місцях ув'язнення, або центральні для м. ув. даної місцевості, куди

---

¹ Изучение личности преступника в СССР и за границей. М. 1925, стор. 34. Преступник и преступность, М. 1926, стор. 14.

й треба відправляти захворілих ув'язнених для тимчасового лікування, аж поки вони тут вилікуються; коли немає лікарень пенітенційного відомства, захворілих ув'язнених треба приміщувати в загально-громадських лікарнях, теж для тимчасового перебування аж до вигоєння. Нарешті, для хорих, котрі потребують довгого й серйозного лікування, повинні бути особливі місця ув'язн. з режимом, заснованим на з'єднанні каральних, поправчо-виховних і лікарських цілів; причому на першому місці повинні стояти цілі лікувальні. «Провідні засади карн. законод. СРСР» до хорих, яких належить держати по особливих місцях ув'язн., зараховують «осіб, що заподіяли злочини в стані хронічної психічної хвороби або тимчасової втрати психічної діяльності чи в такому хворобливому стані, коли вони не могли розуміти, що роблять, або керувати своїми вчинками, а так само й тих, які хоч і діяли в стані психічної рівноваги, але ще перед тим, як ухвалено вирок, послабили на недугу» (арт. 7). Сюди-ж треба зарахувати й усіх ув'язнених, «що послабили на психічну або на іншу яку тяжку незцілиму недугу» (Карн.-Пр. К. РСФРР 1922 р. арт. 457), себ-то тих, хто ослаб уже після того, як ухвалено судовий вирок, відбуваючи ув'язнення¹).

Ув'язнені можуть занедужувати на різні хвороби, а тому повинні бути й різні місця ув'язн. для хорих. П.Т. К-си дають лиш для прикладу реєстр їхніх типів: «колонії для психічно незрівнова-

¹ Відповідний артикул Карн.-Проц. К. УСРР 1922 р., 172) звучить: «коли особу, що відбуває кару в формі позбавлення волі, приміщено було в лікарський заклад через психічну чи іншу недугу, то час, що його провів засуджений у лікарському закладі, не зараховується в строк кари». Р. 1923 було зроблено пояснення «не зараховується лиш у тому випадкові, коли ув'язнений, перебуваючи в загальногромадській лікарні, не підпадав умовам в'язничного режиму» (Бюлетень НКВС УСРР, 1923, № 4). Але й з таким поясненням цей артикул суперечить іншим ухилам радянського законодавства, згідно з якими до хорих пристосовують засоби соціального захисту медичного характеру й що за такий засіб є приміщення в лікарню (Провідні Зас. Карн. Законод. СРСР, арт. 13, Карн. Код., арт. 16, 17). Ув'язнений перебуває в розпорядженні пенітенціярного відомства, і не можна обтяжувати його долю через те, що адміністрація пенітенціярного відомства, коли він занедужав, примістила його в загально-громадську лікарню, не застосовуючи до його в'язничного режиму. Цілком відповідає засадам радянського законодавства й цілком доцільна діаметрально протилежна («зараховується») ухвала К. Пр.-К. РСФРР (457) і І.-Т.К. УСРР (арт. 152, приміт.).

жених, туберкульйних і інших ув'язнених, інститути психіатричної експертизи, лікарні й т. д. (П.-Т.К. РСФРР, арт. 46, та БСРР, арт. 23, В), «лікарні, колонії для туберкульйних ув'язнених» і т. п. (П.-Т. К. УСРР, арт. 25 п.5)¹).

Брак приміщень не дозволяє нам призначати окрему садибу для п.-тр. установи кожного типу. Вище зазначено, що потрібні відділи бупрів для ізоляторів спеціального призначення, для перехідних будинків, також відділи п.-тр. установ для жінок. Те-ж саме можна сказати взагалі про різні типи п.-тр. установ: різні типи з різним режимом конче потрібні: але якщо немає змоги дати окрему садибу п.-тр. установі кожного типу, то можна сполучати п.-тр. установи різних типів, себ-то відкривати окремі відділи м. ув. Навсправжки так воно і є. Наприклад, у Москві в столиці СРСР, що, зрозуміла річ, повинна мати п.-т. установи всіх типів. р. 1927 існували: Таганський будинок ув'язнення з пересильним ізоляційним та поправчо-трудовим відділами і з відділом с.-госп. колоній; Сокольницький поправчо-трудоий будинок; Лефортовський ізолятор спеціального призначення з відділом «Авдотїнсько-Тіхвінська с.-г. колонія»; М'ясницький будинок ув'язнення з п.-тр. відділом; Московський жіночий п.-тр. будинок з ізоляційним і пересильним відділами та с.-госп. відділом «Лобаново»; і московський перехідний п.-тр. будинок; сполучення фабр. Трудових колоній Ліянозовської, Завидовської і Крюковської; Московський трудовий будинок для неповнолітніх правопорушників з перехідним відділом; 1 лікарня Московських м. у.; 2 (жіноча) лікарня Московських м. у.; інститут судово-психіатричної експертизи ім. проф. Сербського; відділ для в'язнів хорих на туберкульозу при Авдотїнсько-Тіхвінській с.-г. колонії ²).

---

¹ Року 1918 підчас розпалу громадянської війни в РСФРР було влаштовано, за ініціативою ВНК, особливі місця ув'язнення для класових вороків пролетаріату – концентраційні табори або табори примусових робіт. Тут тримали, здебільшого засуджених од ВНК та її органів. Року 1920 такі самі табори було влаштовано в УСРР. Як закінчилася громадянська війна й зліквідовано ВНК, скасували й концентраційні табори.

(Про концентраційні табори див. попереду «Вступ» та «Пенітенційний закон» і далі «Управління»).

² Л. Кориблат, Москов. И.-тр. учреждения к десятилетию Октября, Адм. Вестн., 1927, № 10-11.

РОЗДІЛ III.

СИСТЕМИ УВ'ЯЗНЕННЯ

Системи ув'язнення в процесі їх історичного утворення

Коли кара мала на меті відплату, пострах і визиск робочої сили злочинця за-ради матеріальної вигоди, про жадну систему ув'язнення не могло бути й мови: без ніякої системи кожен тюремник як хтів поводитися з в'язнем. Але коли каранню поставлено було мету поправки, на черзі з'явилося питання про те, якої власне системи режим запровадити по м. у., щоб виправити в'язня.

Передусім вироблено було системи самотного ув'язнення й мовчання.

Системи самотного ув'язнення вживали в Західній Європі давно що-до так званих політичних злочинців, але не як засобу поправки, а як засобу безпеки. В XVII ст. французький чернець Бенедектинського ордену Мабільйон радив систему самотного ув'язнення для духовного стану осіб, що заподіяли злочини, вже на те, щоб їх виправити. Самота, праця, мовчання й молитва можуть, як він гадав, виправити провинних. Через те їх слід садити в маленькі самотні келії, давати роботу й частенько напучувати та напоумлювати їх. З думки ченця Мабільйона скористав папа Климент XI, що влаштував у першій половині XVIII ст. в Римі дім св. Михайла для поправки неповнолітніх. Приміщених у цьому домі на прохання батьків, неповнолітніх, тримали в самотних келіях. Французьке законодавство часів великої революції проєктувало (декрет 1791 року) серед інших м. у. улаштування особливих «домів муки» чи позбавлення («*maison de-genee*»); замкнених у цьому домі треба садити до самотних камер і позбавляти зносин як з іншими в'язнями, так і з позатюремним світом. Але цього наміру не було здійснено.

Такі-от зародки самотного ув'язнення. Були то поодинокі випадки в теорії чи на практиці. Загальну тюремну на ґрунті само-

тного ув'язнення систему було вироблено в Північ. Америці. Року 1776-го у Філадельфії закладено тюремно-добродійне товариство; воно поставило собі завдання – полегшувати долю злочинців, присуджених до позбавлення волі. Товариство складалося з квакерів, що дивилися на злочинця, як на людину, яка згрішила й потребує каяття та поправи. За найкращий засіб каяття й поправи вони вважали цілковиту самоту. Перебуваючи в такій самотині й читаючи біблію, злочинець, гадали вони, заглибиться в собі, оцінить своє поведіння, поміркує над минулим, сучасними та майбутнім і побачить, що треба спокутувати свій гріх, зійти з дороги злочину на шлях праведного життя. Року 1786-го квакери влаштували в Філадельфії невелику тюрму за системою самотного ув'язнення; р. 1817-го відкрито тюрму за такою самою системою в Пітсбурзі, р. 1820-го в Черрі-Гіллі. Тюрми ці звано пенітенціаріями, тоб-то домами каяття. А запроваджена в них система дістала назву філадельфійської або пенсильванської системи (за ім'ям штату Пенсильванії та головного його міста Філадельфії).

Систему мовчання, себ-то систему спільних робіт з мовчанням та роз'єднання на ніч, теж вироблено в Північ. Америці, хоча зародки її теж іще раніше з'явилися в Зах. Європі. У домі св. Михайла для поправи, відкритому р. 1735-го, декотрі його вихованці (а саме – приміщені сюди за судовим вироком) удень мовчки працювали вкупі, а на ніч розташовувалися по самотних камерах. У Гентській тюрмі, влаштованій року 1782-го, теж – удень в'язні працювали в загальних майстернях; підчас робіт, а також за обідом, у церкві і в школі їм заборонено було розмовляти не тільки голосно, ба й пошепки, а в решті часу дозволяли розмовляти тільки голосно, а на ніч в'язнів роз'єднували по самотних келіях. Відомий реформатор тюремної справи Говард одвідав Гентську тюрму кілька разів і визнав її за найкращу з тодішніх тюрем. Він уважав, що мовчання вдень і роз'єднання в'язнів на ніч, сприяючи роздумуванню, можуть допомагати каяттю й запобігають утечам. За статутом Бернського дому приборкання (1788 р.), в'язні, працюючи та обідаючи, повинні мовчати.

В Північ. Америці незабаром довелося не так суворо застосовувати систему самотного ув'язнення: практика показала, що

цілковита самотність, яка звичайно з'єднувалася з неробством, не виправляла, а нівечила людину. Супротивники пенсильванської системи доводили, що головний засіб поправи є праця, а що спільна праця вигідніша ніж праця нарізно, то й треба дозволити спільні роботи в'язнів. Одкинута самотнє ув'язнення, але залишено мовчання, з'єднане з цим ув'язненням: в'язні повинні працювати в машкарах і мовчати, щоб одвернути шкідливий вплив одних на одних. На прикінці ще XVIII ст. у Вальмут-Стрітській тюрмі поруч окремих камер було влаштовано спільні майстерні й дортуари. На зразок загальних оцей тюрми відділів було влаштовано року 1797-го тюрму на передмісті Нью-Йорку – в Гринвічі. Року 1816-го улаштовано для в'язнів штату Нью-Йорк нову тюрму в Оборні на зразок Гринвічської. Року 1820-го тут збудували окремі камери для приміщення в'язнів на ніч і, з ініціативи капітана Ліндса, завели мовчання підчас спільних робіт. Система мовчання підчас робіт та роз'єднання на ніч дістала назву оборнської системи, бо Оборнська тюрма була тюрма типова, влаштована за цією системою. На зразок її, через скількись літ (р. 1825-го), влаштовано тюрму в Сінг-Сінгові коло Нью-Йорка.

Коли в Зах. Європі в 30-х рр. XIX ст. знято було питання про тюремну реформу, деякі уряди вирядили до Північ. Америки своїх делегатів, щоб вивчити тюремну справу. Наслідком оцейї подорожи й обізнання з американськими тюремними порядками було те, що систем самотного ув'язнення та мовчання, з деякими змінами й поправками, почали вживати й у Захід. Європі.

А незабаром у Зах. Європі (в Англії) вироблено свою оригінальну тюремну систему – поступінного ув'язнення. За родоначальника цієї системи можна вважати відомого англійського тюремного діяча капітана Меконочі. Року 1840-го його призначено за начальника каторжної колонії на острів Норфольк. Сюди завдавано найзапекліших рецидивістів. І на цих людей капітанові Меконочі пощастило зробити дужий поправчо-виховний вплив. Безперечно, що в даному випадкові мала вагу й його не аби-яка особистість. Та головне значіння мала його система. Капітан Меконочі уважав, що найпевніший засіб поправи це уперта праця, але праця не на загад, не з-під батога, а праця добровільна, з пе-

реконеання. Треба зацікавити в'язня працею. Він зацікавиться й охоче працюватиме, скоро буде певен того, що праця вигідна для нього самого. Кожна людина, а в'язень особливо, намагається поліпшити своє становище; в'язень зокрема палко намагається вирватися на волю. За системою Меконочі, доля в'язня була в його руках: добрим поведженням і пильністю він міг поліпшити своє становище в ув'язненні й зменшити строк позбавлення волі. Що краще в'язень себе поводить, що пильніше він працює, то більшими пільгами його наділяють, і тим швидше може він добутися одзволєння. За своє поведження й за свою пильність в'язень дістає похвальні зазначки – балли, або марки. Вважається, що той виконав свої обов'язки, хто протягом певного строку здобуде певну кількість марок; у такому разі його наділяють пільгами, зм'якшуючи режим. Упертішою працею він може заробити зайві марки; цими зайвими марками він купує для себе волю, – строк ув'язнення для нього зменшується. Перед в'язнем певна принадна мета – дістати пільгу в замкненні й як-найшвидше одзволитися з ув'язнення. Щоб досягти цієї мети, в'язень пильно працює, добре поводить, у нього, вироблюється звичка до праці, він починає цінувати й поважати працю. А в цьому й полягає його поратунок.

Засади, що висунув капіт. Меконочі, лежать в основі англійської системи ув'язнення й ірландської, що дістала назву поступової.

Англія знає два види ув'язнення: довготермінове, не менш од трьох років, або кримінальне рабство, відбуване в пенітенціаріях, чи каторжних тюрмах, і короткотермінове, відбуване в тюрмах місцевих. Поступінна система ув'язнення суворо переводиться по каторжних тюрмах, почасти й у місцевих. Карають у каторжних тюрмах починаючи з суворого режиму: злочинця на самоті ув'язнюють на строк до одного місяця, а часом (рецидивістів) до 3 міс. (передніш, 1909 р., строк самотного ув'язнення був довший – 3 м., 6 м. і 9 м. залежно од того, наскільки, здавалося, небезпечний був злочинець). Це перший ступінь ув'язнення.

Другий ступінь – ув'язнення спільне підчас робіт (а так само в церкві, в школі, в лікарні) і роз'єднання по окремих келіях для сна, обіду, відпочинку. В'язні цього ступеня поділяються на п'ятеро клас, або дисциплінарних категорій. Тільки сумлін-

на праця дає в'язневі право на перевід із класи нижчої до класи вищої. Працю оцінюється марками. За кожен день сумлінної роботи в'язень одержує 6 марок. Щоб перейти до класи дальшої, він повинен заробити певну кількість марок, себ-то попрацювати сумлінно певний мінімальний строк. Коли в'язень лінується або погано поводить, балл знижують і, значить, строк переведу до класи дальшої відсувають. Навпаки, за роботу особливо пильну в'язень одержує зайві, додаткові марки, але не більш як 2 що-дня. Додаткові оці марки спеціально підраховують; за них в'язень купує собі дотермінове своє звільнення: заробляючи що-дня по 2 додаткові марки, він за три дні заробляє зайвих 6 марок, в такому разі три дні рахуються за 4 дні, 30 день за 40 і т. д. Отож, додатковими марками в'язні можуть скоротити строк ув'язнення, але не більш як на $\frac{1}{4}$ чоловіки й $\frac{1}{3}$ жінки. Перейшовши-ж до найвищої спеціальної класи, в'язень, відбувши $\frac{3}{4}$ (або $\frac{2}{3}$) кари, здобуває дотермінове звільнення, коли додатковими марками він оплатив ту частину кари, що залишилася.

Це третій ступінь. В'язень одержує відпускне посвідчення, звільняється з замкнення, але, живучи на волі, перебуває під доглядом поліції й, коли погано поводить, його знову вселяють у тюрму, щоб відбув невідбуту частину кари. Такі характеристичні риси англійської системи ув'язнення.

Така сама й ірландська система з тією одміною, що марками оцінюється не тільки роботу, але й поведження та шкільну працю, що замість трьох ступенів, ув'язнення поділяється на чотири ступені: із вищої спеціальної класи в'язня не звільняють, а переводять до переходною тюрми, де він, пробувши тут певний строк, одержує дотермінове звільнення. Завдання переходною тюрми – підготувати в'язня до виходу на волю, вигладити гострі одміни поміж ув'язненням та життям на волі; тут в'язень

Окористується умовною волею, перебуває на становищі вільнонайманого ніби робітника¹).

---

¹ Запроваджені з почину ірландського тюремного діяча Крафтона у п'ядесятих рр. XIX ст., переходові тюрми в Ірландії, після того як Крафтон вийшов із пенітенційного відомства (в 60-х рр.), поволі втрачали свої характерні риси й у 80-х рр. цілком зникли.

Останню (в порядку хронологічному) систему ув'язнення вироблено, як і перші дві, в Північ. Америці: це система реформаторіїв. Реформаторії призначено для неповнолітніх і молодих злочинців (до 30 – 40 років), що вперше заподіяли серйозні злочини. Їх треба захистити од усякого спілкування з професійними злочинцями й ужити всіх заходів до їхньої поправки. Тим-то в реформаторіях на першому місці стоїть виховна та культурно-просвітня справа (що значною мірою має характер релігійний і через те перебуває головним чином у руках представників церкви). Система реформаторіїв трохи нагадує англо-ірландську поступінну систему, але з деякими одмінами. Самотнє ув'язнення існує тут тільки для тих, кого визнано за непоправного. Решту тримають у загальному ув'язненні з роз'єднанням на ніч. Поділяються в'язні на класи: одна класа різко відрізняється од другої: в'язні класи вищої користуються кращими камерами, їдальнями, кращою обстановкою, більшими життєвими вигодами, носять одмітну одіж – синю куртку (середня, чи друга, класа – темно-сіру куртку, а нижча – червону). Щоб перейти до класи вищої, треба заробити певну кількість марок. Марки видаються не тільки за роботи, але також за працю шкільну, за гімнастичні та військові вправи й за поведження. В'язневі платять за все, що він робить; і він повинен платити за все, що одержує: за їжу, одіж, взуття, навіть за ліки. В'язні вищої категорії можуть одержати дотермінове звільнення. Оригінальна, одмітна риса реформаторіїв – це невизначені присуди: суддя не визначає строку ув'язнення; злочинець повинен залишатися в замкненні, аж поки виправиться. Декотрі оборонці невизначених присудів обстоюють цілковиту їхню невизначеність, інші припускають обмеження. Американське законодавство тримається останнього погляду – визначають *minimum* і *maximum* держання в реформаторіях; не можна звільняти до строку, поки ще не одбуто *minimum*, й не можна тримати в замкненні, як в'язень одбуде *maximum*.

Окремі системи ув'язнення не залишаються на завсіди в чистій своїй формі; де-далі вони змінюються навіть у себе на батьківщині, там, де їх вироблено; тим більш підпадають вони змінам по сторонах інших. Трапляється також, що запозичають окремі ознаки різних систем і вироблюють нову змішану систему.

Системи суворого самотного ув'язнення й мовчання не задержались навіть у Північ. Америці. Проф. П. Люблинський у 1910 році, підчас міжнародного тюремного конгресу в Вашингтоні, одвідав Оборнську й Філадельфійську тюрми. «Вони зрадили, пише він, давніші свої системи, що про них так багато сперечалися... Давній Оборнський пенітенціарій, збудований р. 1815-го, що нагадує швидше стародавній замок, обернувся у величезну фабрику, устатковану складними машинами, що має 50–60 різних майстерень, аж до художніх, які дають державі до 2 міл. карб. сирового прибутку. З'явилася тут і пильно розцвіла школа, що має десятки клас. Систему мовчання одкинуто, і в'язням дозволяється розмовляти межи собою тихо, щоб не заважати роботі. Не дотримано навіть роз'єднання на ніч, і в одну камеру приміщується по два, а часом навіть по три в'язні. В тюрмі поділено в'язнів за класами, що характерно для поступінної системи, й уживається дотермінове звільнення, що мало пасує з давньою системою». Філадельфійський пенітенціарій, цей піонер суворого самотного ув'язнення теж змінився. «Замість самотного споглядання, соціальне життя тюрми і спільні роботи в'язнів вступають потроху в свої права, борючись з несприятливими умовами приміщення. Самотне ув'язнення поступилося місцем спільному – по 3, по 4 в одній камері. Камери трохи більші на розмір усі обернуто на майстерні, де спільно працює до десятка в'язнів під доглядом старшого, обраного з-поміж їх-же-таки. Збудовано нові просторіші приміщення для загальних майстерень»¹).

Система самотного ув'язнення з Північ. Америки перейшла до Захід. Європи. Її радили делегати європейських урядів, що обізналися з американськими тюрмами в 30-х рр. XIX ст. На її користь висловилися міжнародні тюремні конгреси – у Франкфурті на Майні 1846-го і в Брюселі р. 1847-го, а так само міжнародний конгрес добродійности у Франкфурті на Майні 1857 року. Але в Західн. Європі її було змінено: суворе келейне ув'язнення, при якому злочинець увесь час замкнення перебуває в камері й нікого не бачить ні з товаришів в'язнів, ні з позатюремного світу,

---

¹ П. Люблинський, Итоги международного тюремного конгресса в Вашингтонѣ СПб., 1911, стор. 14-15.

окрім чинів адміністрації та членів добродійного товариства, замінилося на індивідуальне самотнє ув'язнення, коли в'язня ізолювано од товаришів в'язнів, але він перебуває в зносинах з позатюрємним світом: окрім чинів тюрємної адміністрації та членів піклувальних товариств, його можуть одвідувати родичі та знайомі. Далі, вироблено різні відміни індивідуального ув'язнення: воно може бути повне, або абсолютне, і полегшене. В першому разі в'язня так ізолювано од товаришів в'язнів, що він не тільки не може говорити з ними, ба й бачити їх; його тримають у самотньому ув'язненні й тоді, коли перебуває він у камері, і тоді, коли виходить із камери; через те лікарня складається з окремих лікарняних камер; церква з будочок, що з них видно тільки священика; в церкві-ж одбувається шкільна праця; тоді, замість священика, кожен в'язень бачить учителя, але не бачить в'язнів, що знаходяться по інших будочках; лазня теж складається з окремих номерів; для гулянок улаштовано маленькі дворики, відокремлені один од одного високими стінами. Та навіть більше: виходячи з камери, в'язень надягає машкару.

Систему повного, або абсолютного, індивідуального самотнього ув'язнення прикладали, переважно, в Бельгії, де взагалі, до 1919 р. всі тюрми було влаштовано за цією системою. Тюрємна реформа 1919 р. захитала її. В Португалії закон 1867 р. теж запровадив сувору самотню систему; але, починаючи з 1919 р., і тут ця система теж руйнується. Прикладали її й по інших сторонах (в тюрмі Моабіт коло Берліну, в тюрмі Fresnes коло Парижу, тощо). Система полегшеного самотнього ув'язнення цілком ізолює в'язнів тільки в камерах, але дозволяє спільне їх перебування у школі, в церкві; найпослідовніше систему оцю переводили в Бруксальській тюрмі у вел. герцог. Баденському.

Американська система самотнього ув'язнення вимагає тримати злочинця в опрічній камері, аж поки закінчиться строк кари. Західньо-європейські законодавства встановили крайній строк, що по скінченні його в'язень, тільки коли сам того захоче, може залишитися в опрічній камері: за законодавством бельгійським – 10 р., за італійським – 7 р., за голандським – 5 р., за німецьким – 3 р., за англійським – 1 – 3 м. (спочатку було до 9 м.). Окрім того,

деякі законодавства вкорочують строк кари для тих, що перебувають у самотному ув'язненні (напр., законодавство французьке прирівнює 3 дні самотного ув'язнення до 4 днів загального). Нарешті, захід.-європейські законодавства забороняють прикладати самотне ув'язнення до неповнолітніх, старих та недужих.

Оборонська система не зустріла співчуття з боку делегатів європейських урядів, вираджених у 30-х рр. до Америки, щоб вивчати тюремну справу. Проте начало мовчання було прийняте тимчасово, до ґрунтовної тюремної реформи, але задержалося на довго, до наших днів. Так, його суворо застосовувано в Англії в Векфільдській тюрмі; у Бельгії його з'єднували з системою самотного ув'язнення; виразні його сліди задержалися в Бельгії та Англії ще й досі¹); надто поширено його в Франції: тут його запроваджено в центральних домах для поправки, прикладають і в департаментських тюрмах (для короткотермінових – до 1 р.) вживають його досі й по інших сторонах – в Італії, Греччині²), у полегшеній формі в Німеччині.

У Швейцарії вироблено своєрідну систему – Женевську, або Обанольську. Це система змішана; засновано її на началах мовчання та роз'єднання на ніч, поступінності й почасти самотного ув'язнення. У швайцарській тюрмі св. Якова в С.-Галені теж

---

¹ Вихованням вищої класи тюрми-школи в Ганд у Бельгії надано такі пільги: їм може бути «дано дозвіл перемовитися кількома словами підчас гри, гулянок, і перерв у праці». Поводження вихованців оцієї школи-тюрми оцінюється марками; причому марки дається за мовчання так само, як за шкільну працю. В бельгійській тюрмі Форес в'язнів розсаджують так, щоб вони по змозі не бачили один одного й не говорили один з одним (Проблеми преступности». Вип. 1. Збірка статтів Держ. Інституту для вивчення злочинности, стаття проф. Гернета про відрядження за кордон). В англійських тюрмах по камерах в'язнів розвішано тюремні правила: самотні повинні мовчати; в'язні не повинні мати стосунків один з одним, або спитуватися зноситись з іншими; тільки як нагороду директор тюрми може дати зразковим в'язням обмежене право розмовляти. (Там-же).

² В грецькому законі 1925 р. про довготермінові сільсько-господар. тюрми єсть такий артикул: «ідучи на роботу, працюючи, повертаючись з роботи, в церкві й у школі всі в'язні повинні абсолютно мовчати й додержувати цього правила як-найточніш» (М. Исаевъ, Основы пенитенціарной политики, 138).

уживають різних систем – мовчання, роз'єднання на ніч, поділу в'язнів на категорії.

Ідею ірландських переходових домів запозичили Угорщина, Італія та Хорватія.

Система американських реформаторіїв перейшла до Англії і в трохи зміненому вигляді застосовують її там до неповнолітніх. Уперше в давній Борстальській тюрмі влаштували реформаторій для молодих людей од 16 до 21. Реформаторій цей – щось середнє поміж тюрмою та виховно-поправчим закладом. Тут спільні роботи, роз'єднання на ніч, зала для зібраннів, читання, лекцій, бесід, гімнастичні вправи, поділ на класи, система марок. Але немає, як в Америці, невизначених присудів. Зветься система борстальською. По-за мурами тюрми існують борстальські асоціації-товариства, що допомагають в'язням у реформаторіях, коли ті відбувають кари та після того, як вийдуть вони на волю.

Англійська борстальська система вплинула на влаштування шкіл-тюрєм для неповнолітніх у Бельгії.

В російському передреволюційному законодавстві трапляються вказівки на самотнє ув'язнення, на поділ в'язнів на класи й послідовне поліпшення вищих клас. Але на практиці законодавцеві вказівки звичайно лишалися мертвою буквою: їх або зовсім не виконували, і в тюрмах панувала нестримана сваволя адміністрації, або виконували їх суто-формально й жадного значіння вони не мали.

Оцінка систем ув'язнення

Самотнє ув'язнення, живовидячки, має деяку вартість: воно значно побільшує репресію позбавлення волі й, значить, придатне там де тяжкість злочину й небезпечність злочинця вимагають збільшити суворість кари чи іншого якого засобу соціального захисту; воно запобігає тюремним змовам, заколотам, утечам; воно запобігає шкідливому впливу професійних злочинців на новаків і не дає обернути тюрми на школу пороку й злочинів; воно дозволяє в'язневі обміркувати своє становище; подумати над своїм минулим, теперішнім і майбутнім; воно полегшує адміністрації можливість вивчати в'язня й виховно впливати на нього.

Та, з другого боку, самотному ув'язненню властиві такі великі хиби, що вони аж геть переважають його вартості й паралізують деякі з них. Основна, головна хиба та, що ця система суперечить людській природі. Людина – істота соціальна («створіння суспільне»). Ув'язнювати її на самотині, тоб-то виключати з людської громади, це визначає, утворювати таке штучне, ненормальне оточення, коли не можна жити по-людськи. І коли таке оточення може усунути або, правдивіше, приховати (тільки тимчасово, поки в'язень перебуває в замкненні) злочинні нахили, то воно може так само знівечити, покалічити людину аж до невпізнання й унеможливити пристосування її до умов спільного життя. Як обмірковувано проєкт Кар. Код. РСФРР, один із членів ВЦВК (Рязанов) слушно завважив, що довге самотнє ув'язнення може зробити з людини цілковитого ідіота. Ту саму думку висловив у художній формі А. Чехов (оповідання «Пари»): інтелігентна людина, що своєю охотою висиділа в самотному замкненні 15 років, обернулася в якусь людиноподібну істоту, позбавлену людських бажаннів, потреб, інтересів. А Достоевський висловлює певність у тому, що «славнозвісна келейна система досягає тільки хибної омильної зовнішньої мети. Вона висмоктує життєвий з людини сік, енервує її душу, ослабляє її, лякає, а потім морально висхлу мумію показує, як зразок поправи й каяття¹).

Спостереження над тюремним життям показують, що замкнення само по собі звичайно розслаблює людину, присипляє моральні й розумові її сили; людина опускається, перестає владати собою, робиться безвільна, пасивна, апатична. Завдання розумної каральної політики боротися з таким впливом ув'язнення. Система самотного ув'язнення, навпаки, підсилює його. Наслідки цього впливу виявляються не одразу, а поволі, по упливі більше чи менше значного часу. Спочатку-ж здорова природа людська протестує: протест виявляється в формі страшенної зазлости, душевних захорювань, самогубств²).

¹ Записки из Мертвого дома, ч. 1, розд. I.

² З 1881 по 1906 р. до Шлісельбурзької фортеці було надіслано, щоб одбувати кару в самотному ув'язненні 55 «політичних злочинців». Все це були люди силою волі по-над пересічний рівень. Отакі цифри показують,

Не треба надто багато говорити про те, що все оце нічого спільного з метою поправи не має. І коли, не вважаючи на очевидні й безперечні хиби (чи сказати краще – хибу), система самотного ув'язнення прикладалася й прикладається, то це показує, як низько цінять у буржуазному суспільстві ідею людської особистості й як легко в цьому суспільстві мета поправи на папері переходить у мету відплати на практиці.

Самотному ув'язненню протиставляється ув'язнення спільне. Спільні роботи, шкільні зайняття, одвідування театру, гулянки й т. ін. становлять позитивну сторону загального ув'язнення: це задоволення соціальних потреб людини, практика колективної праці й колективних розваг. Але спільне в загальних камерах життя – це, безперечно, негативний його бік. Важко досягнути того, щоб у загальних камерах, надто великих, розрахованих на кілька десятків в'язнів, додержувалося правил гігієни та санітарії. В загальних камерах правдається цинічні розмови, процвітають картярські гри й пияцтво, полова розпуста, лихварство, самосуд, бешкет, безладдя, підготовляються колективні втечі, заподіюються насильства над вартою; тут утворюються розпусні традиції й звичаї; на сторожі цих традицій стають найзопсованіші в'язні з числа професійних злочинців, рецидивістів, тюремних старожилів; новаки, випадкові злочинці звичайно підпадають під вплив фахівців злочинної справи, бо треба мати велику міць характеру, велику моральну стійкість, щоб заціліти, не втратити людського образу в цьому жахливому оточенні. Нарешті, необхідність повсякчас бути на людях, не мати свого кутка, де можна було-б побути самим собою, гнітюче впливає, коли не на всіх, то на бага-

---

як тяжко одбилося на них самотне ув'язнення: із 55 – 2 скарано на горло, 3 скінчили самогубством у фортеці, 18 померло в фортеці, 4 збожеволіло й 4 скінчило самогубством уже після звільнення. (Проф. М. Гернет, Борцы за свободу в Шлиссельбургской крепости). Учителю Хренкову було арештовано в справі «про озброєну сутичку 7-тисячної юрби робітників з козаками 4 грудня 1905 р. в Ярославлі». До суду мало не 3 роки пробула вона в самотному ув'язненні. Чекала, що вишлють її на поселення, і самотне ув'язнення закінчиться. Але суд 26 жовтня 1908 р. присудив на каторгу на 4 роки. 29 жовтня Хренкова обілляла себе гасом, запалила гас і згоріла («Каторга и Ссылка», 1923, №6, стор. 287-294).

тьох. Достоевський, що вибув скількись років у загальній камері каторжної тюрми, вважає за найжахливіше та й найтяжче позбавлення свого кутка та вимушену необхідність в'язня завсіди бути на людях. «Окрім позбавлення волі, пише він, окрім примусових робіт, у каторжному житті є ще одна мука – чи не найбільша од усіх інших. Це силуване спільне життя. Життя спільне, звичайно, є і по інших місцях, але в острог власне приходять такі люди, що не кожному-б хотілося зживатися з ними, і я певен, кожен каторжник почував цю муку, хоча здебільшого, звичайно, несвідомо»¹). А. Чехов, що спостережав життя в'язнів у каторжних тюрмах на о-ві Сахаліні, суворо засудив систему ув'язнення в загальних камерах. «На користь системи загальних камер навряд чи можна, – гадаю я, – сказати що-небудь добре. Люди, що живуть у тюрмній спільній камері, – це не община, не артіль, яка накладає на своїх членів обов'язки, а зграя, вільна од усяких обов'язків що-до місця, сусіди та речі. Отарне, хлівне життя з його грубими розвагами та неминучим впливом злих на добрих, як це вже давно визнано, впливає на моральність злочинця найрозтліннішим чином»²).

Треба відмовитися од системи повного спільного ув'язнення й перейти до неповного й дати в'язням окремі камери для сну, відпочинку і, взагалі, для користування ними у вільний од примусових робіт та інших зайняттів час.

Спільними роботами й роз'єднанням на ніч характеризується оборнська система ув'язнення. Але до цих ознак вона робить істотні додатки: накладає на в'язнів обов'язок мовчати підчас спільної роботи: спускати очі долі, не розглядатися на всі боки й ні слова не розмовляти з товаришами-в'язнями. Так само як і ув'язнення самотнє, мовчання значно збільшує репресію позбавлення волі, запобігає змовам, заколотам, забезпечує послух³), усу-

¹ Записки из Мертвого Дома, ч. 1, розд. II.

² Соч. Чехова, вид. Маркса, Островъ Сахалинъ, стор. 67–68.

³ Колишній доглядач Векфільдської тюрми, де запроваджено систему мовчання, пише: «я знав найжорстокіших людей, які казали, що жадна в світі влада не може примусити їх, щоб корилися й додержували порядку, – і цих самих людей, що дикої сили їх перед тим ніщо не могло стримати, я мав нагоду спостережати під той час, як вони ввійшли до спільної

ває шкідливий вплив одних на одних, то-що. Та, з другого боку, мовчання має дуже великі хиби: так як і самотнє ув'язнення, цей засіб – протиприродний, суперечить людській вдачі. Людина – істота соціальна, і найяскравіша ознака її соціальної природи єсть мова, що забезпечує можливість людських стосунків у спільному житті. Потреба користуватися з дару слова така велика, що жадним способом не можна її усунути.

Оборонці системи мовчання вдавалися до кар, щоб примусити арештантів мовчати. В Оборнській тюрмі дозорець підчас робіт тримав у руці нагая й за кожну спробу заговорити бив винного на очах його товаришів, завдаючи стільки ударів, скільки визнавав потрібним. Погроза каранням не помагала, мовчання порушувало: в тюрмах, де запроваджено систему мовчання, число дисциплінарних кар за порушення обов'язку мовчання у скільких раз перевищує число кар за всі інші провини. Чи можлива поправка через мовчання, коли всенька поправча система мовчання зводиться кінець-кінцем до боротьби за право слова й до боротьби з порушниками заборони користуватися природнім правом слова?

Прогресивна, чи поступова система (за умовами нашого часу) стоїть на міцному ґрунті. Власна вигода краще за всі інші мотиви може примусити в'язня гарно себе поводити та пильно працювати, – а це певний шлях до поправки. Безперечно, разом із зміною умов життя змінитиметься й психологія людей. Безперечно, коли соціалістичний лад усталиться, егоїстичні мотиви поволі замінятимуться на альтруїстичні і власна вигода не матиме такого рішального значіння, як тепер. Але це належить до далекого майбутнього. А поки, за нашої переходової од капіталізму до соціалізму доби, треба рахуватися з психологією сучасної людини, з її теперішньою «природою» і, йдучи за прикладом капітана Меконочі, «діяти разом з природою, а не проти неї». І що сучасна

залі, де була сила мовчущих арештантів, – це мовчання одразу скоряло їх. Воно давало їм почути, яка велика та сила, котра може стримувати велику масу їх товаришів у такому стані, що ніхто й очей не відвів, як вони ввійшли. Вони просто-таки падали на приділене їм місце й робилися такі-ж слухняні, як і інші». (И. Фойницькій. Учення о наказанні въ связи съ тюрмовѣдѣніемъ, стор. 335-336).

людина, а злочинець особливо, прагне, з вимог своєї природи, поліпшити своє становище, то треба скористати з цього прагнення, щоб виправити злочинця.

Система реформаторіїв дуже своїми засобами поправчо-виховного впливу на в'язнів. Характерні для цієї системи невизначені присуди теж варті уваги. Без сумніву, жаден суд, хоч-би яка досконала була організація його судового устрою та судочинства, не може, на підставі даних судового слідства, точно й без помилки визначити, який власне строк позбавлення волі потрібен у кожному окремому випадкові на те, щоб було досягнуто мету поправки. Практика, як відбувають позбавлення волі, може вказати, що призначений судом строк довгий чи, навпаки, короткий. В першому випадкові треба прикласти дотермінове звільнення, тоб-то змінити судовий вирок; у другому, коли є достатні підстави, треба того, що відбув призначений йому строк позбавлення волі, залишити в замкненні, себ-то теж змінити судовий вирок. Але не можна надавати адміністрації м. у. право, по своїй уподобі, зміняти судовий вирок. Сама собою влада адміністрації м. у. над в'язнями, себ-то над людьми, тимчасово в правах обмеженими, небезпечна влада. Треба мати глибоке розуміння сути поправчо-трудової справи, бути відданому їй, мати серйозну підготовку, великий такт і велике самопанування, щоб не перейти межі, яка відділяє закономірність і доцільність од сваволі та самоправства. Зміцнити владу адміністрації, віддавати цілком до розпорядження її долю в'язня, — це значить сприяти сваволі та самоправству. Досвід американських реформаторіїв свідчить, що тут зловживання неминучі.

В Ельмайрському реформаторії, наприклад, число ув'язнених, що зазнали кари на тілі, досягало 46 % загального числа (90-ті рр. XIX ст.). Директора цього реформаторія, відомого американського тюремного діяча Броквея, було звільнено з посади, бо запроваджене над ним слідство довело, що він надто жорстоко поведився з ув'язненими. Окрім того, цілковита залежність од адміністрації робить небажаний вплив на ув'язнених: держить їх у напруженому стані неспокою, остраху, хвилювання, призводить до нервових та психічних захворювань, спричинюється до

того, що деякі ув'язнені лицемірять і догоджають старшим, і тоді користаються з ласки начальства й здобувають волю раніш од терміну не кращі, а меткіші, котрі потрапили пристосуватися. Треба скористатися з ідеї невизначених вироків, але здійснення її треба сполучити з гарантіями прав ув'язнених і обмеженнями влади адміністрації.

Система ув'язнення в радянських поправчо-трудовах закладах

Пенсильванська система самотного ув'язнення, що перекручує соціальну природу людини і унеможлиблює колективну працю, цілком, як загальна міра, неприйнятна в радянських республіках, бо тільки розвинене соціальне життя й колективна праця єсть передумова радянського ладу. Перед виданням П.-Т. К. самотне ув'язнення допускалося в виключних тільки випадках, як виключний засіб у боротьбі з небезпечними й важко-поправними злочинцями або як міра дисциплінарного карання і, в кожному разі, як міра тимчасова («Тимчасова інструкція позбавлення волі» 1918 р., арт. 28, «Положення про загальні місця ув'язнення 1920 р.», арт. арт. 45, 47, 51–55; українська «Тимчасова» інстр. 1920 р., арт. 17, 18). П.-Т. К. Р.С.Ф.Р.Р. «строго-одиначное» (суворо-самотне) ув'язнення вважає за те мордування, що його заборонило радянське карне законодавство (арт. 26), і знає тільки ізоляцію в окрему камеру на термін до 14 діб, як засіб дисциплінарний (арт. 145). Допускають ізоляцію так само кодекси Український (арт. 95) і Білоруський (арт. 94).

Система Оборнська прийнятна в частині що-до спільних праць і нічного роз'єднання. При цім до сумісних робіт треба зарахувати, окрім робіт по майстернях та в господарстві, і шкільні зайняття; окрім того, сумісне перебування ув'язнених треба поширювати на відвідування книгозбірні, читальні, театру, амбулаторії та на погуляння. А нічне роз'єднання треба розуміти, як надання ув'язненому окремої камери не для одного сна, а й для відпочинку й споживання їжі, коли немає спільних їдалень, та, взагалі, на весь час, вільний від примусових праць та інших су-

місних зайняттів.

На жаль, брак матеріальних засобів примушує користуватися сумісними камерами, що позалишалися від передреволюційного часу. Треба усунути по змозі хиби сумісних камер. Зокрема, згідно з радянським законодавством, у поправчо-трудовах установах уживається всіх заходів, щоб запобігти шкідливому впливу найгірших й найнебезпечніших в'язнів на інших (П.-Т. К. РСФРР, ст. 8; УСРР, 5; БСРР, 5). Сумісне пробування в камерах особливо сприяє такому шкідливому впливу. Тому, П.-Т. К. наказують – в'язнів, котрі, коли буде встановлено, що вони розкладаючи й тероризуючи впливають на інших в'язнів, приміщувати до спеціальних камер під особливий нагляд; окрім того, після того, як в'язні відбудуть карантин, їх треба розміщувати по камерах відповідно до роду злочинів і категорій; в'язнів, котрі перебувають під слідством, треба відокремлювати від засуджених, пересильних приміщувати окремо від інших в'язнів (П.-Т. К. РСФРР, 113, 115, 116; УСРР, 34, 35, 36; БСРР, 30, 31, 32); неповнолітніх правопорушників заборонено приміщувати вкупі з дорослими, хорих вкупі з здоровими (див. угорі в відділі про «види місць ув'язнення»).

А характерний для Оборнської системи принцип мовчання безперечно треба відкинути. Позбавляти людину елементарної, природної потреби користуватися з дару слова під той час, як перебуває вона серед людей, – це те-ж саме, що силоміць тримати в самотньому ув'язненні; це значить, завдавати того мордування, тих позбавленнів, непотрібних стражданнів, того зневажання людської особистости, що їх заборонив революційний законодавець (Кар. Код., арт. 26; П.-Т. К. РСФРР, арт. 6, 49; УРСР, арт. 3, 48; БСРР, арт. 3, 46); це означає нехтувати головною метою позбавлення волі – пристосуванням до умов спільного життя, бо спільне життя з заборною користуватися з дару слова несполучне. Щоб впливати поправчо-виховно, треба заборонити не користування даром слова взагалі, а тільки зловживання цим даром слова: марні балачки, що підчас праці відривають від робіт; безсоромні балачки, розпусні розмови, якими професійні злочинці зле впливають на новаків; образливі й лайливі вислови. Надто

серйозну увагу треба звернути на боротьбу з матюками. Це наше правдиве нещастя; воно стало побутовим явищем; по місцях скупчення людей, залічуючи сюди й місця ув'язнення, матюкають на кожному кроці й люди темні, неосвічені і частенько люди неначе-б інтелігентні, навіть з вищою освітою, і старі й зелена молодь, чоловіки, а іноді й жінки, не одні ув'язнені, а й службовці, не тільки нижчі, ба й вищі, часом навіть сам начальник і його помічники. Матюки слід прирівняти до хуліганства й уперто з ними боротися. Вживши рішучіших заходів, адміністрація, за допомогою свідомої частини ув'язнених, зможе до краю викоренити цю гидоту по місцях ув'язнення.

Англо-ірландська прогресивна система є прийнятна в головних своїх засадах, її прикладали після революції по радянських місцях ув'язнення, а Попр.-Труд. Кодекс її санкціонував. Істотність її за радянським правом надто виразно визначив П.-Т. К. УРСР: «Засоби соціального захисту переводяться в попр.-труд. закладах за прогресивною (висхідною) системою, згідно з якою ув'язнені підпадають різному і, за загальним принципом, де-далі легшому режимові, за-для чого їх розподіляють по поправчотрудових закладах різних типів і поділяють у них на розряди з дальшим переводом із розряду в розряд, із закладу в заклад» ... (арт. 4). Цей артикул в українській редакції перейшов цілком до П.-Т.К. БСРР (арт. 4, пор. П.-Т.К. РСФРР, арт. 7). Радянська прогресивна система – не копія з англо-ірландської. Вона своєрідна. Запозичено головну думку, але відкинуто деякі подробиці англо-ірландської системи і, навпаки, додано нових оригінальних рис відповідно до головної думки. Відкинуто обов'язкове самотнє ув'язнення в початку, бо воно цілком неприпустиме по радянських місцях ув'язнення. Відкинуто оцінку марками поведінки й праці ув'язнених, так само одмінний одяг для ув'язнених різних клас. Поділ ув'язнених на класи (розряди й категорії) залишено, але поглиблено: в основі поділу лежить і ступінь соціальної небезпеки й поведінка ув'язненого в замкненні та його особистість перед ув'язненням.

Категорії й розряди

«Положення» 1920 р. відрізняє 4 розряди: штрафний, випробуваних, поправних і зразкових. Переводять із нижчого розряду до вищого на підставі поведінки ув'язненого в замкненні. Окрім того, «Положення» 1920 року знало ще й поділ ув'язнених на категорії залежно від тієї небезпеки, якою вони, як свідчили дані судового слідства, загрожували суспільству й яку виявлено перед вступом до поправчо-трудового закладу.

П.-Т.К. замінив і поглибив цю схему «Положення» 1920 року. Поділ на категорії залишено, бо більша чи менша небезпека пердусім залежить од того, яким був злочинець на волі. «Положення» 1920 р. до категорії найнебезпечніших злочинців зараховувало рецидивістів. Але рецидивісти бувають різні і новачи заподіюють різні злочини. Не можна кожного рецидивіста вважати за елемент небезпечніший, ніж кожен новач. Справа суду в кожному окремому випадкові з'ясувати, в якій мірі загрожує небезпекою даний злочинець. Найнебезпечніших суд засуджує до позбавлення волі з цілковитою ізоляцією. Згідно з цим П.-Т.К. до першої категорії, себ-то до категорії соціально найнебезпечніших, відносить засуджених до позбавлення волі з цілковитою ізоляцією. До другої категорії «Положення» 1920 р. зараховувало в'язнів, засуджених до позбавлення волі за корисливі злочини. Звичайно, це є пережиток буржуазного ладу. Корисливі вчинки старшинських клас, скеровані проти трудящих, зовсім по буржуазних країнах не вважаються за злочини. Інша справа є корисливі-ж-таки вчинки, але такі, що їх звичайно заподіюють трудящі проти заможних: це злочини й злочини небезпечні, бо вони полягають у посяганні на головну підвалину буржуазного суспільства – «священне право» власности. По радянських республіках така кваліфікація злочинів недоречна. В окремих випадках, але в жадному разі не як загальне правило, корислива мета може правити за обставину, що обтяжує злочинний учинок. Але чи можна вважати за дуже небезпечного, наприклад, того, хто заподіяв користовний злочин, будучи через важкі матеріальні умови життя в безвихідному стані? В державі трудовій основа кваліфікації злочинів інша. Ця дер-

жава прийшла, щоб заступити державу буржуазну, як її протилежність. Вона повинна зруйнувати рештки буржуазного ладу. В цьому ладі той є небезпечний, хто надто споріднився з буржуазним ладом і не може погодитися з новим радянським ладом. За небезпечних треба вважати тих ув'язнених із нетрудащих, котрі злочин заподіяли через класові свої звички, погляди й інтереси, за небезпечних навіть у тому випадкові, коли суд не визнав за можливе засудити їх до суворої ізоляції. П.-Т.К. зараховує їх до другої категорії й ставить їх поруч професійних злочинців, які, за інших рівних умов, звичайно, небезпечніші за інших злочинців і так само зараховані до другої категорії. Нарешті, до третьої категорії, тоб-то до категорії найменш небезпечних злочинців, зараховані всі інші ув'язнені (П.-Т.К. РСФРР, арт. 101; УРСР, арт. 42; БСРР, арт. 38).

Замість 4 розрядів «Положення» 1920 р., П.-Т.К-и знають три розряди й дають їм назву: початковий, середній і вищий. У РСФРР і БСРР ув'язнених першої й другої категорії, підчас вступу в місце позбавлення волі, зараховують до початкового розряду, а ув'язнені третьої категорії можуть бути, за мотивованими постановами Наглядальних Комісій, «одразу» зараховані до першого-ліпшого з трьох розрядів. Звичайно, в останньому випадкові ми маємо справу з явною редакційною помилкою: не може Наглядальна Комісія, не знаючи цілком ув'язненого, одразу зарахувати його до середнього й навіть до вищого розряду. Слушно формуловано відповідну постанову в П.-Т.К. УРСР: всі ув'язнені, коли вони вступають до поправчо-трудового закладу, зараховуються до початкового розряду. Ув'язнені першої категорії залишаються в початковому розряді не менше од $\frac{1}{2}$ терміну позбавлення волі у РСФРР та БСРР і не менше як $\frac{1}{4}$ в УСРР: ув'язнені другої категорії – не менше од $\frac{1}{4}$ терміну у РСФРР і БСРР і не менш од $\frac{1}{3}$ терміну в УСРР: ув'язнені 3 категорії – не менш од $\frac{1}{6}$ терміну в УСРР (П.-Т.К. РСФРР і БСРР не згадують про це). Переведені з початкового до середнього розряду ув'язнені залишаються в ньому не менш як $\frac{1}{3}$ терміну позбавлення волі і в кожному разі не менш од 6 міс. у РСФРР, не менш од $\frac{1}{4}$ терміну в БСРР і не менш як $\frac{1}{6}$ терміну в УСРР (П.-Т. К-и РСФРР, арт. 103 – 105; УРСР,

арт. 43 – 44: БСРР, арт. 40 – 43). Скорочені терміни, прийняті в П.-Т.К. УРСР, заслуговують на перевагу. Перевід з нижчого розряду до середнього і з середнього до вищого, коли скінчивсь мінімальний термін, – не є право ув'язненого і обов'язок адміністрації: можна перевести або не перевести¹). Додаток «не менш» такого-то терміну усуває можливість поспішних і незаслужених переведеннів, а вкорочені мінімальні терміни дають можливість нагороджувати тих, що на нагороду заслуговують. Навпаки, довгі мінімальні терміни без потреби звязують руки адміністрації і суперечать загальній політиці радянської влади якомога скорочувати час перебування в ув'язненні. П.-Т.К. РСФРР і БСРР передбачають можливість скорочувати мінімальний термін для переведення з розряду в розряд. Вони надають Наглядальним Комісіям право (як ми бачили, на практиці не здійснюване) декого з ув'язнених третьої категорії одразу зараховувати до середнього або вищого розряду, а розпорядчим Комісіям – право переводити в'язня другої й третьої категорії з одного розряду в другий раніш од установлених мінімальних термінів і клопотатися перед ГУМУ про таке переведення ув'язнених першої категорії (П.-Т.К. РСФРР, арт. 16 п. 2, 104, БСРР, арт. 15 п. 2, 41). Доцільніші постанови П.-Т.К. УРСР про те, що всі в'язні, приміщені в попр.-трудові заклади, зараховуються до нижчого розряду, що по розрядах вони перебувають коротші за загальним правилом терміни і що навіть оці, у випадках виключних, коротші терміни можуть бути скорочені (П.-Т.К., арт. 21 п.2, 43, 44).

Зарахування до того чи іншого розряду визначає передусім той ступінь волі зносин з зовнішнім світом, який надають в'язневі. Радянське законодавство знає такі форми зносин в'язня з зовнішнім світом: побачення в'язня на території м. у. з родича-

---

¹ Про це цілком виразно каже арт. 102 П.-Т.К. РСФРР Арт. 106 того самого Код. є зайвий; включення цього артикулу є одна з редакційних помилок П.-Т.К. РСФРР. Проте наявність цього артикулу дає привід різно й штучно тлумачити порядок переведення з нижчого розряду до середнього та з середнього до вищого (див. В. Р. Якубсон, П.-Т.К. РСФРР, вип. 2, стор. 16–17 і Е. Ширвиндт и Б. Утевский, Советское пенитенциарное право, стор. 92). У П.-Т.К. УРСР зовсім немає артикулу, відповідного арт. 106. П.-Т.К. РСФРР.

ми або знайомими; передача з волі в'язневі в м. у. харчів і інших необхідних речей; виписка з волі на власні в'язневі кошти харчів і інших речей; листування в'язня з людьми, що на волі; нарешті, відпуск в'язня тимчасово на волю.

Ув'язнені, зараховані до нижчого розряду, користуються в РСФРР правом побачення (в окремих приміщеннях) тільки один раз у два тижні, правом виписуватися теж один раз у два тижні, правом передачі один раз на тиждень і можуть порядкувати одною лиш третиною покладених на їхній рахунок грошей. Ці права зростають разом з тим, як переводять ув'язнених у наступні розряди. А саме: ув'язнені середнього розряду мають побачення (так само в окремих приміщеннях, а за дозволом Наглядальної Комісії і безпосередньо), виписування й передачу один раз на тиждень і можуть порядкувати $\frac{1}{3}$ покладених на їхній рахунок грошей; а ув'язнені нищого розряду – побачення (безпосередні), виписування й передачу двічі на тиждень і порядкують $\frac{3}{4}$ своїх грошей. П.-Т.К. УРСР і БСРР згадують тільки про побачення: як і в РСФРР на побачення дається дозвіл ув'язненим початкового розряду (в окремо пристосованих приміщеннях) один раз у два тижні; середнього розряду один раз на тиждень (в окремо пристосованих приміщеннях або безпосередньо за особливим дозволом начальника, як особлива пільга) і вищого розряду двічі на тиждень (безпосередні за особливим дозволом начальника, як особлива пільга; отже, коли дозволу немає, в окремих приміщеннях). Право передачі, виписування і порядкування своїми грошми на Україні і в Білорусі не підлягає обмеженням в залежності від розряду; обмежувати виписування можна тільки в дисциплінарному порядку і в ізоляторах. Право на листування визнається за всіма ув'язненими, але в РСФРР регулює його не П.-Т.К., а окремі правила в залежності від місцевих умов; на Україні й у Білорусі регулює його П.-Т.К. для всіх ув'язнених однаково, обмеження можливі тільки як дисциплінарна міра¹). Потім камери

---

¹ Листування, передачі й побачення допускається і по буржуазних тюрмах, але у розмірах вужчих. Наприклад, у Берліні, у тюрмі Tegel ув'язнені 1 ступеня мають побачення один раз протягом 6 тижнів, в'язні 2 ступеня один раз у 4 тижні і в'язні 3 ступеня один раз у 3 тижні.

ув'язнених початкового й середнього розрядів РСФРР залишаються зачинені протягом усенької доби; їх одчиняють тільки на те, щоб вивести ув'язнених на роботи, культурно-освітню працю, прогулянку, споживання їжі, побачення, то-що; а камери ув'язнених вищого розряду відчиняються на час од уранішньої перевірки до вечірньої, і ув'язнені мають право протягом усенького дня вільно ходити в межах призначених для них приміщень. П.-Т. К-и український і білоруський про це не згадують (П.-Т. К. РСФРР, арт. 130–142, УРСР, арт. 71–94; БСРР, арт. 6–92).

Українська «Тимчасова Інструкція про позбавлення волі» 1920 р., між іншими заходами заохочування ув'язнених знає періодичні відпустки додому; це дозволяли «бездоганим» в'язням; умовні терміни не зазначені. Докладніші визначення зроблено в «Положенні про загальні місця ув'язнення» 1920 р. в РСФРР: випробовувані відпусток не мають; ті, що на поправі, мають змогу одержати відпустку на 7 день один раз на рік, а зразкові двічі на рік (§ 571). Згідно з П.-Т.К. ув'язнені початкового розряду відпустками зовсім не користуються; виходити по-за межі місць ув'язнення їм заборонено. Але ув'язненим середнього й вищого розрядів відпустки даються (за постановою Наглядальної Комісії в РСФРР і БСРР, а на Україні за постановою Н.К. в'язням, засудженим на термін менш од 6 місяців, і за постановою Р.К. в'язням, засудженим на термін більш од 6 м.), першим на 7 діб у календарному році по скінченні 2 місяців перебування в середньому розрядові і другим на 14 діб по скінченні 1 місяця перебування в вищому розрядові (П.-Т.К. РСФРР, арт. 143; УРСР, арт. 55; БСРР, арт. 53). Окрім того, згідно з постановою українського й білоруського Кодексів, ув'язненим 3 категорії середнього й вищого розрядів можуть бути надані відпустки на польові робо-

---

Листування 1 раз у 4 тижні, 2 тижні і 10 днів залежно од ступеня; одержати передачу мають право тільки в'язні 2 й 3 ступеня і то раз на рік у день народження або іменин (Н. Паше-Озерский, Берлинские тюрьмы. В.С.Ю 1927, № 6 – 7). В Англії тільки після 8-тижневого перебування у в'язниці, дехто з ув'язнених, що заробили певну кількість марок, здобувають право листуватися спочатку 1 раз у 6 тижнів, а потім 1 раз у 4 тижні. В тій самій Англії і у Франції побачення допускають надто рідко, з обмеженим колом осіб, серед тяжких і поневажливих умов і т. ин.

ти на термін до 2 місяців протягом року (там-таки, прим. 2); в РСФРР такі відпустки дозволено на підставі постанови ВЦВК 25 квітня 1925 р., а в 1926 р. президія ВЦВК пояснила, що постанова 1925 р. про відпустку в'язнів на польові роботи має силу геть аж до зміни спеціальною постановою¹).

Отже вищий розряд користується більшими пільгами. А щоб перейти з нижчого розряду в вищий, треба виявити похвальну поведінку підчас ув'язнення, яка свідчить про поправу. Така поведінка не в тому тільки полягає, що ув'язнений ні в чому поганому не винен і дисциплінарним порядком його не карано, тоб-то що він виконував правила внутрішнього розпорядку. Не досить того, щоб в ув'язненого не було провин, потрібні вчинки позитивні. І через те, що виправляються в місцях ув'язнення за допомогою праці й культурно-просвітнього впливу, то треба виявити сумлінність, горливість до праці й успіхи в ній та в шкільних заняттях, цікавість до праці й до культурно-просвітніх заходів. У такому різнобічному обсязі й треба розуміти «поведінку» ув'язненого, що дає йому право на поліпшення становища. За це просто сказано в П.-Т.К.: «залишення в тому самому розрядові, а також переведення в розряд наступний залежить од успіхів в'язня в роботах і заняттях, від того, чи виконав або порушив він установлений режим, і взагалі від міри вчиненого на нього з боку поправчотрудового закладу впливу (П.-Т.К. РСФРР, арт. 102; УРСР, арт. 45; БСРР, арт. 39).

Місця ув'язнення з різним режимом

Поступова система, за радянським законодавством, полягає не тільки в тому, що становище в'язня відмінюється в міру переведення з розряду в розряд, але й у тому, що воно одмінюється разом із переведенням його з місця ув'язнення одного типу в місце ув'язнення другого типу. Короткотермінові в'язні не потребують місць ув'язнення різних типів: їх приміщують у будинки замкнення, де вони залишаються від початку й до кінця невеликого

---

¹ Администр. Вестник, 1927, № 4, стаття В. Якубсона «Отпуска заключенных на полевые работы».

порівнюючи терміну позбавлення волі¹). Інша справа середньо-термінові і, особливо, довготермінові: для них багато важить переведення з місця ув'язнення з суворішим режимом до іншого місця ув'язнення з режимом м'якшим.

Найсудовіший режим є в т. зв. «ізоляторах спеціального призначення». Сюди направляють засуджених до позбавлення волі з цілковитою ізоляцією і, звичайно, на довгий термін, тоб-то обвинувачених у найтяжчих злочинах²). Їх зараховують до нижчого розряду. Але режим в ізоляторах суворіший за режим, передбачений для нижчого розряду взагалі. В РСФРР тільки через ґрати дозволяється їм побачення один раз у два тижні; передачу й виписування один раз у два тижні, до того виписувати вони можуть тільки на $\frac{3}{4}$ не всіх своїх грошей, а зароблених підчас ув'язнення; в УРСР і БСРР мало не те саме: побачення не інакше, як в окремо пристосованих приміщеннях через ґрати або бар'єр один раз у два тижні і, за загальним правилом, тільки з найближчими родичами (а з чужими за окремим дозволом НКВС); виписування й передачі, необмежені для ув'язнених інших, регулюються окремо інструкцією, що її видає НКВС, в погодженні з НКЮ; окрім того, і у РСФРР, і в УРСР, і в БСРР вони не мають вирядженнів, відпусток і виходів на позатюремні роботи: в ізоляторах «найбільшою мірою переводять справжнє ізолювання від зовнішнього світу»; дисциплінарні кари застосовують до них більшою мірою, ніж до всіх інших в'язнів (П.-Т.К. РСФРР, арт. 165–173; УРСР, арт. 109–116; БСРР, арт. 107–114). Але таке становище засуджених до суворої ізоляції не залишається постійне й незмінне протягом усього терміну позбавлення волі. Їх держать в ізо-

---

¹ І взагалі прогресивна система, що має на меті – поступову поправу в'язня і що між ншим вимагає переведення його з одного місця ув'язнення в друге, не торкається короткотермінових. Хіба є можливість пристосувати будь-які заходи поправчо-трудоного впливу до в'язнів, які засуджені на 1 добу, або навіть на 1 тиждень чи 1 місяць? Тому треба скасувати постанову К. К. останньої редакції про мінімальний термін ув'язнення од 1 доби і повернути до постанови К. К. 1922 р. про 6-місячне мінімальне ув'язнення.

² Див. мою статтю «Строгая изоляция» в «Советском праве», 1926, №2. О. Малиновський 5

ляторях особливого призначення лиш доти, поки залишаються вони в нижчому розрядові. Переведених із нижчого розряду в середній разом з тим переводять з ізолятора спеціального призначення у поправчо-трудоий будинок (будинок примусових робіт), де вони користуються становищем, встановленим для середнього розряду. Пробути-ж у нижчому розрядові, або, що те-ж саме, в ізоляторі спеціального призначення вони, за загальним правилом, мають не менш од $\frac{1}{2}$ терміну в РСФРР (арт. 103) і в БСРР (арт. 40) і $\frac{1}{4}$ в УРСР (арт. 43); але за дозволом ГУМУ в РСФРР (арт. 16, п. 2), НКВС в УРСР (арт. 21, п. 2) і ЦРК в БСРР (арт. 15, п. 2) на клопотання Розпорядчої Комісії цей термін може бути скорочений. Окрім того, обізнавшись Розпорядча Комісія в РСФРР з особою засудженого до суворой ізоляції, може сувору ізоляцію зняти¹). А на Україні за П.-Тр. К., сувору ізоляцію, на клопотання Наглядальної Комісії через Розпорядчу Комісію, знімав суд, по відбутті встановлених термінів, тоб-то, очевидячки, $\frac{4}{4}$ терміну (П.-Т.К. УРСР, арт. 17 п. 6, пор. арт. 43 п. 1); але закон 5 березня 1927 р. надав Розподільчій Комісії право «знімати сувору ізоляцію з засуджених, що виявили поправу, коли вони відбули одну чверть речінця заходів соціальної оборони» («Збірник узаконен...», 1927, № 8, ст. 48).

Засуджених до позбавлення волі без суворой ізоляції на термін до 6 міс. направляють у будинки ув'язнення, де вони й залишаються, аж поки скінчиться термін або до звільнення перед тим, як закінчиться термін. Засуджених до позбавлення волі без суворой ізоляції на термін по-над 6 міс. направляють у поправчо-трудоий будинок (будинок примусових робіт), де вони користуються режимом у залежності від того, до якого розряду їх зараховано і в якому перебувають (див. вище про розряди й категорії). Звідси можливий перевід до трудових колоній і переходових будинків.

До трудових колоній – сільсько-господарських, ремісницьких і фабричних переводять ув'язнених з числа трудящих, засуджених на термін не більш од 5 років без суворой ізоляції за злочини, заподіяні з невідомости, вперше, випадково або через важкі матеріальні

---

¹ Бюллетень НКВД РСФСР, 1925, № 16 – 17.

умови, і безпечних що-до втечі. В РСФРР і БСРР можна переводити й засуджених на більший термін, коли відбувати його залишилося не більш од 5 років. Окрім того, в РСФРР колонії призначено переважно, а не виключно, для трудящих; отже, сюди можна переводити в виключних випадках і ув'язнених не з трудящих, які заподіяли злочини за таких саме умов¹). В УРСР, навпаки, колонії тільки для трудящих і до того таких, що «належачи до класи трудящих, мають відповідні звички до праці»; в БСРР те-ж саме.

По колоніях режим м'якший, як у поправчо-трудових будинках (будинках примусових робіт). Передусім тут усі ув'язнені протягом дня можуть вільно ходити по території колонії. Це велика пільга, порівнюючи з поправчо-трудовим будинком, де згідно з постановою П.-Т.К. РСФРР тільки ув'язненим вищого розряду надано волю пересуватися не по всій території, а в межах призначеного їм місця; камери-ж інших розрядів залишаються замкнені. Потім, усі ув'язнені колоній, незалежно від того, до якого розряду їх зараховано, користуються безпосередніми побаченнями (і щоденними передачами в УРСР і БСРР). Ув'язнені в трудових колоніях можуть бути посилені без варту з різними дорученнями по-за межі колонії; а в УРСР і БСРР, опріч того, користуються короткотерміновими відпустками на свята й довготерміновими відпустками в подвійному розмірі. Таких пільг ніхто не має в поправчо-трудовому будинкові, або будинкові примусових робіт (П.-Т.К. РСФРР, арт. 47 п. 3, 150–155; УРСР, арт. 26 п. 4, 98–105; БСРР, арт. 24 п. 6, 96–103).

Не треба багато часу, щоб з'ясувати, хто з ув'язнених відповідає умовам, установленим для тримання в трудових колоніях. Тим-то ув'язнені, що потрапили до поправчо-трудового будинку, або будинку примусових робіт, незабаром можуть бути переведені в колонії. Навпаки, в переходові поправчо-трудоі доми переводять тих ув'язнених, котрі «відбули частину позбавлення волі». Яку частину? Видане р. 1922 в РСФРР «Положення» про переходові будинки, докладно зупиняється на цьому питанні. Тут

---

¹ До Ліанозовської-Крюковської Колонії коло Москви Розподільча Комісія направляє 1) трудящих і 2) інших ув'язнених (Адм. Вестник НКВД РСФСР, 1926, № 9, стаття Корибліта).

сказано, що в переходові будинки переводять позбавлених волі на термін по-над 3 років й переведених у вищий розряд зразкових. Окрім їх можна переміщати й середньотермінових (од 1 до 3 р.), що вже зараховані до розряду поправних, пробули в цьому розрядові не менш од $\frac{1}{4}$ терміну позбавлення волі і відомі бездоганною поведінкою. Для цих двох категорій, надто для першої, існують переходові будинки.

Як виняток, до переходових будинків можна направляти й короткотермінових, зарахованих до розряду поправних. Отже, переходові будинки, як гадає законодавець, призначено для тих злочинців, котрі відбули вже більш-менш велику частину терміну ув'язнення. Цю думку виразніше й послідовніше сформульовано в пізнішому законодавстві. ГУМУ РСФРР 25 травня 1926 р. пояснило, що в переходові будинки можна переміщувати в'язнів тільки вищого розряду. Така сама постанова П.-Т.К. УРСР: в переходові будинки переміщують ув'язнених із розряду зразкових¹) і видатних своєю доброю поведінкою (арт. 26 п. 3). Переміщують на решту терміну ув'язнення. На віщо?

За «Положенням» 1922 р., переходові будинки запроваджено для тих злочинців, котрі вже не потребують суворішого режиму (встановленого для небезпечних злочинців) і щоб підготувати їх до вступу до лав трудящих по виході на волю (§ 13); а за П.-Т.К. на те, щоб в оточенні напіввільного режиму з'ясувати, оскільки вони (тоб-то ув'язнені) пристосовані до вільного життя. Отже, не суворий, а м'який напіввільний режим є характерна ознака переходового дому. В яких конкретних формах він виявляється?

У П.-Т.К. українському й білоруському переведено ту думку, що найм'якший напіввільний режим потрібен рівною мірою і в трудових колоніях і в переходових будинках. Тому-то ознаки цього режиму зазначено в розділі про трудові колонії, а в наступному розділі про переходові будинки зроблено тільки покликання на попередній розділ: «до ув'язнених переходових трудових будинків застосовується режим, встановлений у трудових колоніях». Згідно з П.-Т.К. РСФРР, по трудових колоніях режим м'якший, як

---

¹ Явний редакційний недогляд: замість «у розряді зразкових» повинно бути «у вищому розряді» (пор. арт. 41).

у поправчо-трудоному будинкові, але найм'якший у переходових будинках. По переходових поправчо-трудоних будинках РСФРР ув'язнені користуються, як і по трудових колоніях, цілковитою волею пересування в межах усенької території місця ув'язнення цілісний день. Тому що побоюватися заколотів або втеч з боку ув'язнених у переходовому будинкові не можна, то немає потреби вживати забезпечених заходів: зовнішня сторожа непотрібна, не-потрібні замикання, ґрати на вікнах, немає потреби озброювати адміністрацію й службовців нагляду: одне слово, можна й треба відкинути все те, що нагадує про насильне позбавлення волі, про держання в неволі, за вартою. Право побаченнів, передач, виписування, листування, порадкувати грішми повинно бути надано ув'язненим в більшому розмірі, ніж навіть ув'язненим вищого розряду за загальним правилом: П.-Т.К РСФРР дозволяє їм виписуватися й порадкувати покладеними на їхній рахунок грішми без обмеження, а побачення й передачі через день.

Але головна, надана ув'язненим переходового будинку, пільга — це є воля зносин із зовнішнім світом по-за межами місця ув'язнення. Найхарактерніша риса психології ув'язненого є туга за волею, мрія про неї, бажання вийти з в'язниці. В цей бік скеровано всі бажання, всі думки ув'язненого¹). І якщо вплив на психологію ув'язненого визнається за певний засіб до поправи, то треба мати на оці цю характерну рису психології ув'язненого: поліпшення становища, як нагорода за добру поведінку й старанність, повинно полягати в наданні обмеженої волі, до того-ж межі її згодом повинні ширшати. Такого погляду додержується каральна політика радянської влади. За загальним правилом, допускається деяка воля зносин із зовнішнім світом і в поправчо-трудо-

---

¹ «Од самісінького першого дня мого життя в острозі, я вже почав мріяти про волю. Розрахунок, коли закінчатся мої острожкі роки, в тисячах різних виглядів і прикладанні встав мені за улюблене зайняття. Я навіть гадати ні про що не міг інакше й був певен, що так само робить кожен, кого позбавлено на строк волі... Без будь-якої мети й поривання до неї не живе жадна жива людина. Втративши мету й надію людина з туги часто-густо обертається в страховище. Мета всіх нас була воля й вихід із каторги» (Достоевскій, Записки изъ Мертваго Дома, ч. I. розд. VII, ч. II, розд. VII).

вому будинкові: окрім побаченнів на території місць ув'язнення і листування, дозволяються й відпустки. В переходових будинках треба піти навіть далі, бо цей вид місць ув'язнення має підготувати до виходу на волю. Таке підготування безперечно потрібне надто для довготермінових ув'язнених. Довгочасне позбавлення волі, хоч-би який був режим місць ув'язнення, згубно впливає на ув'язненого і вбиває енергію, притлумлює ініціативу, ослабляє силу волі, призводить до апатії, пасивності, байдужості ¹), бо ув'язнений, будучи звільнений од боротьби за існування, від клопоту про найперші потреби, перебуває на стані опікуваного і повинен не спорячись підлягати чужій волі. Разом з тим, самий факт позбавлення волі й перебування в замкненні підкопує повагу в'язня в очах громадянства, викликає підозріле, недовірливе ставлення до нього, ослабляє або навіть цілком руйнує давні зв'язки й стосунки, віддаляє від життя на волі. Треба по змозі знищити цей вплив ув'язнення. В противному разі, діставши ув'язнений волю, опиниться в надто тяжкому становищі: без допомоги й підтримки, не вміючи орієнтуватися в новому, незнайомому оточенні, без заробітку, з тавром відчуженості, дарма що він навіть виправився, вміє й бажає працювати. Треба вжити заходів, щоб полегшити цей перехід од ув'язнення на волю, давши ув'язненому змогу ще перед звільненням відновити давні або завести нові зв'язки, обізнатися з новими умовами життя на волі, знайти заробіток, зарекомендувати себе й розвіяти упередження проти себе. Для цього треба дати ув'язненому спромогу більш-менш вільно зноситися з околичним світом ще перед остаточним звільненням.

З цією метою насамперед (і ув'язненим трудових колоній) ув'язненим переходових будинків дозволяють без варті виходити по-за межі місць ув'язнення, з різними дорученнями. Вирядження викликаються почати господарчими міркуваннями: виряджаються ув'язнені, що працюють коло справ, сполучених

---

¹ «Немає сумніву, що довгочасне ув'язнення неминуче, фатально руйнує енергію в людині; воно вбиває до того-ж ще й волю. Ув'язнений не вбачає в тюремному житті потреби виробляти свою волю. Навпаки, якщо він її має, він набереться з неї лиха, воля арештанта повинна бути, як гадає начальство, вбита, і її вбивають». (П. Кропоткін. Записки революціонера. Книгоиздат. «Голос Труда», 1920, стор 367).

з роботами. Але головним чином вирядження (і почасти в дні відпочинку) викликаються міркуваннями пенітенціярними: треба підготувати ув'язненого до виходу на волю. Вирядженнів уживали в концентраційних таборах, де відповідальні робітники в майстернях, культосвіті, в канцелярії, по господарству, що заслужили на повне довір'я адміністрації, користувалися т. зв. «постійними перепустками», тоб-то мали право в різних справах залишати табір без варті. Цього таборового звичаю уживано й по деяких інших місцях ув'язнення. Так, звітження І Москов. Труд. Колонії за перші три роки (1918-1921) свідчить, що ув'язнені діставали вирядження по харчі та в інших справах. Практика показала, що цей звичай цілком доцільний. Звітження І Моск. Труд. Колонії свідчить, що не було жадного випадку зловживання вирядженням, зокрема, не трапилося жадного випадку крадіжки харчів, приставку яких доручувано ув'язненому.

Практика концентраційних таборів так само знала відпустки на свята, давані декотрим ув'язненим. «Положення» про переходові будинки 1922 р. теж дає ув'язненим переходових будинків відпустки на свята з ранку до вечора певного свята або з вечора напередодні свята до ранку наступного після свята дня двічі на місяць (§ 24); П.-Т.К. поширює це право, дозволяючи в дні відпочинку короткотермінові відлучки з вечора напередодні дня відпочинку до ранку наступного за ним дня: нема обмеження – 1 або 2 рази на місяць, відлучки дозволяються з нагоди кожного дня відпочинку, до того відлучки на $\frac{1}{2}$ доби або $1\frac{1}{2}$ доби замінено відлучкою на $1\frac{1}{2}$ добу завсіди. В РСФРР ці короткочасові святкові відлучки – виключний привилей ув'язнених переходових будинків; в УРСР і БСРР він поширюється й на ув'язнених трудових колоній. Останнє цілком доцільне: не можна ув'язнених з-посеред трудящих, що заподіяли менш тяжкі злочини, позбавляти тих пільг, які надано тяжчим злочинцям з-посеред трудящих і нетрудящих¹). Короткочасові святкові відпустки ще більше, як

---

¹ В Ліанозовсько-Крюковській Трудовій Колонії коло Москви «щосуботи мало не 25% усіх ув'язнених, котрі виявили особливу горливість до праці, діставали відпустки до ранку понеділка (Админ. Вестник НКВД РСФСР, №9; ст. Крнбліта Кирпич. зводи на службе испр.-труд.

вирядження, викликано тою самою каральною метою – підготувати ув'язненого до життя на волі.

«Положення» про переходів будинки 1922 р. дозволяло ув'язненим відлучатися щодня без варти на роботу свого фаху. Це право не є новина; його надавано ув'язненим концентраційних таборів. Його санкціоновано особливою згодою представників ЦЕКО НКЮ, Головкама Праці й ВНК РСФРР з 5 серпня 1920 р.¹). В УРСР обіжниками ЦЕКО в 1920 р. це право надано ув'язненим у будинках громадських примусових робіт. Воно має дуже важливе значіння. Коли завдання переходових будинків є підготувати ув'язнених до вільного життя, то кращий спосіб такого підготування буде вирядження на зовнішні роботи без варти. Адже-ж це визначає, що, не діставши ще звільнення, ув'язнений виходить уже до трудового життя на волі, помалу обізнається з новими умовами цього життя, заводять зв'язки, а головне – дістає заробіток, і момент звільнення не буде гострим переломом у його житті, не поставить його в становище безпритульного й безробітного. На IV З'їзді діячів радянської юстиції РСФРР зазначалося, що ув'язнених переходових будинків треба головним чином направляти на зовнішні роботи їхнього фаху²).

Практика концентраційних таборів в РСФРР і УРСР, як і будинків примусових робіт в УРСР, знала ще один вид широких зносин ув'язнених із зовнішнім світом: в'язні, що виявили виразні ознаки поправи й користуються цілковитою довірою адміністрації, разом з вирядженням на зовнішні роботи свого фаху, діставали іноді дозвіл жити на приватних квартирах, з обов'язком у певні терміни з'являтися на реєстрацію³). Треба-б зберегти цю

делу»). В даному випадкові постанову П.-Т.К. УРСР вживано в РСФРР і формально порушувано постанову П.-Т.К. РСФРР.

¹ Сборник действующих циркуляров ЦКО НКЮ. РСФСР за 1917–1920 гг. М. 1921, стор. 184–185.

² Сборник декретов, положений, инструкций и циркуляров по ЦЕКО НКЮ УРСР за 1920 г; X, 1921, стор. 64, 71 (№№ 16, 55).

³ Материалы НКЮ., вип. XVI–XVII.

4) Инструкция в развитие постановлений ВЦИК о лагерях принудительных работ § 14; Собр. узак. И распор... УССР, 1920, № 25, арт. 531, § 44; Времен. Инстр. о лишении свободы в УССР, § 17 п. 2.

давнію практику надавати ув'язненим переходових будинків право відлучатися на зовнішні роботи без варти, а декому й право жити у приватних будинках. Це послідовні ступені того напіввільного режиму, заведеного в переходових будинках.

Порівнюючи м'який напіввільний режим у переходових будинках це є нагорода за те, що ув'язнений виявив певну поправу. Але поправа не є щось завжди однакове, цілком точне й певне, незмінне й постійне. Форми й ступені поправи різні в залежності від особистих властивостей ув'язненого, його минулого, його соціального становища і від особливостей заподіяного злочину. Хто вкрав через злидні або через зажерливість, забив з помсти, ревнощів або з своєкористовних міркувань; зґвалтував; розкрив народне добро; знеславив радянську владу; наважився скинути радянську владу або заподіяв інший злочин проти радянської влади через ворожнечу до нового ладу; учинив злочин через неучтвo, несвідомість та темноту свою, недбайливість, необачність, або навпаки, будучи цілком свідомим злочинності свого вчинку; злочинець професійний або злочинець випадковий, втягнутий у злочин за чужим прикладом, через лихий вплив; злочинець, що виявив ініціативу й інших утяг у злочин... Поправа кожного з них повинна мати своєрідні риси, і кожен з них потребує особливих заходів поправчо-виховного впливу: один потребує самопанування й стійкості, другий самостійності, третій працьовитості, четвертий знання будь-якої праці, п'ятий визволення від кайданів неучтвa, шостий – позбавлення егоїзму, сьомий – розвитку почуття жалібливості, восьмий – розвитку пошани до людської гідності, дев'ятий – розуміння соціальних обов'язків, десятий – погодження з новим ладом, то-що. З другого боку, людина виправляється не одразу: вона тільки поволі може позбутися тих особистих і класових властивостей та особливостей, що примусили її заподіяти злочин, і засвоїти інші погляди, почуття, прагнення; до цього, один виправляється швидше, інший повільніше; вступивши на шлях поправи, один заслуговує на цілковиту віру, інший викликає деякі сумніви.

Через це треба індивідуалізувати заходи поправчо-трудового впливу та пільги, давані ув'язненому в міру його поправи. Прин-

цип індивідуалізації кари визнають і буржуазні тюремознавці. В резолюціях останнього IX міжнародного тюремного конгресу цю засаду бачимо скрізь там, де мова мовиться про призначення кари од суду, і там, де мова йде про виконання судового вироку¹). Дещо й зроблено в цьому напрямкові. На засаді індивідуалізації ґрунтується прогресивна система ув'язнення (див. вище), засадою індивідуалізації викликано й виучування особи злочинця²). Але на практиці засади індивідуалізації по буржуазних тюрмах далеко не здійснено до краю. Вживання одноманітного режиму, збезличення ув'язненого, заміна його ім'я номером і т. ин. – все це суперечить індивідуалізації.

У радянській республіці, навпаки, індивідуалізацію стали переводити безпосередньо після революції й в суді, і в м. ув. Суд ухвалював і ухвалює вирок, пильно спізнавши індивідуальні особливості злочинця, і по м. ув. пристосовувався і пристосовується різний режим до ув'язненого в залежності від його особи. Це характерна риса взагалі радянських поправчо-трудоих закладів. Надто виразно вона характеризує попр.-труд. переходові доми: індивідуалізацію засобів впливу на ув'язнених, сказано в П.-Т.К., у переходових поправчо-трудоих будинках має бути доведено до найвищого ступеня. А коли так, то права ув'язнених і надалі їм пільги так само повинні бути індивідуалізовані й не повинні бути надавані всім у тому самому розмірі. Короткотермінові відпустки в дні спочинку одним можна дозволяти один, два й три рази на місяць, другим – кожного дня відпочинку; виряджування з різними дорученнями одним можна давати кожного разу за особливим дозволом, іншим за постійною перепусткою: так само, як поновити давню практику, то можна одних виряджати на зовнішні роботи за спеціальністю, зобов'язуючи їх ночувати в переходовому будинкові, іншим-же надати право перебувати і на приватній квартирі³).

---

¹ Див. про резолюції IX міжнар. конгресу в «Проблемах преступности», вип. 1.

² Див. мою статтю «Студії над злочинністю і злочинцями» в V – VI томі «Записок Соц.-Економ. Відділу У.А.Н».

³ Про переходові доми П.-Т.К. РСФРР, арт. арт. 47, п. 5, 156–161; УСРР, арт. арт. 26 п. 3, 106–108; БСРР, арт. 24 п. 2, 104–106.

Дотермінове звільнення

Дотермінове звільнення вивершує прогресивну систему ув'язнення. Ув'язненого випускають на волю перед закінченням того терміну, на який його засуджено до позбавлення волі. Санкціонуючи такий порядок, радянське законодавство йде в напрямкові до відносно-невизначених вироків, прийнятих по американських реформаторіях. Формально порушується сила судового вироку. Але таке порушення – цілком доцільне. Як-би навіть позбавлення волі мало виключну мету – віддати злом за зле, то й тоді жаден суд не міг-би претендувати на те, що ув'язнення, яке він призначив, своїм тягарем рівноважне тому злу, яке вчинив злочинець: у справі карного правосуддя математична точність недосяжна. Радянський законодавець ставить інші цілі: запобігти небезпеці в сучасному, чого досягають вже самим тим фактом, що позбавляють злочинця волі, і в майбутньому, чого досягають виправивши злочинця. Але з якого моменту можна вважати цю мету за досягнуту? Тільки поведінка ув'язненого під той час, як відбуває він позбавлення волі, може вказати, що такий момент настав: що немає небезпеки в сучасному, не передбачається й у майбутньому. А раз цей момент настав, то немає жадної потреби держати в ув'язненні людину, що колись заподіяла злочин і що колись являла собою соціальну небезпеку, дарма що термін ув'язнення, призначений од суду, ще не закінчивсь.

І в Зах Європі, і в Америці дотерміново звільняють незалежно від того, яку тюремну систему прийнято. Будь-що-будь, там, де прийнято прогресивну (поступову) систему, дотермінове ув'язнення повинно бути за логічний кінець: надія вийти на волю перед закінченням терміну є за найдужчий мотив, що спонукує ув'язненого виправитися. За разючий приклад, що доводить правильність оцієї думки, може бути історія Люцернської тюрми у Швейцарії. Були часи, коли адміністрація з труднощами підтримувала лад у цій тюрмі. Жорстокі дисциплінарні засоби – кара на тілі, держання на ланцюзі – не помагали. Але ось набуває сили й починає вживатися закон про дотермінове звільнення. «Швидкої зміни в поведінці арештантів, каже російський тюремознавець

проф. Фойницький, і в поводженні їх з начальством важко собі уявити; я переглядав тамтешні тюремні книги й упевнився, що в роки, наступні за цим законом, дисциплінарні, кари призначувано в 3 – 4 рази рідше, аніж перед тим. Спосіб, що може призвести до цих наслідків, заслуговує на як-найбільшу увагу»¹).

Дотерміново звільнити ув'язненого дозволяється після того, як відбуде він частину ув'язнення, іноді чималу: $\frac{3}{4}$ (Німеччина, Англія), $\frac{1}{2}$ (Франція), $\frac{1}{3}$ (Бельгія); при цьому для рецидивістів термін підвищується (у Бельгії та Франції $\frac{2}{3}$ замість $\frac{1}{3}$ та $\frac{1}{2}$), а іноді (в Португалії) дотерміново звільняти рецидивістів забороняється. У передреволюційній Росії тільки закон р. 1909 запровадив дотермінове звільнення; його можна було вживати лише по відбутті $\frac{3}{4}$ терміну кари що-до засуджених до замкнення в тюрмі, в поправчому арештантському відділі й у домах для поправи; зовсім не дозволялося дотерміново звільняти засуджених до арешту, до фортеці, до каторги, конокрадів і призначених після того, як одбудуть термін ув'язнення, на оселення в Якутській області.

Радянське законодавство не знає жадних обмежень у характерові злочину чи засобові соціального захисту. Кожен ув'язнений, що виявив ознаки поправи, одбувши мінімальну частину терміну позбавлення волі²), може одержувати дотермінове звільнення. Воно полягає в цілковитому звільненні від ув'язнення або в переведенні на примусові роботи без тримання за вартою. І в першому, і в другому випадкові дотермінове звільнення називають умовним, бо воно дається з умовою, що звільнений надалі злочинів не чинитиме. Якщо-ж він протягом невідбутого терміну вчинить такий самий або однорідний злочин, то невідбута частина ув'язнення приєднується до ув'язнення за новий злочин, себто дотермінове звільнення відбирається (К. К., р. 1922 арт. арт.

¹ Фойницький, Учення о наказаніи... стор. 415.

² Карн. Код. р. 1922 установив $\frac{1}{2}$ терміну; на Україні норму знижено до $\frac{1}{3}$. В 1925 р., за ухвалою ВВК СРСР з 10 грудня р. 1926, норму знижено – «не менш од $\frac{1}{3}$ » для всього СРСР; але Кр.-Проц. Код. РСФРР в редакції 1926 р. з додатками до 1 квітня 1927 р. залишив попередню постанову: умовно дотерміново звільняють не раніш, як після відбуття $\frac{1}{2}$ терміну кари (арт. 458); Крим.-Проц. Код. УСРР в редакції 1927 р. теж залишив свою попередню постанову про $\frac{1}{3}$ терміну (арт. 387).

53, 54). Клопотання про застосування дотермінового звільнення порушують самі ув'язнені, близькі їм особи, чи установи, організації й урядові особи.

Хто-ж повинен задовольняти чи не задовольняти ці клопотання? Певно ті установи, котрі стежать за поведінкою ув'язненого під той час, як він одбуває позбавлення волі, і знають його. Такі установи то Розподільчі Комісії. Перед виданням Карн. Код. їм належало право давати дотермінове звільнення і в РСФРР і в УСРР. Карн. Код. р. 1922 порушив цей порядок, надавши право давати дотермінове звільнення виключно судовим установам, що ухвалили вирок про позбавлення волі (арт. 53). У РСФРР після видання Карн. Код. і перед тим, як набув сили П.-Т.К., справа звичайно проходила три інстанції: колегія м. ув. давала одзив про поведінку ув'язненого і т. ч. приєднувалася чи не приєднувалася до його клопотання або з власної ініціативи порушувала питання про дотермінове звільнення даного ув'язненого; Розподільча комісія робила подання про можливість звільнити дотерміново чи, навпаки, підтримати клопотання відмовляла; нарешті, та установа судова (чи адміністративна), за якою рахується в'язень, себ-то яка ухвалила вирок його ув'язнити, остаточно розв'язує питання про те, звільнити чи ні. У випадкові відмови через два місяці можна порушувати нове клопотання¹).

Порядок досить громіздкий і недоцільний. Чом остаточно розв'язати питання про те, чи звільнити в'язня дотерміново, належить тій установі судовій чи адміністраційній, яка колись розв'язувала його справу й ухвалила обвинувальний вирок? Адже-ж ця установа колись знала ув'язненого, яким він був; але вона не знає, яким він став в ув'язненні, й повинна прислухуватися до подання Розподільчої Комісії, що має стежити за поведінкою в'язня в замкненні й знати його. Коли так, то чом не надати Розподільчій Комісії права остаточно розв'язувати питання про дотермінове звільнення? Правда, розв'язання цього питання захитує силу судового вироку, звідсіля виходить, що право розв'язувати його повинно бути надане установі, яка мала-б не меншу повагу за ту установу, що ухвалила обвинувальний вирок про позбавлен-

---

¹ Обіжник ГУМУ з дня 9 лютого р. 1923, № 43.

ня волі. Такого погляду, додержуються П.-Т.К. РСФРР та БСРР. Склад Розподільчих Комісій має велику повагу (див. далі в розділі про Управління м. у.). На Розподільчу Комісію в такому складі покладають право дотерміново звільняти ув'язнених і тих, хто відбуває примусові роботи без ув'язнення, по відбутті мінімального терміну. А на Дозорчу Комісію, що є при кожному м. у., покладають попереднє обмірковування й подання до Розподільчої Комісії, за зібраними про особу ув'язненого даними, питання про дотермінове звільнення (П.-Т.К. РСФРР, арт. арт. 16, п. 5, 20 п. 3; БСРР, арт. арт. 15 п. 3, 12 п. 4). Такий порядок забезпечує обачність, усебічність і доцільність, коли розв'язують найважливіші в житті ув'язненого питання.

П.-Т.К. УСРР, передбачаючи авторитетніший склад Розподільчих Комісій, залишив проте в силі передніший порядок. На Дозорчу Комісію накладають «подавати через Розподільчу Комісію до суду на умовно-дотермінове звільнення від позбавлення волі й од дальшого відбування примусових робіт без тримання за вартою по відбутті встановленого в законі мінімального терміну тих, хто заслуговує на це за наслідками досягнутої поправки» (арт. 17 п. 5). Отже Розподільча Комісія є лиш передавальна інстанція; остаточно розв'язує питання суд. Але незабаром після надання чинності П.-Т.К. подав НКВС, за згодою НКЮ, до РНК УСРР записку про передачу справ про умовно-дотермінове звільнення з відання судів до відання Розподільчих Комісій¹). А за законом 5 березня 1927 р. Розподільчим Комісіям належить право «умовно-дотерміново звільнювати засуджених у загальних судах до позбавлення волі, коли вони відбудуть одну третину речінця заходів соціальної оборони». З цього загального правила законодавець передбачає деякі вийнятки, коли право дотермінового звільнення належить іншим установам, а Розподільчі Комісії мають право тільки порушувати клопотання. Закон того-ж-таки 5 березня 1927 р. «про зміну арт. 473, 477, і 479 К.-П.К. УСРР» свідчить: «умовно-дотерміново звільняють засуджених Розподільчі Комісії, за винятком умовно-дотермінового звільнення: а) осіб засуджених у Найвищому Суді Союзу РСР, що до них його

---

¹ Администр. Вестник НКВД УССР, 1926, № 4 – 5, стор. 11.

застосовує сам Найвищий Суд згідно з положенням про нього, б) осіб засуджених у надзвичайних сесіях Найвищого Суду УСРР, Головного Суду АМСРР і окружних судів, що до них умовно-дотермінового звільнення застосовують надзвичайні сесії, в районі дії яких вироки виконуються, в) червоноармійців, засуджених у загальних судах до відбування заходів соціальної оборони у формі віддання в штрафні частини, що відносно них умовно-дотермінове звільнення вживають військові трибунали, в районі яких є відповідні штрафні частини». В цих випадках, за законом «про зміну й додаток до П.-Т.К. УСРР», Розподільчі Комісії порушують клопотання перед надзвичайними сесіями або, через НКЮ УСРР, перед Найвищим Судом СРСР¹).

Класовий підхід до ув'язнених

Характерна риса радянської прогресивної системи – отвертий класовий підхід до ув'язнених. Прогресивна система – для всіх ув'язнених, але відбування її зв'язане з більшими труднощами для класових ворогів трудової держави, аніж для трудящих. Класовий підхід до злочинців узагалі й до ув'язнених зокрема – властивий і каральній політиці буржуазних держав, але там його скеровано проти трудящих і на користь заможних. У нас навпаки. По буржуазних державах кари взагалі й ув'язнення зокрема наперед призначено переважно для трудящих; за ті злочини, які здебільшого вчиняють особи з владущих клас, законодавець звичайно загрожує штрафами або, загрожуючи позбавленням волі, дозволяє замінити тюрму на штраф. А як особи з владущих клас все-таки потрапляють до в'язниці, то вони в ній не тільки фактично (завдяки своїй заможності й своїм зв'язкам), а й по закону займають упривілейоване становище, порівнюючи до трудящих. Повчальні що-до цього своєю отвертістю ухвали російських «Устава о содержащихся подъ стражей» та «Устава о ссыльныхъ» р. 1832.

Ще в XVIII ст. поміщикам було надано право засилати до Сибіру кріпаків-селян за «грубіянську поведінку». «Уставъ о ссыльныхъ» стверджує це право поміщиків. Опріч кріпаків-селян, за Статутом

¹ Збірник узаконень і розп. р.-с. ур. УСРР, 1927, № 8, арт. 48, 50.

про засланців, засланню на Сибір підпадають також селяни, приписані й прикуплені до гірничих заводів, міщани й державні та удільні селяни «розпусної поведінки» (арт. 817–823). А «розпусної поведінки» «дворяни-поміщики, гірники-промисловці, державці удільних маєтків? Певне, не підпадали; заслання до Сибіру не для них. У «Статуті про тих, що тримають за вартою» постановлено: не садовити в одно місце з простим людом дворян, урядовців, також із різночинців людей, статком своїм одмінних, і чужоземців» (арт. 20). А додана до «Статуту» «Інструкція доглядачеві туберніяльного замку» ще раз підкреслює – розміщуючи арештантів, не змішувати «урядовців і різночинців з простим людом» (арт. 32). Та сама інструкція знає різну страву «для чиновних осіб обох статів» і для «людей простого стану обох статів» (арт. 203, 204). Так само відрізняють «зайняття для чиновних осіб обох статів» і «роботи, що личать людям простого стану обох статів» (арт. 240, 241¹). «Статут про тих, що тримають за вартою» наказує, «пересилаючи арештантів із дворян чи абшитованих офіцерів, які не матимуть коштів, давати прогони кожному на 1 коняку» (арт. 112). Той самий «Статут» наказує – тим, що їх тримають за вартою, урядовцям військовим і цивільним класним, коли вони не мають жадної власности, видавати гроші на харчі, аж поки закінчиться суд, по 25 коп. на добу, у Грузії по 20 коп., а всій решті «за табелію» (арт. 38). Арештантів, засуджених до позбавлення волі за тяжкі злочини, заковували в кайдани – на руки й на ноги, але не можна заковувати в кайдани «осіб, що до дворянського стану належать – дворян і офіцерів» (арт. 88). Щоб одзначити арештантів, засуджених за тяжкі злочини, їм обголювали ½ голови; але від обголювання ½ голови звільнялися особи, приналежні до дворянського стану – дворяни й офіцери (арт. 89). Арт. 165 дозволяв дозорцеві тих арештантів, що

---

¹ Чиновним особам личать такі зайняття, як «читання закону божого і правил морали, на євангелії заснованих, читання інших духовних і моральних книг, читання книг історичних, виліплювання пакунків, картонів та інших загальноживаних речей; особам же простого стану личить – пекти хліб, варити страву, робити квас, usługувати за столом, набирати й розносити воду, носити дрова, палити в печі, терти сандал і бакаут, робити з осмоленого шпагату килими й підстілки, розщипувати старий шпагат на прядиво».

тримали в домі приборкання, «сротивних і неслухняних» карати різками або садовити на хліб і воду; а в примітці до цього артикулу сказано: «певна річ, що не тільки карати різками, а й держати на хлібі та воді не можна осіб, приналежних до стану, од карання на тілі вилученого, як от дворян, почесних громадян і інших».

Багато з цих підказаних класовою політикою постанов збереглося аж до останнього часу. У «Статуті про тих, що їх тримають за вартою», видання р. 1890, що мав силу закона до революції р. 1917, залишився наказ приміщувати окремо «від людей нижчого стану» дворян, урядовців та з різночинців людей, «станом своїм одзначених»; залишився припис видавати за особливими правилами харчові гроші ув'язненим упривілейованих станів; видавати їм прогони на 1 коняку підчас пересилання: з'явилися нові приписи про те, що приміщення заарештованих осіб треба поділяти на дві половини – чоловічу й жіночу й в кожній половині приміщувати окремо осіб вищих станів: що осіб вищих станів, ув'язнених у поправчому арештантському відділі, повинно тримати в окремих для цих осіб призначених відділах, а коли не можна так признавати, то в загальних відділах, але в окремих, одведених для таких осіб камерах (арт. арт. 174, 207, 131, 295).

Такого роду постанови – зовсім не наша національна особливість. Скрізь по буржуазних країнах пенітенційна політика захищає владущі класи¹).

---

¹ Цікаві факти, що стосуються до нашої сучасности, наведено в статті проф. М. Ісаєва «Классовое начало в пенитенциарной политике». В Німеччині каторгу призначають звичайно для злочинців із кола трудящих, а фортецю для упривілейованих клас. «Основні пенітенційні засади» р. 1923 проводять гостру різницю між режимом у фортеці й режимом на каторзі: на каторзі казенна одіж ув'язнених одного роду повинна відрізнятися від одіжі ув'язнених другого роду, а ув'язнені в фортеці мають право користуватися своїм одягом і своєю білизною; на каторзі ув'язнені повинні працювати близько 10 годин що-дня, а в фортеці ув'язнені можуть робити, що хтять, що завгодно, коли це не порушує порядку й безпеки; побачення каторжникам дозволяється 1 раз на місяць, а ув'язненим у фортеці в необмеженій кількості; каторжники користуються що-дня проходкою не менш од ½ години, а ув'язнені в фортеці не менш од 5 годин; каторжники не мають права палити цигарок, а ув'язнені в фортеці мають право палити й можуть на власні гроші купу-

Радянська влада, як влада держави трудящих, повинна провадити свою класову політику й ця політика не може не відбитися на поправчо-трудовій справі, зокрема на радянській прогресивній системі. Але безпосередньо по революції цю політику щодо ув'язнених проваджено не досить послідовно. Комісія ВЦВК, що р. 1923 обслідувала московські м. у., щоб їх розвантажити, констатувала, що каральну репресію скеровано переважно проти трудящих, що найбільш серед ув'язнених трудящих, що трудящі потрапляють в ув'язнення часто за злочини, заподіяні через наслідок свідомість й тяжкі матеріальні життєві умови, що в ув'язненні трудящі не можуть скористати з пільг, наданих їм по закону, а буржуазія, потрапляючи до м. у., примудровувалася утворити собі упривилейоване становище, вона в ув'язненні користувалася всіма пільгами і законними, і незаконними через свої матеріальні засоби, свої звязки, своє вміння ладнати з адміністрацією, своє знайомство з чинними законами.

Становище ненормальне: нетрудящі фактично зберегли упривилейоване становище в державі, що є «громада трудящих», де влада належить «усьому робітництву країни», тільки трудящі єсть повноправні громадяни, наділені виборчими правами, а влада має на оці «інтереси робітничої класи в цілому» (Конституція РСФРР, арт. арт. 10, 23, 64), де карне законодавство ставить собі завдання «правний захист держави трудящих» (К. К. р. 1922, арт. 5), систему судових установ запроваджено на те, щоб обороняти «права трудящих» (Устава про судовий устрій, арт.1).

На чергу стало питання про напрям каральної політики відповідно до основного характеру трудової держави. Кожен в'язень, себ-то засуджений до позбавлення полі за злочин – ворог, елемент громадсько-небезпечний. Але ворог ворогові не рівня й можливі різні ступені небезпеки для суспільства. Ув'язнений з кола трудящих звичайно ворог випадковий, через свою помилку або через життєві умови, що склалися несприятливо; ув'язнений з кола бур-

---

вати тютюн, цигарки, сигари, то-що. Проф. М. Ісаєв слушно зауважує, що цей тюремний закон про режим у фортеці нагадує «надану грамоту дворянству». («Проблемы преступности». Труды Госуд. Института по изучению преступника и преступности. Вып. 1).

жуазії звичайно принциповий ворог радянського ладу. Ставитися до обох однаково не можна й не повинно. Питання про класовий підхід до ув'язнених обмірковували на I Всеросійському з'їзді діячів пенітенціарної справи в-осени року 1923¹). На порядок денний 5 Всерос. з'їзду діячів радянської юстиції поставлено питання про «каральну політику й як підсилити в ній класовий принцип, ухвалюючи вирок, та в процесі його виконання». Як звичайно буває, одна крайність породжує другу. Доходило до того, що дехто вимагав, щоб по м. ув. тільки на трудящих робити поправчо-трудоий вплив, а що-до нетрудящих обмежитися суворою ізоляцією.

П.-Т. Код. уникнув крайностей і став на правильну путь. Усі м. ув., де тримають і трудящих і нетрудящих, утворюють одну систему поправчо-трудоих закладів (П.-Т. К. РСФРР, арт. 5). Поправчо-трудоий вплив треба виявляти супроти всіх ув'язнених. Навіть по ізоляторах спеціального призначення, в яких тримають найнебезпечніших злочинців, серед їх злочинців із нетрудоюї людности, які вчинили тяжкий злочин через принципову вороженчу до радянського ладу, і там режим будують на загальних засадах праці й культурно-освітньої роботи (П.-Т.К. РСФРР, арт. 166; УСРР, арт. 199; БСРР, арт. 107). Прогресивна система, за силою якої доля ув'язненого перебуває в його руках, поширюється і на трудящих, і на нетрудящих; і нетрудящі можуть бути переведені з розряду в розряд, із одного м. ув. до другого, користуватися пільгами, надаваними даному розрядові чи даному м. у., можуть одержувати й дотермінове звільнення.

Але, за всіма іншими рівними умовами, класова приналежність є та обставина, що визначає становище ув'язненого. Вступаючи

---

¹ «Ми тут без лицемірних гуманістичних теорій повинні сказати, що по суті питання про ізоляцію елементів, що розклалися, скинутого буржуазного ладу, і, разом з тим, виховання тих елементів трудящих, які вчиняють злочин за сучасних умов, що ці питання без сумніву зв'язані з усім духом нашого радянського законодавства, і що тут, у цій царині, теж треба покласти в підвалину принцип класової політики, що й тут, у в'язниці, держава не залишає поділу своїх громадян за їх класовим походженням, і що репресії проти тих, хто порушив її закони, вона вживає в повній відповідності до того, із яких шарів походить особа, що заподіяла злочин» (Стеногр. Отчет, стор. 6; див. стор. 17, 108, 112, 117, 125, 130, 194, 195 і инш.).

до м. ув., усіх ув'язнених без різниці розподіляють на категорії за ступенем небезпеки, що нею вони загрожують суспільству; але, як вище було одзначено, ув'язнених із нетрудящих, що вчинили навіть незначний переступ через свої класові звички, погляди й інтереси, зараховують до другої категорії (П.-Т.К. РСФРР, арт. 101; УСРР, арт. 42; БСРР, арт. 38). Праця обов'язкова для всіх ув'язнених, але особливо старанну й продуктивну працю трудящих в РСФРР винагороджують тим, що два дні праці рахують за 3 дні позбавлення волі чи примусових робіт (П.-Т.К., арт. 16 п. 52¹). За працю ув'язненим платять (окрім випадків самообслуговування за нарядом): але в П.-Т.К. УСРР застережено: «коли не можна притягти всіх ув'язнених до праці, переважне право на роботу, що за нею платять, мають ув'язнені з трудящої класи» (арт. 128). Засуджені до примусових робіт без тримання за вартою з числа трудящих, за українським П.-Т.К., відбувають ці роботи в межах їхньої домівки і, за загальним правилом, одержують винагороду (безплатні роботи дозволяють тільки за спеціальним вироком суду й на термін не більш од 7 день); засуджені до примусової роботи без тримання за вартою із числа нетрудящих, за загальним правилом, винагороди не одержують і можуть бути виряджені на роботи до різних місць республіки (арт. 184, 185, 188). У БСРР засуджені до примусових робіт винагороди не одержують; але трудящі, що подали свідоцтво про бідність, одержують, одбуваючи примусові роботи, харчі натурою чи грошми по місцю своєї роботи (П.-Т.К., арт. 221). Культурно-освітню роботу провадять серед усіх ув'язнених; але в РСФРР і БСРР тільки трудящих притягають до активної участі в цій роботі й тільки вони обирають з-межи себе культурно-освітню Комісію (П.-Т.К. РСФРР, арт. 90; БСРР, арт. 168). До шкіл ремісничого й професійно-виробничого типу найперше приймають ув'язнених із трудящих, переважно пролетарського походження (П.-Т.К. РСФРР, арт. 93; УСРР, арт.

---

¹ П.-Т.К. Український і Білоруський не знають такої пільги трудящим; це справедливо й доцільно: старання й продуктивна праця зрівнює ув'язнених, а тому, незалежно від класового походження ув'язненого, його винагороджують зарахуванням 2 днів за 3 дні на Україні (арт. 118 та 21 п. 5); зарахуванням 1 дня за 3 в Білорусі (арт. 131 та 15 п.6).

140; БСРР, арт. 162). Одвідування театру в м. у. РСФРР повинно бути безплатне для всіх ув'язнених з-межи трудящих (арт. 97). Трудові колонії розраховано в РСФРР переважно, а в УСРР та БСРР виключно на ув'язнених з кола трудящих (П.-Т.К. РСФРР, арт. 150; УСРР, арт. 98; БСРР, арт. 96). У РСФРР та БСРР передбачено особливі трудові доми спеціально для робітниче-селянської молоді віком од 16 до 20 років; сюди приймають лиш тих, хто походить «із трудових верстов людности» (П.-Т.К. РСФРР, арт. 189; БСРР, арт. 23, Б. п. 2). Розподільчим Комісіям наказано розв'язувати всі питання, зв'язані з зміною в становищі ув'язнених, керуючися їхньою класовою приналежністю (П.-Т.К. РСФРР, арт. 17; УСРР, арт. 24; БСРР, арт. 17). Сюди належать як питання про перевід із розряду в розряд раніш од установлених термінів чи з одного м. у. до другого, так і питання про дотермінове звільнення. Зокрема, до обсягу діяльності Р.К. належить «звертатися з проханням до відповідних органів, на подання Д.К., про скасування, або заміну позбавлення волі що-до тих трудящих, до яких, як гадає Р.К., можна пристосувати інші, пільговіші засоби поправчо-трудоного впливу або запобігання» (П.-Т.К. РСФРР, 16 п. 4; УСРР, 21 п.4; БСРР, 15 п.5). У всіх цих випадках, коли рівні всі інші умови, має значіння класова приналежність до трудящих, як обставина, що дає переважне право на полегшення долі в'язня. Бо ув'язнений з-межи трудящих – це свій, він не може бути принциповим ворогом громади трудящих, а тому заслуговує на довіру й підтримку; навпаки, ув'язнений із ворожого табору – чужий уже за силою своєї класової належності – являє небезпеку для громади трудящих, до нього треба ставитися обережно й наділяти пільгами, лиш цілком упевнившись в тому, що поправчо-трудоий вплив подіав, що цей ув'язнений уже пристосувався до життя в трудовому суспільстві й що соціальна небезпека вже минулася.

Цей погляд провадять й інші акти, що торкаються каральної політики радянської влади. У листопаді р. 1921 ВЦВК, щоб одзначити 4 роковини робітниче-селянської влади, звільнив од кари тих трудящих, котрі брали участь як рядові салдати в білогвардійських військових організаціях. Тоді-ж було звільнено від кари робітників і селян – рядових співучасників кронштадтського по-

встання. А декрет ВЦВК, з приводу 5 роковин жовтневої революції (у листопаді р. 1922), підтвердили повну амністію цим особам (але не привідцям, керманичам і керівничому складові). Той самий декрет ВЦВК про амністію, з приводу 5 роковин жовтневої революції, видано для того, щоб полегшити долю тих, що вчинили злочин, найперше робітників і селян, а потім і інших громадян¹). Серпня 17 р. 1923 ЦВК СРСР, щоб відзначити утворення СРСР, постановив звільнити з-за варті чи скоротити терміни ув'язнення тим засудженим робітникам і селянам, що заподіяли злочин уперше, з невідомості, випадково чи під тиском тяжких матеріальних умов. В інструкції, що її видав у березні р. 1924 НКЮ РСФРР, що-до пристосування амністії до міжнародного дня робітниць, сказано, що амністію прикладається тільки до тих засуджених чи притягнених до відповідальності як у карному, так і в адміністративному порядку жінок, котрі належать до трудящих верстов людности²). Окрім загальних амністій, уживають з ухвал ВЦВК, часткових амністій що-до окремих ув'язнених. Відділ часткової амністії ВЦВК «у своїй роботі головним чином намагається виявити 1) класове походження засудженого та 2) ступінь його соціальної небезпеки, себ-то небезпеки даного засудженого для республіки трудящих. До того класова приналежність і відпис партій та профорганізацій завсіди мають переважне значіння. Робітникам, що працюють на підприємстві, селянам-хліборобам, червоноармійцям виявляють різку перевагу»³). Липня 24 р. 1924 було оголошено ухвалу ВЦВК про відпустку з м. у. на польові роботи термінових ув'язнених селян: дозволяється відпускати, коли подано посвідчення сільських чи волосних виконкомів про те, що ув'язнений, який прохає відпустки, справді належить до трудової сільсько-господарської людности⁴). Нарешті, і перед наданням чинності П.Т.-К. дотермінове звільнення

---

¹ Амністія р. 1922 з додатком текстів усіх раніш оголошених амністій. М. р. 1922, стор. 15, 18, 33, 35.

² Бюллетень НКВД РСФСР, 1924, № 9.

³ Еженедельник Советской Юстиции, 1924, № 19–20.

⁴ Бюллетень НКВД РСФСР, 1924, № 27.

О. Малиновський. 6

давалося переважно трудящим. От, Московський губсуд р. 1923 (з 2 січня по 17 листопада) розглянув 244 клопотання про дотермінове звільнення, з них задовольнив цілком 183 й умовно 43. Представники НКЮ та РСІ, що ревізували діяльність губсуду, засвідчили, що класового принципу при дотерміновому звільненні додержувано правильно: випадків одмови в клопотанні про дотермінове звільнення селян і робітників не було¹).

В УСРР те-ж саме. Наприклад, вересня 24 р. 1920 було оголошено ухвалу ВУЦВК про проведення в широких розмірах розвантаження місць ув'язнення на терені УСРР. Було утворено Центральну Комісію, якій надано право «звільняти тих із ув'язнених, найперше робітників і селян, ізоляції яких не вимагають інтереси соціалістичної революції²). Року 1923 з приводу дня робітниць було ухвалено «полегшити долю випадкових злочинниць з кола трудящих жінок»³). У наступному р. 1924 амністія з приводу «дня робітниць» торкнулася ув'язнених жінок-робітниць, селянок і дружин робітників⁴). 25 лютого р. 1925 відбулася ухвала ВУЦВК та РНК УСРР «про перевірку складу підслідних у місцях позбавлення волі й умовно-дотермінове звільнення деяких категорій в'язнів»; за силою цієї ухвали підлягали умовно-дотерміновому звільненню всі ув'язнені робітники й селяни, засуджені за деякими статтями Карн. Код. (140, 140, 98, 99), за необачні переступи й за невиконання обов'язкових постанов; засуджені за інші злочини (теж робітники й селяни) підпадали умовно-дотерміновому звільненню по відбутті $\frac{1}{3}$ терміну, а засуджені на термін до 1 року – по відбутті $\frac{1}{4}$; сувору ізоляцію знімали з робітників і селян, що відбули $\frac{1}{4}$ терміну⁵).

Класовий підхід до ув'язнених є характерна риса радянської системи ув'язнення.

---

¹ Еженедельник Сов. Юстиции, 1924, № 7 – 8.

² Собр. узакон.... УССР, 1920; № 24, арт. 513.

³ Там-же, 1923; № 10, арт. 180.

⁴ Там-же, 1924, № 7, арт. 63.

⁵ Собр. узак. УСРР, 1925, № 6 –7, арт. 52.

Самодіяльність й ініціатива в'язнів у радянських поправчо-трудовах закладах

За характерну рису радянської системи ув'язнення є так само розвиток самодіяльності й ініціативи ув'язнених. Колись існувала теорія про те, що злочин – наслідок злої волі. Колись карали для того, щоб помститися й налякати. Тоді ув'язненню ставлено мету – зламати волю ув'язненого, збезличити його, принизити. Соціологічна школа карного права, що зародилася в надрах буржуазного суспільства, висунула нову теорію: злочин породжують соціально-економічні життєві умови. Разом з тим висунули й нову мету кари – поправу злочинця. Але переживання давнього заховалось: на практиці режим по буржуазних в'язницях скеровано на те, щоб збезличити ув'язненого, принизити його людську гідність. Радянський законодавець міцно стоїть на тому принципові, що злочин є наслідок соціально-економічних умов, що ув'язнений – громадянин, лиш тимчасово позбавлений деяких прав, що з впливом часу він повернеться до суспільства трудящих, що через це завдання позбавлення волі – пристосувати ув'язненого до умов трудового спільного життя. Таке завдання вимагає не збезличувати ув'язненого, не придушувати його волю, не обертати його в машину, а навпаки, виявляти й розвивати його самодіяльність і ініціативу.

У П.-Т. К-ах у «Провідних засадах» підкреслюється, що в поправчо-трудовах закладах уживають усіх заходів, щоб розвинути самодіяльність ув'язнених (П.-Т.К. РСФРР, арт. 8; УСРР, арт. 5; БСРР, арт. 5). Ці заходи треба поширювати на всіх ув'язнених на всі м. у., бо всі м. у. утворюють єдину систему поправчо-трудовах закладів (П.-Т.К. РСФРР, арт. 5). Навіть по ізоляторах спеціального призначення, де тримають ув'язнених тільки нижчого розряду й де в найбільшій мірі ізолюють ув'язненого від зовнішнього світу, і там режим будується на загальних принципах примусової праці й культурно-освітньої роботи. А праця й культурно-освітня робота відкривають можливість ув'язненому виявити свою самодіяльність і ініціативу. Можна зацікавитися працею, набутти в ув'язненні професійних звичок і знання, вдосконалитися в даній

галузі праці й виробляти продукти найвищої якості з технічного боку, виявити особливу продуктивність праці. Так само можна зацікавитися культурно-освітніми заходами, робити успіхи в шкільних зайняттях, брати активну участь у позашкільній роботі (в клубі, гуртках, театрах), зокрема брати участь в обиранні членів культурно-освітньої комісії, камерних і коридорних культурників, членів редакційної колегії стінної газети і т. д. Окрім того, щоденне життя в радянських поправчо-трудових закладах дає спромогу ув'язненим виявляти свою самодіяльність і ініціативу. Принцип самообслуговування вимагає, щоб ув'язнений активно ставився до сукупного життя в ув'язненні. Дозволені й сполучувані з ізоляцією форми самоврядування вимагають од усіх ув'язнених, щоб вони здійснювали активне виборче право – брали участь в обранні коридорних і камерних старост, членів санітарного осередку, членів єднального суду (на Україні), вартового на кухні; по трудових будинках для недолітків у РСФРР – ватажків.

Вияв з боку ув'язнених самодіяльності й ініціативи – характерна риса радянської системи ув'язнення. Виявляється самодіяльність і ініціатива в більшій чи меншій мірі залежно як од характеру й властивостей ув'язнених, так й од їхнього перебування в тому чи іншому поправчо-трудовому закладі, в тому чи іншому розряді, од характеру режиму, що до їх застосовується (П.-Т.К. РСФРР, арт. 50; УСРР, арт. 49; БСРР, арт. 47).

Виявляти самодіяльність і ініціативу в більшій мірі надається тим ув'язненим, котрі загрожують меншою соціальною небезпечкою чи тому, що вони належать до трудящих і, виходить, принциповими ворогами громади трудящих бути не можуть, чи тому, що вчинили порівнюючи невеличкий переступ, чи хоч і вчинили тяжкий злочин, але виявили виразні ознаки поправи, а тому просунулися вперед – у вищий розряд чи в поправчо-трудовий заклад з легшим режимом. Так, культурно-освітня робота – для всіх ув'язнених, але активна участь у ній, за якої можна в більшій мірі виявити самодіяльність і ініціативу, визнається лиш за трудящими; лиш вони входять до складу культосвітньої комісії й взагалі до складу співробітників навчально-виховної частини

(П.-Т.К. РСФРР, арт. 90; інструкція по навчально-виховній частині в м. у. РСФРР, § 9 – 10, пояснює, що членами культосвітньої комісії можуть бути лиш ув'язнені (трудящі) середнього й вищого розряду). На Україні до складу товариського суду входять лиш ув'язнені вищого й середнього розряду, що не підпадали під дисциплінарні кари, а камерними кореспондентами стінної газети – лиш «найзразковіші й найвитриманіші ув'язнені» (Сборник материалов, стор. 61, 213). Трудові колонії призначено для трудящих і до того таких, яких не визнають за особливо соціально-небезпечних; а м'який режим у колоніях, що наближається до умов праці й розпорядку господарських підприємств на волі, одкриває широкий простір для вияву самодіяльності й ініціативи: зокрема, сприяють розвиткові самодіяльності й ініціативи визнавані за ув'язненими трудових колоній воля пересування в межах величезного терену та вирадження без варті за межі терену колонії. Переходові будинки призначено для ув'язнених вищого розряду, а напіввільний режим тут теж одкриває широкий простір для розвитку й вияву в більшій мірі самодіяльності й ініціативи.

РОЗДІЛ IV.

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ПО МІСЦЯХ УВ'ЯЗНЕННЯ

Види примусової праці

Роботи в'язнів по місцю поділяються на внутрішні, себ-то такі, що їх роблять на території м. у., і зовнішні, тоб-то такі, що їх роблять по-за огорожею м. у. Окрім того, за призначенням своїм вони поділяються на господарчі й виробні.

Господарчі – це роботи що-до обслуговування м. у., що-до задоволення найперших потреб в'язнів: прибирання двору, камер, майстерень, коридорів, приміщень канцелярії, культосвіти: ремонт будівель і меблів, лагодження одежі, білизни, взуття; прання білизни; варіння їжі; печіння хліба; нагрівання води; рубання дров; опалювання, то-що. Сюди-ж можна застосувати роботи що-до діловодства й рахівництва в канцелярії¹); роботи в лікарні та амбулаторії в характері фельдшерів, сестер-жалібниць і санітарів, а так само роботи у культосвіті – у школі, книгозбірні, театрі. Все це господарчі роботи в широкому значінні слова, бо викликають їх потреби м. у. Разом з тим звичайно це роботи внутрішні, бо переводять їх на території м. у., за його огорожею. Але можливі й зовнішні господарчого характеру роботи, наприклад, заготівля дров, овочів для м. у., то-що.

---

¹ В УСРР визнано було за неприпустиме притягати в'язнів до праці в канцеляріях (див. Сборник декретов... за 1920 р. № 48). Оскільки мені відомо, практика московських концентраційних таборів за той самий час була інша, – в'язні успішно працювали по канцелярії не тільки окремих таборів, але й у Головн. Управл. Примусових Робіт і в Москов. Упр. Примус. Робіт, маючи іноді відповідальні посади. Тепер, за загальним правилом, можуть працювати в канцелярії і в'язні, з дозволу Д. К., затвердженого од Р. К.; заборонено працювати в канцелярії лиш деяким категоріям в'язнів, що їх небезпечно припускати до канцелярських справ, – підслідним, засудженим за хабарництво та службове фальшування (М. М. Паше-Озерский, И.-Т.К. УССР, стор. 33, 105).

Роботи виробні скеровано на виготовлення за замовленням предметів комерційного обороту; ції предмети знаходять збут на ринкові й через те праця в'язнів над виготовленням їх дає грошову вигоду м. у. Бувають випадки, коли в'язні, що сидять на виробних роботах, виконують замовлення й для свого м. у.; наприклад, у шевській майстерні лагодиться взуття своїх-таки в'язнів або в майстерні кравецькій лагодиться одіж своїх-таки в'язнів, то-що. В цих випадках робота господарча обертається в виробну, бо, за загальним правилом, дані роботи організовано, як виробні.

Деякі виробні роботи вимагають спільної праці в загальних приміщеннях; такі, наприклад, друкарська справа, ганчарно-кахльова, вироб сукна, писального паперу й ин. Для таких робіт необхідно влаштувати великі майстерні, фабрики, заводи¹). Інші роботи виробні можливі в камерах: шевська справа, кравецька,

---

¹ В Півн.-Амер. Спол. Штатах і в державах західно-європейських деякі тюрми являють собою величезні фабрики з декількома десятками великих майстерень. Навіть у нас, у передреволюційні часи внутрішні виробничі роботи по деяких м. у. було поставлено на широку ногу. Так, звітномлення Гол. Тюр. Упр. за 1910 р. згадує про такі великі виробництва в тюрмах: папірня при Варшавському Поправчому Відділі, прибуткові пральні при Петербурзькому Поправч. Відділі та при Ярославській тюрмі, ганчарно-кахльовий завод при Томському Поправч. Відділі, друкарні при Петербурзькій та Тіфлійській тюрмах, сукняна фабрика при Ярославському Поправч. Від., палітурня при Московській губерн. тюрмі; майстерня метало-пластики та худож. різьби по дереву Москов. пересил. тюрми й ин. В ССРР, не вважаючи на надто несприятливі умови, поволі запроваджували великі виробництва по великих м. у. На кінець 10-річчя жовтневої революції ми маємо: трикотажно-ткацьку фабрику при Лефортовському ізоляторі в Москві, цигарково-тютюнову фабрику в Ростові н/Д., фабрику фото-пластинок у Сокольницькому домі для поправи в Москві, друкарні у Свердловському та Ленінградському Ізоляторах, у Таганському домі ув'язнення в Москві й в Омському домі для поправи; лісопилні та деревообробні підприємства в 3 Ленінградській колонії, в Експериментальному Відділі Державного Інституту для вивчення злочинності й злочинця в Москві, завод транспортного спорядження в 1 Ленінградській фабрично-трудова колонії, штампувально-механічні підприємства в 1 Московській фабрично-трудова колонії, у Владивостоцькому трудовому домі для поправи, пошивочні підприємства в Курському ізоляторі, в Ленінградському домі ув'язнення, в Таганському домі ув'язнення, то-що.

швацька, столярна, то-що. Перевагу треба віддати майстерням загальним; у цьому випадкові досягається економії встаткування, навчання праці й самої праці; досягається також суворішого додержання правил гігієни. Але для тих в'язнів, котрі з тих чи інших причин не можуть працювати в загальних майстернях або через те, що вони відокремлені од інших в'язнів (П.-Т.К. РСФРР, арт. 113, прим., 115, 116; УСРР, арт. 34, прим., 35–36, БСРР, арт. 30 прим., 31–32) або тому, що немає для них місця в загальних майстернях через переповнення та через неможливість улаштувати нові майстерні за браком приміщень і засобів на належне їхнє встаткування, треба організувати роботи в камерах, такі кустарного характеру роботи, які не вимагають дорогих та громіздких машин, складного встаткування й довгого навчання (П.-Т.К. РСФРР, арт. 65, приміт.). Такі ось: вироби з дерева (столярні, токарні, різьбарські, мазальні, плетені...), вироби з соломи, прядива, льону, вовни, бавовни (ткання, вишивання, в'язання й різні рукодільства), вироби з полотна, шовку, сукна та різних матеріїв (шиття білизни й одєжі, вироб капелюхів, парасолів, мішків, то-що), вироби з шкури (взуття, чемодани, мішечки, портфелі, гаманці...), вироби з паперу й картону (конверти, торбинки, коробки, ялинкові прикраси), вироби з щетини та волосу (щітки, пензлі, сита, решета), вироби з глини, то-що¹). Досвід показав, що організація таких робіт можлива, що, аби-б охота, можна зацікавити ними в'язнів і досягти того, що вони працюватимуть охоче й успішно. Так, у кол. Петербурзькій самотній тюрмі ще на самому припочатку ХХ ст. коло робіт по камерах було зайнято близько 90% усіх в'язнів, себ-то працювали всі працездатні. Тут було організовано роботи – картонажні, ткацькі, столярні, токарні, слюсарні, шевські, кравецькі, прядиво-щипальні...²).

---

¹ ЦЕКО УСРР р. 1920-го циркулярно наказав каральн. підвідділам негайно, аж до моменту, як можна буде в широкому масштабові розвинути внутрішні й зовнішні роботи, організувати роботи, що не вимагають складного встаткування й коло яких можуть працювати всі в'язні; в обіжникові дано й зразковий перелік оцих робіт (Сборник декретов... ЦЕКО УСРР за 1920 р., № 21).

² Н. Лучинський, Основы тюремного дѣла, стор. 136–143.

Поруч з роботами внутрішніми (господарчими й виробними) мають бути організовані роботи зовнішні передусім для того, щоб використати тих в'язнів, для яких не вистарчає роботи на території м. у. або через те, що господарство та майстерні вже забезпечено достатньою робочою силою, або через те, що вони придатні для робіт, які вимагають тільки фізичної сили й непридатні для робіт у майстернях, а так само на те, щоб дати робочу силу для підприємств загально-державного значіння, не забезпечених достатньою мірою вільнонайманими робітниками. Такі роботи навантаження і розвантаження в портах, гаванях, на станціях залізниць, роботи переносу та перевозу тягарів, виробу цегли, бетону, цементу, роботи лісові, будівельні (надто спорудження будівель для м. у.), роботи видобування мінералів і металів, то-що. В ССРР з його величезною рідко залюдненою територією особливо придатні роботи дорожні – проведення колісних шляхів, і спорудження залізниць а так само роботи земельно-меліораційні та сільсько-господарські. В передреволюційній Росії дорожні роботи почали практикувати давно вже, – з 60-х р.р. XIX ст., в'язні працювали при спорудженні залізниць в Європ. Росії та Сибіру. Сільсько-господарчі почалися порівнюючи недавно – з 1908 р.

А тимчасом вони можуть мати надзвичайно важливе значіння. В'язні мусять жити мало рухаючись, дихати зіпсованим повітрям, перебувати в тісноті. Роботи на свіжому повітрі, що вимагають постійних рухів, живлюще впливають на їхнє здоров'я. В ССРР, кол. Росії, країні, переважно сільсько-господарчій, більшість в'язнів становлять селяни-хлібороби; сільсько-господарські роботи відповідають їхньому підготуванню й нахилам; щоб найкраще поставити примусову працю, треба використати їх для цих власне робіт. Усі місця ув'язнення потребують продуктів сільського господарства; мати власні продукти це визначає зменшити видатки на утримання м. у. й поліпшити харчування в'язнів. Земельно-меліораційні роботи збільшують площу придатної для сільського господарства території. В'язні, що працюють коло сільського господарства в місцевостях незалюднених або мало-залюднених, являються піонерами сільсько-господарської культури. Можуть мати ції роботи велике культурне значіння й по

місцевостях залюднених: тут можна запровадити поліпшену техніку, користуватися кращим насінням, кращими породами худоби, одне слово – провадити зразкове господарство, яке може бути за повчальний приклад для околичної хліборобської людности¹). Нарешті, роботи оці, що виконують їх більші партії в'язнів, призвичаюють в'язнів до колективної праці, переконують і самих в'язнів і околичну людність у перевагах господарства колективного над одноособовим.

Власне на доцільність сільсько-господарських робіт для в'язнів звернула увагу радянська влада. Поруч з зовнішніми сільсько-господарськими роботами в точному розумінні слова, коли в'язнів у поправчо-трудовах установах тимчасово виряджають на городні та польові роботи, незабаром після жовтневої революції почали улаштовувати особливі м. у спеціально для такого

---

¹ Обіжник поправчо-труд. відділу НКВС УСРР з дня 16 січня 1926 р. пояснив, що «сільсько-господарські колонії, окрім своїх головних завданнів, повинні звертати увагу на окружну людність, зв'язуючи з нею культурні стосунки. Сільсько-господарські колонії повинні стати культурними с.-г. центрами в своїй окрузі. Поправчо-Трудовий Відділ пропонує вживати заходів до виконання цих завданнів. Вони можуть мати характер матеріяльний, причому за відповідну платню, сіл.-госп. колонії: 1) постачають засівний матеріял (можна в обмін); 2) дають людності продуцентів (жеребців, бугаїв й инш.); 3) здають на прокат вільні с.-г. машини; 4) ремонтують селянський реманент; 5) транспортують сировину в технічних підприємствах с.-г. колонії (млини, олійниці, то-що). Окрім того необхідно вживати культурних заходів, а саме: 6) запрохувати селян на лекції й бесіди про сільське господарство; 7) влаштовувати лекції та бесіди про сільське господарство серед селян (сельбудинок, хата-читальня і т. инш.); 8) давати поради селянам на різні запитання з сільського господарства» (Сборник положений, инструкций, циркуляров і распоряжений по Испр.-Труд. Отделу НКВД УССР, № 5).

Сільсько-господарчі підприємства м. ув. РСФРР, згідно з поясненням Гол. Упр. м. у. від 15 квітня 1927 р., теж мають завдання, «поруч з іншими радгоспами, стати за основні бази в районі, як показові для околичного селянства господарства, де раціонально поставлено справу і збільшено прибутковість; окрім того, с.-г. підприємства м. у. повинні бути за опірні пункти агрикультурної роботи Нар. Ком. Хліборобства в загальній системі заходів останнього що-до розвитку сільського господарства району» (М. Кесслер, «Предприятия м. з. и плановое хозяйство», Адм. В., 1927, № 12).

роду робіт – так звані трудові сільсько-господарські (й ремісничі) колонії¹). Сільсько-господарські роботи тут теж можна вважати за зовнішні, скоро під колонією, як м. у., розуміти тільки територію садиби з приміщенням для в'язнів. Та можна їх у даному разі вважати й за внутрішні, коли під територією колонії вважати всенюк належну їй та експлуатовану площу – садибу з городами, садами, полями, лісами. Сільсько-господарські (й ремісничі) колонії – типові радянські м. у. В РСФРР, за звідомленням ГУМУ, в-осени р. 1920-го було вже 15 колоній; р. 1922-го 32 колонії й 28 ферм; у дальші роки значно більше: на 1 січня 1927 р. усіх с.-госп. підприємств (с.-г. колоній, с.-г. відділів і ферм було 137²). В УСРР на 1 січня 1925 р. налічувано 25 колоній, а в 1926 р. вже було 42³). Карний Кодекс санкціонував їхнє існування, згадавши про них у перелікові м. у. П.-Т.К. повторює цю санкцію, підкреслюючи, що в дальшому стоїть на черзі їхнє поліпшення й наступний розвиток (П.-Т.К. РСФРР, арт. 4; УСРР, арт. 2; БСРР, арт. 2).

Зовнішні роботи вимагають колективної праці й являють сприятливі для втеч умови (надто роботи сільсько-господарські). Тим-то в'язнів виряджають на ції роботи під вартою. Але щоразу виряджати численну варту – справа надто дорога й утратна. До всього навряд чи варта може запобігти втечі, скоро-но в'язень твердо наважився скористати з сприятливих обставин і втекти.

---

¹ В РСФРР, як з'ясував дня 22/у 1922 р. Ц.П.-Т.В., господарства, приписані до окремих м. у., звуться фермами, сюди тимчасово посилають в'язнів на зовнішні роботи: самостійні м. у., де примусові роботи мають с.-госп. характер, звуться с.-г. колоніями, або с.-г. відділами; це м. у. особливого типу з особливим режимом.

² Э. Г. Ширвиндт, Десятилетие введения и.-тр. системы. «Адм. Вестн.», 1927, № 10–11.

Див. опис перших с.-г. колоній в РСФРР в ст. Приградова-Кудрина «Карательная политика в советской России» («Известия ВЦИК» 1920, № 234) і в ст. Д'яконова «От тюрьмы к свободе» (Там-же, 1921, 3/VII). Характеристику колоній р. 1923 дано в «Пенитенциарном деле» за 1923 р. (стор. 149–55); див. також в «Админ. Вестнике Н.К.В.Д. РСФРР» 1925, № 5 статтю Ф. Міллера про сільсько-господ. колонії і 1927, № 12 і статтю М. Кесслера «Предприятия м. з. и плановое хозяйство».

³ Бюллетень НКВД УСРР, 1925, № 8, стаття «Общее состояние м. з. на Украине», М. Паше-Озерський, П.-Т.К. УСРР, передмова С. Канарського.

Через те П.-Т.К. наказує – направляти на зовнішні роботи тільки в'язнів розряду вищого (в Білорусі й середнього) або й інших розрядів, присуджених не до суворої ізоляції й таких, що не дають приводів боятися їхньої втечі (П.-Т.К. РСФРР, арт. 67; УСРР, арт. 125; БСРР, ар. 142). Таке загальне правило. Окрім того, в постановах про сільсько-господарські колонії повторюється, що в ці колонії можна направляти тільки декотрих в'язнів, котрі, безперечно, не тікатимуть.

Окрім варти, партію в'язнів, виряджених на зовнішні роботи, повинен супроводити наглядач. Обов'язок його полягає в догляді за поведінкою в'язнів та їх пильністю до роботи, а так само в обліковій роботі, що зробив кожен з них (П.-Т.К. РСФРР, арт. 68, 69; УСРР, ар. 126, 127; БСРР, арт. 142, 143). В Англії старші дозорці, що їм доручають доглядати партії в'язнів підчас їхніх робіт, повинні мати професійне підготування, вони являються одночасно дозорцями й інструкторами¹); таке в одних руках з'єднання функцій догляду й професійного навчання надзвичайно бажане, особливо в радянських м. у., де на першому плані стоїть виховно-трудова вплив.

Поруч з названими роботами, що їх переводиться колективною працею в'язнів, практика радянських м. у. виробила ще один вид зовнішніх робіт: виряджання окремих в'язнів поодиночці для робіт за фахом у підприємства та установи без варти. Мета таких робіт у тому, щоб використати кваліфікованих спеціалістів, котрим немає роботи в м. у., а з другого боку, щоб призвичаїти користуватись волею тих в'язнів, які являються кандидатами на звільнення й яких різкий перехід од замкнення до волі міг-би поставити в тяжке становище на волі (див. вище в розділі III – про переходові доми).

Роботи виробні – і внутрішні й зовнішні, – оплачується. Роботи господарчі оплачується за тією тільки умовою, що вимагають спеціального підготування й виконуються постійно (кухар, хлібопека, фельдшер, монтер і т. ін.), і не оплачується, коли особливого підготування не вимагають і виконуються за нарядом (прибирання двору, камер, опалювання, то-що) або виконуються по охоті (участь у виставах, вечірках, то-що).

---

¹ М. Аиненковъ, Международные тюремные конгрессы и английскія тюрьмы. СПб. 1873, стор. 43.

Організація примусової праці в'язнів

Можливі, практикувалися і практикуються дві системи організації примусової праці в'язнів: підрядна та господарча.

Підрядна (або контрактна) система полягає в тому, що приватній особі, підрядчикові, здають за договором і господарство м. у. і роботи в'язнів (система підряду загального) або тільки роботи (систему підряду обмеженого). У першому випадкові підрядчик бере на себе зобов'язання на певних умовах провадити всеньке господарство м. у. – постачати в'язням харчі, одержу, білизну, взуття, то-що, а так само підшукувати для в'язнів працю. В другому випадкові роля підрядчика обмежується тільки підшукуванням праці для в'язнів; при цьому робочі руки в'язнів або цілком віддається одному підрядчикові або кільком підрядчикам по частинах. Система господарча полягає в тому, що адміністрація м. у. сама провадить усеньке господарство, сама підшукує й організовує роботи для в'язнів.

Оборонці підрядної системи вказують на її переваги порівнюючи з господарчою системою: вона вигідніша, вона позбавляє м. у. од риску, забезпечуючи певний прибуток, вона звільняє адміністрацію м. у. од клопоту технічного та комерційного характеру. Переваги оці проблематичні: господарча система за вмілого й сумлінного ставлення до справи з боку адміністрації може бути вигідніша за підрядну; ризик можливий і за системи підрядної, бо може виявитися, що підрядчик несумлінний і неплатоспроможний¹); клопіт технічний і комерційний не такий великий та

---

¹ Дуйські на о-ві Сахаліні копальні було віддано приватному т-ву «Сахалін» разом з робочими руками каторжних двох тюрем – Дуйської та Воеводської, числом 700 чоловіка. Т-во обумовило для себе різні пільги; воно безплатно користувалося ділянками землі для складів вугілля, безмитно привозило все потрібне для добування вугілля, щодня мало право користуватися працею 400 каторжників, а на випадок невиходу на роботу одержувало штраф у розмірі 1 карб. з кожного каторжника за кожен проганий день: уряд утримував варту з 350 чоловіка; це коштувало 150 т. карб. на рік. Уряд ретельно виконував усі свої зобов'язання; товариство було, навпаки, надзвичайно неакуратне, орендної плати не вносило, за ним зібралися величезні недоплати. Підрядна система, як

надсильний, щоб через нього відмовлятися од господарчої системи. Головне-ж проти підрядної системи заперечення полягає в тому, що при ній допускається втручання в життя в'язня сторонньої особи – підрядчика, що шукає власної комерційної вигоди, і оцим вигодам офірує поправчо-виховний вплив на в'язня. Для підрядчиків та їхніх агентів мета ця цілком чужа, навпаки, вони можуть мати на в'язнів просто-таки розпусний вплив.

Господарча система має переважне значіння навіть у більшості буржуазних держав. Система підрядна або зовсім не дозволяється (Англія) або дозволяється, як додаткова (Бельгія, Франція, Данія, Голандія, Швеція, Угорщина, Іспанія, Італія, Німеччина...). В кол. Росії спочатку переважала система підрядна; згодом. Навпаки, Гол. Тюр. Управ. все більш і більш стало схилитися на бік системи господарчої, не одмовляючись проте зовсім і од підрядної системи. В м. у. ССРР визнається одна господарча система (П.-Т.К. РСФРР, арт. 62; БСРР, арт. 137).

При системі господарчій на адміністрацію м. у. покладаються обов'язки влаштувати та встаткувати майстерні, підшукати замовлення, набути сировину, розподілити роботу поміж в'язнями, збувати предмети виробництва. Господарча система припускає наявність оборотного капіталу, а також достатнє технічне та комерційне підготування адміністрації м. у. Оборотний капітал на початку повинна будь-що-будь дати влада – центральна чи місцева; згодом потрібний капітал може утворитися з прибутків од виробничих робіт. Таке утворення оборотного капіталу передбачає П.-Т.К. (РСФРР, арт. 79; УСРР, арт. 135; БСРР, арт. 151). Що-до технічного та комерційного підготування адміністрації, то таке підготування повинно бути за необхідну умову служби, бо в м. у. служба ця має й господарчий характер, а не виключно адміністративний.

Роботу для в'язнів при господарчій системі можна діставати різними способами:

- 1) Вона може й повинна бути скерована передусім на задоволення власних потреб даного м. у., а вже аж тоді і на задоволення потреб інших м. у. Завдання адміністрації – з'ясувати, які власні потреби даного м. у. можна задовольнити працею своїх в'язнів, і виявилось, була не вигідна й ризикована. (А. П. Чехов, Остров Сахалін).

годитися з адміністрацією інших м. у. у справі розподілу робіт між ними. В цьому разі можна притягти в'язнів, окрім біжучих господарчих робіт, до спорудження нових будівель і до ремонту старих, у м. у., до виготовлення одєжі, білизни, взуття, меблів, необхідних предметів хатнього вжитку для м. у., а так само до виготовлення конвертів, бланків, конторських книжок, до друкування обіжників і до виконання інших друкарських замовлень для окремих м. у. та для управлінь м. у. і т. ин. Такі роботи практикується в Захід. Європі і в Північ. Америці, практикувалося й у нас перед революцією. Практикується й тепер. 2) Робота в'язнів при господарчій системі може бути скерована на задоволення потреб державних установ. В Англії, приміром, працю в'язнів скеровано мало не виключно на задоволення потреб різних урядових відомств: військового, морського, поштового й ин., в тому числі, звичайно, і тюремного. В Бельгії в'язні виконують замовлення міністерства юстиції та інших відомств і насамперед – тюремного. У нас перед революцією в'язні працювали для міністерства шляхів, військового та ин. відомств, – споруджували залізниці, проводили колісні шляхи, виготовлювали предмети умундування для війська, то-що. 3) Роботу в'язнів можна використати, виготовлюючи приватні замовлення і 4) виготовлюючи предмети, розраховані на збут на ринку.

За найкращі способи треба вважати перший і другий, себ-то задоволення працею в'язнів потреб даного м. у., інших м. у. та управлінь м. у. і, взагалі, державних установ. Праця в'язнів у цих випадках не конкурує з працею вільних робітників; вона зменшує видатки на утримання м. у. і, взагалі, державні витрати¹);

---

¹ Ось деякі цифри, що стосуються до нашого минулого (1883 р.) і свідчать про те, які були вигідні для державного скарбу замовлення м. у.: заготівлю умундування для в'язнів Тобольської й Томської губ. вихарувано було за тодішніми торговими цінами 80 т. карб., а переведена господарчим способом у Пермї вона коштувала вкупі з приставкою 50 т. карб.; для м. у. Київської губ. речі, набуті в першій половині 1883 р. од підрядчика, коштували 51 т. карб., а ті самі речі, виготовлені в другій половині того-ж року господарчим способом коштували 21,500 карб.; загалом р. 1883-го по заготівлях на суму 275 т. карб. за торговими цінами було одержано ошадженнів на суму близько 118 т. карб., через те, що заготівлю переведено було господарчим способом.

її забезпечено од перерв та зупинок, бо попит на багато перевищує постачання.

В радянських м. у. «працю в'язнів найперешде обертають на задоволення потреб даного м. у., після чого виконують замовлення, що прийняли м. у.» (П.-Т.К. РСФРР, арт. 62; БСРР, арт. 137). А «Положення про загальні м. у.» р. 1920-го передусім, поруч з потребами даного м. у., ставило «потреби інших м. у. та радянських установ» (§ 119).

Мета примусової праці

Примусову працю злочинців практиковано з найдавніших часів. Але за різних часів практиковано їх для різної мети. За давньої старовини, як панувала кривава помста, траплялися випадки, що скривджений обертав свого кривдника (злочинця) в рабство: була то своєрідна форма помсти. Переживання оцієї форми помсти зацілили в нас, на Україні-Русі, навіть у XVI столітті. Одна з пам'яток західньо-руського законодавства (Литовський Статут 1529 р.) наказує: засудженого до кари на горло злочинця видати потерпілому од злочину, щоб він його вбив (себ-то виконав смертний присуд); скоро-ж убити не схоче, то може обернути його в рабство і, значить, примусити ціле життя беззаплатно працювати на себе. Отож, обертання злочинця в рабство було, з

У 1888 р. заготівлю одежі для м. у. Забайкальської обл. було вираховано в сумі 127 т. карб., а переведена в Петербурзі господарчим способом заготівля оця коштувала 75 т. карб. (Таганцев, Лекції по уголовно-му праву, вип.. IV, стор. 1333).

Р. 1892-го Саратов. Поправч. Відділ постачав для тюрем Саратовської, Пермської й Тіфліської губ. 115 т. арш. полотна; на цій заготівлі казна виграла 5227 карб. 51 коп.

За 1890-96 рр. державний скарб, заготовляючи одержує й білизну для в'язнів Петерб. Поправч. Від. господарчим способом, заощадив 18,016 карб. 76 коп. (Гогель, Вопросы угол. права, процесса и тюремнѣдѣнія, стор. 575, 578).

Тепер обставини змінилися: в'язні одержують заробітну плату, приватні підприємства існують, як війняток. І все-таки найбільше використання праці в'язнів вигідне з економічного боку, бо до деякої міри все-таки зменшує казенні витрати на утримання м. у.

одного боку, відплатою злом за зло, помстою, а, з другого боку, способом до того, щоб одержати матеріальну вигоду, експлуатуючи робочу силу злочинця. До мети помсти приєдналася мета утилітарна.

Були раби приватновласницькі; вони виконували двірські роботи в садибі свого пана, пасли його худобу, хліборобили в його маєтках... Були раби, що належали голові держави (князеві, герцогові, королеві, цареві...) або, що те-ж саме, державі, бо господарство державця зливалося з державним господарством. Цих рабів притягали до робіт державного значіння; руками рабів-злочинців збудовано відомий китайський мур, споруджено римські водопроводи.

Рабство, як своєрідний інститут цивільного права, було скасовано. Приватновласницьких рабів не стало. Але злочинці залишилися в становищі рабів державних. Їх і далі силоміць визискували, як робочу силу, примушуючи тяжко працювати на тих роботах, для яких важко було знайти вільнонайманих робітників. Утилітарна мета залишається, та її доповнюють метою постраху. Щоб залякати й самого злочинця й громаду, практикували не тільки кари на горло, кари болючі та з'єднані з покаліченням людини, практикували й важкі, надсильні примусові роботи.

У нас такі роботи звали катаржними, або каторжними роботами. Слово «каторга» (чи інакше «галера») визначає гребне судно. Робота гребців на каторгах була страшенно важка. А через те катаржною стали звати кожну важку роботу. Ще в 1668 році чужоземець Андрій Вініус радив московському урядові, за прикладом чужоземних держав, використати тяжких злочинців, як гребців на каторгах у Хвалинському морі. Згодом, р. 1696, за цією порадою пішов Петро I: на каторгах на Хвалинському морі за веслярів були злочинці. Потім, у XVIII стол. злочинців стали призначати на інші важкі роботи – по копальнях, шахтах, на спорудження фортець, портів, набережних, на завідські роботи, то-що.

За нових часів мету застрашування одкинуто. Досвідом доведено, що тяжкі роботи і, взагалі, люті кари не лякають і не спиняють злочинців, і що, окрім того, призначення злочинців на такі роботи є справа втратна. Мету застрашувати тяжкою, над-

сильною працею заступає мета поправляти через призначення на працю посильну, що може мати значіння поправче й утилітарне: вона дає користь, зменшуючи видатки на утримання злочинця, і, окрім того, може прищепити йому трудові звички, перетворити на працівника й відвернути від злочинів, тоб-то поправити його.

Думку про поправчу вагу праці стали розуміти давно. З неї скористалися передусім, маючи на увазі не злочинців, а ті нестійкі елементи, що можуть стати злочинцями і являють собою з цього погляду небезпеку для суспільства. Ув'язнення разом із примусовою працею було насамперед за засіб соціального захисту проти небезпечного стану. Ще р. 1552 в Лондоні закладено було дім приборкання, «щоб привчати ледарів до праці». Р. 1595 такий самий дім приборкання закладають в Антверпені. В XVIII стол. закладається багато домів приборкання та робочих (прядних, ткацьких, то-що) в Німеччині, Данії, Голандії, а також у кол. Росії для жебраків, волоцюг, повій, то-що. В ці трудові заклади згодом почали приміщувати й засуджених за дрібні переступи, а згодом ідею поправи шляхом праці застосували до всіх злочинців. Насамперед це зроблено було у Сполуч. Штатах Америки, де були утворені своєрідні тюремні системи. За прикладом Сполуч. Штатів Америки пішли Англія та Ірландія. А в другій половині XIX стол. теоретично поправча мета кари злочинців шляхом примусової праці стала здобутком усенької культурної людности, і на практиці по декотрих передових державах організація примусової праці по місцях ув'язнення зробила чималі успіхи.

У нас у XVIII стол. цілі поправи через примусову працю нестійких елементів, що могли стати злочинцями, повинні були переслідувати дома приборкання та дома трудові. Але будинки ці виникали дуже поволі, а там, де їх влаштовували, працю було організовано так, що поправчого значіння вони мати не могли. В першій половині XIX стол. «Уставъ о содерж. подъ стражей» намічає ідею поправи злочинців через примусові роботи в місцях ув'язнення. Але на практиці робіт або зовсім не заводили, або коли й заводили, то (як у XVIII стол. по домах приборкання та робочих) так їх організовували, що поправчого впливу на в'язнів вони не робили. «Уложение о наказанияхъ» 1845 р. під-

креслює, що поправа злочинця не завжди буває головною метою кари. Кари поділяються на кримінальні й поправчі. Кримінальні кари прикладають до тих, що не подають надії на поправу: «до запеклих лиходіїв, котрим не повинно бути місця в суспільстві»; їх позбавляють усіх прав і потім або нищать (кара на горло) або висилають на каторгу чи на заслання. Позбавлення волі, у вигляді замкнення, віднесено до кар поправних, призначених для злочинців, що подають надію на поправу. Але ще не цілком свідомі тієї думки, що поправи досягнути можна саме працею, і примусову працю сполучують не з усіма поправними карами. Однісінький вид ув'язнення – поправчі арештантські роти – знає примусову працю в'язнів; другий вид – замкнення в кріпості – зовсім її не знає, а по всіх інших місцях ув'язнення примусову працю призначено тільки для осіб неупривилейованих станів¹). Карний статут (Угол. Улож.) 1903 р. скасував поділ кар на кримінальні й поправчі й по всіх місцях ув'язнення (окрім кріпостей) запровадив примусову працю. Але аж до революції 1917 р. організація примусової праці і весь режим по місцях ув'язнення були такі, що не було змоги досягти мети повиправляти в'язнів. Через це робітники радянської юстиції негативно ставляться до давньої тюрми. Так, у доповіді представників Зах. Сибіру та Степового Краю на першому З'їздові комісарів юстиції (в квітні 1918 р.) чи-

---

¹ Р. 1894 в арештантських відділах і каторжних тюрмах, де праця для всіх в'язнів була обов'язкова, число зайнятих роботами доходило до 50%, по губерських тюрмах було їх 28%, а по повітових одно лиш 20 10/20 %; до цього на внутрішніх роботах виробничого характеру, які найбільше мають поправче значіння, працювали – в поправних арештантських відділах 16%, в губерських тюрмах 13 1/5 % і в повітових 2 3/5%. Цікаво з цими цифрами порівняти цифри, що характеризують поставу примусової праці по закордонних тюрмах. Року 1886 у С. Ш. А. по тюрмах, де найтяжче карано, на роботах було 91 2/4 % усіх в'язнів; року 1895 в англійських каторжних тюрмах 87%; в Бельгії р. 1892 – 82 1/2%; в Австрії і Франції в 1892 р. по 75 1/2%. В Бельгії та Англії зуміли призначити на роботи більшість ув'язнених навіть місцевих тюрем, де не було довготермінових; отже в Бельгії в 1892 р. в місцевих тюрмах працювало на роботах 77 1/4 % в'язнів, а в Англії в р. 1895 75 2/3 %. (Гогель, Арестантский труд в русских и иностраных тюрьмах, в збірнику «Вопросы уголовного права, процесса и тюремного ведения», стор. 509 і далі).

таємо: ми тої думки, що місця ув'язнення в сучасному їхньому вигляді треба скасувати й перевести на становище громадських робочих домів, бо теперішня тюрма як місце поправи злочинців, цілком їх псує, тимчасом як робочі будинки з великим успіхом здійснять справу поправи ¹).

По радянських місцях ув'язнення праця обов'язкова, бо вона являє собою могутній засіб поправи. Ще в «Тимчасовій Інструкції» про позбавлення волі в РСФРР 1918 р. сказано, що «позбавлених волі, здатних до праці, обов'язково треба призначати на фізичну працю» (п. 21). Те саме в Українській Тимчасовій Інструкції 1920 р. (арт. 9). Засаду обов'язковості праці переведено і в «Положенні» 1920 р. (арт. 111), підтверджує її Карн. Код., який, запровадивши позбавлення волі, як вид кари, підкреслює, що «позбавлення волі обов'язково сполучається з роботами» (арт. 34); і нарешті санкціонував її П.-Т.К. «праця обов'язкова для всіх здатних до неї ув'язнених, і адміністрація місць ув'язнення повинна вживати всіх заходів до того, щоб усі здатні до праці були на роботах». Тут саме П.-Т.К. докладно мотивує обов'язковість праці: «праця ув'язнених має виховно-поправне значіння, маючи за свою мету при звичаїти їх до праці, навчивши якого-небудь фаху, тим самим уможливити їм життя в праці» (П.-Т.К. РСФРР арт. 51, 52, УРСР арт. 117, 118, БСРР арт. 130, 131).

Але якщо організувати примусову працю по місцях ув'язнення і приневолити в'язнів працювати, то чи не буде з ув'язнених небезпечних конкурентів для вільних робітників? Скарги на таку конкуренцію повставали не раз, і питання про доцільність примусової праці з цього погляду обмірковували в літературі, на з'їздах тюремних діячів, в урядових колах, по законодавчих палатах, переводили спеціальні досліди (в Англії, Франції, Німеччині, Росії): і кінець-кінцем довелося визнати, що скарги безпідставні. Конкуренції, за загальним правилом, немає й бути не може насамперед через те, що праця в місцях ув'язнення своєю продукційністю нажча за працю вільну. А якщо навіть значно й побільшити її продукційність, то треба пам'ятати, що в'язні

---

¹ Пролетарская революция и Право, № 15.

становлять незначний відсоток усенької робочої людности¹), що переважна більшість в'язнів виходить із трудових мас і значить, перед ув'язненням працювала й після ув'язнення працюватиме на волі, що місця ув'язнення постачають не самих виробників, а й споживачів. Конкуренція можлива (звичайно, в невеличкій мірі), коли працю в'язнів поставлено в такі умови, що вона коштує дешевше од праці вільних робітників. Але така експлуатація праці ув'язнених, можлива в тюрмах буржуазних, неприпустима в місцях ув'язнення радянських; загальні постанови законодавства про охорону праці прикладаються й тут²). Конкуренція можлива (так само невеличкою мірою) і тоді, як місця ув'язнення з багатолюдним складом в'язнів поставить у широких розмірах яке-небудь виробництво й приневолить вільних дрібних виробників зректися цієї справи³), або коли підчас безробіття, пропонування робочих рук і без того більше за попит на них, іще підноситься через появу на ринкові праці в'язнів. Щоб такої небажаної конкуренції не було, треба не відмовлятися цілком од праці ув'язнених, а належним чином її поставити, а саме спрямувати на виготовання таких речей споживання, що їх потребують сами

---

¹ 1899 р. паризькі кравці скаржилися на конкуренцію кравців – в'язнів; виявилось, що тоді в Парижі вільних кравців було 15 тисяч чоловіка, а по всіх паризьких тюрмах нараховувалося кравців усього 60 чоловіка, тоб-то кравці-в'язні становлять 0,4 вільних кравців. А р. 1882 у Франції на 8 м. робочої людности припадало 24 т. трудящих в'язнів, що робота їх своєю продукційністю не перевищувала роботу 16 т. вільних робітників, тоб-то дорівнювала 0,2 роботи на волі (Познышев, Основы пенитенц. науки, стор. 207).

² Представник прокуратури Катанаян казав на 1 Всеросійському З'їзді робітників пенітенціарної справи: «треба поставити працю (в м. у.) в такі умови, щоб умови праці в'язнів не били праці вільних робітників. Для цього треба зберегати всі завоювання робітничої класи, як от 8-годинний робочий день, то-що. Всі ці питання і що-до оплати і що-до продукції повинні бути погоджені з профспілками. Таке саме становище повинно бути й по сільсько-господарських колоніях.

(Стенографич. отчет... стор. 121, пор. П.-Т.К. РСФРР, арт. 57, 81; УРСР, арт. 120, 136; БСРР арт. 133, 153).

³ З історії французьких тюрем відомо, що одного часу Гренобльська тюрма взяла виключно до своїх рук плетіння кошиків, і околичні вільні кустарі не мали змоги встояти в цій конкуренції з тюрмою.

місця ув'язнення, або урядові установи, або довозять з-за кордону або-ж що на них попит такий великий, що конкуренція місць ув'язнення не зможе вбити вільного виробництва; потрібен, на решті, контакт між адміністрацією місць ув'язнення й органами комісаріату праці¹).

Треба уникати конкуренції між працею вільною й примусовою працею ув'язнених. Але, кінець-кінцем, питання про потребу або непотрібність праці в'язнів розв'язується на користь безперечної її потреби міркуваннями громадської доцільности, що впливають із головних засад каральної політики: якщо праця є право і обов'язок кожного громадянина радянської трудової держави, то її треба організувати в місцях ув'язнення на те, щоб виправити в'язня, тоб-то пристосувати його до умов трудового спільного життя (див. «Положення» 1920 р. § 111). Мета поправи виправдовує і обумовлює існування в місцях ув'язнення примусової праці.

Виховно-поправне значіння праці й самооплатність місць ув'язнення

Примусова праця, за радянським законодавством, повинна робити «виховний» або «виховно-поправний» вплив на ув'язнених (П.-Т.К. РСФРР, арт. 51; УРСР, арт. 117; БСРР, арт. 130; див. також «Положення» 1920 р. §§11, 1111 український обіжник 1920 р. про «завдання каротів»). Поруч з цією головною метою радянський законодавець виставив й іншу мету – економічну: «кожен

---

¹ На 1 Всерос. З'їздові робітників пенітенц. справи тов.. Бурлаченко (нач. Відділу робіт Г.У.М.У.) подав ось такий факт конкуренції: «В одній із губернь стався гострий конфлікт з відділом праці, тому що там пішли по лінії найменшого опору; як-раз підчас вивантажування на пристані ці роботи взяли будинки ув'язнення для своїх в'язнів без жадного погодження з відділом праці. Треба сказати, що в цьому місті є взагалі велика категорія людей, які ці роботи виконують, а підчас сезону туди прибувають ще й заходжі вантажники; таким чином, тут неминучий був конфлікт, який закінчився протоколом і пропозицією в трьохденний термін зняти ув'язнених з роботи».

(Стенографіч. отчет... стор. 208-209).

Акад. О. Малиновський. 7

поправчо-трудоий заклад повинен прямувати до того, щоб повертати працюю утримуваних у цьому в'язнів витрачені на них кошти» (П.-Т.К. РСФРР, арт. 9; УРСР, арт. 6; БСРР, арт.6; див також «Положення» 1920 р., § 112).

Чи можна сполучувати оці завдання? І можна й ні. Можна захопитися одним і забути за друге. Обдарований здібностями організатора сільського господарства начальник, користуючись примусовою працею в'язнів, може перетворити доручене йому місце ув'язнення на вигідне торговельно-промислове підприємство й нехтувати метою виховною. Навпаки, начальник-виховник з покликання може обернути доручене йому місце ув'язнення на трудову школу, поставивши на велику височінь навчальну й виховну частини, але нехтуючи тим, що видатки на утримання такої школи падають надто важким тягарем на державну скарбницю.

Можна й треба йти таким шляхом, який веде до здійснення обидва завдання. Щоб накреслити цей шлях, треба насамперед з'ясувати, в чому-ж полягає виховна вага праці в м. у.

Як-би примусової праці не було організовано, то в'язні примушені були-б нудний час позбавлення волі проводити нічого не роблячи й підпадали-б під шкідливий вплив неробства та дармоїдства. Неробство шкідливо відбивається на фізичному здоров'ї ув'язненого. В'язні мусять здебільшого проводити час, сидячи в замкнених приміщеннях. За найкращих умов вони можуть користатися ледві достатньою кількістю повітря, а підчас неробіння їхній організм не дістає м'язових рухів, потрібних не те, щоб належно функціонувати. Неробіння, в зв'язку з іншими неминучими умовами режиму в замкненні – можливістю жити на всьому готовому й не турбуватися за заспокоєння найперших потреб матеріального існування, з необхідністю підлягати наказам начальства – вбиває у в'язневій волі, ослаблює його енергію, заповзятливість, робить з нього мляву, байдужу, пасивну людину. Неробіння, через небажання працювати (лінощі) або невміння працювати (брак професійного підготування) або-ж через брак праці (безробіття) і на волі часто призводить до злочинів; таке саме, а то ще й більше значіння воно має і в замкненні: підказує злочинні думки, спонукає до злочинних вчинків. Достоевський,

глибокий психолог, тонкий спостережник і завець життя у замкненні, стверджує, що в тюрмі праця відратовує від злочинів: «без праці арештанти поїли-б один одного, як павуки в склянці... од неробіння в них-би виробилися злочинні прикмети, на яких перед тим вони нічогосінько не тямили, бо людина без праці не може жити, псується й перетворюється на звір'я»¹). Неробіння спричинюється до того, що місце ув'язнення стає школою розбещення й злочинів: новак у злочинній справі, випадковий злочинець, приневолений провадити нудний час неробіння у злочинній спілці професійних злочинців мимоволі підпадає під їхній вплив. Злочинства – неминучий наслідок неробіння. А в наслідок неробіння в м. у. бувають: бійки, пиятика, розпуста, соромітські розмови, лайка, плітки, знущання з слабіших, безглузді й жорстокі гри та розваги, татуювання²).

Треба запобігти шкідливому, псуючому впливові на в'язня примусового неробіння. Примусова праця (разом з культурно-просвітніми заходами) є запобіжний проти цього засіб. Але цим не вичерпується її виховна вага, надто по радянських місцях ув'язнення. Позбавлення волі повинно виправити в'язня, тоб-то при звичаїти його до умов спільного життя в трудовій державі – до умов трудового спільного життя. Радянська конституція покладає на кожного громадянина обов'язок працювати, бо праця – головна умова спільного життя по радянських республіках; праця підготовує ув'язненого до вільного життя в трудовій державі і підтримує в ньому свідомість того, що він у жадному разі не колишня людина, на завсіди викинута з громади чесних працівників, що складають трудову державу. Ні, він залишається громадянином і в замкненні, бо і в замкненні він виконує головний громадський обов'язок праці; що правда, за його вчинки проти

---

¹ Записки изъ Мерваго Дома, ч. 1, розд. I.

² По наших тюрмах влаштовувано полювання на щурів, вівчариків (ролю вівчариків відгравали звичайні мешканці тюремних приміщень – блощиці), сягниста гонитва (ролю рискака відігравала теж звичайна мешканка тюремних приміщень – воша), гри в піджмурки, в «банки», в ложки, гри, що переважно зводилися до чубанини.

М. Гернет, «В тюрьме», М., 1925 р. V і VI. Його-ж стаття про татування в м. у. в збірникові «Преступный мир Москвы».

суспільства його позбавлено громадянського права – волі діяти як сам хоче, позбавлено політичних прав, належних усім іншим громадянам; але настане час, йому повернено буде тимчасово втрачену волю, політичні права і він знову стане повноправним громадянином. Свідомість того, що не все ще втрачено, що залишилося найголовніше – виконання головного обов'язку громадянина підносить в'язня у власних очах і в очах інших.

Так само праця підносить в'язня у власних та інших людей очах, бо підтримує в ньому свідомість того, що він не паразит, не дармоїд, що живе державним коштом. Ні, він працює, своєю працею сплачує видатки на утримання. Нехай в минулому за ним учинок проти суспільства, нехай у минулому він нашкодив суспільству, являв собою небезпечну для суспільства людину. Але тепер він сміливо може дивитися у вічі кожному; він працює і, значить, не ворог суспільству, а корисний його член, як і всякий працівник.

Праця в ув'язненні може бути за гарантію того, що ув'язнений, вийшовши на волю, стане корисним членом суспільства. Коли перед ув'язненням він був працівником і випадково потрапив на стежку злочинства, то в замкненні він не позбудеться трудових звичок, а може навіть удосконалитися в праці. Якже-ж перед ув'язненням він не знав трудового життя і не мав трудового підготування, то в замкненні він навчиться як працювати, засвоїть звичку знаходити задоволення з праці, і ця трудова школа забезпечить йому джерело засобів до існування на волі.

Отака виховна вага примусової праці по місцях ув'язнення: праця зберегає від псування через вплив неробіння, підносить людську гідність в'язня, як людини й громадянина, забезпечує йому заробіток по тому, як вийде він на волю. Але не кожна праця може мати виховне значіння. Треба так улаштувати працю в м. у., щоб в'язні працювали охоче, маючи втіху з праці, щоб праця була бажана, приємна й радісна, а не утяжлива, огидна.

Вульгарний погляд на працю, відповідний капіталістичному ладові, що полягає в пригніченні та експлоатації трудящих, призводив до того, що по буржуазних в'язницях примушували в'язнів працювати над безглуздими, безцільними роботами, аби вони не сиділи без діла. Наприклад, силували крутити ручні млиники, що

мололи повітря, переносити з одного місця на друге й назад пісок, кулі, то-що й т. ін. Отакого роду Сизифова праця, що пригнічує й понижує в'язня і, звичайно, не робить виховного впливу, цілком у радянських місцях ув'язнення недоречна. І на волі, і в замкненні має бути запроваджувана праця громадсько-корисна. Така праця дає моральне задоволення: ув'язнений розуміє, що й він вносить свою пайку до загальної скарбниці народнього добробуту.

Так само відповідно до капіталістичного ладу діє уживаний по наших передреволюційних тюрмах (деякий час він діяв і по революції) звичай користуватися в'язнем, як слугою. У цьому випадкові в'язень обертається в раба, кріпака, примушеного працювати на визискувача господаря. Відомо, що праця рабська в кращому разі викликає тупу покірливість і байдужість, в гіршому огиду й зненависть. За виховне значіння такої праці не може бути й мови. Вона теж неприпустима в радянських місцях ув'язнення. У Попр.-Труд. Код. постановлено: «користування особистими послугами ув'язнених з боку адміністрації місць ув'язнення забороняється» (П.-Т.К. РСФРР, арт. 76; УРСР, арт. 131; БСРР, арт. 148).

Неприпустима в радянських місцях ув'язнення також система вузької спеціалізації навіть у галузі громадсько-корисної праці. Радянське законодавство наказує навчити в'язня будь-якої професії (П.-Т.К. РСФРР, арт. 51; УРСР, арт. 117; БСРР, арт. 130). Через це треба навчати його всього процесу даного виробництва в цілому, зробити з нього самостійного робітника, а не вузького фахівця, що знає тільки малесеньку частину виробництва. Практика нудної вузької спеціалізації притуплює трудящого, розлючує, примушує ненавидіти працю, а зовсім не виховує корисного працівника, що дістає моральну втіху з праці.

Не може дати морального задоволення і зацікавити праця, що полягає в механічному тільки виконанні і повторенні певних технічних способів, хоч-би вони були складні й різноманітні. Живу людину не можна обернути в машину. Їй не досить уміти що-небудь робити, а треба розуміти, що вона робить, нащо, чому робить так, а не інакше. Радянське законодавство наказує адміністрації місць ув'язнення доходити того, «щоб в'язні набували професійних вправ та знаннів». Практичне навчання технічних

способів праці (вправи) треба сполучувати з професійною освітою: дати знання, щільно зв'язані з працею, виробити з в'язня не тільки вмілого професіонала, а й свідомого працівника (П.-Т.К. РСФРР, 8, 63, 83, 93; УРСР, арт. 5, 118, 137, 140; БСРР, арт. 5, 138, 159, 162). Свідомо праця може зацікавити в'язня і зробити на нього поправчо-виховний вплив.

Праця занадто тяжка, виснажлива, надсильна, поневажлива призводить до огиди і виховного впливу зробити не може. Таку працю часто давали по давніх в'язницях. Назву її «каторжна» стали вживати, щоб визначити нею кожен надто тяжку, надсильну й ненавидну працю, що виконує її людина тільки через примус за чужим пригоном. У радянських місцях ув'язнення каторжна праця недоречна, бо вона не може зробити поправчо-виховного впливу. Як гадає радянський законодавець, позбавлення волі не повинно мати жадних ознак мордування, воно не повинно ставити своєю метою завдавати фізичних стражданнів (пошкодження здоров'я) і пониження людської гідності (Карн. Код., 26: П.-Т.К. РСФРР, арт. 6 і 49; УРСР, арт. 3 і 48; БСРР, арт. 3 і 46). Отож не повинно бути надто тяжкої, болісної або поневажливої праці. Припустима така праця, що відповідає за вказівками лікаря працездатності і станові здоров'я ув'язненого (П.-Т.К. арт. 54, 55, 112; УРСР, арт. 33, 119; БСРР, арт. 29, 132), а так само нахилам в'язня, його фаховим знанням та попередній праці (там-таки й К.К., арт. 34). І на волі, і в замкненні треба додержувати постанов радянського законодавства про охорону праці (див. далі в розд. про «матеріальні умови життя в'язнів»).

Зокрема, вимога радянського кодексу Законів про працю виплати винагороди за працю поширюється й на м. у. В місцях ув'язнення не повинно бути як по буржуазних тюрмах безплатної або дешевої, надто мало оплачуваної праці¹). Працю в'язня, як і на волі, треба оплачувати²). На його користь повинна йти решта

---

¹ На 1 Всерос. з'їздові робітн. пенітенц. справи тов. Катанаян казав: «коли не буде погодження в роботі тюремного відомства і профспілок, коли буде запроваджено 12-годинний робочий день, коли оплату арештантської праці буде зведено до minimum'a, то у вас будуть колонії, а в них білі раби, а не поправчі колонії» (Стенограф. отчет, стор. 121).

² Продуктивність праці в'язня, певне, нижча за продуктивність праці

заробітної плати за винятком суми, необхідної на те, щоб покрити видатки на його утримання в в'язниці. І коли в'язень певен, що за його працю дають справедливую плату, то праця буде його цікавити, він працюватиме залюбки, захоплено. Навпаки, він працюватиме аби-як, неохоче, одбуваючи лиш нав'язану йому неприємну повинність, коли знатиме, що все одно утримання йому в ув'язненні забезпечено, а за працю він здобуде мало або й нічогосінько.

Поруч з приписом про заробітну плату на ув'язнених у радянських м. у. поширюється й інші ухвали Кодексу Законів про працю, окрім несполучних з фактом перебування в ув'язненні. Працю ув'язнених регулює й охороняє закон, як і працю вільних громадян. Законна охорона праці, як і на волі, мирить в'язня з примусовою працею й примушує його працювати охоче, забуваючи про примус.

Не менше, а може важливіше значіння, аніж справедлива заробітна плата й узагалі охорона праці, мають оті пільги, що їх дають в'язневі в нагороду за його працю, зм'якшуючи в'язничний режим і скорочуючи термін ув'язнення. Коли в'язень певен того, що впертою й сумлінною працею він поліпшить своє становище, зможе користуватися навіть тимчасовою й умовною волею в формі відпусток і віряджень, перебуваючи в ув'язненні, може наблизити день остаточного виходу з в'язниці через зарахування двох днів (ба навіть одного дня) за три, може, нарешті, здобути дотермінове одзволання, він працюватиме охоче, зацікавлено, за-

---

вільних робітників. До всього, заробітна плата для вільного робітника – єдине джерело його матеріального існування. В'язень-же в кожному разі забезпечений харчу й приміщенням з опаленням і освітленням. Тому заробітна плата повинна бути трохи нижча за ставку вільного робітника. В УСРР (так само в БСРР) межі заробітної плати визначає П.-Т.К.; «на користь в'язня одраховують од 30 до 50% заробітку залежно від кваліфікації, виявленої горливості й продукційності роботи (арт. 129; див. так само Інструкцію по рабочей части, арт. 24-25 та П.-Т.К. БСРР, арт. 146). У РСФРР ці межі зазначено в Інструкции по рабочей части: «зважаючи на умови праці ув'язнених, що впливають на їх продукційність, винагорода за їхню працю не повинна перевищувати 75% відповідної тарифної ставки професійної спілки, причому однаке вона не може бут нижча від 25% зазначеної ставки» (арт. 25; див. П.-Т.К., арт. 70).

хоплено, силуватиметься не порушувати дисципліну, поводитиметься зразково¹). Инакше кажучи він уже в ув'язненні перетворюватиметься на корисного працівника, корисного громадянина. Це неминуче, бо це впливає з властивостей людської природи, що склалася під впливом життєвих умов. Відомий тюремний діяч капітан Мекончі, що вжив раніш за інших прогресивної системи ув'язнення й досяг блискучих наслідків, пише: «моє завдання навсправжки не було таке важке, як здається. Я діяв укупі з природою, а не проти неї, як заведено в інших системах. Я силувався плекати, скеровувати й регулювати те змагання поліпшити своє становище, яке помічається в кожного, а в злочинця може й

---

¹ В обіжникові ЦЕКО НКЮ УСРР (№ 38 р. 1920) сказано: «щоб збільшити продукційність праці й сумлінне до неї ставлення, рекомендується вживати заохотних заходів, як-от: збільшувати пайки, зм'якшувати режим, а надто подавати сумлінних робітників на (умовне) дотермінове звільнення» (Сборник... за р. 1920 № 46).

В архіві кол. Іванівського табору в Москві я знайшов цікавий документ, що стосується до цього питання: доповідь Головному Упр. Прим. Роб. Коменданта Квятківського. Іванівський табір, як табір «особливого призначення», закритий (виходити за його огорожу без варті в'язням безумовно заборонено), було засновано за ініціативою Квятківського, що його-ж-таки й призначено на першого коменданта. Було це р. 1919. Року 1921, коли табір зробивсь чималим виробним м. ув., але зберіг режим закритого, Квятківського було знову вдруге призначено на його коменданта. Тепер уже він сам клопочеться за те, щоб зняти з табору «особливе призначення» й давати в'язням перепустки на волю без варті. Своє клопотання він обґрунтовує міркуваннями економічної доцільності: це необхідно на те, щоб піднести продукційність праці. Комендант Квятківський пише в своїй доповіді, що причина невеличкої продукційности праці в'язня «корениться в його психіці, в свідомості того, що, не зважаючи на високу кваліфікацію його праці, не жаючи на користь, що він її дає, що її безглуздо було-б заперечувати перед ув'язненим, що не зважаючи на поступінне покутування працею своєї вини, його проте відірвано від родини, од рідного кутка, все-таки він позбавлений головного – волі перебувати, де сам хоче. Моя особиста практика в кількох таборах показала, що жадні пільги, певне, в межах розумного, починаючи від збільшеної пайки й закінчуючи дрібницями побутового характеру, не підвищували продукційности так, як сама вже лиш чутка про можливість після виконаної праці піти на кілька годин з табору, кому – одвідати рідних, кому піти в особистих справах, кому просто походити по сулицях, подихати свіжим повітрям».

дужче, ніж у будь-кого іншого». Ось чом прогресивна система, що зародилася по деяких буржуазних в'язницях, набула загального визнання й дальшого розвитку по різних місц. ув., а серед них і по м. ув. радянських республік.

Нарешті, щоб примусова праця мала поправчо-виховний вплив на в'язня, треба, щоб вона була загальним обов'язком для всіх в'язнів (окрім, певна річ, непрацездатних). Неприпустимі привілеї, що полягають в одзволенні від примусової праці¹). Усі повинні працювати, окрім непрацездатних, приписує радянський законодавець. Бо трудова атмосфера, яка оточує в'язня, коли всі, хто тільки може, працюють, мимоволі втягує його в трудовий процес, призвичаює до праці, примушує робити те, що роблять усі²). Усі повинні працювати: не тільки в'язні, а й представники

¹ Чехов пише про каторжні роботи на Дуйський копальнях у Сахаліні: «відколи засновано Дуе, ведеться так, що злидарі й плохенькі люди працюють за себе й за інших, а картярі, шахраї та лихварі п'ють тимчасом чай, гуляють у карт або без діла тиняються по пристані, побрязкуючи кайданами й розмовляючи з підплаченими доглядачами» (Остр. Сахалинь т. VIII)). Певне, такі порядки не вдовольняли, а розлючували тих, хто працював, і праця не мала виховного значіння.

² Року 1922 по всіх м. у. РСФРР працювало 38% усіх в'язнів, з них над продукційними роботами в майстернях працювало всього лиш 19, 7% (себ-то менше од 8% усіх ув'язнених), по-з в'язницями 37,8% і в господарстві – 42,5%. Року 1923 – всього 40,7% з них над продукційними роботами працювало 16,9% (себ-то менш од 7% загального числа ув'язнених), по-за в'язницями – 33,9% і в господарстві – 49,2% (Пенитенциарное дело – звітномлення ГУМУ за рр.. 1922 та 1923). По місцях ув. УСРР в жовтні р. 1924 з усіх працездатних (а працездатних було менш од 75%) працювало 42, 2%, в листопаді – 27,6% і в грудні 28,1%: до того мало не половина ходила була коло господарства і трохи більш од ½ працювали по майстернях, себ-то працювали по майстернях разом близько 14% усіх працездатних у жовтні, близько 10% в листопаді й грудні (Бюллетень НКВД УССР, 1925, № 8). Ці цифри свідчать за те, що примусові роботи поставлено було недобре: пояснити це треба руїною після імперіалістичної й громадянської війни. Разом із тим, як зміцнився наш господарський фронт, законодавців припис про те, що праця обов'язкова для всіх в'язнів (працездатних), має бути цілком практично здійснений. Поліпшення помітне вже й тепер: по м. у. РСФРР рр.. 1924-5 працювало по майстернях 28,9%; наприкінці р. 1924-5 при м. у. було біля 1200 майстерень, 41 завод, 5 фабрик і 106 різних підприєм-

адміністрації та догляду. Це має велике виховне значіння. Важко, сливе неможливо призвичаїти до праці самими наказами, примусом і навчанням. Ліпший засіб – власний приклад. Поведінка представників адміністрації й догляду, що приневолюють в'язнів працювати, наглядають за їхньою працею, а сами тимчасом як пани, нічого не роблять, – впливає деморалізаційно: адже-ж виходить, що праця – це кара, це прокляття, а не джерело радості й добробуту, це не повинність кожної людини, а тяжкий обов'язок зневажених й скривджених. Певна річ, не можна вимагати, щоб службовий персонал протягом усього робочого часу працював над тією самою працею, що її роблять в'язні: у нього свої обов'язки, своя робота. Але можна й треба вимагати, щоб службовці не гордували працею в'язнів, щоб вони вміли працювати й працювали стільки, скільки дозволяє час, вільний од службової праці. Адже-ж доглядачі, наприклад, можуть стежити за порядком, zarazом беручи участь у працях в'язнів; для цього не треба незмінно сидіти, стояти чи ходити осторонь і дивитися, нудьгуючи од неробства. Адже представникам адміністрації немає потреби весь час витрачати на паперове канцелярське діловодство, а керівництво примусовою працею не може полягати в побіжному начальницькому обході майстерень чи в огляданні господарських робіт. Найкраще керівництво – безпосередня активна участь у

ство (Еженедельник Советской Юстиции, 1925, № 50-51, Ширвиндтова стаття «Пенитенциарное дело в РСФСР в 1924-25 г.»). Московські м. у. р. 1924-25 були втратні; р. 1925-26 виробництво збільшилося на 111% й одержано прибуток у розмірі 363,724 карб. Року 1925-26 з загальної кількості в'язнів, втягнутих у роботу по московських м. у., 75, 3% працювало по майстернях, 1,4% на зовнішніх роботах, 10,2% на платних господарських, 10,7% на безплатних господарських і 2,4% в канцелярії й над культурно-освітньою справою (Л. Корнблит, Организация работ в Московских м. у., Адм. Вест., 1927, № 4). На 1 жовтня 1927 р. в РСФРР усіх підприємство в м. у. було 889: фабрично-заводських з механічним двигуном 158, без механічного двигуна 50 і ремісничих майстерень 681 (Є. Г. Ширвиндт, «Десятилетие введения п.-т. системы», Адм. В., 1927, № 10-11). По м. у. УСРР р. 1924-5 працювало по майстернях 31,1%, а р. 1925-26 – 44% (А. Ойгензихт, «Діяльність Поправчо-Трудового Відділу НКВД», журнал «Червоне Право» 1927, № 9-10 і М. Паше-Озерський «И.-Т.К. УССР», передмова С. Канарського.

роботах. Ця сама участь у роботах є кращий засіб обізнатися з в'язнями й виховно впливати на них. Саме життя не могло не підказати цієї простої істини. Навіть у царській Росії адміністрація кол. Петербурзької самотної в'язниці дійшла до думки про те, що можна сполучити функції догляду з функціями трудового навчання: доглядачі були zarazом і за інструкторів¹). В Англії доглядачі теж повинні мати професійну підготову до певних робіт і бути за інструкторів. У радянській трудовій державі та сама думка повинна набути ширшого розвитку. У звітненні І Московської Трудової Колонії за перше триріччя (1918-1921) читаємо: «Адміністрація колонії вважає за одне з своїх найголовніших завданнів яко-мога більше зблизитися з колоністами, злити всіх колоністів і співробітників в дну тісну й одностайну родину робітників, що мета їх – вкласти свою пайку до спільного будівництва великої республіки»²). Треба сприяти такому злиттю в'язнів і службовців в одну родину працівників, бо це злиття допомагає досягати мети – поправчо-виховного впливу примусової праці.

Так треба поставити примусову працю по м. у., щоб можна було досягти першу, основну мету – виховну. Друга мета – економічна, самооплатність, сама собою не суперечить першій. Щоб досягти самооплатности, необхідно, щоб праця в'язнів була продуктивна й вигідна. Такою не може бути праця силювана, з-під батога: це праця – важка, вона викликає зненависть і огиду, а тому мало продуктивна. Треба поставити працю в ув'язненні в такі умови, щоб вона, навпаки, була приємна й радісна, цікавила та вдовольняла, щоб в'язень працював охоче, з захопленням, а тому й продуктивно. Инакше кажучи, необхідно те-ж саме, чого вимагає виховна мета праці. Обидві мети – виховна й економічна – збігаються: праця, що має виховне значіння, буде zarazом працею продуктивною, вигідною.

Справді, праця безглузда, безцільна, що не має виховного значіння, з економічного погляду нікчемна. І, навпаки, праця громадсько-корисна й zarazом раціонально поставлена, виховуючи

---

¹ Лучинський, назв. твір, стор. 142.

² Матеріали НКЮ, вып. V.

в'язня, є одночасно й праця продуктивна, вигідна¹).

Так само праця свідомо, освітлена науковим знанням, має поправчо-виховне значіння й разом є продуктивна й вигідна²).

¹ Року 1923 серед тих, що працювали в наймах у друкарні Іванівського переходового поправчого дому в Мскві, було 20% кол. в'язнів. Вони навчилися друкарської справи, коли були в в'язниці і, відбувши ув'язнення, залишилися в друкарні своєю охотою, як путящі робітники, що працюють вигідно. А зацікавилися вони друкарською справою в ув'язненні, навчилися її й охоче над нею працювали, бо це не безвільна, а громадсько-корисна праця, що забезпечує робітника на волі. Інший приклад. Року 1925 квітня 27 відбулася поширена виробнича нарада Ліонозівської Трудової Колонії (біля Москви). Народа відзначила виключні досягнення колонії й ухвалила вшанувати героїв праці, а серед них і двох кол. в'язнів (Карандо й Риженкова), що відбувши ув'язнення, залишилися в колонії як вільнонаймані робітники. Безперечно робота цих героїв праці була вигідна, а навчилися вони її й полюбили її в ув'язненні, бо це громадсько-корисна праця (Известия ЦИК СССР и ВЦИК; про ту саму Ліонозівську колонію див. ст. Корнблита «Кирпичные заводы на службе и.-тр. делу», Админ. Вестник НКВД РСФСР, 1926, № 9).

«У міру вдосконалення окремих виробництв по м. у., їхньої раціоналізації й наочного підвищення якості продукції, сами ув'язнені незрівняно охітніші, мало не захоплено, втягуються в робочий процес. Атмосфера фабрики з добре налагодженою колективною працею й свідомість того, що праця, здійснювана в суворо доцільних трудових процесах, продуктивна, захоплює в'язнів й сама собою виявляє поправчо-трудоий вплив на багатьох із них» (Л. Корнблит, Организация рабом в Московских м. з. Адм.. Вестн., 1927, № 4).

² На I Всеросійській Ініціативній конференції в науковій організації праці й виробництва ухвалено таку резолюцію: «Щоб підвищити продуктивність праці, поруч з цілою низкою засобів, що входять до системи наукової організації праці, треба поставити збудження інтересу трудящих до самої праці, чого можна досягти, освічуючи робітників узагалі й, зокрема, освічуючи їх що-до значіння праці в державі й значіння того виробництва, в якому бере участь трудящий. Необхідно, щоб кожне велике підприємство було втсатковувано власною просвітньою організацією. Взагалі необхідно, щоб фабрики й заводи зробилися разом і домами просвіти, свого роду школою для робітників, яку-б вони любили, як люблять кожную гарну школу її вихованці» (Труды I Всер. Иниц Конфер. по научн. оргниз. Труда и производства 20-27 янв. 1921 г. Вып. 1, м., 1921, стор. 123).

Конференція мала на оці вільну працю. Але цю резолюцію можн

Праця, що користується вдосконаленими машинами й останніми вказівками техніки, продуктивніша й вигідніша, аніж праця ручна за застарілим шаблоном. Тому по м. у., щоб підсилити продуктивність примусової праці, підприємствам фабрично-завідського типу, треба віддати перевагу перед підприємствами ремісничо-кустарного типу, і до керівництва примусовими роботами треба допустити спеціалістів-інженерів, агрономів. Але така праця має й виховне значіння, свідчучи за перемогу людини над природою, за вміння людини користуватися силами природи, щоб задовольняти свої потреби.

Праця безоплатна або низько оплачувана не має на в'язня виховного впливу й не може бути продуктивна: людина працює, тільки скоряючись примусові, кволо, апатично, неохоче, аби-як. Навпаки, в'язень цікавиться роботою, працює залюбки й сумлінно й, виходить продуктивно, коли знає, що за свою працю здобуде справедливую грошову винагороду, яка в ув'язненні має не менше, а може навіть більше значіння, аніж на волі¹). Радянське законодавство стоїть на правильній дорозі, коли наказує оплачувати працю в'язнів за ставками, що їх установлено не від адміністрації м. у. самочинно, а за згодою НКВС з НКП, що захищає інтереси трудящих, і, щоб продуктивність праці була найбільша, вживати системи урочної й від штуки винагороди (И.Т.К. РСФСР, арт. арт. 70, 73; УСРР, арт. 129; БСРР, арт. 146). Певне, це не відповідає основним ідеям соціалізму: кожен член соціалістичної гро-

---

прикладати й до примусової праці по м. ув.

¹ По наших передреволюційних м. у. засуджені до ув'язнення в тюрмі здобували 4/10 прибутку від роботи за свою працю, засуджені до ув'язнення в поправних відділах 2/10, а каторжники всього лиш 1/10. Тюремні роботи, за загальним правилом, були втратні, надто каторжні. Але добре оплачувані роботи тих самих каторжників, що будували сибірську залізничну колію, були вигідні (див. мою працю «Ссылка въ Сибирь», стор. 33, 54, 55). І тепер по буржуазних державах за в'язнями не визнають права на заробітну плату за їхню працю, або, тільки щоб заохотити, призначають невеличку суму – на наші гроші кілька копійок на день: в Італії коло 15-20 коп., у Франції коло 18 коп., в Берліні по в'язницях Tegel I Plotzensee – 5, 7, 12, 19 коп. (залежно від розряду); до того, звичайно, лиш ½ цієї мізерної суми видають на руки, а другу за-тримують до звільнення ув'язненого.

мади повинен працювати, скільки дозволяють сили й здібності, незалежно від плати і взагалі будь-якої винагороди. Але цілком здійснити цю ідею можна тільки в майбутньому, на вищій стадії комунізму. За нашої-ж переходною від капіталізму до соціалізму доби ще міцні традиції давнього; ми ще (за рідкими винятками) не звільнилися й не скоро звільнимся від давньої психології, що примушує працювати тоді, коли це вигідно, і то горливіш, що вигідніш. Не можна не вважати на цю психологію більшості¹).

Як і грошова винагорода, ті пільги, що їх надають в'язневі як нагороду за його працю й що полягають у поліпшенні його становища й скороченні терміну ув'язнення, теж мають і виховне й економічне значіння: підвищують продуктивність праці. З історії буржуазних в'язниць відомо, яких добрих наслідків досягли творці прогресивної системи ув'язнення Мекончі в Австралії та Крафтон в Ірландії: в'язнів, що пройшли їхню школу, вважали на волі за найліпших робітників що-до чесности й дбайливости. І, безперечно, запровадження та розвиток прогресивної системи по радянських поправчо-трудовах закладах повинно позначитися на тому, що продуктивність праці ув'язнених збільшиться.

Повинна так само відбитися на продуктивності праці прийнята по радянських поправчо-трудовах закладах відповідність її станові фізичного здоров'я, професійній підготові, нахилам і потребам ув'язненого. Фізично слабому в'язневі треба дати роботу в палітурні, кравецькій, шевській чи трикотажній майстерні, а не в теслярні, столярні чи кузні; взагалі, не можна його ставити на роботу, що вимагає чималої фізичної сили, бо така робота обтяжуватиме його, злоститиме, виховального впливу на нього

---

¹ В кол. Іванівському таборі в Москві був такий випадок. На-весні р. 1922 палітурня здобула велике замовлення на виготовання конторських книг. Партію в'язнів посадовлено, щоб зшивали ці книги. Пересічно кожен ув'язнений що-дня, протягом 8-годин, зшивав по 4 книги. Тоді завідувач майстерні (в'язень) вирішив запровадити урочну систему й призначив, здається дуже важкий урок: 12 книг. Виявилось, що всі, окрім двох старих, що їм руки тряслися і що не добачали, виконали урок за дві години перед закінченням робіт, себ-то протягом 6 годин, а деякі навіть до обіду, себ-то протягом 4 годин. Подібний випадок описано в Достоевського «Запискахъ изъ Мертваго Дома».

не матиме й продуктивна теж не буде. Кравця треба використати в кравецькій, шевця в чоботарні, складача в друкарні й т. д. Неприпустимо з кваліфікованого робітника – слюсаря, токаря, механіка, монтера, годинникаря, рисовника робити двірника, прибиральника. Селянина-хлібороба треба використати для сільсько-господарських робіт або навчити його такого виробництва, яке знадобиться в сільському побуті – ковальства, теслярства, чоботарства, а не приневолювати його, щоб працював у палітурні, друкарні або трикотажні, то-що.

Нарешті, як з виховною метою, так і з економічною, необхідно утворити по м. у. трудове оточення, трудову атмосферу. Продуктивність праці, певне, вища, коли працюють усі, і нижча, коли працює тільки частина.

Щоб досягнуто було мети економічної, себ-то момент самооплатности, треба не тільки підвищити по змозі продуктивність праці в'язнів. Це один бік справи. А другий бік – по змозі скоротити видатки на утримання в'язнів. Адміністрація повинна додержуватися розумної ощадности: стежити, щоб марно не витрачено паливо, воду, світло, щоб не псувалися харч, сировина й знаряддя виробництва, щоб не руйнувався від недбальства або недогляду будинок, щоб не розкрадали й не псували державне добро і, взагалі, щоб в'язні та службовці шанували державне майно. Треба якомога скоротити великі витрати на утримання службового персоналу. Питання про розумне скорочення штатів по м. у. має таке саме значіння в розумінні здійснення режиму ощадности, економії, як і по інших державних установах. «Коли по місцевих в'язницях скрізь на 11 в'язнів припадає 17 службовців, на 5 в'язнів 11 осіб адміністрації, то таке становище неможливе». Так писав НКЮ РСФРР в обіжникові каральному відділові в травні р. 1918 ¹). В обіжникові НКЮ УСРР р. 1920 те саме: «Коли по деяких м. у. скрізь штат службовців й адміністрації на багато перевищує кількість в'язнів, то таке становище не можна терпіти»²). У наведених випадках справа дійшла крайніх меж безглуздя. Протилежний випадок засвідчено в історії американських

---

¹ Пролетарская революция и право... № 1.

² Сборник... за р. 1920, № 14.

в'язниць. Підчас усесвітнього тюремного конгресу в Вашингтоні р. 1910 один з американських тюремних діячів Гільмор зробив цікаве повідомлення про сільсько-господарську колонію, що він недавно влаштував для в'язнів: у ній працювало 170 чоловіка, не було ні сторожі, ні огорожі, адміністрація складалася всього з чоловіка, й протягом 5 місяців не було жадного випадку втечі¹). Нехай це виключний випадок, пояснюваний збігом рідких сприятливих обставин. Але нема сумніву, що, за загальним правилом, по м. у. підтримується дисципліна, вироблюються в ув'язнених трудові звички, в'язнів утримують від негарних учинків не числення адміністрація й догляд, а головним чином та політика, яка провадиться по м. у. та той режим, що по них запроваджено.

За один із способів скоротити випадки на утримання службовців є доручити службові обов'язки надійним і придатним на це в'язням. Відомий тюремний діяч капітан Мекончі ще р. 1840 призначав в'язнів наглядачів²). У І. Московській трудовій колонії, як видно з звітання за перше триріччя (1918-1921), на наглядачів теж, «призначали колоністів особливого розряду, які одбували доручену службу багатьма сторонами краще, аніж справжні наглядачі»³). Можна призначати в'язнів і на інші посади. У нас по концентраційних таборах культурно-освітня робота була цілком у руках в'язнів; в'язні були за інструкторів, за завідателів майстерень, завідателів окремих частин господарства. Призначали їх за діловодів, бухгалтерів і на інші канцелярські посади. Згодом у Москві, в ординському (жіночому) відділі Іванівського переходового поправчого дому робочою частиною завідував в'язень (інженер). І за наших часів, згідно з поясненням відділу прокуратури НКЮ РСФРР (з 12 червня р. 1925): по трудових колоніях і переходових доках обов'язки наглядачів можуть виконувати в'язні; а згідно з арт. 3 Загальних Положень про професійне навчання по м. у. РСФРР (з 6 січня р. 1926) в'язнів можна призначати на інструкторів.

---

¹ П. Люблинській, Итоги междунар. Тюремн. Конгресса въ Вашингтонѣ. СПб. 1911, стор. 24.

² Фойницкій, Ученіе о наказаніи... стор. 401.

³ Материалы НКЮ... вып. V.

Все це, вкупі взяте – ощадність у господарстві, скорочення видків узагалі, і зокрема скорочення видатків на утримання службовців, призначення в'язнів на деякі посади в м. у. – сприяє досягненню економічної мети, самооплатності м. у. і zarazом має виховне значіння. Коли в'язень на кожному кроці впевнюється в тому, що зароблені гроші не витрачаються даремно, що немає зайвих видатків, немає зайвих, непотрібних службовців, що його працю винагороджують довір'ям, доручаючи йому службові обв'язки, він працює охоче, енергійно, робота його задовольняє.

Економічна й виховна мета можуть збігатися. Але можливі між ними й лінії розходження: економічна мета – видобування найбільшої користи за найменшою затрати може вимагати такої постави праці, коли поправна й виховна мета не матимуть місця. На випадок такого розходження треба пам'ятати, що основна мета позбавлення волі – поправа, перевиховання злочинця, що ця мета повинна стояти на першому плані, а економічна мета самооплатності на другому. Виставлена в радянському законодавстві вимога самооплатності зовсім не має категоричного характеру; в «Положенні» р. 1920 сказано «по змозі», в П.-Т. К. ще виразніше «не спускаючи одначе з ока поправних цілів», прямуючи передусім до поправних цілів (РСФРР, арт. 9; УСРР та БСРР, арт. 6). Тому по місцях ув. неприпустиме все те, що хоч і корисне економічно, суперечить меті порви й виховання¹).

Напр. для того, щоб добитися найбільшої продуктивності, треба запровадити по м. у. наукову організацію праці. Але неприпустима наукова організація праці за американською системою, що полягає в найбільшому визискуванні робочої сили трудящих. Для нас прийнята наукова організація праці за нашою радянською системою, що з'єднує продуктивність праці з охороною особи трудящих. Треба по змозі скорочувати видатки на

¹ «Ми кажемо кожному поправчому закладові, що він повинен «намагатися»; – «намагання – розуміння» відносно, – оплатити працею своїх в'язнів затрачувані на них видатки, не забуваючи разом з тим за поправчі цілі, себ-то – хоч-би яке вигідне було якесь підприємство, коли воно не прямує до поправних цілів, ми його не відкриваємо». Слова начальника ГУМУ РСФСР – Ширвіндта на I Всер. З'їзді робітників пенітенц. справи (Стеногр. Отчет... стор. 80).

утримання м. у. Не можна так скорочувати видатки, щоб це викликало тісноту й антисанітарний стан приміщення, недостачу й не добротність харчів, недостачу тепла й світла, незадовольняє поставлення медично-санітарної частини та культурно-освітньої роботи серед в'язнів, то-що.

Підрядна система може бути дуже вигідна, вигідніша од господарчої. Але вона неприпустима, бо підрядникові немає діла до поправчо-виховного впливу на в'язнів; навпаки, силкуючись удовольнити свої комерційні інтереси, він може розбещувати в'язнів.

Вузька спеціалізація може бути дуже вигідна: людина що працює раз-у-раз над тим самим маленьким ділом, удосконалюється в ньому що-до швидкості й якості праці. Але виховна мета вимагає зробити з в'язня не вузького спеціалістка, а самостійного робітника.

Притягання до продуктивних робіт виключно підготованих, кваліфікованих спеціалістів вигідна з економічного погляду. Але виховна мета вимагає призвичаїти до праці й навчити будь-якої професії тих, хто може бути, злочинцями поробилися через те, що не мали трудового підготування й професійних знаннів.

РОЗДІЛ V.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ РОБОТА ПО МІСЦЯХ УВ'ЯЗНЕННЯ

Освіта релігійна й освіта інтелектуальна по тюрмах буржуазних держав

Коли караючи мали на меті відплатити злочинцеві, залякати його, визискувати його робочу силу, щоб здобути матеріальні вигоди, тоді про культурно-просвітню роботу по місцях ув'язнення не могло бути й мови. А як поставлено мету поправи, мимоволі зародилася думка про потребу впливати на психіку злочинця, щоб змінити його погляди, поняття, всеньке його поводження, примусити його зрозуміти недопустимість злочинів і неминучість покинути злочинний шлях. Гадали (одні, може, щиро, інші лицемірно), що такий вплив може мати релігія. Виходили з тієї думки (знов-таки щиро чи лицемірно), що злочини – наслідок злої волі (а не соціальних умов), що зла воля штовхає людину порушувати підвалини існуючого громадського ладу й робить її ворогом суспільству. Релігія, що вимагає коритися порядкові, який існує, бо його встановив сам бог, навчає терпляче зносити всі іспити, бо-ж їх послав бог за гріхи, навчає гадати про душу, а не про земні добра, й обіцяє нагороду на небі за страждання на землі, – ця релігія може й повинна зломити злу волю й наставити людину на правдиву дорогу, бо злу волю пояснити треба тим, що забуто релігійні заповіді. Через те релігійна освіта була найдавнішим, першим видом культурно-просвітньої роботи по місцях ув'язнення. У XVI-му ще столітті було звернуто увагу на важливість релігійного впливу на в'язнів. Року 1584-го Міланський архієпископ наказав, щоб по підлеглих йому в'язницях не менш як один раз на тиждень говорили казання, щоб в'язнів навчали закону божого й давали їм читати книжки релігійного змісту. Близько

XIX ст. мало не по всіх в'язницях були церкви й священники. А шкіл світських не було до XIX ст.

І в XIX ст., як з'явилися школи, освіта інтелектуальна довго відгравала другорядну роль. В першій половині XIX ст. шкільна праця відбувалася випадково. Міцніше становище зайняла школа в 2-ій половині XIX ст. Але й тоді на першому місці все-таки стояло релігійне виховання. Так, р. 1865 в Англії було видано закона – «в'язничний акт»; цей закон наказував, щоб в'язні неодмінно ходили до церкви й добровільно одвідували школу. На Цинцинатському конгресі американських в'язничних діячів року 1870-го та на Лондонському всесвітньому тюремному конгресі року 1872-го висловлювано той погляд, що в справі поправки злочинців важливіша роль належить релігії, ніж школі. З відомостей, що їх подав на Лондонський конгрес Пруський уряд, видно, що по Пруських тюремних бібліотеках книжки релігійного змісту становили по-над половину загальної кількості книг (із 144 тисяч томів – 78 т.).

Досвід довів, що релігія має на в'язнів мізерний вплив. Це му-сіли бути визнати й прихильники релігії – буржуазні вчені. Так відомий російський криміналіст і тюремознавець проф. Фойницький, визнаючи теоретично велику силу релігії, все-таки кінець-кінцем робить такий висновок: «Я не можу не звернути уваги на те, що не вважаючи на всі зусилля, здавна скеровані на справу релігійної освіти, їхній успіх сумнівний»¹). А втім геть аж до останнього часу, вважаючи на ту не аби-яку вагу, що її мають по буржуазних державах релігія й церква, до числа чинників поправки в'язнів включають передусім релігійне виховання. Так, Вашингтонський всесвітній тюремний конгрес р. 1910 ухвалив резолюцію про те, що поправки злочинців можна досягти релігійним і моральним вихованням, розумовим та фізичним розвитком і працею²). Та й досі по буржуазних тюрмах священник увіходить, як неодмінний член, до складу тюремної адміністрації.

Коли по буржуазних державах вплив релігійного виховання визнавався за безперечний, то, навпаки, вага інтелектуальної

---

¹ Фойницький, Учення о наказаніи.... Стор. 376.

² Люблинській, Итоги... Стор. 85.

освіти по місцях ув'язнення викликала сумніви, і доцільність її заперечувано. Вважали за несправедливе дбати за освіту злочинців тоді, коли вільні громадяни не всі мають змогу здобути освіту. Вказували на те, що шкільна праця одриває в'язнів од роботи, що вони некорисні й недоцільні, бо дорослі вчаться гірше за дітей; нарешті, вказували на те, що заподіюють злочини й люди темні й люди освічені, отож, освіта, виходить, не захищає од злочинів.

Всі ці міркування не доводливі, коли не всі вільні громадяни по буржуазних країнах мають змогу здобути освіту, то це явище ненормальне й його треба усунути, а не позбавляти й в'язнів освіти; у нас, у радянській державі, поставлено на першу чергу питання про ліквідацію неписьменности, цієї важкої спадщини старого режиму; ліквідація повинна торкнутися всіх громадян, у тім числі й тих, що перебувають по місцях ув'язнення. Шкільна праця одриває од роботи в'язнів і вільних; з цього не випливає, що її взагалі треба скасувати; тим більш, що гаяння робочого часу не таке велике й оплатиться воно з наддатком. Справді, навчаються дорослі та діти не однаково; із цього випливає той тільки висновок, що методи шкільної праці з дітьми й дорослими повинні бути різні; але, як свідчать тюремні навчителі, дорослі працюють успішно й навіть краще, ніж діти пам'ятають вивчене. Нарешті, безперечно, що темнота не єсть одинока причина злочинів; але безперечно так само, що вона буває за одну з найближчих причин, і її треба усунути.

Воно правда, неприхильників шкільної праці по місцях ув'язнення і в буржуазних країнах не гурт. Учені тюремознавці й тюремні діячі теоретично здебільша визнавали й визнають, що шкільна праця по в'язнях корисна й необхідна. На практиці наприкінці XIX і на при початку XX ст. тюремних шкіл по культурних державах більшає, їхня програма поширюється. Шкільну працю вважають за важливий чинник поправки злочинців. «Головна мета навчання, каже бельгійський Тюремний Статут, – розвинути розумові здібності учнів, доповнити й поширити технічні їхні знання, навчити їх, як треба поводитися, і познайомити їх з їх громадськими обов'язками». Як гадає творець ірландської системи ув'язнення Вальтер Крафтон, «ми повинні познайоми-

ти їх (себ-то злочинців) зо світом честі, що про нього вони знають дуже й дуже мало. Систематичним і для цієї мети пристосованим навчанням, ми повинні з'ясувати їм усе, потрібне для нормального вільного життя, вказуючи не тільки на підлоту, ба й на невигоду злочинного життя для самого злочинця в краю з організованою поліцією та тюремною системою, розрахованою на досягнення тих завдань, про які дбає поліція». Школа отож має здійснювати ті виховні завдання, які здавна по країнах буржуазних приписувано церкві.

В ХХ ст. вже добре порівнюючи поставлено було тюремну шкільну справу в Бельгії, Голандії, Данії, Австрії, Німеччині, Англії, Ірландії, Швейцарії. Але загалом і в Зах. Європі і в Північ. Америці помічалися ще великі хиби в посталенні цієї справи: по деяких тюрмах (напр., в угорських переходових) зовсім не було шкіл; по других – навчительський персонал був надто недостатній (напр. у Мелюньській тюрмі у Франції 1 навчитель припадав на 600 в'язнів, а в тюрмі в Пуасі 1 навчитель на 1000 в'язнів; по третіх – тільки невеликий відсоток в'язнів притягали до шкільної праці (приміром, тільки неписьменних, що не досягли 30-літнього віку); по четвертих – програма навчання була надто вузька (наприклад навчали тільки читати та писати).

У колишній Росії культурно-просвітня робота серед в'язнів була в аби-якому стані. В законодавстві (в Уставѣ о содержащихся подъ стражей») до крайніх меж проводили той погляд, що церкву й релігію покликано й вони можуть поправити злочинця. Основна Піклувального про тюрми Товариства мета, як гадав законодавець, полягала в «моральній поправі» в'язнів. А щоб досягти цієї мети, Товариство повинно «споруджувати церкви по тих тюрмах, де їх немає, і удержувати усі тюремні церкви в належному стані», доглядати, щоб «напучення в'язнів у правилах християнського благочестя й доброї моральности виконували неослабно, щоб «у заведені дні служба божа правилася по тюремних церквах, а де їх нема – молитви в окремому приміщенні або в арештантських камерах», щоб «підчас постів арештанти говіли», щоб «місця ув'язнення забезпечено було книгами св. письма й духовно-морального змісту» і щоб «неділями та святковими дня-

ми арештанти читали побожні книжки, розмовляли на побожні теми, молилися» (Уст. о сод. подь стражей, арт. арт. 17, 91, 92). Тюремне начальство теж повинно піклуватися «моральною правотою арештантів», а для цього доглядати, «щоб арештанти виконували священні обов'язки віри» (арт. 239). Священики повинні як-найчастіше правити служби божі: не тільки в неділю та в свято, але, окрім того, не менш як двічі на тиждень, коли свят немає; на священиків покладеться обов'язок «казати в церкві казання, вмовляти, навчати, призначати читання відповідних місць із церковних книжок»; священики повинні одвідувати в'язнів як-найчастіш, принаймні двічі на тиждень (арт. 105, 153, 156, 158). В'язні повинні щодня бути на молитві – вранішній, перед обідом і по обіді подячний, перед вечерею й по вечері подячний й, лягаючи спати, вечірній; в неділю й у свята перед літургією слухати читання призначених од священика місць із св. письма та інших церковних книжок, слухати літургію й по літургії «відповідне священикове казання», решту часу присвячувати читанню св. письма; у великий піст всі в'язні (православні) повинні говіти; окрім того, рекомендується говіти й удруге протягом Великого посту, а так само в Петрівку та в Пилипівку (арт. арт. 73, 83, 84, 87, 89, 95, 96, 98, 99, 100, 104).

В додаткові до «Уст. о сод. подь стражей» 1832 р. надруковано Записку про Лондонське Піклувальне про тюрми товариство. В Записці сказано, що «треба, щоб у тюрмі була школа»; в Англії вже визнавалася потреба освіти інтелектуальної, а не самої тільки релігійної. Та Росія не пішла за прикладом Англії. «Уст. о содерж. Подь стражей» мовчить про тюремні школа; згадується тільки про те, що священик повинен навчати в'язнів-недолітків закону божого, читання, писання й перших правил арифметики (арт. 244). Царський уряд усяко підтримував релігійну по тюрмах освіту й цілком ігнорував освіту інтелектуальну; в тюрмах були церкви та священики, але не було шкіл і вчителів. Вряди-годи тільки впоряджали по деяких тюрмах шкільні зайняття й читання за ініціативою просвітних та благодійних товариств або гуртків приватних осіб. Але дозвіл на такі зайняття та читання давно

дуже неохоче й обставлювано їх різними важкими умовами¹). Перед революцією, в ХХ ст. справа трошки змінилася, але дуже мало. По-давнішому церква й релігія домінували в тюрмі, хоча вже визнавали й школу й бібліотеку. Досить зазначити те, що як свідчить звіт про діяльність Гол. Тюремного управління за 1915 р., на утримання церков по тюрмах витрачалося 118318 карб. 35 коп., а на утримання шкіл та бібліотек 23922 карб. 71 коп.

Культурно-просвітня справа по місцях позбавлення волі СРСР

Революція 1917 р., що знищила старий режим, знищила й давні тюремні порядки; зокрема, закрито тюремні церкви²), виключено з тюремного службового персоналу священників, релігійну освіту в'язнів одкинуто, освіту-ж інтелектуальну поставлено на широку руч. Культура й просвіта, що становили за старого режиму монополію владущих клас, стали загальним добром широких народніх мас. Політику радянської влади, яка полягає в прилученні народніх мас до просвіти й культури, поширено й на місця ув'язнення. Культурно-просвітня робота стала за необхідну складову частину режиму по місцях ув'язнення³). Її поставлене ви-

---

¹ Автор 90-ми роками ХІХ ст. провадив читання в Київському Арештантському Поправчому Відділі од ім'я Київської Комісії Народніх читаннів. Доводилося пройти низку митарств, щоб здобути дозвіл. Дозволялося читати тільки ті брошури, котрі ухвалив був уряд, тобто цілком благонадійного змісту, не змінюючи жадного слова; читання світські повинні були чергуватися з релігійними читаннями священників.

² ЦЕКО НКЮ УРСР ще р. 1920-го наказав звільнити церковні приміщення по м. у. од речей релігійного культу й прилаштувати їх під культурно-просвітні для в'язнів установи (Сборник декретов... № 53, Сборник материалов..., стор. 10).

³ Із загальної кількості 93 обіжників ЦКО НКЮ УРСР за рік 1920 по різноманітних питаннях пенітенціарної справи 10 торкаються культурно-просвітніх робіт по місцях ув'язнення; в обіжниках оних підкреслюється ту думку, що правильно поставити культурно-просвітню роботу по місцях ув'язнення це одне з важливіших завданнів каральної політики (Сборник декретов... за 1920 г. №№ 23, 24, 26, 40, 61, 78, 79, 80, 83, 87). В РСФРР те-ж саме: зараз-же після революції звертається

разне й певне завдання: «Завдання культурно-просвітньої роботи полягає в тому, щоб підвищити інтелектуальний рівень і громадський розвиток в'язнів, даючи їм як загальноосвітні, так і професійні знання та зазнайомлюючи їх з основами радянського ладу й правами та обов'язками громадянина Союзу РСР» (ПТК РСФРР, арт. 83; УРСР, арт. 137; БРСР, 159). Поставлено не фантастичну мету поправи в розумінні морального переродження, мету недосяжну за допомогою таких непридатних засобів, як примусові молитви, пости та говіння, слухання церковних служб божих і читання святого письма, обридливі та лицемірні навчання й усющення. Мету поставлено реальну, – поправу в розумінні пристосування до умов спільного в трудовій громаді життя: зробити з в'язня свідому людину, свідомого працівника й свідомого громадянина. Мети цієї можна досягти за допомогою тих засобів, що їх мають місця ув'язнення, даючи загальноосвітні, професійні й політичні знання¹). За допомогою цих знань, а так само за допомогою художньої літератури та мистецтва, зростає інтелектуальний рівень і громадський розвиток в'язнів. А за таких умов в'язень може зробитися не шкідливим, а корисним членом трудового спільного життя.

найсерйознішу увагу на культурно-просвітню роботу по м. у. А саме в обіжникові центрального карального відділу з дня 18 листопада 1918 р. вказується, що «одне з чергових завдань, яке стоїть перед місцевими каральними відділами, є широка організація шкільного навчання й правильна постава бібліотечної по місцях ув'язнення справи». (Сборник действ. цирк. ЦКО... за 1917-20).

¹ Думку про широкий обсяг культурно-просвітньої роботи, що замикає в собі освіту й загальну, і професійну, і політичну, і художню й літературну, визнавали давно. Так у «Положених» про кароти на Україні на 4 відділ ЦКО покладається обов'язок розробляти засоби до організації загальної освіти й виховання, професійного навчання та належного політичного виховання (політпросвіти), організації по місцях ув'язнення шкіл, бібліотек, зайнятих мистецтвом, улаштування лекцій, мітингів, концертів, вистав, спортивних ігор та інших здорових розваг (Сборник декретов... № 1). В обіжниках за р. 1920-й українського ЦКО вказується на потребу шкіл і курсів загальноосвітніх і професійних, бібліотек, політичного виховання, улаштування музично-літературних вечірок ти вистав, організацію хору, то-що (див. там-таки №№ 14, 23, 24, 26, 51, 78, 79, 83). П.-Т.К. в розділі про культ.-просвіт. роботу тільки підсумував те, що вже було зроблено.

Які-ж власне культурно-просвітні засоби повинні мати радянські місця ув'язнення?

«В кожному поправчо-трудовому закладі провадиться з в'язнями шкільна й позашкільна культурно-просвітня робота: для цього призначається належним чином устатковане приміщення». Так каже Попр.-Тр. Код. (ПТК РСФРР, арт. 82; УРСР, арт. 139; БРСР, арт. 161). Устатковані приміщення становлять елементарну умову для того, щоб можна було провадити шкільну працю. Вони необхідні і для шкільної праці, і для інших галузів роботи: для бібліотеки, читальні, клубу, театру (Див. «Інструкцію по уч.-восп. части», стор. 29). Величина приміщень залежить од кількості в'язнів.

Устатковуючи приміщення для культурно-просвітної праці, треба мати на оці не утилітарні тільки міркування, а й виховні; не досить дати тільки те, що безперечно потрібно; треба, окрім того, зробити так, щоб усенька обстава примусила в'язня забути на якийсь час гірке його життя, одірватися од гнітючих думок і поринути у світ інтересів духовних – науки, літератури, мистецтва. Приміщення для культурно-просвітньої праці треба доглядати, щоб вони мали по змозі, гарний чепурний вигляд. Стіни й стелю театральної залі слід розмалювати, влаштувати там блискуче освітлення, щоб зовнішній вигляд залі задовольняв почуття краси й викликав це почуття у в'язнів. Стіни шкільних приміщень, читальні, клубу, треба прикрасити портретами видатних людей – діячів науки, мистецтва, літератури, революційного руху, громадсько-корисної праці, репродукціями з картин видатних художників, зображеннями пам'яток старовини та інших вартих уваги речей; ці прикраси, тішачи око, викликаючи почуття краси, разом з тим можуть збуджувати цікавість, непомітно збагачувати знання, бути за матеріяли для розмов.

Друга елементарна умова для того, щоб можна було провадити культурно-просвітню роботу по місцях ув'язнення – це підготовані робітники. «Інструкція про табори примусових робіт» не знає постійного кадру культурно-просвітніх робітників. Культурно-просвітня робота була в руках в'язнів. А втім, по таборах було чимало інтелігентних сил і культурно-просвітніх робітни-

ків не бракувало. «Тимчасова інструкція про позбавлення волі», «Положення про загальні місця ув'язнення» й «Положення про перехідні доми для поправки» в РСФРР заводять до складу адміністрації місць ув'язнення – завідуючого шкільно-виховною частиною, виховників та навчителів, що становлять педагогічну колегію. «Тимчасове положення про доми примус. робіт» в УРСР зосереджує завідування всенькою культурно-просвітньою частиною в руках окремого завідуючого, а «Положення» про центральний та місцеві каральні відділи передбачає пришукування й притягнення до місць ув'язнення педагогічного персоналу.

Поправчо-Тр. Код. підбиває підсумки: накладає обов'язок керувати культурно-просвітньою роботою на завідуючого культурно-просвітньою частиною; він відповідає за те, як її поставлено, а по невеликих місцях ув'язнення разом з тим виконує й обов'язки навчителя-виховника (ПТК РСФРР, арт. 86; УРСР, арт. 142; БРСР, арт. 164). По великих-же місцях ув'язнення дають йому в допомогу вчителів-виховників, учителів та інших співробітників шкільно-виховної частини. Про колегію педагогічну згадки немає. Але колегіально не обмірковувати питання культурно-просвітньої роботи там, де цю роботу провадять спільно завідуючий шкільно-виховною частиною та його помічники, навряд чи можна. У такій справі не випадає, щоб помічники механічно виконували його загади. Тим-то «Інструкція по шкільно-виховній частині» по м. у. РСФРР передбачає «наради співробітників шкільно-виховної частини», що скликає завідуючий не менш як один раз на місяць (арт. 7, п. д.).

Культурно-просвітню роботу по місцях ув'язнення провадять вільні службовці. Таке загальне правило (по скасуванні концетраційних таборів). В РСФРР «Положення» 1920 р. і «Положення про переход. поправч. доми» 1922 р. знали винятки з цього правила: в'язнів у декотрих випадках теж допускали до праці в культурно-просвітній справі (Полож. 1920 р. § 156, Полож. 1922, § 20). Український Ц. К. Р. в обіжникові з р. 1920 так само дозволяв притягати в'язнів до культурно-просвітньої праці «за браком педагогічних сил» (обіжник ч. 83). Попр.-Труд. Кодекс РСФРР іде далі. В арт. 90 постановлено: «до різного роду культурно-просвіт-

ньої праці треба як-найбільшою мірою притягати в'язнів із трудящих, які з-посеред себе обирають культурно-просвітню комісію в числі не більше як 5 чоловіка (арт. 90). Цю постанову П. Т.-К. РСФРР поглиблено й поширено дальшими заходами Г. У. М. У. по культурно-просвітній частині. «Положення» про культурно-просвітню комісію пояснює, що ця комісія із в'язнів організується на те, щоб виявити їхню культурно-просвітню й громадську самодіяльність, втягти в активну культурно-просвітню працю пролетарські й трудові верстви ув'язнених, а так само сприяти навчально-виховній частині даного поправчо-трудового закладу, поширюючи й поглиблюючи зазначену роботу серед в'язнів; до 5 членів Комісії «Положення» додає 5 кандидатів, наказує скликати наради комісії двічі на місяць, закликати на наради з правом дорадчого голосу всіх культурно-просвітніх робітників із в'язнів, так само із інших ув'язнених, що їхню участь визнається за бажану¹). Щоб цілком охопити в'язнів культурно-просвітньою працею, в додаток до культурно-просвітньої комісії заведено інститут камерних і коридорних культурників. У виданій з цього приводу «Інструкції» читаємо: «щоб утягти в щоденну активну культурно-просвітню працю як-найширшу масу ув'язнених на боротьбу з старим побутом та його переживаннями, а так само щоб організувати належний педагогічний осередок безпосередньо в тому оточенні, в якому ув'язнені живуть, тобто в окремих камерах і поверхах, у кожному поправчо-трудовому закладі заводиться інститут виборних культурників – камерних та коридорних». Камерних обирають по 1 на 15 ув'язнених, коридорних по 1 на коридор. Вони беруть участь з правом дорадчого голосу в засіданнях культурно-просвітньої комісії і впорядковують свої наради, щоб могли обмінюватися спостереженнями, облічувати роботу та діставати конкретні завдання; головний їхній обов'язок – переводити в маси в'язнів усі заходи навчально-виховної частини²). Нарешті, «Інструкція» навчально-виховній частині дозволяє досить підготованим в'язням працювати в книгозбірні, викладати лекції, провадити розмову, керувати осередками, брати участь у концер-

---

¹ Бюллетень НКВД РСФСР, 1925, № 34.

² Бюллетень НКВД РСФСР, 1926, № 22.

тах і виставах, працювати в правничому бюро, співробітникувати в часописах та журналах (§§ 6, 28, 40, 46, 49, 54, 57, 58).

П.-Т. К. УРСР зовсім не згадує про культурно-просвітню комісію з ув'язнених. Але за них каже «Інструкція по завдання й цілі культурно-просвітньої праці по місцях ув'язнення УРСР». До складу комісії «Інструкція» заводить: 1) завідача культурно-просвітньої частини (голова), 2) представника комуністичного осередку, 3) представника від нагляду та 4,5) двох представників од ув'язнених з їхнього вибору¹).

У тюрмознавчій літературі іноді заперечувано проти такої участі в'язнів у культурно-просвітній роботі. Отож, проф. Фойницький каже, що в'язень тільки тимчасово може присвятити себе культурно-просвітній праці – аж поки його звільнять, а через те з нього не може бути такого фахівця, як вільний службовець, що присвятив себе цій справі; разом з тим, як його звільнено, перепиняється його праця: він не може обстояти своїх вимог. Все це слушно тільки почасти; трапляються такі в'язні, що мають не меншу, як і вільні, підготову і здатні обстояти свої вимоги законні й розумні; праця ув'язнених має тимчасовий характер, але й вільні так само не прикріплені на всеньке життя до цієї праці в даному місці ув'язнення.

До міркувань практичних проф. Фойницький додає міркування принципове: коли ув'язнений здобуває знання від арештованого, насамперед спадає йому на думку те, що освіта не заратовує від тюрми; залежне становище навчителя, заходи тюрмної дисципліни, скеровані проти нього, не можуть не принизити його в очах арештованих²). Це міркування то відгомін буржуазних поглядів на злочинця, як на запеклого ворога суспільству, вартого самого тільки презирства. Завідатель карального відділу НКЮ РСФРР з приводу цього на IV з'їзді діячів радянської юстиції р. 1921 говорив: «ми протягом 4 років цей дрібно-буржуазний погляд пережили. Ви знаєте, що ув'язнені, які відбувають кару у нас у тюрмі, працюють поруч нас. Сама кара не ганьбить. Ми, що-до цього, вже звикли дивитися на позбавленого волі, на ув'язненого,

---

¹ Бюллетень НКВД УССР, 1925, № 11-12.

² Фойницький, Ученіе о наказ... стор. 384.

на того, що відбуває кару та вже її відбув, як на людину, а не як на відщепенця. Цей здобуток революції чималий, віддати його в жадному разі не можна¹). Спостереження над життям по радянських місцях ув'язнення свідчать, що сам по собі факт позбавлення волі не принижує ув'язненого в очах інших ув'язнених і що тих ув'язнених, які сумлінно й знаючи справу працюють у культурно-просвітній справі, поважають інші ув'язнені. Ось чому немає жадних підстав не дозволяти ув'язненим брати участь у чисто-всіх галузях культурно-просвітньої праці.

Але треба зробити одне обмеження: через те, що остаточне заведення культурно-просвітньої праці є пристосувати ув'язненого до умов спільного в трудовій державі життя, то певна річ, непридатні до цієї праці є ті, що пройнялися буржуазними традиціями, поняттями, поглядами, навіть у тому випадкові, коли вони мають достатній освітній ценз і достатнє підготування та професійний досвід. Ось чому в П. Т. К. РСФРР (арт. 90) і БСРР (арт. 168) просто поставлено вимогу – притягати до культурно-просвітньої праці тільки в'язнів із трудящих (арт. 90). А «Інструкція по навчально-виховній частині» пояснює, що до активного співробітництва в культурно-просвітній роботі не допускаються ворожі радянській владі елементи і взагалі в'язні, які можуть шкідливо впливати на інших в'язнів (прим. до арт. 6)²).

Культурно-просвітня праця поширюється на всіх без винятку ув'язнених. Це значить, що всі ув'язнені мають право користати з усіх культурно-просвітніх закладів, які існують у даному місці ув'язнення: вчитися в школі, брати книжки з книгозбірні, брати участь у розмовах, слухати лекції, одвідувати вистави, концерти, то-що. Але звідси не виходить, що всі в'язні повинні це робити. Адміністрація повинна організувати культурно-просвітню працю і стежити за тим, щоб вона провадилася без перерви й належним

---

¹ Матеріали НКЮ, вып. XVI-XVII. Доклад завед. карат. частью.

² «Краще нехай в'язні не знають геометрії, але зате вони не будуть в руках контр-революціонерів, хай вони не знають про рівнораменні трикутники, але не будуть виховані в душі наших ворогів», говорив з цього приводу Катан'ян на 1-му Всерос. З'їзді робітників пеніт. справи (Стент. от., ст. 122).

чином. Але не можна примусити всіх без винятка ув'язнених користуватися з цієї роботи. Треба тільки уможливити їм цілковите користування та вжити всіх заходів до того, щоб вони користувалися своєю волею, а не з примусу, та охоче, почувавши в цьому потребу і зазнаючи з цього втіхи. Таке загальне правило. Виняток належить до однієї тільки категорії – до неписьменних, а так само малописьменних. Для них школи та позашкільна праця повинні бути обов'язкові. Темнота є соціальна хвороба, тяжка й небезпечна. В інтересах суспільства треба її вилікувати, незалежно від того, бажає чи не бажає хорий бути здоровий. Але й у цьому випадкові принципу примусовості не можна додержати з усією суворістю; недоцільно геть-усіх неписьменних та малописьменних примушувати одвідувати школу; треба звільнити від цього обов'язку недужих, недоуків та пристаркуватих (П.-Т.К. РСФРР, арт. 92; УРСР, арт. 14; БСРР, арт. 169; пор. Положення 1920 р. §§ 141-142).

Шкільна праця

«Положення про загальні місця ув'язнення» 1920 р. передбачало шкільну працю з неписьменними, малописьменними й письменними; останні, тоб-то письменні, залежно від свого підготування, могли проходити курс трудової школи I ступеня й навіть II ступеня (§ 144). Отже всім в'язням окрім тих, що дістали середню або вищу освіту, було забезпечено можливість – одним здобути елементарну освіту, другим поповнити, розширити й поглибити свої знання. А через те, що ув'язнені з вищою й середньою освітою становлять незначну меншість, то шкільну працю, як гадав законодавець, треба запровадити для переважної більшості. Але практика показала, що широкі плани революційного законодавця про шкільну й взагалі про культурно-просвітню працю по місцях ув'язнення далекі від цілковитого здійснення. Ось чому 20 червня 1922 року Центральний Поправчо-Трудовий відділ НКЮ РСФРР обіжником наказав усім губернським та крайовим відділам юстиції, що культурно-просвітня робота по місцях ув'язнення повинна неухильно провадитися в зазначених у «Положенні» розмірах, до того головну увагу треба присвятити

шкільній праці і, передусім, ліквідуванню неписьменности, що ліквідування неписьменности випадає вважати за мінімум культурно-просвітньої роботи.

На Україні так само спочатку снувалися широкі плани шкільної й взагалі культурно-просвітньої роботи по місцях ув'язнення. В тимчасовій інструкції НКЮ «про організацію губернських тюркарів», 20 березня 1920 р. опублікованій, сказано, що культурно-просвітній відділ відає «відкриттям у тюрмі народного університету та школи грамоти. Праця в університеті і школі перед організацією технічних робіт, повинні відбуватися протягом шістьох годин, а по організації тих робіт – три години на день. Праця в університеті і в школі полягає в читанні коротких лекцій по таких секціях: 1) наукових звичок та початкових знаннів; 2) прикладних знаннів; 3) ремісниче-технічних; 4) природознавства й географії; 5) історії, народознавства й економії; 6) мистецтва (кінематограф, театр); 7) бібліотеки; 8) пропаганди й політичної грамоти»¹).

В одному з обіжників з того самого 1920 р. «про завдання культурно-просвітньої праці» наводиться докладні вказівки, як заснувати школу грамоти, курси головних звичок та додаткових знаннів (читання й писання, арифметика, геометрія, креслення, географія, природознавство, то-що), ремісниче-технічні курси, природознавчі курси, мистецько-театральні студії²). Життя показало, що цей широкий розмах не здійснений. Того самого року 1920 Центр. Кар. Відділ мусів був констатувати, що замало уваги й енергії звертається на культурно-просвітню працю по місцях ув'язнення, що цієї праці не налагоджено³). Довелося програму скоротити й на перше місце, як і в РСФРР, поставити шкільну працю над ліквідацією неписьменности. В обіжникові з 30 червня 1923 р. Гол. Упр. м. позб. волі УРСР пропонувало звернути особливу увагу на ліквідування неписьменности по місцях ув'язнення⁴).

---

¹ Собр. Узак. расп.... 1920, № 3, ст. 52.

² Сборник декретов... по ЦКО, за 1920, р. № 23, див також № 24.

³ Там-же, № № 40, 51, 79.

⁴ Сборник материалов по И.-тр. делу УССР... стор. 17.

П.-Т.К. санкціонував цю підказану самим життям мінімальну програму шкільної праці: «Мінімум шкільної праці полягає в ліквідуванні загальної і політичної безграмотности» (П.-Т.К. РСФРР, арт. 92; УРСР, арт. 144; БСРР, арт. 169).

Отож, будь-що-будь, насамперед треба відкривати школи для ліквідації неписьменности. Всі неписьменні повинні одвідувати цю школу, окрім тих, що дійшли 50-літнього віку.

Треба всіх неписьменних мати на облікові та притягати до праці, окрім звільнених. Школа для ліквідації безграмотности повинна неписьменних навчити грамоти, тоб-то читати, писати й рахувати. Але цим обмежитися не можна. Сама грамота то не мета, а тільки засіб набувати знання, здобувати освіту. Така-ж письменність, що полягає в умінні підписати своє прізвище, прочитати вивіску або навіть читати книгу так, як читав Гоголівський Петрушка (він цікавивсь самим тільки процесом читання: як це воно з літер складаються різні слова), – така письменність жадної ціни не має. До всього, така письменність недовговічна, без ужитку вона швидко зникає, і починається рецидив неписьменности; ось чому така школа для ліквідації неписьменности, що за свою мету поставила саме лиш навчання грамоти, зрозуміла річ, – некорисна.

В «Інструкції по навч.-виховн. частині» по місцях ув'язнення РСФРР сказано, що завдання шкіл для ліквідації неписьменности полягає не тільки в тому, щоб «навчити читати книгу й газету», а й у тому, щоб «штовхнути на шлях самоосвіти» (арт. 14). А на це треба поширити програму навчання: не то що навчити неписьменного грамоти, ба й дати ще йому елементарні знання, кожній людині й громадянину потрібні, щоб зацікавити його науковими знаннями, викликати в ньому допитливість, з'ясувати, чого важить письменність, як засіб задовольняти знаттялюбивість та примусити охоче й свідомо, а не підлягаючи тільки наказові, вчитися грамоти. Але елементарні знання потрібні й малописьменним. Адже-ж освітнім своїм цензом ті, що вже навчилися грамоти, недалеко відійшли від тих, що вчать ще її. Через це в П.Т.К. постановлено, що одвідувати школу для ліквідації неписьменности повинні всі неписьменні та малописьменні. Тим-то й програма школи повинна бути такою, щоб удовольняла вона

й тих і тих. До цієї програми повинні ввійходити такі навчальні предмети, що знаючи їх можна певною мірою свідомо ставитися до явищ і подій біжучого життя: отчизнознавство, світознавство в зв'язку з початками природознавства та суспільствознавства і політична грамота. Навчання за цією програмою повинно йти разом з практичними роботами, що полягають у читанні й пояснюванні газетних статтів, в пояснюваннях статистичних таблиць, діаграм і картограм, у писанні ділових записок, звідомлень та рахунків, у складанні та заповненні анкет. Бажано так само, щоб навчання грамоти йшло разом із читанням уголос творів красного письменства, щоб цим внести різноманітність у навчання і щоб зацікавити учнів читанням книжок.

Організація шкільної праці з неписьменними та малописьменними повинна бути така: шкільна праця що-дня разом триває дві години, двома заходами по 50 хвилин із перервою на відпочинок 20 хвилин. В тому випадкові, коли неписьменних та малописьменних багато, шкільну працю треба провадити по черзі з тим, щоб у кожній зміні було не більш як 40 учнів.

Шкільна праця для неписьменних і малописьменних обов'язкова. Вона повинна відбуватися у робочий час, і в'язнів треба одзволити від будь-яких інших робіт під час праці. Працюючи що-дня по дві години, зазначену програму можна успішно пройти протягом 2-3 місяців. Умови для праці дуже сприятливі: шкільна праця примушує забути той тяг до волі, що його зазнають в'язні; вони не потребують шукати заробітку й сушити собі голову тими життєвим клопотом та турботами, що віднімають так багато часу на волі; найменший термін позбавлення волі по всіх поправчо-трудовах закладах, окрім будинків ув'язнення, перевищує 6 міс.; навіть коли застосовується дотермінове звільнення, залишається не менш, як 3½ – 4 міс., досить часу, щоб пройти курс ліквідування неписьменности. І коли педагогічний персонал та вся інша адміністрація сумлінно та серйозно ставляться до справи, то можна досягти того, що всі в'язні, окрім короткотермінових, що вступили до місць позбавлення волі неписьменними або малописьменними, вийдуть на волю добре письменними і з достатніми елементарними знаннями ¹⁾).

---

¹⁾ В офіційному звідомленні ГУМУ РСФРР за 1923 р. відзначено «не-

У П.-Т.К. немає спеціальної постанови про школи підвищеного типу для письменних. Практика показала, що такі школи відкривалися дуже рідко ¹). Окрім того, в них немає настійної, безперечної потреби. П.-Т.К. не наказує, як «Положення» 1920 р., відкривати такі школи, але й не забороняє. Побіжно згадано про те, що по місцях ув'язнення можуть існувати загально-освітні школи взагалі (П.-Т.К. РСФРР, арт. 93; УРСР, арт. 140; БРСР, арт. 162). Таку саму згадку здибаємо і в «Інструкції по навч.-виховн.

достатність шкільної праці». Тут сказано: «за січневими даними по 207 місц. ув'язнення, що охоплюють по-над 80% усіх в'язнів, було неписьменних 5,897 чоловіка, а малописьменних 11,645 чол., з них навчалось в школах грамоти 2,430 чол., що становить 41,2 % неписьменних, і в школах з програмою 1 ступеня – 1, 796 чол., тоб-то 15,4% малописьменних». Ці цифри свідчать, що робилося далеко не все те, що треба було зробити. Але згодом становище кращає: р. 1925 школи грамоти були по всіх місцях ув'язнення РСФРР: через ці школи що-місяця проходило 3000-3600 ув'язнених: на 26 травня 1925 р. в 39 губерніях РСФРР цілком зліквідовано неписьменність у місцях ув'язнення і 14,044 в'язні дістали свідоцтва письменною людини (Еженед. Сов. Юст., 1925, № 50-51, стор. 1531-1532). В УРСР мабуть гірше. Року 1924 із 19,778 в'язнів, що про них подано відомості, неписьменних було 20%, малописьменних 45% і письменних 35% (У РСРФРР рр.. 1924-25 неписьменних було 14,5%, малописьменних 35,6% і письменних 49,9%). От увага автора статті про стан місць ув'язнення на Україні на 1 січня 1925 р. (вміщеної в офіційному Бюлетені НКВС, 1925 р., № 8): «через те, що на культурно-просвітню працю по місцях ув'язнення надто видавано невеличкі кошти, за браком робітників відповідної кваліфікації та через недостачу) приміщення у переповнених бупрах, культурно-просвітню працю по місцях позбавлення волі не можна було розгорнути в належному розмірові». Поволі культурно-освітня робота зростає. Року 1925-26 в усіх п.-тр. установах УРСР зліквідовано неписьменність на 43% й поповнено новими книжками книгозбірні. Упоряджувано лекції, доповіді, концерти, при багатьох п.-т. установах, окрім лікнепів, існували школи I ступеня й навіть II ступеня (Ойхензіхт, «Діяльність п.-тр. відділу НКВС», Черв. Пр., 1927, № 9 – 10). Але все-ж-таки завдання, що його поставив законодавець, ще не виконано цілком.

¹ У Кол. Іванівському таборі на-весні 1921 р. група в'язнів головним чином робітників друкарської справи вдалася до таборової Культпросвіти з проханням відкрити школу II ступеня. Школу відкрито, праця відбувалася регулярно протягом 2 – 3 місяців. Але потім багато ув'язнених із тих, що навчали і вчилися, звільнено, і школу закрито.

частині» (арт. 17). Але П.-Т.К. приписує, окрім шкіл загальноосвітніх, засновувати по місцях ув'язнення «школи ремісничого й професійно-виробничого типу, відповідно до тих виробництв, що існують у даному місці ув'язнення (там-таки). Такі школи потрібні на те, щоб перетворити ув'язненого на свідомого працівника, корисного члена в трудовому суспільстві¹).

За необхідний додаток освіти загальної й професійної має бути освіта політична. Початки політичної грамоти треба викладати і в школах для ліквідації неписьменности. По інших школах і загальноосвітніх і професійних повинна бути ширша програма політичної грамоти²).

Опрацьовуючи програму й методи навчання по школах для ув'язнених, треба вважати на особливості учнів. Треба мати на оці, що це є дорослі люди, що розумова праця незвична для них справа, що ці люди відбувають кару за заподіяний злочин.

Дорослі не такі вразливі та пам'ятливі, як діти, не такі вони й допитливі, як діти. Отож викладаючи в школі для дорослих, треба усунути те, що вимагає самого тільки зятямлювання, і головне спинятися на тому, що потребує міркування й з'ясовує істоту околичних явищ; треба, далі викликати допитливість, а це можна зробити, викладаючи про те, що безперечно потрібне, корисне, вигідне, і відкидати все далеке від біжучого життя, дарма що й має воно свою певну вагу в науці; наприклад, було-б некорисним і недоцільним марнуванням часу обтяжувати дорослих учнів філологічними тонкощами, римською або єгипетською давниною, спеціальними подробицями з природознавства, то-що.

---

¹ Року 1924-25 такі школи засновано при всіх великих місцях ув'язнення РСФРР. За час від 1 червня 1924 р. до 1 червня 1925 р. по цих школах навчалося 9,276 чол. І закінчило їх 4,821 чол. (Стаття Ширвіндта про «Пенит. дело в РСФСР в 1924-25 гг.» в Ежегод Сов. Юст., 1925, № 50-51.

² Року 1925 було опубліковано «Інструкцію про завдання й цілі культпросвітньої праці в місцях ув'язнення УРСР». Тут подано коротку програму політичних знань: «пропаганди основ Радянської Конституції, основних засад марксизму й ленінізму, головних принципів будування радянського господарства, головних засад радянської каральної політики, головних засад професійного руху» (Бюллетень НКВД УССР, 1925, №11-12).

Через незвичку до розумової праці, дорослі, як і діти, мають нахил тільки механічно сприймати те, що їм викладається. Треба викликати в них самостійну працю думки, дійти до того, щоб вони зрозуміли те, що їм викладається, і зрозуміли не з навчальних слів, а власними під керівництвом навчителя зусиллями. Отож загадувати певну роботу, завчати загадане, питати про вивчене – в школі для в'язнів недоречно; шкільну працю треба провадити в формі живої розмови навчителя з учнями (див. «Інструкцію», арт. 21). І дітей і дорослих, незвичких до розумової праці, міркування на теми абстрактні обтяжують. Їх цікавлять приступні їм факти живої дійсності, наочні картини, художні образи. Отже, щоб зацікавити їх предметом навчання, зосередити на ньому їхню увагу, треба подавати їм конкретні факти в картинах, образах і так провадити навчання, щоб ідеї відволіклі були неминучий висновок з обізнання з фактами.

В'язня засуджено до позбавлення волі за злочин. Він заподіяв шкоду громаді, учинивши злочин. Але він страждає, потрапивши у в'язницю. Щоб його виправити та запобігти небезпеці на майбутнє, треба шкільною працею довести його до свідомості того, що злочин, – річ неприпустима й негідна людини, що він робить шкоду громадянству й не вигідний для самого злочинця. Треба під час шкільної праці користатися з нагоди, щоб з'ясувати учням безперечну необхідність спільного життя, велику важливість солідарності людей, обопільної допомоги, громадянсько-корисної праці. Головна умова при цьому такт; шкільна праця не повинна обертатися на в'їдливу казань, на нудне навчання, не повинно бути жадних особистих натяків, жадних докорів ув'язненим; ув'язнені страждають і не треба побільшувати їхнього страждання, бо замість поправки буде досягнуто протилежних наслідків: нещирість, лицемірство, розлюченість.

Зазначені особливості більшою або меншою мірою властиві всім ув'язненим. Учителю повинен окрім того вивчити кожного в'язня зокрема, виробити його особисті особливості й уважати на них.

Книгозбірня

Книгозбірня для одних в'язнів є додаток до школи, для інших (що не вчаться в школі) – самостійне джерело самоосвіти. Для всіх вона дуже потрібна. Як навіть припустити, що всі без винятку в'язні працюють на примусових роботах, то все-таки після 8-ми годинного робочого дня залишається чимало вільного часу. Треба дати в'язням змогу провести його розумно й корисно. Инакше неминучі порожні марні балачки, плітки, інтриги, лайки, сварки, бійки, картярство, пияцтво, розпуста й різного роду брутальні низькі розваги. Для письмєнних читання книжок це найпростіший і найлегший спосіб розумно та корисно провести вільний час. Отож книгозбірня й повинна забезпечити змогу скористатися з цього способу. П.-Т.К. наказує в кожному місці ув'язнення засновувати книгозбірню.

Пишуть і друкують різні книги. Читаючи одні, люди збагачують знання, поширюють розумовий обрій, ушляхетнюють, загострюють смак. Читаючи інші, розбещують, притуплюють свідомість, підтримують забобони. Треба звертати увагу на вибір книжок. Пінкертонівщина, бульварні чи порнографічні романи, чорносотення література, книги богословського чи містичного змісту – неприпустимі в книгозбірнях по місцях ув'язнення. «Інструкція» (арт. 31) П.-Т.К. наказує, щоб книгозбірні склалися «з книжок політично-освітнього, популярно-наукового й белетристичного змісту, які мають просвітньо-виховне значіння» (П.-Т.К. РСФРР, ст. 98; УСРР, арт. 146; БСРР, арт. 175). Тут мають бути короткі підручники, написані загально-приступною мовою, що викладають предмет у повній відповідності до сучасного стану науки, – з історії, історії письменства, географії, математики, природознавства, суспільствознавства, політичної грамоти для ув'язнєних, що бажають використати той час поки відбувають кару, щоб по систематизувати свої знання. Далі, повинна бути популярна наукова література з різних галузів знання, переважно з тих, що щільно зв'язані з працею (історія й сучасне становище народнього господарства, історія й сучасне становище праці, історія й сучасне становище тих галузів виробництва, що над ним

працюють в'язні в даному місці ув'язнення), а так само з історії революційних рухів і з радянського будівництва (напр. «Азбука комунізму» Бухаріна й Преображенського, твори Леніна, тощо). Повинна бути художня література – російська, українська й інша національна та закордонна (перекладна): класичні твори давніх письменників, нові твори письменників пролетарських і селянських, а так само твори на революційні теми. Малюнки й образи, що їх намалювали мистці, цілком опановують читача-в'язня, примушують його забути на якийсь час гнітючу нудьгу. От чом белетристика користується найбільшим попитом по місцях ув'язнення. Треба вжити заходів, щоб книжок із цього відділу було в книгозбірні як-найбільше й щоб деякі з них, видатніші та цінніші через свою художню вартість і виховне значіння, були в двох і навіть більше примірниках.

По деяких закордонних в'язницях заведено, як предмет шкільного навчання, обізнання з біографіями великих людей. Думка ця заслуговує на увагу. Обізнавшись з життям і діяльністю тих, хто своєю працею прислужилися людству й увічнили пам'ять про себе, ті, хто заподіяв громадянству лихо, можуть замислитися над своїми вчинками. По книгозбірнях місць позбавлення волі треба мати окремий відділ життєписів й автобіографій людей праці, твердої волі, громадського служіння. У цей відділ треба включити, наприклад, «Записки революціонера» Кропоткіна, «Повість о моей жизни» Морозова, «Записки моего современника» Короленка, життєписи братів Гракхів, Вільгельма Теля, Гарібальді, Маркса, Енгельса, Жореса, Лібкхнехта, Бебеля, Радіщева, Чернишевського, Герцена, Халтуріна, Леніна, Плеханова, Ломоносова, Менделєєва, Мечнікова, Шевченка, Драгоманова, Франка й инш.

Не досить мати в книгозбірні книги й видавати їх в'язням для читання. Треба керувати читанням в'язнів. Люди що не звикли до розумової праці, в школі механічно сприймають те, чого їх навчають, так само механічно вони читають, не поглиблюючись у зміст читаного, не вміючи і не намагаючись зрозуміти задум письменника й значіння його твору. На допомогу повинні прийти бібліотекар і керівники позашкільної освіти, пояснивши, який ідейний зміст ховається за зовнішньою формою літературного

твору. Вони-ж повинні дати в'язневі вказівки, які книги й в якій послідовності треба читати, щоб здобути відповідь на цікаві для нього питання, і як читати, щоб видобути з книги всю ту користь, яку вона може дати.

Поруч із книгами в книгозбірні повинні бути газети й, коли кошти дозволяють, часописи. В'язня треба пристосувати до умов співжиття й він, перебуваючи в ув'язненні, повинен стежити за тим, як іде життя на волі.

Книги – велика не тільки культурна, ба й матеріальна цінність. Треба пильнувати, щоб їх не псовано й не гублено. Не треба видавати для користування книги неоправлені, бо вони псуються й стають цілком негодящі в багато разів швидше, аніж книги в палітурках. Щоб книжок читачі не губили, треба одному читачеві видавати разом не більш як один-два томи й стежити за тим, щоб узяті книжки повертав читач акуратно в той термін, що встановили бібліотечні правила. Особливо треба стежити за тим, щоб повертали книги ув'язнені, звільнювані або переводжувані до інших місць ув'язнення, а так само вільні службовці, звільнювані од служби в місці ув'язнення. Треба зберегати прочитані давні газети: повний комплект газети за рік являє таку саму цінність як і книга, що стала за бібліографічну рідкість.

Позашкільна праця й загальноосвітні розваги

Окрім читання книг поодиноці, можливі й інші способи розумно використовувати своє дозвілля. П.-Т.К. РСФРР наказує влаштовувати читання вголос, бесіди, лекції, працю в гуртках, вистави, концерти, літературні вечірки, літературні суди, диспути, живі газети, то-що (арт. арт. 91, 94, 95).

За предмет читання вголос можуть бути й твори художньої літератури й популярні статті наукового змісту й газетні статті. Щоб читання були успішні, треба ось що. Предмет читання повинен бути в'язням зрозуміливий, відповідати їхньому освітньому цензові. Читець (навчитель, культурно-просвітній робітник поміж ув'язненими або один із в'язнів) повинен бути здатний до мистецького чи, принаймні, виразного читання; вмілий читець

може примусити аудиторію слухати себе: поганий читець при-спить чи розгонить аудиторію, навіть коли читаний твір дуже гарний і змістом, і формою. Дуже бажано чергувати читання з демонстраціями, відповідями, малюнками за допомогою чарівного ліхтаря чи ще краще за допомогою кінематографа.

Читання вголос тісно зв'язані з бесідами. Читання газет неодмінно треба супроводити бесідами. Читець повинен упевнитися в тому, чи зрозуміли слухачі-в'язні те, про що він читав, чи ні. Він повинен пояснити невідомі їм особисті ймення, географічні назви, чужомовні слова, технічні терміни. Він повинен направити питаннями викликати обмін думок з приводу зачитаної статті, з'ясувати її зміст. Так само за тему для обміну думок може бути зачитаний твір художньої літератури чи наукова стаття. Нарешті, можливі бесіди й побіч читання. Життя на кожному кроці дає теми для бесід. Події й випадки в місці позбавлення волі, у місті, республіці, за кордоном – усе це може бути за предмет для обміну думок, а коли керування вміле, а такий обмін думок може мати виховний вплив на ув'язненого: керівник може обережно й непомітно скерувати обмін думок на питання пролетарської етики, порушити питання про шкідливість злочинів, про недозволеність лаятися й інших некультурних та антисоціальних звичок («Інструкція», арт. 52).

Отакий обов'язковий мінімум позашкільної праці (П.-Т.К. РСФРР, арт. 96; П.-Т.К. УСРР, арт. 145; БСРР, арт. 170).

Багато поширити цю програму. Можна впорядковувати цілі курси загальноосвітнього чи професійного характеру теж у формі бесід. Такі курси дотуляються до шкільної праці; одміна тільки в тому, що в школі програма охоплює закінчений і цілий цикл предметів навчання (у поширеному чи короткому вигляді). А на курсах викладаються окремі предмети або частини предметів¹). Од

---

¹ Року 1921 в кол. Іванівському таборі в формі бесід один в'язень перерів був курс «історії російської культури» протягом 25 вечорів; праця кожного разу тривала близько 1 години. Після цього протягом 12 вечорів пройдено курс на тему: «Громадські мотиви в новій російській літературі». Другий в'язень, кол. бухгалтер, провів курс бухгалтерії й повторив його для нового складу слухачів; згодом він здобув подячні листи від

бесід одрізняються лекції. Тут лектор розказує, в'язні слухають, не втручаючись і не перебиваючи. Лиш після того, як закінчиться оповідання, вони запитують і здобувають відповіді. Щоб лекції були успішні, необхідні ті самі умови, які передніш встановлено для читання вголос: приступність предмету для в'язнів, загальна приступність викладу, ораторський талан лектора; бажано, щоб і лекції супроводилися демонстраціями, малюнками, діаграмами, картографами, то-що. Можливі лекції на найрізноманітніші теми наукові, літературні, політичні.

Ув'язнені, що цікавляться якоюсь справою, складають гурток для спільної праці над цією справою, виучування її, удосконалення в ній. Можливі різноманітні гуртки: спортивний, аматорів гри в шашки чи в шахи, марксизму і ленінізму, літературний, музичний, хорового співу, драматичний, то-що. Праця в гуртку, що має розумну й корисну мету, робить великий виховний вплив. Адміністрація місця ув'язнення повинна сприяти гурткам, даючи приміщення, матеріали, видаючи грошові допомоги. Гуртки можуть уряджати прилюдні вистави для в'язнів: боротьбу, танки, вечірки літературні, музикальні, вистави, живі газети, суди...

Особливо важливе значіння мають вистави. Це могутній засіб культурно-освітнього впливу. Мистецтво взагалі здатне дуже вражати й глибоко впливати на людину. Це в повній мірі стосується до театральних вистав і навіть у більшій мірі, аніж до деяких інших видів мистецтва, бо тут зразу впливають на масу людей. На вистави, в театри місце позбавлення волі звичайно сходяться всі в'язні або мало не всі й усі підпадають впливові. Але цей вплив може бути добрий чи поганий, може ушляхетнювати чи деморалізувати, бо театр може й повинен бути за храм мистецтва, але його можна обернути на кубло бруду, тривіальности й мерзоти під прапором мистецтва. Треба вжити серйозних і рішучих заходів до того, щоб театр служив виховно-поправчим цілям, а не перешкоджав досягненню їх, деморалізуючи ув'язнених. Треба звернути увагу на репертуар.

деяких своїх слухачів, для яких набуто в в'язниці знання бухгалтерії стало на волі за джерело заробітку.

Акад. О. Малинський. 9

Театральний репертуар по місцях позбавлення волі повинен складатися з піс революційного характеру, що вияснюють вагу величезного в світовій історії перевороту, із талановитих драматичних творів нових пролетарських письменників та з серйозних класичних піс старої буржуазної літератури. Спектакль обов'язково повинен починатися вступним словом, що-б викладало зміст пієси, з'ясовувало її значіння.

Те, що сказано про вистави, стосується й до літературно-музичних вечірок та концертів. До програми цих вечорів і концертів повинна входити серйозна музика, твори як нових пролетарських та селянських письменників, так і класичні твори старої буржуазної літератури. Припустимі сатира, куплети на злободенні теми, шаржі, але тоді тільки, коли вони художні, талановиті, дотепні. І безперечно треба усунути все те, що має кафешантанний, вульгарний, порнографічний характер, що породив розбещений перекручений смак ситої й жирної буржуазії і весь зворотний бік, накуп буржуазної культури¹).

Як вистави, так і концерти та літературно-музичні вечірки повинні починатися вступними словами. Це ті самі лекції на різноманітні теми в залежності від програми вечірки – з історії письменства, історії мистецтва, політичні, економічні, то-що. Перевага вступних слів перед звичайними, спеціально уряджуваними лекціями полягає в тому, що тут слухачів не кількадесять, а мало не всі в'язні, що з'явилися на виставу чи вечірку, й що вся ця численна аудиторія з цікавістю слухає лектора, бо те, що він каже, тісно зв'язано з наступною виставою, музикою, декламацією. Вистави, концерти й літературно-музичні вечірки вже мають свою давність по місцях ув'язнення, вони практикуються давно.

За нову форму розумних розваг є кінематограф і радіо. Кінематограф, коли фільма вибрано добре, може мати не менш виховне значіння, аніж театр²). По багатьох великих радянських місцях

---

¹ В «Інструкції про театральну роботу по поправчо-трудоих закладах» ЦПТО УСРР з 12 лютого р. 1925 підкреслюється, що «вистави, концерти, літературно-музикальні вечірки й ин. культурно-освітні розваги за ретельно підібраним програмом... являють собою один із найдужчих способів культурного впливу» (Сборник материалов... стор. 37).

² «Поруч із театром бажано влаштувати кінематограф, причому

ув'язнення вже є власні кінематографи. Так само по деяких великих місцях ув'язнення вже встановлено радіо-гучномовці.

Нарешті, до розумних громадських розваг по м. у. належать так само літературні суди, газети – живі й писані. Їх можуть уряджати драматичні або літературні гуртки: для цього можна засновувати окремі гуртки – газетний та судовий.

Щоб урядити суд, можна використати літературну тему, порушену в пісці, виставленій у театрі м. у., або в оповіданні, прочитаному на літературній вечірці чи спеціально перед судом, можна скористуватися випадком з дійсного життя, поданим у газеті; або випадком із життя в'язнів (приміром, можна урядити суд над в'язнем, що ухиляється одвідувати школу для ліквідації неписьменности, що ухиляється од робіт, що вкрав щось у товариша, то-що). Учасники суду розподіляють межі собою ролі – голови, суддів, винувача, оборонців, підсудних, то-що. Перед глядачами-в'язнями відтворюється в особах усенька процедура суду. Щоб суд одбувався жвавіш, можна притягти самих глядачів до активної участі в суді, запропонувавши, наприклад, голосуванням розв'язати питання про винність чи невинність підсудного, про його соціальну небезпечність, то-що.

Ті, що беруть участь у живій газеті, розподіляють межі собою ролі газетних співробітників, на підставі газетних матеріалів розповідають слухачам-в'язням про те, що трапилося за останній час в СРСР та за кордоном. Ці оповіді газетних матеріалів повинні бути цілком приступні і формою, і змістом: треба так оповідати, щоб розумів кожен неписьменний і малописьменний. Щоб газета була жвавіша й цікавіша, можна подати оповідь газетних матеріалів у формі жвавої розмови газетних співробітників, можна притягти до участі в цій розмові слухачів-в'язнів, запропонувавши їм висловити свою думку з приводу тієї чи тієї газетної звістки або-ж урядити голосування.

Од живої газети одрізняється газета писана (або друкована). Учасники такої газети збирають матеріяли що-до подій зовніш-

---

необхідно підбирати картини відповідні до загальних завданнів і планів культурно-освітньої роботи. Популярно-наукові картини треба проводити лекціями» (Інструкція про театральну роботу по м. у. УСРР, Сборник, стор. 37).

нього світу і надто внутрішніх подій по місцях ув'язнення взагалі й у даному місці ув'язнення зокрема, складають статті, замітки, повідомлення й періодично (що-тижня, що-місяця) випускають свою газету. Газету, написану чітко великими літерами на одному боці великого аркушу паперу (чи кількох аркушів), вивішується на видноті для читання в'язнів. Це газета стінна. Можливий і інший спосіб поширювати газету: її на аркушиках звичайного книжково-го формату на зразок звичайного зшитку переписують рукою або на самописці в кількох примірниках, і ці примірники переходять з рук до рук. Складена й в обіг пущена газета стає за загальне добро всіх в'язнів. Дуже важливо, щоб складало її як-найбільше в'язнів у характері співробітників чи постачальників сирового матеріалу. По українських місцях ув'язнення передбачено й форму того, як залучати в'язнів до співробітництва в газеті: кожна камера виділяє з себе найзразковішого та витриманого в'язня, що й повинен висвітлювати всі побутові сторони своєї камери; такий камерний дописувач і буде за передавальне кільце межі редакційною колегією газети та масами в'язнів¹). Доцільніше було-б, поруч з камерними дописувачами, допустити до співробітництва в газеті всіх в'язнів, охочих і здатних бути співробітниками. За такої умови газета відповідала б своєму призначенню – бути за орган громадської думки в'язнів і виховно на них впливати²).

Газета може мати на увазі читачів-в'язнів тільки з даного місця ув'язнення. В такому разі досить буде рукописної стінної газети

---

¹ Інструкція по уч.-восп. части в м. з. РСФСР § 57. Інструкція про стінну газету по м. позб. волі УРСР §§ 8, 10.

² «Інструкція про стінну газету по місцях позб. волі УРСР» починається таким вступом: «1. Стінна газета стає за морально-виховне знаряддя для просвітньо-культурної роботи серед в'язнів. 2. Стінна газета, коли поставлено її добре, збуджує у в'язня почуття відповідальності перед колективом, громадою, надто слабо розвинене поміж в'язнями. 3. Стінна газета повинна нещадно картати всі негативні прикмети в'язня, примушуючи його несамохіть думати й аналізувати свої вчинки. 4. Стінна газета zarazом повинна надзвичайно виразно освітлювати перед в'язнем питання про комуністичну етику й одночасно розкривати лицемірство буржуазної морали, ілюструючи перед ним прикладом розкладу буржуазної родини, вияв релігійного туману, то-що» (Сборник материалов по испр. тр.-делу УССР. Вид. Н. К. Ю. УРСР, 1927).

або переписаної в кількох примірниках, що переходить з рук до рук у межах території даного місця ув'язнення. Але вона може мати на увазі читачів з-поміж в'язнів взагалі, що перебувають по різних м. у., або навіть окрім в'язнів і читачів з вільних громадян. В такім разі потрібна не рукописна, а друкована газета, помножена що-найменше в сотнях, ба навіть тисячах примірників. Така газета повинна мати широкий і різноманітний матеріал із життя в'язнів, а не обмежуватися дрібницями власного життя; вона повинна освітлювати принципи питання поправчо-трудової справи.

Як бачимо, почин у справі видання періодичного органу для в'язнів зробила року 1921-го Таганська тюрма в Москві. 13-го січня 1921 року вийшло в світ ч. 1 «Тюрьмы, журнала заключенных». Видавець шкільно-виховна частина Московської Таганської тюрми, редактор член ЦКО НКЮ – Аронович. Журнал призначено для в'язнів: «присвячений інтересам в'язнів та їхнього побуту, він намагатиметься як-найповніше й усебічно відбивати їхній побут», заявляє редакція й запрошує до участі всіх, кого тримають по місцях ув'язнення РСФРР. Журнал друковано в друкарні Таганської тюрми в кількості 5000 примірників. Вийшло лиш кілька чисел (мені відомі перших четверо чисел: ч. 1 з дня 13 січня й ч. 4 з дня 1 травня 1921 р.). В часописові вміщувано статті загального змісту («Карательная політика советской власти», «Тюрьма в Советской России», «К вопросу об организации труда заключенных», «Тюрьма и семья», «Задачи тюремного театра», «К вопросу о земледельческих колониях» то-що) і місцевого характеру («Культурно-просветительская работа в Таганской тюрьме», оцінка спектаклів і концертів у Таганській тюрмі, спогади про Таганську в'язницю), друкувалися також вірші в'язнів, замітки про інші м. у. Цікава стаття «За работу, товарищи!» робітника П. Автор закликає в'язнів «приєднатися до тих, хто там, на волі, творить, працюючи, нове життя». Як це зробити? «З тими, хто з волі користує й гордо тримає голову, нас може з'єднати тільки уперта й творча праця». Цікаві так само «Письма заключенного» робітника А. Зоріна. Автор подає низку здорових думок про те, якого саме характеру повинна бути культурно-просвітня робота по м. у. з погляду інтересів в'язнів з-поміж трудящих.

У ч. 4 «Тюрьмы» подано вказівку, що одночасно видавався в Челябінську часопис для в'язнів «Красный Путь», що на 1 травня 1921 р. вийшло 4 числі. Того самого 1921 року вийшло «Исправление» в Баку та «Мысль за решеткой» в Іркутську.

3 року 1922-го по різних місцях ув'язнення з'являються свої газети та журнали. Мені відомі такі: «Еженедельник Нижегородского Исправительно-Трудового дома», популярно-науковий, політично-економічний та літературно-спортивний журнал (ч. 1 вийшло 25 вересня 1922 року; 25 грудня 1922 року вийшло ч. 2-е вже під назвою «Голос Заключенного»); «Пробуждение Стен» – Царицинський журнал; «Еженедельник», орган Череповецької губернської слідчої в'язниці (за липень і серпень 1923 р. вийшло ч. 7 – 8); в тому самому Череповці журнал «Заключенный», ч. 1 вийшло 22 грудня 1923 р. (мабуть, замість «Еженедельника»); в тому-ж Череповці вийшов у лютому 1924 р. «Листок Красного Луча», літературний орган м. у. Череповецької губ., присвячений пам'яті В. І. Ульянова-Леніна; «Голос Заключенного», тижневий орган культ-освіти Пензенського губернського дому для поправки (в січні 1924 р. вийшло ювілейне ч. 10); «За железной решеткой», часопис в'язнів Вятського дому для поправки (виходить з 23 березня 1923 р.); «Заключенный», місячник Симбірського губернського дому для поправки й праці; «Мысль Заключенного», часопис Витебського губернського дому для поправки; «Голос Заключенного», орган Гомельського дому для поправки; «Узник», двохтижнева стінна газета Вологодського губернського дому для поправки; «Голос Заключенного», газета Краснодарського крайового дому ув'язнення; «Новая Жизнь Домзака», тижневий часопис Майкопського дому ув'язнення; «Голос Заключенного», орган Курського дому для поправки; «Голос Заключенного», орган Алтайського губернського дому ув'язнення (в Барнаулі); «Наш журнал», Іркутського дому ув'язнення; «Заключенный», тижневий орган Амурського губернського дому для позбавлених волі (Далекий Схід); «Голос Лефортовского Изолятора» (Москва); «Всюду жизнь» (Орел); «Голос Исправления» (Харків); «Голос Заключенного», часопис Одеського Губбупру й «Жизнь Заключенного», газета того самого бупру; «Из мрака луч» (Ростов н-Д); «Голос в'язня» (Київ) та ин.

Більшість газет та журналів написано руками, чорнилом чи олівцем або на самописці; зроблено рукам й заставки. Вони призначені для в'язнів даного м. у. Такі саме стінні газети – Барнаульський «Голос Заключенного», Вологодський «Узник», написані на великих аркушах формату снінної географічної мапи. Такі-от видавані в формі рукописних зшитків – Краснодарський «Голос Заключенного», Череповецький «Заключенный», Амурський «Заключенный», Майкопська «Новая Жизнь Домзака». Пензенський «Голос Заключенного» виходив спочатку в формі рукопису, але юлійне ч. 10 (в січні 1924 р.) було надруковано. Витебська «Мысль Заключенного» теж спочатку виходила в рукописному вигляді, але з ч. 6 (квітень 1924 р.) почала друкуватися. Деякі з самого 1 числа почали друкуватися: Вятський часопис «За железной решеткой», Нижегородський «Голос Заключенного», Іркутський «Наш журнал», Симбірський Заключенный» і инш.

Скрізь підкреслюється, що газету чи часопис призначено для в'язнів та що в'язнів запрохується до співробітництва. Так, редакція Вологодського «Узника» вказує на те, що завдання газети «писати за свої болючі питання, аналізувати свої переживання й викривати болючі хиби явищ суто-тюремного життя, які всім нам завдають страждання». Часом завдання поширюється: до інтересів суто-тюремних приєднуються загально-громадянські інтереси, що ними живуть люди на волі та які не можуть бути чужі й для в'язнів. Іркутський «Наш журнал» уважає, що він повинен бути «за зв'язок поміж домом ув'язнення та вільним світом». А Симбірський «Заключенный» заявляє: «наш часопис – це одна з продукцій у світ громадських переживань та інтересів»; така продукція порібна, бо «тіло (в'язня) в тюрмі, а дух літає поза межами кам'яної стіни». Нарешті, іноді означувано, що завдання – в висвітленні питань пенітенційної справи. Такого погляду додержуються Витебська «Мысль Заключенного», вона заявляє (в ч. 6, відколи почала виходити в друкованому вигляді): «всебічне висвітлення питань побуту у поправчо-трудовах закладах Витебська, а так само БСРР, вияв найкращих сторін нашої каральної політики, нещадна критика пережитків старовини, вишукування практичних засобів боротьби з злочинністю, розробка та класи-

фікація типових явищ у житті поправчо-трудових закладів – ось її головні, основні моменти, що їх редакція ставить на чолі своєї роботи, маючи за кінцеву мету свою всяково допомогти владі у справі поліпшення пенітенційної системи в країні рад»; друга рівнобіжна мета «розвинути літературну самодіяльність в'язнів: редакція, окрім того, твердо підтримує той погляд, що до праці над видаванням часопису, що праці над співробітництвом у ньому треба притягти широкі маси в'язнів, щоб дати їм змогу виявити найкращі їхні духовні якості, часом цілком пригнічені через навкружне оточення і тим самим допомагати їм у справі особистого перевиховання та поправи».

По буржуазних в'язницях, доки ув'язнення мало на меті тільки ізоляцію злочинця од громади, щоб помститися над ним або залякати й його й інших, тюремних газет бути не могло. Але коли тюремному ув'язненню поставлено мету поправи, сама собою повинна була з'явитися думка про потребу в'язничної газети, щоб в'язень не був цілком одірваний од життя на волі. Цю думку проводиться в літературі, доповідях на тюремних конгресах, почасти й здійснюється: тюремні газети з 80 р.р. XIX ст. почато видавати по американських реформаторіях, у швейцарських в'язницях... У тюрмах царської Росії не було й не могло бути газет та часописів, що їх легально видавали в'язні. Але політичні в'язні часто видавали журнали потай од начальства¹). Самий факт, що газети й часописи отверто та легально з'являються по радянських місцях ув'язнення з відому й навіть за сприяння од адміністрації, свідчить про ґрунтовний перелом у поставленні пенітенційної справи²).

---

¹ М. Н. Гернет, В тюрме М. 1925. Розд. VIII.

² Про поезію в газетах та часописах в'язнів див. статтю В. Львова-Рогачевського «Литературное творчество заключенных» (у збірникові Державного Інституту для вивчення злочинності й злочинця «Проблемы преступности, вип. 1, 1926.

На Україні, окрім газет, що їх видають окремі м. у., культосвітня інспекція П.-Т.В. НКВС видає центральну газету «Долой преступность», де за співробітників працюють в'язні і що призначена для вязів усіх м. у.

Юридичне бюро

Юридичне бюро – не школа й не установа позашкільної освіти у властивому розумінні, але воно перебуває у зв'язку з культурно-просвітньою роботою й певною мірою межує з позашкільною освітою. Мета юридичного бюро давати юридичну допомогу в'язням. Такої допомоги потребують найбільше в'язні з-поміж трудящих. Представники буржуазії, що опинилися в ув'язненні, знають свої права, вміють і мають спромогу, користуючись і зв'язками на волі й матеріальними засобами та практичною спритністю, захищати свої інтереси. В іншому становищі перебувають трудящі – селяни, робітники, червоноармійці. Не знаючи чинних законів і не вміючи зробити того, що треба, щоб здійснити права, передбачені в законі, вони легко можуть втратити оці права. Коли пенітенційна політика радянської влади вимагає класового підходу до в'язнів, то треба що-до цього дати в'язням трудящим усю можливу допомогу. Для цього Гол. Упр. м. у. РСФРР обіжником з дня 3 березня 1923 р. наказало запровадити по всіх м. у. в складі шкільно-виховної частини юридичні бюро.

Юридичне бюро повинно бути відкрите що-дня, щоб приймати в'язнів у вільний од примусових робіт час. В'язні повинні бути повідомлені через оголошення порозплілювані на видності та через усні сповіщення підчас перевірок, вистав, шкільної праці, розмов, і т. и. про те, що вони всі мають право вдаватися до бюро по безплатні поради тоді-то й у такому-то місці (в канцелярії, у школі, в книгозбірні, в клубі, то-що). Співробітники бюро вислухують кожного в'язня, обізнаються з його справою й не тільки дають раду усно, але й складають відповідні заяви або клопотання: про перевід до вищого розряду, за дозвіл відпустки, за прискорення розгляду справи, про зарахування досудового ув'язнення, про дотермінове звільнення, про помилування, за прикладання амністії, касаційну скаргу, прохання переглянути справу в порядку догляду, то-що.

Юридична допомога не обмежується порадами та складанням заяв у таких питаннях, що спеціально торкаються долі самого в'язня в замкненні. Вона може йти далі. В'язень зберегає зв'яз-

ки з життям на волі, а самий факт ув'язнення може викликати різні ускладнення в його стосунках до зовнішнього світу й поставити низку невідкладних питань, що потребують юридичного розв'язання. Такі ось, приміром, питання про долю покинутого на волі без догляду майна, про долю дітей-недолітків, про непорозуміння родинні, житлові, то-що. На всі такого роду питання, що турбують в'язня, треба дати йому відповідь, заспокоїти його, написати заяву, прохання, роздобути довідку.

Юридичне бюро подає юридичну допомогу в'язням. Така його безпосередня утилітарна мета. Але поруч з цією утилітарною метою можна досягти й іншої культурно-освітньої та виховної мети. Співробітник бюро не тільки адвокат, захисник. Він заразом навчитель. Вислухавши в'язня, обізнавшись з його справою, він повинен не тільки показати, що треба зробити в даному випадкові, але так само пояснити в'язневі, чому треба зробити так, а не інакше. В цьому разі пояснення стають за лекцію політичної грамоти: в'язень на своїй власній справі обізнається з питаннями карного права, процесу, конституційного права. Далі, складаючи клопотання од в'язневого ім'я, треба його мотивувати; а щоб знайти мотиви, доводиться викликати в'язня на оповідання про обставини, що за них учинив він злочин, про його професію, родинне та економічне становище, про те, як він ставиться до заподіяного злочину. Про його поведінку в замкненні; інакше кажучи, доводиться непомітно підказати в'язневі низку питань про фактори злочинності, про боротьбу з злочинністю, про мету позбавлення волі, про каральну політику радянської влади й примусити його замислитися над цими питаннями. А коли такі питання в'язень почне обмірковувати, то це може зробити на нього виховний вплив.

Робітники юридичного бюро, однаково – чи то вільнонаймані службовці, чи то в'язні, повинні, звичайно, володіти достатніми правничими знаннями. Окрім того, вони повинні заслуговувати на цілковиту довіру в'язнів. Тільки за таких умов і можна досягти мети – утилітарної, просвітньої та виховної.

Музей

Музей поправчо-трудової справи, як і юридичне бюро, не є школа й не є заклад позашкільного виховання у точному розумінні слова. Він теж стосується до культпросвітньої праці, бо впорядковують його найбільше робітники культ просвіти і він може мати деякий культпросвітній вплив на ув'язнених.

Мета музею зібрати зберегти все те, що характеризує життя в'язня. Ув'язнений позбавлений волі за злочин, що він його заподіє. Коли злочин залишив після себе сліди у вигляді тих або тих предметів, то їх треба взяти й зберегти в музеєві; наприклад, треба зберегти фальшовану монету, що її виготовував фальшивник грошей, або – підроблені грошові знаки, що їх виготовував засуджений за їх фальшування, знаряддя полому або вбивства, що їми орудували засуджені за крадіжку з поломом або за вбивство, самогонний апарат, виявлений у самогонника, то-що. Це так зване знаряддя злочину підлягає конфіскації і, значить, місце ув'язнення легко зможе його дістати від судових установ. Ув'язнені працюють примусово у майстернях, працюють і добροхить по камерах на дозвіллі. Треба зберегти зразки їхньої праці. На особливу увагу заслуговують праці добровільні, не з примусу, а виконані своєю охотою щоб перебути вільний час за будь-якою, з власного вибору, відповідно до свого нахилу, працею: в'язні й на те використовують вільний час, щоб виготовувати корисні та потрібні для хатнього вжитку речі, далі на те, щоб дати волю фантазії, загострити винахідливість, зазнати дозволеної або забороненої втіхи: роблять гральні карти, різні гри, мороки, штуки, ліплять, малюють, віршують, то-що. Дуже цікаво – зібрати й зберегти наслідки в'язнівської творчості. Між в'язнями провадиться культурно-просвітня праця; вона залишає по собі матеріальні наслідки: програми шкільної й позашкільної праці, списки книжок у книгозбірні, афіші вистав, вечірок, концертів, лекцій; стінні, рукописні, літографовані або друковані газети, то-що; сюди-ж треба зарахувати різного роду діаграми й статистичні таблиці за різний час, – про склад ув'язнених і поділ на групи за статтю, віком, професією, соціальним станом, освітнім цензом, злочин-

ністю, карогідністю, дані про примусові праці, про дотермінове звільнення, про дисциплінарні карання, про захворювальність, тощо. Все це треба старанно зібрати або виготувати й зберегти в музеєві.

Можливий є музей в окремому місці ув'язнення, що характеризує життя в даному місці ув'язнення. Можливий є музей губернський, окружний, або крайовий, влаштований в одному з місць ув'язнення та характерний що-до життя всіх місць ув'язнення даної губернії, округи або краю. Нарешті є можливий музей загальнореспубліканський або навіть усесоюзний, упоряджений у столичному місті окремої республіки або в Москві як столиці всенього Союзу, що відбиватиме життя в'язнів по чисто-всіх поправчо-трудових закладах республіки або Союзу. Утворити музей в даному місці ув'язнення і поповнювати його, а так само призбирувати матеріяли для крайового й загально-республіканського або всесоюзного музею – це є справа робітників культпросвіти окремих місць ув'язнення.

Музеї насамперед мають значіння наукове. Це навчально-допомічні заклади, потрібні на те, щоб виучувати різні питання поправчо-трудової справи. З цього погляду вони дуже цікаві для службовців по місцях ув'язнення. Але вони мають так само культурно-просвітне значіння для в'язнів. Коли завдання культурно-просвітньої праці полягає в тому, щоб внести свідомість серед ув'язнених, то музеї можуть правити за один із заходів, що допроваджують до цієї мети.

Заведення музеїв справа нова. Почин належить Вятському попр.-трудовому будинкові¹). Тепер уже розпочато впоряджати постійний музей Державного Інституту для виучування злочинности й злочинця, музей у республіканському обсягові (РСФРР у Москві²).

---

¹ Див. у «Праве и Жизни» (1924 р. № 7 – 8) ст. Ю. Бехтерева «Вятский тюремный музей».

² Сборник «Проблемы преступности»... вип. 1, стор. 13, 276.

Культпросвітня робота й примусова праця

Примусова праця в'язнів та культурно-просвітня робота серед них щільно одна з одною зв'язані. Це два боки того-ж самого загального завдання – поправчо-виховного впливу на в'язня. Культпросвітня справа, коли її належно організовано, не тільки підвищує культурний рівень в'язня, не тільки розширює його розумовий обрій, але разом з тим підвищує й продукційність праці і призводить до того, що праця стає свідомою, а через те приємною, радісною і кінець-кінцем корисною. Культпросвітня справа потрібна на те, щоб продукційність примусової праці була успішною. Разом з тим, щоб культ-просвітня робота була успішною, треба з'єднати її з працею. На цьому погляді стоїть програма В.К.П., що виставила вимогу єдиної трудової школи. На цьому погляді стоїть і радянська влада, практично здійснюючи цю вимогу, що в основі її лежить здорова думка – мовляв у трудовій державі в самому процесі праці можна давати освіту та робити виховний вплив. Цей погляд треба застосувати й до в'язнів: примусову працю з'єднати з культпросвітньою роботою.

Всі ув'язнені повинні виконувати примусову працю протягом 8-годинного робочого дня. Примусова праця – це є головне по місцях ув'язнення. Це основне, головне можна й треба використати на культпросвітні потреби. У виробних майстернях раз-у-раз трапляються випадки, коли можна звернути увагу в'язня на те або те науково-технічне питання в зв'язку з його роботою, зацікавити цим питанням, дати на нього відповідь і таким чином збагачувати в'язня знаннями дотичними до галузі професійної освіти. Насамперед тому, хто працює в майстерні коло якої-небудь невеличкої роботи, треба одразу показати процес даного виробництва в цілому (напр. зайнятого в палітурні фальцуванням паперу або зшиванням книжок, зошитів, – увесь процес палітурної роботи), щоб він знав, яку роль в цілому процесі відіграє та маленька йому доручена робота, і чому так, а не інакше треба цю роботу виконувати. Потім в'язня, що в майстерні працює треба обзнати з тими машинами та приладами, що ними він орудує працюючи, навчивши його не самих-но технічних способів, як ними

орудувати, ба й пояснивши як їх зроблено, чому й як працюють, коли й хто їх винайшов, де їх виробляють (за наведеним прикладом – у палітурні: машини різальні й лініювальні, верстати зшивальні, ножі, голки, преси, то-що). Треба того, що працює в майстерні, познайомити і з тією сировиною, що вживається в даному виробництві: які властивості вона має, як виробляється, де і з чого? (в палітурні: папір, клей, шпагат, нитки, картон, шкура, полотно, то-що). Роботи по сільсько-господарських колоніях – у полі, в садку, в лісі, на городі, в оборі й на пташарні – так само відкривають широку можливість подати працівникам корисні професійні знання, з їхньою роботою зв'язані: про те, як зроблено сільсько-господарські машини, про хліборобство, луківництво, садівництво, лісництво, скотарство, бджільництво, молочарство, то-що. Такого самого роду професійні знання треба давати й тим, що працюють у господарстві місць ув'язнення – на кухні, пекарні, пораються на дворі, коло водогону й каналізації, то-що.

Від професійних знань практичних легко перейти до загально-освітніх знань з природознавства та суспільствознавства. Пояснюючи устрій та роботу машин, якості сирових матеріалів або ґрунту, не можна не порушити питань фізики та хімії; так само підчас робіт по виробних майстернях, по господарству, а надто по сільсько-господарських колоніях сами від себе напрошуються питання з ботаніки, зоології, мінералогії, геології. Зайнятого коло роботи в'язня легко також зацікавити питаннями народного господарства й праці, зв'язаними з його роботою, з'ясувати йому вагу даного виробництва в загальній системі народного господарства, які етапи в історичному розвитку пройшло народне господарство, як воно організовано по буржуазних державах і в нас тепер, яку вагу має праця в народному господарстві, яке становище трудящих у минулому й тепер, то-що.

Зацікавивши в'язнів професійними та загально-освітніми знаннями, в процесі праці і в зв'язку з нею випадково, без суворої системи даваними, можна рекомендувати їм прочитати ту чи ту книжку на цікаву для них тему або прочитати їм на цю тему спеціальну лекцію або навіть пройти з ними за вільного від приму-

сової праці часу ввесь курс¹). Наприклад, ув'язнених, на роботах по сільсько-господарських колоніях зайнятих, можна зацікавити аграрним питанням, питаннями про системи хліборобства, про сільсько-господарську економію, про меліоративні роботи по сільському господарству, то-що та zorganizувати їм відповідні на ці теми курси. Або в'язнів, що працюють у друкарні, можна так зацікавити знаннями про їхню професійну працю, що, як природній наслідок цього зацікавлення, буде влаштування для них спеціального курсу, наприклад, на тему про історію та сучасне становище друкарства й книжної справ й т. ин. Із таких курсів і може утворитися та професійна школа, що каже про неї П.-Т.К. та що в її організації повинен брати участь завідагель робочої частини²).

Провадити культпросвітню роботу в зв'язку з трудовими процесами повинні керівники примусової праці. Тепер вони не мають належної для цього підготовки, бо такої підготовки не вимагають. Але в майбутньому вони її повинні мати, бо місце ув'язнення в трудовій державі не повинно бути бюрократичним закладом, що завдання його адміністрації вичерпуються складанням канцелярських паперів, – не повинно воно бути й майстернею або фабрикою приватно-підприємчого типу, де переслідують комерційні цілі, визискуючи тих що в ній працюють людей, і яка через це ставить перед адміністрацією завдання розумітися на роботі й уміти приневолити вигідно працювати. Це майстерня й разом з тим школа, це трудова комуна, що її члени-в'язні підпадають поправному впливові, працюючи й прилучаючись до освіти та культури. А коли так, то покликані керувати працею повинні мати достатню підготову й на те, щоб у процесі праці та в зв'язку з нею провадити культпросвітню роботу.

Життя в'язнів не вичерпується примусовою працею. Культурно-просвітня робота можлива й потрібна і незалежно від примусової праці. Коли є неписьменні й малописьменні в'язні, треба

---

¹ «Крім заходів що-до переведення практичного профнавчання, в процесі самого виробництва треба організувати теоретичне професійне навчання, влаштовуючи курси, лекції, розмови то-що» (Положение по проведению профобучения в м. у. РСФСР, арт. 9).

² Сборник материалов ... стор. 177.

запровадити шкільну з ними працю. Необхідно наладити працю в книгозбірні, в клубі, по гуртках, упорядковуючи на дозвіллі загально-освітні розваги: щоб керувати цією роботою, необхідні робітники-фахівці культпросвіти. Але дуже важливо, щоб керівники цією роботою не були зовсім відірвані від тієї примусової роботи, що над нею працюють в'язні. Це треба на те, щоб робота була успішна, що залежить між іншим від ознайомлення з в'язнями та від того звязку з ними, що набувається в процесі спільної праці.

Ось чому робітники культпросвіти повинні мати деяку технічну підготову в тих виробництвах, де працюють ув'язнені, і брати участь у їх праці. Звичайно, не можна вимагати, щоб робітники культпросвіти працювали разом з ув'язненими протягом усього 8-годинного робочого дня; досить, коли вони бодай деякий час присвячуватимуть цій справі та в процесі праці утворюють свої звязки з в'язнями.

Виховання в'язнів

Позбавлення волі повинно впливати на в'язнів з боку виховно-поправчого. На папері до цієї мети прямували й передреволюційні царські в'язниці. «Уставъ о сод. подъ стр.» покладає надії що-до поправки злочинців на церкву та релігію й доручає священикам, як слугам церкви, ролю тюремних виховників.

Радянська влада заборонила релігійний дурман, церкви по тюрмах скасовано, тюремних священиків звільнено й замінено на виховників світських. «Тимчасова інструкція про позбавлення волі» 1918 р.¹) заводить до складу службовців по місцях ув'язнення окремого завідача виховної частини з штатом виховників при ньому, поруч завідувача роботами та штату інструкторів, а так само завідувача навчальною частиною та штату навчителів (арт. 11). Виховання виділяється, як окрема самостійна частина управління місць ув'язнення, і частину цю доручається фахівцям, професійним виховникам. «Положення про загальні місця ув'язнення» 1920 р. залишається на тому самому погляді, тільки трохи зм'якшивши його: визнається звязок між вихован-

---

¹ Собрание узак. и распоряж.... За 1918 г. № 53.

ням і культпросвітньою роботою, ось чому посади завідателя виховної частини і завідателя навчальної частини зливаються: керування культпросвітньою роботою і вихованням доручається одній особі – завідателеві навчально-виховної частини; але при ньому по-давнімому залишається, поруч штату навчителів, і штат професійних виховників, що на них покладається виключно функції виховання в'язнів. Зайва й навіть шкідлива спеціалізація.

Професійний виховник, фахівець у справі виховання – це постать старого режиму, відома під назвою – виховника, виховниці, класного наставника, класної дами, інспектора. Постать була цілком доречна в умовах старого режиму, що одною з головних ознак його була безмежно бюрократична опіка, але вона зовсім недоречна в умовах нової робітничо-селянської трудової держави. Навсправжки виховникова постать обернулася в синекуру. На виховникові лежить обов'язок виховувати в'язнів. Спитати, як підійти до практичного здійснення цього обов'язку. Виховник не має інших випадків стикатися з в'язнями окрім тих, коли він навмисне заходить у стосунки з ними, щоб вивчити, перевести спостереження, скласти характеристику. В'язні знають, що виховними це є ті люди, що повинні спостерегати їх і що від їхнього відзиву чималою мірою залежить їхня доля. Близьких, звичайних стосунків між спостережниками й спостережуваними бути не може. Завсіди буде неприродність, штучність, фальш. В'язнів завсіди гнітитиме стикання з виховником, вони завсіди будуть наготові, завсіди при ньому удаватимуть, завсіди намагатимуться здаватися не такими, якими вони є справді. Виховника так само повинна гнітити його роля, бо він не може не почувати, що нема в нього способу розпізнати в'язня та зробити на нього вплив, що в'язень – невідома йому величина, що спостереження його позверховні, відзиви й характеристики неправдиві, виховний вплив – непевний.

Ось чому всеняка виховникова діяльність повинна набрати кінець-кінцем суто-бюрократичного характеру, звестися до складання канцелярським способом характеристик в'язнів або до марних і некорисних розпитуванні, що на них свідомо дано буде неправдиві відповіді.

Поправчо-трудоий кодекс вніс істотну зміну, та проте почасти залишивсь на попередньому хибному шляху: він скасував самотійну посаду виховників і виховні функції поклав на окремих навчителів-виховників (П. Т. К. РСФРР, арт. 87, 88; УРСР, арт. 143; БСРР, арт. 165, 166), тоб-то визнав, що виховний вплив може бути зроблено не спеціально, а в зв'язку з культпросвітньою роботою; і разом з тим залишивсь з тим самим поглядом, що справа виховання – це окрема професія, що необхідні окремі професіонали, фахівці – навчителі-виховники для цієї справи, що навчаючи спостерігають, виучують, уживають заходів, щоб усі інші робітники пенітенційної справи могли не порушувати виховних питаннів, бо кожен з них має свої обов'язки.

Треба відовитися від цього погляду і визнати, що виховний вплив на в'язня робить усе те оточення, в яком увін перебуває в замкненні, що виховне значіння має й примусова праця (див. угорі в розділові про «виховно-поправче значіння праці»...) і культпросвітня робота й дисципліна та санітарно-лікарські заходи й ті матеріальні умови існування, що в них в'язня поставлено, і той режим, що його застосовується до нього. Отже, виховний вплив на в'язня – це спільна всіх робітників пенітенційної справи в місцях ув'язнення справа, починаючи від начальника й кінчаючи дозорцями, а не монополія окремих фахівців – виховників або навчителів-виховників.

Усі службовці по адміністрації, господарству, роботах, культосвіті, санітарно-лікарській частині, що стикаються з в'язнями щоденно не спеціально на те, щоб навчати, напучувати, вивчати, спостерегати, а в діловому оточенні, у процесі праці особливо, мають змогу і знайомитися близько з ув'язненими, і заслужити на їхню довіру і добродично на них впливати.

Указівки на цей правильний погляд розкидано в «Положенні» р. 1920 і в Поправчо-Трудовому Кодексі і по окремих циркулярах та інструкціях, але його не витримано до краю й з нього не зроблено всіх необхідних висновків. От, і в «Положенні», і в П.Труд. Кодексі підкреслюється, що примусова праця має поправчо-виховне значіння; Поправчо-Трудовий кодекс доде, що поправчо-виховний вплив на ув'язнених відбувається як у процесі шкільної

й позашкільної праці, так і в процесі робіт виробничого характеру (П.-Т.К. РСФРР арт. 51, 84; УРСР, арт. 117, 138; БСРР, арт. 130, 160); той самий Поправчо-Трудовий Кодекс (РСФРР, арт. 89, БРСР, арт. 167) зазначає, що не тільки навчителі-виховники, але й навчителі та інші співробітники навчально-виховної частини застосовують до ув'язнених поправчо-виховних заходів. «Інструкція по мед.-санітарній частині» у місцях ув'язнення УРСР ставить за обов'язок медичному персоналові вжити всіх заходів до того, щоб зліквідувати санітарну неписьменність і збудити свідоме ставлення до запроваджуваних у життя санітарних заходів як загального, так і особистого характеру. В «Інструкції» про службу робітників по місцях ув'язнення УРСР сказано, що всі робітники повинні «геть-усяко сприяти застосуванню до ув'язнених засобів поправчо-трудового впливу». А обіжник про Наглядальні й Розподільчі Комісії в УРСР наказує влаштовувати засідання Комісії (в питаннях про в'язнів) у самому місці ув'язнення прилюдно, в присутності ув'язнених, пояснюючи на початку засідання завдання комісій й основи поправчо-трудової політики, бо такі засідання можуть мати величезне виховне значіння для маси ув'язнених, а саме підвищення серед них дисципліни й свідомости, а так само підвищення авторитету Нагляд. й Розподільчої Комісій¹).

Не тільки службовці по місцях ув'язнення, себ-то особи, спеціально приставлені до поправчо-трудової справи, але й сами в'язні можуть виховно впливати один на одного. Виразно підкреслено цю думку в «Положенні про культ.-освітні комісії» по м. ув. РСФРР і зокрема в «Інструкції камерним та коридорним культурникам по місцях ув'язнення в РСФРР». В Інструкції сказано, що на обов'язку культурників, себ-то тих самих в'язнів, лежить втягування в'язнів із кола трудящих в активну культосвітню роботу через товариський вплив на них, а так само спонукаючи їх до систематичного відвідування робіт у майстернях, шкільної й курсової праці, різних гуртків, читання, лекцій, доповідів, вистав, концертів і інших розваг, втягування через товариський вплив у працю над самоосвітою менше свідомих в'язнів, керівництво

---

¹ Сборник материалов... стор. 170, 195, 217.

їхнім індивідуальним читанням і пацею, розмови про прочитане: переведення вкупі з санітарно-просвітніми осередками із в'язнів різних заходів, що мають собі за мету поліпшити санітарно-гігієнічні умови камерного життя...¹⁾ Ту саму думку про виховний вплив в'язнів одних на одних подано й в «Положенні» про культурно-освітні комісії. На комісії, що складаються з в'язнів, покладається завдання підвищити загально-культурний і політичний розвиток в'язнів, а саме: збудити й розгорнути їхні інтереси до політичного життя й господарсько-продукційного будівництва країни, викоринити релігійні та побутові забобони, влаштувати культурний відпочинок і розваги, а так само організувати справу фізичного розвитку ув'язнених, втягувати в'язнів до санітарно-освітніх осередків даного місця ув'язнення, провадити різного роду культурні заходи й агітаційні компанії, що їх доручає навчально-виховна частина...²⁾. Такий самий вплив можуть виявляти товариські суди, що їх організовано по місцях ув'язнення УРСР й що є виборні органи ув'язнених. § 1 «Інструкції» про товариські суди звучить: «Товариський суд по поправчо-трудових закладах має за мету: а) морально-виховно впливати на в'язнів, що заподіяли ті чи інші вчинки, які порушують установлений у Поправчо-трудових закладах порядок, деморалізують інших ув'язнених, і взагалі такі вчинки, які перешкоджають нормально й повно переводити принципи поправ.-труд. впливу; б) боротьбу з усякого роду негативними явищами серед ув'язнених і зосібна з давнім в'язничним побутом і звичками (гоніння kota, Івана, то-що); розвиток серед ув'язнених почуттів відповідальності перед колективом. А згідно з § 15, усе судове слідство, так само змагання сторін повинно мати виховний характер, щоб зробити як-найбільший виховний вплив не на самого тільки винного, й на інших ув'язнених³⁾).

Коли так, коли виховний вплив на в'язнів становить основне завдання поправчо-трудових закладів і в розв'язуванні його беруть і повинні брати участь усі робітники місць ув'язнення, ба

---

¹ Бюллетень НКВД РСФСР. 1926, № 22, обіжник 297.

² Теж, 1925, № 31, обіжник 456.

³ Сборник материалов по испр.-тр. делу УССР, 212.

навіть усі в'язні, то нащо ніби монополісти виховної справи – професійні виховними або навчителі-виховники? Такі професіонали-монополісти непотрібні. І самий термін «виховник», що нагадує передреволюційні порядки в справі народної освіти, треба вигнати з радянського законодавства, замінивши його на радянський, що вже набув право громадянства, термін – робітник освіти або культосвіти; так само давній термін – навчально-виховна частина – треба було-б замінити на новий, радянський термін – культосвітня частина.

Вивчання в'язнів

Режим по радянських поправчо-трудовах закладах засновано на прогресивній системі ув'язнення й індивідуалізації способів поправчо-трудового впливу на в'язня. Щоб практично перевести в життя ці основні засади, треба всебічно вивчити в'язнів; не вивчивши в'язнів, не знаючи їх, не можна застосувати до них прогресивну систему ув'язнення, не можна індивідуалізувати засобів поправчо-трудового впливу. Обов'язкова по радянських місцях ув'язнення примусова праця, щоб бути продуктивною й мати виховний вплив на в'язнів, передбачає профконсультацію й профорганізацію, себ-то вивчання в'язнів з метою встановити, до якої саме праці є здатний даний в'язень, і направити його саме на цю працю. Культосвітня по місцях ув'язнення праця теж вимагає вивчання в'язнів, щоб одрізнити людей слабого розуму від людей нормально розвинених, а цих розбити на групи відповідно до їхнього розвитку, духовних інтересів і освітнього цензу.

Вивчати в'язнів необхідно, щоб правильно перевести поправчо-трудова політику. І радянський законодавець ставить за обов'язок робітникам поправчо-трудової справи – вивчати в'язнів. Поправчо-Трудовий Кодекс наказує Розподільчим Комісіям розв'язувати всі питання, що торкаються ув'язнених, «переважно безпосередньо ознайомлюючись з ними, особисто їх розпитуючи, керуючись до того їхньою класовою приналежністю, їх віком, характером, мотивами й причинами злочинів, що вони вчинили, вироком суду й відомостями про їхню попередню су-

димість, працездатність і спеціальні знання та звички, а так само придатністю тих чи тих заходів для впливу на них» (П.-Т.К. РСФРР, арт. 17; УСРР, арт. 24; БСРР, арт. 17). Це безпосереднє ознайомлення з в'язнями через особисте розпитування й збирання різних відомостей про в'язнів й є його вивчання. Воно потрібне й для Розподільчих і для наглядалих Комісій. Потрібне й для всієї адміністрації місць ув'язнення. Тому П.-Т.К. постановляє: прийнятого до місця ув'язнення, поки перебуває він у карантині, обов'язково одвідують начальник місця ув'язнення або його помічник, завідувачі навчально-виховною й робітничою частинами, які інформують його про правила місця ув'язнення і в докладній розмові знайомляться з його особою, характером, ступенем розвитку й освіти, професійними знаннями та звичками». Так само підчас пробування в карантині одвідує в'язня лікар, щоб вивчити його здоров'я й придатність до праці (П.-Т.К. РСФРР, арт. 111–112; УСРР арт. 32 – 33; БСРР, арт. 28 – 29). Розпочавши начальник і завідувачі окремими частинами вивчати ув'язненого під той час, як пробує він у карантині, продовжують це вивчання весь час, поки він перебуває в місці ув'язнення.

Але головним чином обов'язок вивчати в'язня, поки перебуває він у місці ув'язнення, покладено на співробітників культосвітньої частини. Інструкція для навчально-виховної частини по м. ув. РСФРР (арт. 6 п.) та Інструкція про службу робітників адміністративно-муштрового складу по м. ув. УРСР (арт. 65) до функцій завідувача навчально-виховної частини відносять організацію вивчання в'язнів. Саме вивчання переводять навчителі-виховники. Ще в «Положенні про загальні місця ув'язнення» РСФРР р. 1920 була постанова про те, що «виховники вивчають особу й характер доручуваних їхньому спостереженню в'язнів, наглядають за стосунками в'язнів поміж ними, за їхньою поведінкою підчас робіт і в вільний від робіт час і відзначають ті зміни, що одбуваються через ужиті що-до них заходи.... Наслідки своїх спостережень записують на аркушиках характеристик установленого зразка» (§§ 138, 140). Ця постанова перейшла до П.-Т.К. РСФРР у точнішому формулюванні. Інститут виховників у П.-Т. К. замінено на інститут навчителів-виховників; кожному

з навчителів-виховників доручається спостереження над певною групою в'язнів; вони вивчають особу, вдачу, то-що і наслідки спостереженні записують на аркушиках характеристики встановленого зразка і в особливих журналах (арт. 88: див. так само П.-Т. К. БРСР, арт. 166). Передбачається постійне й систематичне вивчення в'язнів протягом усенького часу, поки їх позбавлено волі. Це вимагає чималого кадру навчителів-виховників, що мають поважну підготову.

Недостатні асигнування на навчально-виховну частину по м. ув. і брак кадру підготованих робітників культ-освітників перешкождали виконувати цілком законодавцеві вимоги. Довелося трохи вкоротити вимоги. 6 лютого 1926 р. ГУМУ РСФРР оголосило вкорочену програму вивчення ув'язнених. Згідно з цією програмою по м. ув. складається 4 аркушики, що характеризують в'язня. Перший – запитальний аркушик. Його заповнюють негайно, як прибуде в'язень до м. у., на підставі документів та власних його зізнаннів, він містить у собі суто формальні дані: ім'я по-батькові й прізвище, вік, де живе, родинне становище, освіта, професія, судимість. Другий – особовий аркушик заповнюють на підставі ознайомлення з в'язнем під той час, поки він перебуває в карантині; тут, oprіч формальних даних, по змозі докладно відзначають дані про судимість, освіту, професію й соціальне становище, щоб висвітлити, чи треба і як саме ізолювати в'язня, притягати до примусової праці й культосвітнього впливу. Третій – індивідуальний аркушик початкового обслідування заповнюють за якийсь час по прийняття в'язня до місця ув'язнення на підставі розпитів в'язня, розмов із ним, спостереження над ним, він має за мету – зафіксувати прикмети в'язня на початку позбавлення волі; тут 53 питання; oprіч формальних даних, тут докладно одзначають характерні риси в'язня, що стосуються до його походження, виховання, родинного становища, матеріального становища, професійної підготовки й професійної праці, партійної приналежності, судимости, спадковости, стану здоров'я (фізичного й психічного), уживання наркотиків, полової сфери, інтелектуальної сфери, вольової сфери, звичок позитивних (як ставиться до громадсько-корисної праці, соціально-правного життя) і негативних

(протигромадськість, дармоїдство, наркотизм, розпуста...), емоціональної сфери, нахилів, поведінки в ув'язненні, відношення до обслідування. Відповівши на всі запитання, роблять загальний висновок про особу ув'язненого й бажані заходи попрацю-трудоого впливу на нього з боку шкільної освіти, громадсько-політичної освіти, професійного навчання. Нарешті, четвертий індивідуальний аркушик повторного обслідування; тут кожні три місяці відзначають, які зміни сталися в особі в'язня підчас і внаслідок перебування в ув'язненні; в аркушику 23 питання; докладно відзначають дані про примусову працю (що над нею працював в ув'язненні, як працював, скільки заробляв, то-що), про участь у культосвітній роботі, про дисциплінарні порушення й дисциплінарні кари, про сферу емоціональну, інтелектуальну, волюву, про надані в'язневі пільги, вплив ув'язнення (татуювання, в'язничний жаргон, з ким поприятелював, то-що). На питання, поставлені в індивідуальних аркушиках, медичного характеру – про стан здоров'я й спадковість – відповідають лікарі; на всі інші – навчителі-виховники на підставі зізнаннів ув'язнених, документів, власних спостереженнів і спостереженнів інших робітників у м. ув. П.-Т. К. УРСР не згадує про обов'язок навчителів-виховників вивчати в'язнів. Але «Інструкція» про обов'язки й роботу виховника каже, що виховники повинні наглядати за поведінкою в'язнів, характеризувати їх, подавати свою думку про їхню поведінку, й що на ці навчителеві думки звертають увагу, розв'язуючи питання про дотермінове звільнення й взагалі по надання ув'язненим пільг¹).

Щоб перевести поправчо-трудоу політику по м. у., треба знати в'язнів, вивчати їх. Доводиться задовольнятися тими наслідками, що дають, вивчаючи в'язнів, навчителі-виховники. Але треба відзначити, що ці наслідки не можуть претендувати на абсолютну наукову цінність. По-перше, важко припускати, що зізнання в'язнів, дані навчителеві-виховникові, цілком щирі; в'язні знають, що їхня доля чималою мірою залежить од того, яку думку про них подасть навчитель-виховник, а тому ставляться до нього дуже обережно і підозріливо; далі, а це ще важливіше, щоб ви-

---

¹ Вестник Сов. Юст. 1925, № 23; Сборник матриалов, стор. 89.

вчати в'язнів, треба мати поважну до цього підготовку; щоб обслідувати ув'язнених з соціологічного погляду, обслідувачі повинні бути підготовані в царині кримінальної соціології; тимчасом у навчителів-виховників по м. ув. часто-густо немає навіть елементарного підготування педагогічного та пенітенціарного, не кажучи вже за кримінально-соціологічне. Трохи краще з лікарями по м. ув., що повинні вивчати в'язнів з біо-психічного погляду, – це люди з вищою медичною освітою; але звичайно це – терапевти; вивчати-ж в'язнів з біо-психічного погляду повинні спеціалісти психіатри, невропатологи, антропологі, психологи. Щоб справу студій над в'язнями поставити на належну височінь, треба доручити її науковим установам, що складаються з учених фахівців. Такі заклади вже з'явилися по буржуазних країнах, з'явилися й у нас, у СРСР. Вивчаючи в'язнів (за допомогою співробітників м. у., як технічної сили), ці установи можуть дати цінні наслідки й для науки, і для практики – для законодавця, суду та для адміністрації м. у.¹).

Перша наукова установа, що поставила перед собою завдання вивчати злочинність і злочинців, повстала була в Америці, а саме при Буенос-Айреській в'язниці засновано «Кримінологічний Інститут». За півроку в Бельгії у Брюселі засновано «Лабораторію пенітенціарної антропології», а тоді ще 9 провінційних лабораторій при місцевих в'язницях. У десятих роках ХХ стол. в Північній Америці з'являються психопатичні лабораторії та клініки, що вивчають злочинів при судах і місцях ув'язнення. Р. 1919 засновано Кримінологічний Інститут у Лісабоні (Португалія) за прикладом Аргентинського, р. 1924 в Перуджії (Італія), Кримінологічну лабораторію за прикладом Брюсельської, того-ж-таки р. 1924 повстають наукові установи, що мають вивчати злочинність і злочинів у Парижі та в Баварії.

У передреволюційній Росії таких наукових установ не було. Видима річ, що не могли вони з'явитися й по революції за громадянської війни. Першу установу такого роду засновано в Москві р. 1923 – « Кабінет для вивчення особи злочинця й злочинности»

---

¹ Див. мою статтю «Студії над злочинністю й злочинцями» в кн. V – VI «Записок Соц.-економічного відділу Укр. Акад. Наук».

при адміністративному відділі московської ради (тепер при відділі охорони здоров'я) і після того такі самі установи повстають у Ленінграді, Саратові, Баку, Ростові н-Д., у Харкові, Одесі. Все це – установи місцевого значіння. Р. 1925 засновано в Москві таку саму установу республіканського масштабу – «Державний Інститут для вивчення злочинності й злочинців» з філіями в Ленінграді, Саратові й у Ростові н-Д. Отже, державний інститут поширює свою діяльність тільки на РСФРР, ба навіть не на всі частини РСФРР, бо, напр., Уральський край, Сибір та Далекосхідний край не мають філій інституту. Злочинність – явище поширене й тому вивчати злочинність та злочинців треба по всьній території СРСР. Зокрема звертає на себе увагу злочинність в УРСР, отож вивчати злочинність і злочинців на Україні дуже було-б не пошкодило.

10-го липня р. 1923 РНК УРСР ухвалила «Положення про кабінети науково-судової експертизи». Кабінети повинні були робити науково-технічні досліді в судових справах, а вивчати злочинність та злочинців їх не зобов'язувало. Нове «Положення» про кабінети з 25 квітня р. 1925 передбачає в їхньому складі секцію для дослідів над злочинцевою особою. А «Положення про судоустрій УРСР» з дня 23 жовтня р. 1925 скасувало «Положення» з 25 квітня й замінило його на артикули 163 – 172 «Про Інститути науково-судової експертизи». Згідно з артикулом 163 у складі Інституту є секція «кримінально-психологічних і психо-патологічних дослідів», що має вивчати злочинців. Інститути існують (як і їхні попередники-кабінети) у Харкові, Києві та Одесі. Інститути – місцеві установи, що не мають між собою звязку. Потрібна центральна установа, що мала-б керувати місцевими установами, давати загальний напрямок їхній роботі. У травні р. 1926 нарада співробітників кабінетів науково-судової експертизи з представниками НКЮ виробила проєкта організації в Харкові «Всеукраїнського Інституту Кримінології й судової медицини». А «Державний план діяльності НКЮ УРСР на р. 1926-27» передбачав «перевести через законодавчі інстанції Положення про Всеукраїнський Державний Інститут кримінології та судової медицини й організувати цей Інститут» («Червоне Право», 1927 № 3 – 4).

Наукові установи необхідні. Треба вивчити злочинність і злочинців, щоб з'ясувати як-найшвидше, найкраще та найпевніше знищити злочини й оборонити державу. Висновки вивчення потрібні законодавцям, щоб користуватися ними в законодавчій діяльності в справі боротьби з злочинністю. Потрібно судовим установам, щоб ухвалювати вироки в справах про злочини. Особливо потрібні поправчо-трудовим установам, що, виконуючи судові вироки, мають застосувати до злочинців заходи соціального захисту.

РОЗДІЛ VI

МАТЕРІАЛЬНІ УМОВИ В'ЯЗНИЧНОГО ЖИТТЯ

Приміщення; тюремна архітектура

В'язень вступає до місця позбавлення волі на те, щоб вибути тут визначений у присуді строк. Протягом цього строку має бути задоволено елементарні потреби його існування: його треба забезпечити житлом, потрібними речами, харчу, медичною допомогою. Задовольняти ці потреби так, щоб не зазнавала шкоди сама мета, що для неї позбавляють волі. В'язня позбавлено волі, отож треба поставити його в такі умови, щоб він не міг самовільно вийти з замкнення на волю. Одбуваючи ув'язнення, він повинен перебувати під доглядом адміністрації й підлягати поправчо-виховному впливові, щоб, відбувши строк, знов увійти до громади трудящих; через те треба поставити його в такі умови матеріального існування, щоб можна було і то як-найлегше доглядати за ним, мати на нього поправчо-виховний вплив і щоб, вийшовши з ув'язнення, він був не калікою, не інвалідом, а дужею працездатною людиною.

Перша умова матеріального існування – житло. На житло для в'язнів не можна взяти будь-який будинок чи будь-яку садибу. Ув'язнювати людей з громадянської війни через злидні доводилося по монастирських садибах, панських окремих садибах, не самих лиш давніх царських в'язницях, а й по інших будівлях, роблячи тільки деякі пристосування, перебудови. Було це неминуче, але ненормально. Потрібні будівлі спеціально споруджені на те, що бути за місця ув'язнення, тобто такі, що відповідають зазначеним угорі умовам безпеки (запобіжні проти втечі заходи, полегшення догляду, можливість виховно-поправчого впливу та підготовки до трудового на волі життя).

Історія в'язничної справи по буржуазних країнах свідчить про те, що в старовину за в'язниці правила наявні приміщення, при-

значені на іншу мету; найбільше використовували підземелля під замками (звідси й слово «тюрма» од – Thurm, себ-то замок). Тільки за нових часів почали будувати на в'язниці спеціальні будинки, і утворилася окрема галузь архітектури – в'язнична архітектура. В'язнична архітектура показує, яким вимогам повинні відповідати в'язничні будівлі, вважаючи найбільше на безпечність та догляд. Споруджувати їх треба на рівному, відкритому місці, щоб в'язням важче було втікати. Та сама мета вимагає, щоб садибу, де міститься місце ув'язнення, обгородженого високим і міцним барканом, щоб вхід до садиби був один крізь міцну браму з надійними замками, або один-два на зовнішній двір з будинками для квартир службовців і другий, головний, на двір внутрішній з приміщення для в'язнів. Нарешті, вважаючи на ту-ж-таки безпечність, камери для в'язнів збудовано має бути солідно – з грубими стінами, міцними дверима, з надійними замками та міцними вікнами; звичайно в вікнах роблять залізні ґрати: замість ґрат можна робити металеві рами.

Вважаючи на потреби догляду, в'язничні будівлі треба поцентралізувати, себ-то так розташувати окремі корпуси, щоб, перебуваючи в однім пункті (дозорчий пост), можна було бачити, що робиться по різних приміщеннях, і не важко було-б швидко пройти в різні приміщення. Поцентралізувати будівлі можна в різних формах. Можна поставити одну будівлю в вигляді прямокутника: по середині коридор, з боків приміщення для в'язнів; дозорчий пост міститься в кінці або посередині коридору. Такий план придатен тільки для невеликих місць ув'язнення, розрахованих на скількись десятків чоловіка. Можна знов поставити круглу будівлю в вигляді от як цирк: посередині дозорчий пост, навкруги приміщення для в'язнів, згори баня з вікнами. Такий план придатен для місць ув'язнення завбільшки пересічно на 150-200 чоловіка не більш: для більшої кількості в'язнів щоб побільшити в'язницю довелося-б одсунути обвід на чималу од центра відстань, але в такім разі центральна баня вийшла-б надто і могла-б завалитися; знов-же дурно вакувала-б чимала діляниця землі в центрі, й важко було-б доглядати з в'язнями через те, що приміщення містилися-б занадто далеко од дозорчого поста. Можна

збудувати скількись корпусів, розташованих рівнобіжно й перетятих посередині одним коридором у напрямкові перпендикулярному (коли рівнобіжних корпусів двоє, будівля складатиметься на літеру Н, коли корпусів більше – на кілька з'єднаних *н*: *н-н*) у такім разі кожен корпус, розділений на дві частини коридором, матиме свій центр у коридорі. Цей план придатен для великих місць ув'язнення; один корпус можна цілком призначити під камери нічного роз'єднання, другий – під майстерні, третій під інші приміщення і т. д. Можлива форма хрестоподібна: два корпуси перетинають один одного під прямим кутом; точка перетину стає за центральний дозорчий пункт. Петербурзька в'язниця, відома в обивательській мові під назвою «Крестов», складається з двох частин, призначених для в'язнів; кожна частина має форму хреста; обидві частини з'єднані адміністративним корпусом. Як скількись корпусів одним кінцем сходяться в спільному центрі, а другим розходяться, то маємо фігуру у формі віяльця. Нарешті, як корпуси розходяться од одного спільного центра навкруги в різні боки, маємо фігуру на зразок зірки. В центрі одна спільна площадка внизу, або окремо площадки для кожного поверху, чи одна спільна колона з площадкою вгорі, тут – дозорчий пункт. За найзручнішу форму можна вважати хрестоподібну та зірчасту, по инакшому промінясту.

Через централізацію будівель легше доглядати за в'язнями, і робота службовців та в'язнів заощаджується. З дозорчого пункта повсякчас можна бачити й чути все, що робиться по різних коридорах місця ув'язнення, і пересвідчитися, чи додержуються правил внутрішнього розпорядку чи ні: і, коли не додержується, то негайно вжити відповідних заходів (припинити, приміром, початок заколотів, одіслати на роботи тих, хто спізнився, то-що). Начальник та його помічники легко й часто можуть одвідувати різні приміщення, бо на це нетреба кожного разу вдягати зверхню одіж, марнуючи на це певен час. Так само зменшується непродуктивне марнування часу й для в'язнів, як переходять вони з одних приміщених до інших (із камер у майстерні, до школи, то-що): можна робити отакі переходи не тільки вдень, ба й увечері, бо небезпеку втечі мало не усунуто. Можна на багато зменшити

варту, що супроводить в'язнів підчас отаких переходів.

Всі ці вимоги в'язничної архітектури цілком доцільні, коли дивитися на місця ув'язнення виключно або переважно з погляду ізоляції та догляду. Їх можна застосувати й будуючи радянські поправчо-трудові заклади в тих випадках, коли ізоляція та догляд стоять на першому плані, а власне будуючи ізолятори особливого призначення та почасти поправчо-трудові доми й доми ув'язнення. В усіх інших випадках треба ставити інші архітектурні вимоги. Наприклад, у переходових поправчо-трудових домах немає потреби ставити високого баркана, непотрібні міцні замки та колодки, вікна з ґратами. Непотрібне все це й по трудових колоніях: тут не до речі й централізація будівель. А тимчасом, як гадає радянський законодавець, поправно-трудова політика вимагає «далі вдосконалювати та максимально розвивати» власне «мережу трудових сільсько-господарчих ремісничих і фабричних колоній та переходових поправчо-трудових домів». Потрібна своя радянська архітектура поправчо-трудових закладів; вона повинна показати, як саме будувати ці заклади й які вимоги треба ставити до цих будівель, щоб здійснити каральну політику по місцях ув'язнення. Основна мета радянських місць ув'язнення – зробити поправчо-виховний вплив на в'язнів; вона вимагає організувати примусову працю, культпросвітню роботу, роз'єднувати окремі групи в'язнів, упорядкувати окремі камери для сну й відпочинку в'язнів. Усе це треба брати на увагу, споруджуючи будівлі для місць ув'язнення (докладніше про це в розділах – про працю, культпросвіту, системи ув'язнення). В остаточнім підсумку в'язня має бути підготовано до вільного життя; ця мета вимагає, щоб з місць ув'язнення випускали дужих, здатних до трудового життя людей, а не слабих, не калік або інвалідів. Тим-то будуючи місця ув'язнення, треба додержуватися правил гігієни (докладніше про це далі в розділі про санітарно-лікарську справу).

Харч та речове постачання

В'язня треба забезпечити харчами й речами, себ-то всім необхідним для хатнього вжитку – одежею, взуттям, білизною, меблями, посудом. Розв'язуючи питання про харч та речове постачання, треба мати на увазі погляди – каральний, фінансовий та поправно-виховний.

З погляду карального в'язню має бути дано все найнеобхідніше, але він не може претендувати на розкішне життя в замкненні: на добру їжу, дуже добру з дорогого краму одягу, комфортабельну обстанову. Погляд фінансовий вимагає по зможі зменшити витрати на удержання місця замкнення. З цього погляду так само, як з погляду карального, розкіш і комфорт, що вимагають великих із державної скарбниці витрат, неприпустимі.

Мета поправчо-виховна вимагає, щоб в'язень не розхищував у замкненні свого здоров'я, а навпаки, щоб стан його здоров'я давав йому спромогу працювати та виконувати у місці ув'язнення правила поведінки й вийти на волю дужою, здатною до трудового життя людиною. А через те в'язневі треба давати подостатком здорової їжі, а атк само забезпечити його необхідними речами в такій кількості й такої якості, щоб він міг оберегти себе од холоду, хвороб і задовольнити елементарні потреби.

Насамперед їжа. У старовину держава зовсім не визначала за собою обов'язку годувати в'язнів. У кого були кошти, той сам себе харчував. Але переважна кількість в'язнів – це люди з незаможних клас. Харчувалися вони, вижебруючи милостину. Юрба в'язнів, закутих у кайдани, ходила під вартою по вулицях, базарах, майданах і випрохувала милостину на похарчування в'язнів. Допіру в другій половині XVII ст. уряд Росії бере на себе обов'язок годувати в'язнів. Та годує погано. А тимчасом це питання має величезну вагу.

Погане харчування відбивається на фізичному й психічному стані в'язня: викликає занепад сил, розхищує здоров'я, роздратовує; а все це призводить до того, що в'язень легко порушує правила внутрішнього розпорядку, погано і неохоче працює, а часом зовсім одмовляється працювати і виходить на волю мало не інва-

лідом. Спостереження над життям у в'язниці свідчать, що поліпшене харчування в'язнів це одна з головних умов, що сприяє піднесенню дисципліни та збільшенню продуктивності праці. Наші каторжні роботи завдавали державному скарбові тільки втрат; утечі каторжників були звичайне явище. Але ті самі каторжники виряджені на залізничні роботи, де харчували їх подостатком (і виплачували більшу плату), виявили, себе як прекрасні робітники й дисципліновані люди; не вважаючи на те, що для втечі умови були сприятливі, сливе ніхто з каторжників не тікав¹).

В'язня треба забезпечувати достатнім харчуванням, або інакше кажучи, достатньою харчовою пайкою, не в такій мірі, щоб не помер він з голоду, а щоб не розхитав здоров'я й міг виконувати примусові роботи. Достатність пайки визначають не її вартістю, й не абсолютною кількістю їжі, а тривкістю їжі. Тривкість-же їжі залежить од того, скільки білків, жирів, вуглеводів міститься в ній²). Розмір пайки не повинен залежати од адміністрації м. у. (П.Т.К. УРСР, арт. 61. БРСР, арт. 59). По різних місцевостях уживають різних харчових продуктів, а різні продукти мають різну тривкість; тим-то розмір і склад харчової пайки для м. у. в державі з великою територією (як от в РСФРР або УРСР) має бути вироблено не загально для цілої держави, а окремо для кожної місцевості.

Крім тривкості вагу має різноманітність їжі: їжа одноманітна, що-дня однакова надто набридає, організм не охоче її приймає й вона навіть тоді, коли тривкіша, не має бажаного впливу³). Їжа проста й по змозі дешева, але zarazом ситна та яко-мога різноманітніша – ось ті умови що їм має відповідати харчова пайка по місцях ув'язнення.

---

¹ Див. у Дриля, Ссылка во Франції и России.... Стор. 84, 146-150

² Див. обіжник ВУЦВК, у «О нормах питания заключенных» з дня 7 квіт. 1924 р. (Сборник материалов... стор. 26).

³ «Надзвичайна одноманітність гарячої страви в поправчо-трудовах закладах дуже несприятливо відбивається на здоров'ї в'язнів, бо день-у-день та сама їжа з тими самими смаковими якостями тягне за собою шкідливі для здоров'я в'язнів наслідки». Через те Ц.П.Т.О. НКВС. УРСР наказує «по змозі міняти харчовий раціон в'язнів » (Сборник материалов ... Стор. 49).

Достатня харчова пайка – поняття відносне: достатнє для одного, може бути недостатнє для іншого. Поруч пайки нормальної для здорової людини має бути встановлено пайку збільшену, для тих, хто працює фізично; й що важчі роботи то більша має бути пайка. У П.Т.К. РСФРР та БРСР просто сказано «їжу для в'язнів, що працюють, збільшується відповідно до кількості тієї енергії, що вони витрачають» (РСФРР, арт.75, БРСР, арт.157). А Ц.П.Т.О. УРСР видав у березні 1925р. спеціального обіжника «про задоволення в'язнів, що працюють фізично, збільшеним харчуванням» (Сборник материалов.. Стор. 47)

Велику вагу має й те, як організм перетравлює їжу: потрібна гаряча страва й їсти треба не один тільки раз на добу, а скількись (П.Т.К. РСФРР, арт.60, БРСР, арт.58).

Те, що сказано про харчі стосується й речового постачання. В'язня треба забезпечити всіма потрібними речами. Речі ці повинні одзначатися простотою, відносною дешевизною, але, разом з тим, мають цілком відповідати своєму призначенню. В противнім разі можуть вийти ті самі наслідки, що неминучі й за поганого харчування. Коли в'язень спить не на окремому ліжку, а на загальних нарах чи на голій підлозі, коли він ходить босий і в ганчір'ї¹) або в такій одежі й у такому взутті, що не захищають його од холоду, коли він їсть укупі з іншими з одного відра, то що, то немає нічого дивного, що він може заразитися або застудитися та й занедужати, що він стане гнівливим та незадоволеним, що він порушуватиме заведені правила поведінки, ледарюватиме й ухилятиметься од робіт.

В'язнів має бути забезпечено достатнім речовим постачанням. Зокрема, що-до забезпечення в'язнів державною одежею, то часом висувають доводи з погляду інтересів безпеки, які буцім-то вимагають, щоб усі в'язні носили однакову одягу одмінну од одежі вільних громадян: в таких разі легше в'язнів пильнувати,

---

¹ В.Г. Короленко в «Записках моего современника» каже про томську тюрму : «Ніколи я не бачив такої обшарпаної тюрми. Арештанти ходили в якомусь фантастичному рам'ї й навіть спідня білизна не завжди покривала наготу». У в'язниці зчинивсь заколот. Приїхав губернатор. Вязні скаржились йому: «подивіться ось у чому ми ходимо; обносилися до краю .»

а в'язням важче тікати. По деяких країнах (приміром в Англії) в'язні різних клас носять різну одягу. Запроваджено це передусім, уважаючи на вимоги безпеки: найпильніший догляд потрібний за в'язнями нижчих розрядів; зовнішня ознака – одягу, надто колір її, показують доглядачам, який в'язень до якого розряду належить. Викликають це почасти й виховні міркування: право носити особливу одягу нагорода для в'язнів вищих клас за те, що вони виявили ознаки поправи.

Ці доводи і міркування мають деяке, але аж геть-то не рішальне значіння. Одмінна одягу тільки почасти полегшує догляд. Хто наміривсь утекти, звичайно, переодягнеться. Сприяти-ж тому, щоб в'язень чванивсь одмінною одягою, навряд чи припустимо з виховного погляду. Будь-що-будь, не припустимо давати одмінну одягу в'язневі, щоб зганьбити його; цю мету звичайно й має арештантська одягу по буржуазних в'язницях.

Депутат соціаліст Тураті, глибоко обурюючись, казав італійській палаті депутатів про становище в'язнів по італійських каторжних тюрмах: «як записано засудженого до «вхідної», як річ, його починають обшукувати, йому голять бороду й волосся, у нього одбирають власну одягу і вдягають його у непристойну, різнобарвну ліврею, що зрівнює з усіма іншими засудженими, якнайгірше кривдячи нещасливого і, може бути, хто знає, в кількох випадках, безневинного засудженого через помилку, щоб зробити його пропащим для інших і в власних очах. Так .. засудженого вдягають отим ганебним способом, що робить з нього, знов кажу, посміховище й огиду в очах кожного, хто його бачить »¹).

Те самісіньке було й по інших буржуазних країнах. По радянських місцях позбавлення волі не має й бути не може ганебної для в'язня казенної одяги. Один із принципів каральної політики радянської влади проголошений у загальних засадах П.-Т.К. полягає у тому, що тримаючи в'язнів у поправчо-трудових закладах не можна принижувати людську гідність. По радянських місцях ув'язнення немає навіть обов'язкової вимоги давати всім в'язням казенну одягу, що одрізняє їх од вільних громадян. Питання роз-

---

¹ Збірник «Угол. право и соціалізм » М. 1908. Стаття Ф. Тураті «Кладбище живых», стор. 116.

в'язують економічні міркування: здобуває казенну одягу той, хто її потребує, а хто не потрібує, носить свою – ту саму, що й на волі (П.-Т.К. РСФРР. арт. 121; П.-Т.К. УРСР арт. 37, БРСР. арт. 33).

Так само інші речі здобуває тільки той, хто їх потрібує. Щодо харчування, то казенну їжу дають усім, але не забороняється споживати власну. Практика утворила два способи здобувати їжу та інші речі з волі – передачу й випуску: в першому разі родичі в'язня або близькі до нього люди приносять до місця ув'язнення їжу або необхідні речі. В другому разі за запискою в'язня, адміністрація купує його коштом потрібні йому продукти харчування та інші речі. Окрім того, в'язень може взяти з волі в замкненні деякі речі й їх можна в нього залишити. Але залишати, випускати чи здобувати передачею можна тільки речі безперечно потрібні й нешкідливі¹). Список і перелік оцих речей визначає вища влада (П.-Т.К. РСФРР. арт. 140, УРСР арт. 37, БРСР. арт. 33). Та не можна дозволити в'язневі мати речі зайві, що захащують камеру, речі, що можуть бути за знаряддя для насильства, можуть допомагати втечі («Положення» 1920 р. параграф 41), самогубству, злочинів, розпусті (напр. гинджал, револьвер, одвертки, одмикачки, гральні карти, отрута, кокаїн, спиртові напої, то-що). Предмети й інструменти, що ріжуть та колють, небезпечні в руках одних та безпечні в руках інших; тим-то користуватися ними можна тільки за писаним дозволом од начальника м.у. (П.-Т.К. РСФРР. арт. 121, прим.; УРСР арт. 37 прим.; БРСР. арт. 33, прим.). Нарешті, право здобувати дозволені речі через передачу й випуску належить всім в'язням; але обсяг права випуски й передачі, – вужче чи ширше, – залежить від ознак поправи, що їх виявив в'язень: в'язні розрядів вищих і м. у. з режимом полегшеним повинні мати це право в розмірі більшому, ніж в'язні нижчих розрядів.

---

¹ По буржуазних тюрмах в'язням звичайно забороняють палити цигарки, тоб-то завдають зайвих стражданнів звичним курцям: по радянських місцях ув'язнення дозволяється в'язням мати й здобувати тютюн, цигарки, бо ці предмети декому потрібні П.-Т.К. РСФРР, арт. 140; об'єднаний ЦІТО НКВС УРСР з дня 25 травня 1926 р.: список і перелік дозволених речей у «Сборнике матеріалов»..... Стр.205).

Охорона здоров'я й медична допомога

Щоб в'язень не розхитував свого здоров'я й, перебуваючи в ув'язненні, не втратив через те здатності працювати, щоб він дужою й працездатною людиною вийшов на волю, одбувши замкнення, треба, окрім цілком задовольного харчування та речового постачання, додержувати по місцях ув'язнення правил гігієни й санітарії, а на випадок, коли-б в'язні занедужували треба організувати лікарську допомогу.

Були часи, коли на цей бік справи не звертали жодної уваги. За місця для ув'язнення правили підземні в'язниці, тоб-то вогкі, темні, тісні, брудні, без припливу свіжого повітря, льохи, підвали. Згодом стали користуватися вежами й будувати тюрми наземні виключно для в'язнів. На якість ці в'язниці були такі самі: в'язні спали на голій підлозі, тільки врядигоди здобуваючи слову на підстілку, не змінювану доти, аж доки не згниє докраю; жили в голоді, у холоді, в тісноті, в бруді, дихали зіпсованим повітрям¹); ходили босоніж обдерті, брудні; хворих не відокремлювали від здорових. Цілковитий брак елементарних умов гігієни й санітарії, а так само лікарської допомоги призводив до того, що захворювання й смертність серед в'язнів були величезні, що тюрми ставали за джерела пошестей, – пошесті, почавшись у в'язниці, заражували вільну людність. Наприклад, в Англії р. 1577 в Оксфордському замкові засідали присяжні засідателі; викликані до суду з в'язниці підсудні занесли тюремну гарячку до суду; занедужали й протягом 40 годин померли президент суду, шериф і понад 300 чолов. публіки. У тій самій Англії згодом – 1730, 1750 й 1755рр. було те саме: сотні людей з вільної людности робилися жертвою в'язничної гарячки.

Тільки за новітніх часів звертає на себе увагу санітарна й лікарська справи по в'язницях, але вживається відповідних заходів

---

¹ У Плімутській в'язниці, як свідчить Говард, були кімнати, де арештантів держали без повітря й світла, де їм не можна навіть було стояти випроставшись; щоб підтримати життя, вони по черзі притулялись до невеличкої щілини в дверях (Таганцев, Лекція по рус. угол. праву. СПб., 1892 вип. VI: стор. 152).

тільки в мінімальних розмірах – оскільки, охорона здоров'я буржуазії та фінансові інтереси уряду зв'язані з охороною здоров'я в'язнів. У радянській трудовій державі, навпаки, загальна політика охорони здоров'я поширюється й на місця ув'язнення.

Правила гігієни й санітарії торкаються й приміщень в'язнів та їхніх харчів і речового постачання та всенької їхньої життєвої обхідки. Ці правила насамперед вимагають того, щоб звернуто увагу було на вибір місцевості для місця ув'язнення. Місцевість болотяна, вогка, багата на міазми – взагалі непридатна для людської оселі, непридатна й для місць ув'язнення. На початку XIX ст. в Англії вирішено було збудувати коло Лондона зразковий «столичний пенітенціарій», відомий під назвою Мільбанської в'язниці. На будову витрачено було колосальні кошти. Та місце вибрано невдало. Незабаром по відкритті в в'язниці спалахнула страшенна пошесть. Довелося видалити всіх в'язнів, викурити хлором усі приміщення, влаштувати вдосконалену вентиляцію. Але це не допомогло: всі пошесті, що бували в Лондоні, особливо лютували в Мільбанській тюрмі. Довелося зразковий пенітенціарій обернути в етапну в'язницю, щоб тимчасово ув'язнювати там засуджених на заслання. Щось подібне було в Французькій Гвіані; місцевість надзвичайно родюча і, здавалося-б цілком придатна на те, щоб бути за місце для заслання злочинців, але шкідливе для людського здоров'я підсоння (страшенні пропасниці – жовта й переміжна) так підвищило смертність, що збудовані тут пенітенціарії для засланців довелося евакуювати та й попереводити в'язнів на спеціально пороблені понтони на морі, а як і тут збільшилася смертність, вирішено європейців сюди не засилати (залишити лише засланців-африканців, що розмірно легко жили в тутешньому підсонні).

Правила гігієни вимагають звертати серйозну увагу на розміри приміщень для житла по місцях ув'язнення. Тіснота й скупченість, коли людині доводиться дихати зіпсованим повітрям, так само шкідливі, як нездорове підсоння. Гігієна виробила ту норму повітряної просторони, що потрібна для однієї людини. Як гадає відомий російський гігієніст проф. Ерісман, по казармах та в'язницях норма оця дорівнює 20-30 куб. метрам. Це розмір міні-

мальний. У Бельгії, де в'язничну справу поставлено краще ніж по інших буржуазних державах, обсяг само камери дорівнює од 30 до 35 куб.метрів. У кол. Росії перед революцією по загальних камерах пийнято було по закону норму повітря на одного в'язня од 21 до 27 куб метрів. (1,44 – 1,50 куб. саж.). Але через те, що в'язниці було переповнено, цю норму на практиці частенько чимало таки зменшували¹). В СРСР за м.у. правлять давні царські в'язниці; фінан-

¹ На початку 60-х р. р. XIX ст. переведено офіційне обслідування тодішніх тюрем: виявилось, що всі в'язниці могли вмістити трохи більше од 1/5 частин (21,5%) всіх в'язнів, а справді вміщали всіх (Фойницькій. Учення о наказании... стор. 318).

Як доповідав жандармський ротмістр, що ревізував р. 1908-го в'язниці Східного Сибіру, в Зерентуйській тюрмі каторжників тримано в троє більш, аніж можна було за штатом (Каторга і ссылка, збірник 2, стор 82).

Як свідчив один політичний в'язень, р. 19080-го в Каліській підслідчій в'язниці в самотній камері, розрахованій на 1 в'язня, містилося 6 чоловіка «так, що ніде було повернутися» (там-так стор. 76). Кенан, що оглядав сибірські в'язниці, в 80-х рр., одзначає страшенну їхню переповненість в'язнями і, як наслідок переповнености неймовірно зіпсоване в камерах повітря. Тюменська пересильна в'язниця, наприклад, розрахована була на 800 чоловіка, а того дня як одвідував її Кенан, було там 1741 чол. Але загальне число не дає уявлення про те, що робилося по окремих камерах. Як увіходили до одної камери, наглядач, що йшов з Кенаном сказав: в'язницю страшенно переповнено; оця, приміром, камера тільки 35 ф. завдовжки й 25 ф. завширшки й, що-до кількості повітря, її розраховано на 35, найбільше на 40 чоловіка. «Скільки було тут минулої ночі? Спитав він, удаючись до арештантів «Сто п'ядесять»відповіло з шестеро хриплих голосів.» «У цій камері, сказав наглядач, перебуває арештантів учетверо більше, ніж треба. І так само в цілій в'язниці». Я кинув оком навкруги: ніде не видно ознак вентиляції і повітря було таке зіпсоване, що я ледве міг дихати. Ми обійшли на дворі щось із шість камер, що з гігієнічного погляду були такі самі, як перші: в кожній містилося арештантів утрое , вчетверо понад норму, і вп'ятеро, або вшестеро більше ніж дозволений кубічний обсяг повітря.. так було по нових бараках, прибудованих, щоб збільшити обсяг тюрми. Камери в головному корпусі з санітарного погляду були ще гірші.. повітря в коридорах та камерах, а надто на другому поверсі, було неймовірно зіпсоване. Кожен кубічний фут його, здавалося знову й знову вдихували доти, аж доки в ньому не залишилось жодного атому кисню. Повітря було просякнуте міязмами, що розходилися з не вентиляованих приміщень лікарні духом брудних тіл, смердючими випарами сухічних хворих і смородом із параші калом, що стояла в кінці

совий стан держави не дозволяв ставити нових будівель для м.у. і переповнення, на жаль, залишилося. Так в РСФРР р. 1922-го по деяких домах для поправи та домах ув'язнення на кожні 5 місць припадало по-над 6 в'язнів, а по деяких на одне місце припадало по-над 3 в'язнів; р. 1923 в РСФРР число в'язнів досягало деякими місцями 193 % штатних місць («Пенетинциарное дело»... за 1922 та 1923р. р.). На Україні на 1 січня 1925 року припадало 27000 в'язнів на 15000 місць («Бюлетень НКВД УССР», 1925, № 48).

Надмірної тісноти й скупченості не повинно бути. Складаючи проєкта будівель для місць ув'язнення, треба встановити, для якого числа в'язнів призначено це місце замкнення й які примусові роботи переводитимуться в ньому. Маючи це на увазі, а так само вважаючи на правила гігієни, складачі проєкта повинні приділити достатні на обсяг приміщення для камер в'язнів, майстерень, культурно-просвітніх установ, амбулаторії, лікарні, канцелярії, то-що. А згодом, по тому, як будівлю вже закінчено, експлуатуючи будинок, треба стежити, щоб, відповідно до вимог гігієни в'язнів не було по-над установлену норму, щоб місця ув'язнення не переповнювалися.

Щоб ув'язнені дихали здоровим повітрям, а не попсованим, важливий не самий кубічний обсяг повітря, що припадає на кожного в'язня й залежить од того, яке приміщення завбільшки; важливо, щоб повітря відновлювано й очищувано через вентиляцію. І складачі проєкту і будівничі повинні мати на оці, що по в'язничних приміщеннях треба встановити приладдя, щоб достатньо широко їх вентилювати, а адміністрація місць ув'язнення повинна дбати, щоб ці приміщення як-найчастіше провітрювано.

коридору. Я намагавсь по змозі не дихати, кожне вдихання було отрутне для організму: за браком кисню я відчув млость, мене стало нудити.

По інших в'язницях було більш-менш те-ж саме. Звідси великі захворювання й смертність в'язнів. Томський в'язничний лікар казав Кенанові: «Ви навіть уявити собі не можете, який вигляд має в'язниця в листопаді. Ми маємо за рік 2100 випадків захворювань, 450 пацієнтів одночасно, і тільки 150 ліжок. 300 тяжко слабих чоловіків і жінок лежало рядами на підлозі; але щоб їх і так примістити, довелося класти їх так близько одно коло одного, що я не міг між ними ходити. Постійно хорувало 25% в'язнів і по-над 10 % помирало ».

Джордж Кеннань. Сибирь, т. I Переклад з німецької. СПб., вид Пірожкова, 1906. Стор. 36-37, 158.

Бажано завести спеціальне вентиляційне приладдя, щоб витискати повітря попсоване й нагнати свіже. Бажано, щоб приладдя для провітрювання працювало самостійно й не було зв'язане з опаленням. Бажано по великих місцях ув'язнення спорудити центральну вентиляцію з окремими каналами до кожного поверху із вентиляторами у кожній камері та взагалі у кожному приміщенні.

У другому місці зазначено, що виховно-поправна мета вимагає скасування спільних камер. Те саме вимагає й гігієна. Спільні камери стають за джерело не самої моральної зарази, ба й фізичної. Тут здорові можуть бути вкупі й стикатися з хворими, що хоч і не потребують лікарняного режиму, а про те можуть заразити здорового (хорі сухітні, венеричні й т. ін.). Дотримуватися тут чистоти важче, як по камерах самотних, бо немає індивідуальної відповідальності й немає однакової свідомості того, що чистота потрібна. Складаючи проєкта будинків місць ув'язнення, треба мати на оці, що потрібні загальні майстерні для спільних робіт та самотні камери для в'язнів на вільну від робіт годину.

І камери і майстерні повинні бути забезпечені достатньою мірою світлом і теплом. Цього вимагають як інтереси здоров'я в'язнів, так і інтереси продуктивності їхньої праці.

Гігієна вимагає додержувати чистоти по місцях ув'язнення, – чистоти в приміщеннях, на тілі, в одязі, в білизні, в речах. Бо бруд та неохайність так само шкідливі для здоров'я і так само призводить до захворювань, як нездорове підсоння тай попсоване повітря або пошесть. Коли є бажання і енергія, завести чистоту можна. Російський в'язничний діяч старого режиму оповідає, що начальник невеличкої повітової в'язниці в Сквирі на Київщині Николайчук довів чистоту (і інші сторони в'язничного режиму) до зразкового стану¹). Чи треба це з погляду карального? Дехто заперечує: далеко не всі, що перебувають на волі чесні трудівники користуються більшою чистотою, ніж та, що її вимагають у в'язницях: навіщо-ж заводити такі порядки, що за них злочинці мають упривілейоване становище; в'язниця не відштовхує, не

¹ Додержування в тюрмі чистота зажила між мешканцями міста такої слави, що порядній сквирській господині не можна було зробити більшої утіхи, як сказати, що в неї в господі так само чисто, як у Николайчука в тюрмі (Н. Лучинській, Основы тюремного дѣла, Спб. 1904, стор. 68-69).

лякає, а навпаки, приваблює, стає принадою? Такі самі заперечення виставляють проти в'язничних шкіл, загально-освітніх розваг для в'язнів і, взагалі, проти культурно-освітньої роботи, проти поживної справи для в'язнів, додержування гігієнічних умов по місцях ув'язнення, безплатної медичної допомоги. Навіщо в'язням давати те, чого не мають вільні громадяни?

Заперечення зрозумілі й доречні з погляду помсти злочинцеві за вчинок, що він заподіяв, але незрозумілі й недоречні з погляду охорони: заходи соціального захисту від злочинців, за радянським законодавством, не повинні катувати й завдавати непотрібних страждань, вони мають бути доцільні. А вища доцільність полягає в тому, щоб злочинця, суспільного ворога, перетворити на чесного громадянина й корисного працівника. І коли культурно-освітня праця та житлове оточення відповідне вимогам гігієни є способи поправи, то їх треба вживати, не вважаючи на те, чи користуються їми всі по-за мурами місць позбавлення волі чи не всі. Адже-ж не здорові а хорі потребують особливого догляду та особливих про них піклувань. Чи-ж можна вважати це за несправедливість? Нарешті, помилково гадати, буцім-то злочинець перебуває в становищі упривілейованому через те, що про нього піклуються в місці ув'язнення. Типовий злочинець – професіонал, що вийшов з-посеред тих, які обертаються на дні життя, які погрузли в злочинах, цих піклувань не бажає, його ані трохи не приваблюють вигоди життя в замкненні, він залюбки був-би проміняв їх на можливість жити без них, але по своїй власній уподобі. Зокрема, він не розуміє чистоти, навпаки, вона обтяжує його, він волів-би спати на голій долівці, або на брудному полу в нічліжці, ходити в брудному руб'ї, ніж жити в замкненній чистій камері, ходити в чистій одежі та ще й самому стежити за чистотою. Чистота потрібна новакові, випадковому злочинцеві, але не тому злочинцеві-професіоналу, що про нього кажуть, буцім він не має права користати таких вигід, яких не мають чесні трудівники на волі. І коли чистоти повинні дотримуватися по місцях ув'язнення, то в інтересах суспільства, це потрібно на те, щоб не тільки зберегти здоров'я, а ще призвичаїти їх до кращого, культурнішого життя та й відучити від того бруду й тієї неохайности, що панують там,

звідки переважно вербуються кадри злочинців-професіоналів.

Треба послідовно вимагати, щоб по місцях ув'язнення було чисто скрізь. Новоприбулого в'язня по медичному оглядові треба взяти на «санітарно-гігієнічний боробіток», себ-то послати до перукаря і в лазню, потім дати чисту казенну білизну та одягу, коли немає чистої власної; з належних в'язнев'ї речей залишаються найнеобхідніші, всі інші відбираються та приймаються на схованку або-ж передаються тому, на кого вкаже в'язень, щоб вони не захарашували камери й не перешкождали прибиранню, щоб підтримувати чистоту («Положення» 1920 параграф 34-37 П.-Т.К. РСФРР, арт. 110, 121, 122, 124; УРСР, арт. 38; БРСР, арт. 34). Ув'язнений повинен підлягати дисциплінарним і гігієнічним правилам внутрішнього розпорядку. Отже, щоб підтримувати чистоту, в'язь повинен що-ранку вставати, прибирати постіль, вмитися, причесатися, почистити свою одягу та взуття й прибрати камеру, тоб-то повитирати порошок, підмести підлогу («Положення» 1920 р., прараграф 61, 62); протягом дня він повинен мити руки після роботи й перед їжею; попоївши, підмити підлогу, виносити недоїдки в призначене на це місце, мити посуд. Що-тижня в'язні повинні митися в лазні і після лазні одягати чисту білизну, а ті, що працюють коло брудних робіт, і частіше міняти білизну; що-ж до білизни постільної, міняти її треба кожного разу через 2 тижні («Положення» 1920 р., прараграф 90 – 92). Брудну білизну належить здавати до пральні; держати в камері брудну білизну, прати і сушити її в камері забороняється («Положення» 1920 р., прараграф 93, 94). Раз на тиждень в'язні повинні робити загальне прибирання камер, себ-то не тільки знімати порошок й змити підлогу, ба й мити підлогу, а так само вікна двері теплою водою («Положення» 1920 р., прараграф 67). Прибирати приміщення загального користування – майстерні, театри, школу, коридори, відходки, а так само й двір й окремі прибиральники з в'язнів.

Щоденний догляд над додержанням чистоти офіційно покладається на дозорців; було б бажано притягти до цієї справи самих ув'язнених, утворивши в кожному місці ув'язнення санітарно-освітні осередки або відділи з ув'язнених, щоб члени їх стежили за виконанням

правил чистоти й санітарії взагалі й додержанням чистоти зокрема¹), або окрему комісію з представників лікарсько-санітарної частини, адміністрації та ув'язнених, що-б що-тижня обходили всеньку територію місця ув'язнення, стежачи за додержанням чистоти.

Не досить вимагати від в'язнів, щоб додержувалися чистоти. Треба крім того, по змозі полегшити підтримання чистоти. Треба, щоб у кожному місці ув'язнення був перукар, була лазня, прано білизну. Треба спорудити досить відходків поблизу жилих приміщень; безперечно треба повикидати традиційні російські «параші». Треба влаштувати по змозі більше місць для вмивання; а ще краще – як це зроблено навіть по деяких давніх російських тюрмах, – провести воду та впорядкувати одливну в кожній камері. Безперечно треба скасувати спільний піл для снання, що на ньому постійно скупчується бруд; кожному в'язневі має бути дано окреме ліжко, а найкраще – металеве пригвинчене до стіни так, щоб його можна було вдень одгинаючи припинати до стіни й збільшувати тим в камері площу та полегшувати прибирання. Освітлювати треба електрикою, а не гасом, або газом, ogrівати камери голандськими грубами або, ще краще, центральним ogrіттям, а не залізними грубами, щоб позбутися негарного духу, чаду, кіптяги, диму, газових слідів, трісок од дров. По самотних камерах краще підтримувати чистоту як по спільних²), а коли спільні камери таки залишаються, то їх не треба переповнювати.³)

---

¹ Див. Інструкцію по м.-с. части в .м. з. УССР од 27.IV1926, № 10.

² Про Олександрівську в'язницю для засланих каторжан, де в'язнів приміщувано по спільних камерах, Чехов пише: «Наказувати каторжникові, щоб він не заносив з ногами болота й гною, не плював-би на підлогу й не розводив блощиць – річ неможлива. Коли в камері сморід або немає нікому життя від крадіжок, або співають гидотних пісень, то винні в тому всі, себ-то ніхто. Я розпитував якогось каторжника, колишнього почесного громадянина: «Чому ви такі неохайні?» Він мені одказує: «Через те, що моя охайність була-б тут ні до чого». Справді, яку ціну каторжникові може мати власна його охайність, коли завтра приведуть нову партію і покладуть поплич його сусіду, що від нього скрізь розлазиться нечисть та дхне задушливим духом?

(Островь Сахалінь, стор. 67).

³ У Каліській підслідній тюрмі самотні камери (р. 1908) перероблено на спільні і через це було переповнено; в камері, розрахованій на одну

Правила гігієни вимагають, щоб в'язням було забезпечено достатнє харчування та речове постачання. Через те треба на лікарський персонал місць ув'язнення покласти обов'язок оглядати та досліджувати харчі та предмети речового постачання, щоб з'ясувати, який вплив на здоров'я в'язнів можуть мати оці продукти й предмети (Положення» 1920 р., параграф 76; Інструкція, арт.12).

Так само треба на лікарський персонал покласти обов'язок оглядати ув'язнених, щоб виявити хто з них, через стан свого здоров'я, може вдовольнитися звичайною харчовою пайкою і хто потребує окремого харчового режиму (Положення» 1920 р., параграф 71; Інструкція, арт.12)

Звичайно окремого харчового режиму потребують хорі, і в П.Т.К (П.Т.К. РСФРР, арт. 129, П.Т.К УРСР, арт. 62, БРСР, арт. 60) сказано, що «харчувати хорих в'язнів треба за нормами, встановленими для лікарняних закладів (див. так само «Положення» 1920 р. параграф 72). Але хорі – це не тільки ті, що лежать по лікарнях. Наприкінці 1923р. Наркомздоров'я РСФРР, в погодженні з Г.У.М.У. видав обіжника «про дозвіл головним лікарям лікарень при місцях ув'язнення застосовувати лікарняне харчування для в'язнів, що перебувають в камерах та потребують поліпшеного харчування»¹).

П.-Т.К. УРСР зараховує сюди жінок-вагітних, тих, що годують немовлят, та тих, що мають при собі малоліток (арт. 57). А видана на додаток до П.-Т.К. УРСР «Інструкція по медично-санітарній частині», наказує давати підсилене харчування хворим з відкритим процесом сухіт. (арт. 72).

Правила гігієни вимагають, щоб в'язень не працював понад силу. Ось чому П.-Т.К. покладає на лікарський персонал обов'язок пильно оглядати новоприбулих в'язнів, щоб виявити ступінь

людину, приміщувало 6 чоловіка, «так що повернутися було куди. Спали ми тут так: 5 чоловіка укладалися на вогкій асфальтовій підлозі, а один на ліжкові, що ним користувалися по черезно. Матрасів на самотню камеру видавали тільки три і на день виносили їх у коридор. Що-ночі доводилося спати на іншому матрасі, бо жадних зазначок робити не дозволялося». Багато клопоту завдавали нам паразити. Кожен хто сидів у цій в'язниці зазнав корости. » (Каторга и ссылка, Сборник, 2., М.1921, стор.76)

¹ Бюлетень НКВД, 1924, № 43 (циркуляр № 522, від 19/XI- 1923.)

їхньої працездатності, загальний стан здоров'я, придатність до того чи іншого роду праці¹).

Призначаючи в'язнів на ті або на ті роботи, звільняючи їх од робіт або від шкільної праці, адміністрація місць ув'язнення повинна брати на увагу висновки лікарів. (Положення» 1920 р., параграф 44; П.Т.К. РСФРР, арт. 58; УРСР, арт.121, БРСР, арт. 134).

З тією метою, щоб в'язень не працював понад силу, довгість робочого дня не повинна бути надто велика. В цьому випадкові вимоги гігієни збігаються з вимогами політичної економії: надто довгий робочий день шкідливо відбивається і на здоров'ї працівника і на продукційності праці. Загальне, прийняте по рядан. республіках, правило про 8-годинний робочий день поширюється й на місця ув'язнення (Положення» 1920 р., параграф 64; П.Т.К. РСФРР, арт. 57; П.Т.К. УРСР 53, 120, БРСР, арт. 51,133). Додержувати його треба якнайпильніше. Має значіння не сама абсолютна, ба й відносна довгість роботи: безперервна, без відпочинку робота втомлює, а через те й шкідлива для здоров'я та малопродукційна. 8-годинний робочий день треба розбити на 2 частини перервою від 1 до 2 годин на обід та відпочинок²). Окрім того, після тижневої праці треба давати протягом понад добу цілковитий одпочинок (П.Т.К. РСФРР, арт 59).

В'язні окрім тих, що працюють коло робіт на свіжому повітрі (сільсько-господарських, залізничних, будівельних, то-що) мусять жити мало рухаючись у замкнених приміщеннях. Правила гігієни вимагають, щоб вони що-дня мали були змогу походити на свіжому повітрі. Для цього до розпису дня заводиться прогуляння в'язнів протягом принаймні однієї години (П.Т.К. РСФРР, арт. 126; П.Т.К. УРСР, арт. 54, БРСР, арт. 52). В'язні переходових домів, трудових колоній, а так само вищого розряду загальних місць ув'язнення не потребують такого розпису: вільний од робіт час вони можуть використати по своїй уподобі, можуть і погуля-

---

¹ Сборник материалов... стор. 204

² Ще краще – дати годинну перерву на обід і відпочинок та дві по півгодини перерви на відпочинок після обіду й по обіді, бо декілька коротких перерв краще відновлюють сили, аніж один довгий (П.Т.К. РСФРР, арт.127).

ти. Для інших категорій в'язнів треба точно зазначити, коли саме й як вони можуть використати погуляння.

Нарешті, правила гігієни вимагають, щоб проти заразних хвороб було вжито запобіжних заходів. Всі новоприбулі в'язні після медичного огляду і санітарно-гігієнічного обробітку, повинні бути поміщені до карантину, перебути тут певний термін і, тільки відбувши карантинне випробування, переходити до постійних камер (П.Т.К. РСРР, арт. 110; П.Т.К. УРСР, арт. 34 БРСР, арт. 30). Прийняті від новоприбулого речі, що можуть стати за джерело зарази, треба продезинфікувати (Положення» 1920 р., параграф 39). Коли вибухне в самому місці ув'язнення або в найближчій місцевості пошесть, треба, залежно від її характеру, видавати більше гарячої перевареної води (Положення» 1920 р., параграф 69), цілком заборонити сиру воду, сирові овочі, фрукти, поліпшити харчування (Положення» 1920 р., параграф 73), зміцнити нагляд над чистотою, зробити в разі потреби вказані в медичній науці щепіння (проти віспи, холери, тифу) та вжити інших рекомендованих у науці заходів.

В'язнів, що слабують на гостро-заразні захворювання, треба ізолювати від усіх інших в'язнів (Положення» 1920 р., параграф 106) дезинфікувати їхні речі та камери, де вони перебували, їхню одягу й постільну білизну прати, сушити й ховати окремо від білизни всіх інших ув'язнених і, окрім того, пильно дезинфікувати (Положення» 1920 р., параграф 110).

А втім хоч-би навіть правил гігієни дотримувалося як-найстаранніше, захворювання все-ж-таки можливі. Заслабим медична допомога необхідна. В кожному місці замкнення повинен бути лікар і на допомогу йому молодий медичний персонал (фельдшер, сестра-жалібниця, санітари); число медичного персоналу, звичайно, повинно залежати від величини місця ув'язнення, тобто від числа в'язнів. Щоб приймати хворих та надавати їм медичну допомогу, треба влаштувати амбулаторію; приймати хворих в амбулаторії треба що-дня; при амбулаторії повинна бути невеличка аптека з найпотрібнішими ліками, матеріалами до перев'язування, дезинфікаційними засобами. В разі потреби в м. у. можна допускати до в'язнів сторонніх лікарів-фахівців. Окрім амбулаторії, в

кожному місці замкнення повинна бути лікарня («околодок») для легко-хорих, що потребують лікарняного лікування. Тих, що за-недужали на психічні й тяжкі хвороби або заразливі, треба негайно помістити в окреме «ізоляційне» приміщення і потім направляти в спеціально встатковані лікарні в місцях ув'язнення, щоб ужити заходів соціального захисту медичного характеру (П.Т.К. УРСР, 150, 151, 153).

П.-Т.К. знає різні види місць ув'язнення: колонії для психічно неврівноважених, сухітних та інших хорих в'язнів; інститути психіатричної експертизи, лікарні, то-що.

Сюди приміщується хорий. Але можливі випадки, коли хвороба набирає таких розмірів, що мова може йти не про заходи соціального захисту від в'язня, а про заходи захисту самого в'язня від загрозової для його життя небезпеки. Це випадки тяжкої незцілюмої або психічної хвороби. Процесуальний Карний Кодекс дозволяє детерміново звільняти таких в'язнів навіть перед закінчення терміну позбавлення волі (арт. 458, П.Т.К. РСФРР; 386, КПК УРСР 1927 р.).

До цього питання треба ставитися надто обережно. Хорий може загрожувати не меншою небезпекою, як здоровий, а іноді й більшою. Треба в кожному окремому випадкові пересвідчитися, що небезпеки немає, і тільки тоді давати дотермінове звільнення, а в противному разі примусові заходи соціального захисту необхідні. З приводу цього в погоденні з НКЗ, НКЮ та НКВС РСФРР видано 19 листопада 1923 р. обіжника «про дотермінове звільнення, згідно з арт. 458 Карн. Код. Проц., тяжко, незцілюмо й душевно хорих в'язнів.» Обіжник наказує пильним клінічним дослідженням упевнитися у тому, що в'язень слабує на тяжку незцілюму хворобу, «за якою позбавлення волі перестає вже бути за міру поправи або за міру захисту від суспільно-шкідливих або суспільно-небезпечних елементів». Далі в обіжникові перелічуються найголовніші захворювання, що можуть стати на підставу для дотермінового звільнення, але додано, що все залежить од індивідуального стану хворого¹). Такого самого змісту обіжника

---

¹ Бюлетень НКВД РСФРР, 1924, № 43, циркуляр № 523.

видано і на Україні 18 червня 1927 р. за згодою НКВС, НКЮ і НКЗ УРСР.

П.-Т.К. УРСР та БРСР передбачають також випадок, коли хорий в'язень потребує такої кваліфікованої медичної допомоги, що її не може бути дано по поправ.-труд. закладах; тоді його надсилають до спеціального лікарського закладу по-за межами попр.-труд. будинку і час прожитий у цьому лікарському закладі зараховується до терміну позбавлення волі (всупереч 412 арт. Карн. Проц. Код. Див. «Виды м. з.»). Так само дозволяється, щоб ослаблих хорих одвідували сторонні лікарі-фахівці (П.-Т.К. УРСР, арт. 152,153; БРСР, арт. 180,182).

РОЗДІЛ VII

ДИСЦИПЛІНА ПО МІСЦЯХ УВ'ЯЗНЕННЯ

Правила внутрішнього розпорядку й дисциплінарна відповідальність в'язнів

У кожному спільному житті додержуються певного порядку. Суворо додержувати порядку треба особливо по місцях ув'язнення, бо їх призначено на те, щоб держати й поправляти людей, що будучи на волі не корилися заведеному ладові спільного життя.

Сукупність усіх, на підтримання ладу скерованих, заходів, становить дисципліну. Добра поведінка в'язня насамперед полягає в тому, що він додержує дисципліни, кориться правилам заведеного в замкненні ладу; навпаки, коли він не підлягає оцим правилам, то це свідчить про недобру поведінку. У першому випадкові в'язень здобуває пільги, у другому підпадає дисциплінарній карі.

В'язень, за радянським правом, є людина, тимчасово (на термін не більше од 10 років) позбавлена волі пересування, волі зносити із зовнішнім світом і, взагалі, волі діяти своїм розсудом. Але абсолютно позбавити волі, навіть тимчасово, неможливо.

В обмеженому розмірові має бути приділено волі й в'язневі. Правила внутрішнього розпорядку по місцях ув'язнення мають точно визначити, в яких розмірах і формах допускається воля в'язнів. Коли в'язні порушують ці правила, то це є дисциплінарний переступ, що має бути дисциплінарно покараний.

Найбільший з цих переступів – втеча.

В'язень мусить залишатися в замкненні, аж доки його звільнять. Вживали й уживають геть-усяких заходів, щоб він не втік: ґрати на вікнах, засуви на дверях, замикання коридорів, відділів, корпусів, супровід в'язня озброєною вартою, висока огорожа навколо в'язничної садиби, внутрішня й надвірня варта, то-що. Утекти важко, але можна. Природній потяг до волі частенько примушує напружувати до останньої міри розумові здібності,

щоб винайти спосіб утекти, завсіди міркувати про те-ж саме, про можливість утекти. І частенько щастить¹). З погляду особистої психології в'язня – це цілком зрозумілий і нормальний учинок. А з погляду суспільно-карального – це серйозний переступ, що з ним треба енергійно боротися. «Положення про заг. м. у.» 1920 року покладало на службовців місць ув'язнення відповідальність за втечу, як за службовий злочин (§ 110), наказувало підозрюваних у бажанні втекти приміщувати в самотних камерах або в спеціальних спільних камерах під особливим доглядом (§ 51) і не призначати на роботи по-за тюрмою (§ 123), а над збіглими й затриманими так само мати особливий нагляд (§ 216). П.-Т.К. повторює постанови про не призначання на роботи по-за м. ув'язнення підозрюваних у бажанні втекти та про окремий нагляд над збіглими й затриманими (П-Т, К. РСФРР, арт. 67, 214; УРСР, 125, 157; БРСР, 142, 185): окрім того, забороняє надсилати до трудових колоній небезпечних що-до втечі.

Поряд із заходами запобіжними вживалося і вживається заходів каральних. За буржуазними законодавствами, за втечу призначено суворі кари. У нас «Інструкція про табори примусових робіт» загрожувала за першу втечу збільшенням терміну ув'язнення до десятиразового розміру, а за повторну втечу судовою відповідальністю перед революційним трибуналом, що мав право застосувати кару аж до найвищої її міри (§ 12. Те саме в постанові РНК України, див. арт. 37). «Положення про загальні м. ув.» загрожувало за втечу не зарахуванням уже відбутого в замкненні до втечі часу і, окрім того, судовою відповідальністю, коли втеча сполучалася з насильством або поломом (§§ 214-215). Код. Карн. залічує до злочинів проти порядку управління звільнення арештанта з-під арешту або сприяння йому втекти (арт. 94) і втечу (арт. 95); за втечу з насильством або поломом, підкопом і взагалі з пошкодженням засувів, мурів, то-що загрожуює позбавленням волі на термін не менше одного року (арт. 95). А в усіх інших випадках, як пояснює Г. У. М. У. РСФРР, винні підлягають дисциплінарному каранню за

---

¹ Утеча Крапоткіна свідчить про ту винахідливість, що на ню здатні були ув'язнені та їхні друзі, коли мова йде про звільнення з в'язниці (Див. «Записки революціонера», 1920, стор. 285-293).

постановою Розподільчої Комісії, що може не зарахувати вже відбутого до втечі в замкненні часу в розмірі не більше од 1 року, та перевести до розряду штрафного¹). Попр.-Труд. Кодекс одрізняє втечу без полому, насильства або підкопу і втечу з поломом, насильством, або підкопом. У першому випадкові в'язень підпадає каранню дисциплінарному; у другому випадкові підлягає відповідальності перед судом і, крім того, за постановою Розподільчої Комісії, каранню дисциплінарному; час перебутий на втечах не зараховується до терміну ув'язнення (П.-Т. К. РСФРР, 212-214; УРСР, 155-157; БРСР, 183-185).

Не зважаючи на погрози карою та запобіжні заходи, втіки були й є. В Росії передреволюційній утікали політичні, утікали й карні. Втікали з в'язниць Європейської Росії, бігли й з сибірської каторги.

Перемагали, здавалося, непереможені перепони й утікали. Втікати не перестають і з радянських місць ув'язнення²). Очевидячки, ані погрози репресіями, ані механічні заходи перестороги – засоби ненадійні запобігти втечам. Воля надто приваблива для того, хто її позбавлений. Механічними заходами перестороги можна зменшити число втікань. Надійніший спосіб (зменшити, а не викоренити число втіканнів) – це запровадити такий режим, який примирив би в'язня з лихою годиною, що на його долю припала. Але боротьба з утечами, за допомогою репресій та запобіжних заходів, усе-ж-таки неминуха.

В'язень в обмежених розмірах користується правом мати зносини з зовнішнім світом. Виписування, листування, побачення, вирядження, відпустки – все це регулюють правила. Порушення цих правил, наприклад, листування або виписування нелегальним способом, недозволені побачення з відвідувачами, зловжи-

---

¹ Циркуляр НКЮ ГУМЗ з 5/II 1023, №21.

² За неповними й неточними відомостями, з підлеглих НКЮ РСФРР місць ув'язнення, протягом перших 10 місяців 1919 р. втекло 1500 чол., р. 1920 (так само протягом перших 10 місяців) – 2315 і р. 1921-2762 чол., рік 1922 був що-до цього за рекордний рік: втікало в середньому що-місяця 1273 чолов., але вже р. 1923 число щомісячних утікачів зменшилося в середньому до 601 (Див. «Тюремное Дело» за 1920 і 1921 р.р. й Пенитенц. Дело за 1922 та 1923 рр.).

вання вирядженнями, прострочка відпустки без поважних причин, то-що – це є дисциплінарні переступи.

Розподіл дня не залежить од в'язня. Це робить адміністрація в'язниці, і всі в'язні мусять коритися, не підлягання – дисциплінарний переступ. Ув'язнення зв'язано з примусовими роботами. В'язні мусять працювати, справно з'являтися на працю, не припиняти праці аж поки закінчиться робочий день, шанувати народне добро, не розкрадати матеріалів, не псувати машин та інструментів по майстернях; повинні вони і в повсякденному житті берегти казенне, дане в їхнє користування добро. По місцях ув'язнення проводиться культпросвітня робота; в якій мірі вона обов'язкова, в'язні не мають права від неї відмовлятися; наприклад, незвільнені від шкільної праці повинні відвідувати школу; робітники культпросвіти повинні виконувати покладену на них роботу. Місце ув'язнення це не тільки школа праці й освіти, воно також повинно правити за школу чистоти, охайности та звичок порядного, соціального життя. За обов'язок в'язнів вважається стежити за чистотою по камерах, за чистотою білизни, одежі, свого тіла; забороняються лайка, взаємні образи, бійки, гра в карти, пиятика, бешкет, грубіянство проти службовців... Каральна й поправчо-виховна мета вимагає часом, щоб роз'єднано було ув'язнених, заборонено одній групі ввійти в зносини з другою. Порухення оголошених з цього приводу правил, напр., коли чоловіки відвідують жіночі камери й навпаки по спільних місцях ув'язнення, коли в'язні розмовляють з суворо ізольованими, тощо, є дисциплінарні переступи.

Окремі дисциплінарні переступи окремих в'язнів порушують установлений порядок. Тим більше порушують порядок колективні виступи в'язнів у формі змов, заколотів, бунтів, усяких непорядків. Їх треба забороняти і т.д.

Правила, що визначають унутрішній порядок по місцях ув'язнення й обов'язкові для в'язнів, треба опрацювати, точно сформулювати й оголосити в'язням (надрукувати та порозліплювати на видноті або надрукувати в особових книжках), щоб ув'язнені не казали, буцім їх не знають, а навпаки, щоб знали, що вони можуть і чого не можуть робити. Правила ці не повинні бути дріб'язкові й без потреби обтяжливі. За приклад дріб'язковості й обтяжливос-

ти може бути російська давня «Інструкція доглядачеві губерніяльного замку», що забороняла в'язням «грати на будь-яких інструментах», що забороняла всякого роду жвавість, «балачки, сміхи й тому подібні вчинки» (арт. 46-50 у додаткові до «Уст. о сод. подь стр.»). Треба забороняти те, що суперечить меті позбавлення волі й наказувати лиш те, що безумовно необхідно для того, щоб мету було досягнуто, а в решті надати в'язневі самостійності; інакше оплутаний з ніг до голови правилами, що регулюють без ніякої розумної потреби кожен його крок, кожен його рух і слово, що принижують його людську гідність, в'язень позірно перетвориться на покірливу, слухняну істоту, що не ремствуючи підлягає встановленому порядку, але під цією зовнішньою покірливістю ховатиметься роздратування, яке може вирватися назовні в формі бурхливого вибуху, що різко порушує встановлений порядок¹).

Коли дисциплінарні переступи порушують порядок, установленний по місцях ув'язнення й необхідний на те, щоб мету позбавлення волі було досягнуто, то тим більше це треба сказати про карні злочини, що їх вчиняють в'язні, перебуваючи по місцях позбавлення волі. Іноді трапляються злочини, що не мають жадного звязку з порядком, установленим по місцях ув'язнення для в'язнів: як на волі так і в ув'язненні можливі забийства, зґвалтування, крадіжки, то-що. Але бувають випадки, коли дисциплінарний переступ, перед-

---

¹ Достоевський подає такий приклад в'язничної дріб'язковости: начальник в'язниці «вдирався до острогу іноді навіть уночі й коли бачив, що арештант спить на лівому боці чи навznak, то вранці карав його: «спи, мовляв, на правому боці, як я наказав». В іншому місці Достоевський каже про в'язничні заколоти, як про наслідок в'язничного режиму, що принижує людську гідність: «Дивуються іноді начальники, що от от який-небудь арештант жив собі кілька літ так тихо, зразково, навіть на десяткового його наставили за похвальну поведінку. І раптом, ні сіло, ні впало, наче біс у нього вліз – забешкетував, загуляв, набуянив, а іноді навіть прямісінько на карний злочин зваживсь, чи на явну неповагу до вищого начальства, чи вбив когось, чи зґвалтував, то-що. Дивляться на нього й дивуються. А тимчасом може всенька причина цього раптового вибуху в тій людині, що від неї найменш можна було сподіватися цього, – це тужливий, конвульсійний вияв особистости, інстинктовна туга за самим собою, бажання виявити себе, свою принижену особу, що раптом повстає й доходить до злоби, до сказу, до затьмарення розуму, до припадку, до корчів». (Записки изъ Мертваго Дома, ч. I, розд. I та V).

бачений у правилах внутрішнього порядку, переходить у злочин, передбачений у кримінальному законі: втеча з насильством над сторожею; непокора, супроводжуваний насильними вчинками, то-що.

Потрібні запобіжні заходи і проти злочинів, і дисциплінарних переступів. Для цього потрібен догляд за поведінкою в'язнів. Такий догляд доручається по місцях ув'язнення команді доглядачів, що виконують свої функції під керуванням начальника й його помічника в адміністративній частині. Догляд потрібен і то догляд справжній і безперестанний. На це законодавець РСФРР утворив особливі умови служби по місцях ув'язнення в адміністративно-муштровій частині, себ-то що до догляду: службу в цій частині прирівняно до військової служби, од службовців можна вимагати праці, зв'язаної з небезпекою для життя, вона не обмежується часом, іде безперервно – вдень і вночі, у буденні дні й у дні відпочинку («Устава служби по місцях ув'язнення», арт. 4). Українська «Устава про службу адм.-муштр. попр.-труд. закл.» містить у собі докладніші правила про догляд. В'язень повинен відчувати, що за ним стежать навіть тоді, коли він цього й не гадає, а тому завжди повинен поводитися добре й не дозволяти собі заборонених переступів. Відомий англійський правник Бентам надавав рішального значіння в в'язничній справі раціонально поставленому догляду. В'язницю, що він заснував, названо Панонтікон, себ-то всевидючий: доглядача ставлять в осередкові, звідки він міг, невидимий од них, наглядати за в'язнями. В'язничні будівничі виробили скількись проєктів тюремних будівель з таким розташуванням корпусів для майстерень, камер і інших потреб, щоб по змозі було легше доглядати за в'язнями.

Щоб полегшити догляд за поведінкою в'язнів, треба-б з'єднати догляд з участю в роботах (див. попередню розділ про примусову працю). Так само доцільно було-б доручити функції догляду тим в'язням, що адміністрація їм довіряє. Так робив ще Меконочі. А за наших часів такий порядок запроваджено в 1 Моск. Трудовій колонії. Меконочі свідчить, що призначені від нього наглядачі каторжники дуже добре виконували свої обов'язки; довіра, виявлена їм, була за один із стимулів до поправи. У Моск. Труд. Кол. наслідок був той самий: як свідчить звідомлення про триріччя ко-

лонії, доглядачі-колоністи багатьма сторонами відбували службу краще, аніж вільно наймані дозорці¹).

Не зважаючи на запобіжні заходи, в'язні порушують правила внутрішнього розпорядку, чинять дисциплінарні переступи й різні злочини. Хто заподіяв злочин, підпадає під судову відповідальність, винних у дисциплінарних переступах карають дисциплінарно.

Історія дисциплінарних кар по місцях ув'язнення знає приклади нелюдської жорстокости. І ця жорстокість збереглася по буржуазних державах до пізнішого часу. По німецьких в'язницях наприкінці XIX й на початку XX ст. вживали кваліфікованих карцерів: малесенька камера (ясна або темна), влаштована так, що в ній не можна ні ходити, ні лежати, а тільки стояти чи сидіти (Engerarest); або малесенька камера, що підлогу й стіни її встелено тригранними брусами, обернутими гострими боками догори; в кутку невеличка лавочка, всяяна довгими тупими цвяхами, очевидно, для сидіння й відпочинку (Latenarest). В одній угорській в'язні проф. Познищев бачив р. 1908 в карцері в'язня, що руки його було прикуто залізними браслетами до ніг й він не міг ані стояти ані лежати. По французьких в'язницях і досі в'язнів провинників садовлять до каральної зали: од сходу до заходу сонця вони повинні ходити по залі абсолютно мовчки; через кожні ½ год. спочивати на лавочці протягом 1/4 год. і потім знову ходити під доглядом сторожі²). По англійських в'язницях карають на тілі. По берлінських тюрмах досі вживають таких способів, як позбавлення постільного матраца й ковдри терміном до тижня й обмеження в їжі терміном теж до 1 тижня³). У Росії до р. 1877 закон дозволяв засланих-поселенців і засланих-каторжних у дисциплінарному порядку карати шпiцрутенами до 6.000 ударів. Вживали кар на тілі – батоги, різки. Тримали по темних вогких карцерах на хлібі й воді, на ноги й на руки набивали кайдани, приковували до тачки, голили півголови й бороду, то-що.

¹ Фойницкій, Ученіе о наказаніи... стор. 401. Матеріяли НКЮ, випуск V.

² Ж. М. Ю. р. 1904, квітень, ст.проф. Піонтковського – Дисциплінар. взыск. въ карат. учрежд. Познищевъ, Очерки тюрьмовѣдѣнія. М. 1915, стор.214-215.

³ Н. Н. Паше-Озерский, Берлинские тюрьмы. В. С. Ю. 1927, №6 – 7.

Ця жорстокість дисциплінарних кар цілком відповідала жорстокості карного права взагалі. У нас, у радянській республіці дисциплінарні кари повинні відповідати основним засадам революційного карного законодавства й каральній політиці радянської влади. Жорстокість – чужа радянському карному праву. В'язень з погляду каральної політики радянської влади – людина й громадянин, лиш тимчасово позбавлений волі. Тому неприпустимі жорстокі дисциплінарні кари, що принижують людську гідність. За загальним правилом, нема ані кар на тілі, ані кайданів, ані іншої спадщини минулого. Лиш як виняток зберігся один вид суворої розправи – вживання зброї, але цей засіб дозволено лиш у надзвичайних випадках (підчас заколотів, нападу, втечі), коли всі інші способи вичерпано й залишається єдиний вихід – ужити зброї. Зберігся (в РСФРР) і гамувальний пояс, але тільки «в тих випадках, коли ув'язнений бешкетує і вгамувати його якимись іншими засобами не сила» («Положення» р. 1920 §§ 190, 227, 228; П.-Т.К. РСФРР, арт. 149, 215-217; УРСР, арт. 158-160; БРСР, арт. 186-188, 190). За нормальні-ж способи дисциплінарних кар, як читаємо в «Положенні» р. 1920, були догана, обмеження чи позбавлення права користуватися книгозбірнею, обмеження чи позбавлення пільг (листування, виписки, побаченнів, передачі), зменшення харчової пайки, ув'язнення в карцері, переведення до нижчого розряду, переведення до «ізоляційної» тюрми, продовження терміну кари («Полож. об общ. м. заключ.» §§ 183 – 191). А українська «Тимчасова Інструкція про позбавл. волі» р. 1920 знала: догану в присутності інших в'язнів, обмеження й заборону побаченнів, листування, передач і виписки; ув'язнення в ізоляторі, переведення на паразитську пайку й притягнення до права тих, хто вперто ухиляється від праці, щоб продовжити термін ув'язнення (§ 18). П.-Т.К. змінив і полегшив оці засоби дисциплінарних кар: виключено з списку дисциплінарних засобів позбавлення чи обмеження права користуватися книгозбірнею й перевід на зменшену харчову пайку; скасовано й карцер і замінено на ізолювання в окрему камеру; переведення до інших місць ув'язнення; нарешті, цілком виключено продовження терміну ув'язнення (П.-Т.К. РСФРР, арт. 145; УРСР, арт. 95; БРСР, арт. 94).

За П.-Т.К. тільки найм'якший захід дисциплінарного впливу (догану) застосовують і начальник, і його помічники, і навчителів-виховники і вчителі. Інші заходи, окрім найсуворіших, застосовує тільки начальник на підставі писаних мотивованих постанов. Найсуворіші (зниження в розряді і перевід до п.-тр. закладу з суворішим режимом) в РСФРР застосовує Розподільча Комісія на подання од Дозорчої Комісії; а в УРСР і в БРСР Дозорча Комісія, на подання од начальника знижує в розряді, а Розподільча Комісія, на подання од Дозорчої, переводить до п.-т. установи з суворішим режимом: в РСФРР ізоляція в окрему камеру на термін більш як на 7 діб, застосовується за постановою начальника, що затвердила Дозорча Комісія (П.-Т.К. РСФРР, 145, 146; УРСР, 95, 96; БРСР, 94, 95). Той факт, що право адміністрації м. у. уживати заходів дисциплінарного впливу обмежено, забезпечує обережність і безсторонність цієї справи.

Дисциплінарна кара, хоч-би в якій формі її були накладали, є кара за переступ. Треба з'ясувати, чи заподіяв в'язень переступ? чи заслужив він на кару? і тільки тоді її застосовувати. «Дисциплінарні кари, сказано в § 185, «Полож. об общ. м.-зак.» та в арт. 147 П.-Т.К. РСФРР, накладають не инакше, як належно перевірівши і вислухавши пояснення того, хто завинив»¹). П.-Т.К. РСФРР теж вимагає, щоб заходи дисциплінарного впливу накладувано не инакше, як перевірівши й вислухавши пояснення обвинуваченого в'язня (арт. 147). Такий порядок викликає пошану до адміністрації за її безсторонність і справедливість і паралізує природне незадоволення з боку в'язня.

Хоч-би як обережно накладали дисциплінарні кари, хоч-би яких гарантій безсторонности й справедливости при цьому додержували, проте самий факт накладання цих кар треба визнати за явище небажане. Тому треба намагатися як-найрідше вдаватися до

---

¹ На Україні способів дисциплінарної кари вживають і в адміністративному порядку й за вироком товариського суду (в меншому розмірі й з затвердження начальника м. у.); засідання товариського суду відбуваються прилюдно: допитують винного й свідків, слово дається обвинувачеві й оборонцеві й тільки після цього ухвалюють вирок (Сборник материалов... стор. 214).

них. Неприхильно поставилися до оборонської системи, а так само системи реформаторів з не відзначеними вироками тюремознавці-теоретики й практичні в'язничні діячі тому, що ці системи зв'язані з постійними дисциплінарними карами. Чехов каже про боротьбу з втечами: «коли вся енергія й винахідливість тюремника день-удень витрачається лиш на те, щоб поставити арештанта в такі складні фізичні обставини, що не дали-б змоги втекти, то тут уже не до поправи й мова може йти тільки про перетворення арештанта на звірину, а в'язниці на звіринець»¹). Те саме треба сказати взагалі про боротьбу з дисциплінарними переступами за допомогою дисциплінарних кар. Порядок підтримувати треба. Уживати дисциплінарних кар доводиться. Але треба пам'ятати, що це зло неминуче й треба по змозі зменшувати розміри цього зла, а не збільшувати його, ставлячи перед собою негідну мету – видресувати й приборкати живу істоту, замість високої й шляхетної мети перевиховати людину, що впала, впливаючи на кращі сторони її природи. Ще капітан Меконочі одзначив, які помилкові й до краю недоцільні способи «звичайних тюремників», що, довіряючи виключно силі, безперестанку ставлять дурні вимоги й дріб'язковою регламентацією знесилюють та послаблюють в'язня»².

---

¹ Островь Сахалинь, вид. Маркса, стор. 387.

² «У поводженні з арештантами досі дуже часто роблять найрізноманітніші помилки, одну важливішу од іншої й до них особливо гаряче прихильні ті люди, що спеціально доглядають за арештантами; не добачають належної одміни між переступами, що порушують правила морали, й суто умовними. Через дріб'язкову регламентацію ми збільшуємо останні і прибільшуємо їхню вагу. Отже виснажується дух арештантів, вичерпується їхнє почуття покори, бо від них постійно вимагають дурниць. Звичайні тюремники довіряють самій силі. Вони уявляють, що можна ламати людей, як пруті або як тісто забивати їх у кам'яні форми. Вищим началом людської природи вони дозволяють спати в своїх в'язницях, вони не дають ґрунту для їхньої діяльності; не вдаються ні до чого, окрім безпосереднього послуху; не покладають на людину її власної долі; поводяться з нею, як з автоматом і, вчинивши отак усе, що можна, щоб послабити людину, потім дивуються, чом вона попсована? Хіба весь оцей спосіб діяння не є безглуздя?».

(М. Анненковъ Международные тюр. конгрессы и английскія тюрьмы. СПб., 1873. стор. 5).

РОЗДІЛ VIII.

УПРАВЛІННЯ М. У.

Центральне управління місцями ув'язнення

Не може бути двох чи кількох каральних політик у тій самій державі. Єдину каральну політику повинні провадити на всьому терені даної держави всі місця ув'язнення. Тому необхідні єдність і централізація управління місцями ув'язнення, себ-то необхідно, щоб у центрі перебував єдиний орган державної влади, що керував-би всіма місцями ув'язнення й контролював їхню діяльність. Цей принцип єдності й централізації управління місцями ув'язнення не набув ще загального визнання. В Англії до р. 1877 місцеві чи земські в'язниці не залежали від держави. У Північно-Американських Сполучених Штатах у половині XIX ст. справа управління в'язницями перебувала в хаотичному безладді: кожен штат мав своє карне законодавство й свою в'язничну систему, дарма що громадянин кожного штату був у той самий час громадянином усієї республіки. Року 1870 в Цинцинаті скликано в'язничний конгрес, що ухвалив 37 резолюцій у різних питаннях тюремної справи; 36-та резолюція вимагала запровадити один центральний орган, щоб керував усенькою в'язничною справою на всьому терені республіки. Після цього почали запроваджувати систему централізації. У Франції в'язничне управління розподілено між Міністерством Колоній і Міністерством Юстиції. Але в більшості держав прийнято систему єдності й централізації.

Неоднаково розв'язують питання про те, до відому якої центральної установи повинно ввійти управління тюрмами. У більшості держав його віднесено до відому Міністерства Юстиції, по деяких (в Англії, Італії) – до відому Міністерства Внутрішніх Справ. У царській Росії Головне В'язничне Управління спочатку було в складі Міністерства Внутрішніх Справ, а р. 1895 переведено його до складу Міністерства Юстиції. Після жовтне-

вої революції р. 1917 в РСФРР Головне В'язничне Управління було замінено на Головне Управління місцями замкнення, переформоване р. 1918 в Центральний Каральний відділ, а р. 1921 в Центральний поправчо-трудоий відділ Народнього Комісаріату Юстиції (ЦПТО). Його органами на місцях були губернські й крайові підвідділи каральні, згодом поправчо-трудоі в складі підвідділів юстиції. Всі давні в'язниці й інші давні місця ув'язнення, реформовані по революції відповідно до нових завданнів каральної політики, підпорядковано місцевим підвідділам і Центральному Відділові.

Але незабаром поруч з цими давніми реформованими місцями ув'язнення з'явилися нові, покликані до життя ходом громадянської війни. Уже в вересні р. 1918 РНК РСФРР, після доповіді голови ВНК, ухвалив постанову про необхідність «забезпечити радянську республіку від класових ворогів, ізолювавши їх у концентраційних таборах». Заводять концентраційні табори в Москві й на провінції, призначені на ув'язнення не звичайних карних злочинців, а «класових ворогів» радянської республіки, себ-то контр-революціонерів, а так само винних у тих спеціальних злочинах переходової доби диктатури пролетаріату – спекулюванні й злочинах урядових, що боротися з ними доручено ВНК й її провінційним органам. А втім, незабаром до таборів стали посилати й засуджених за інші злочини і від народніх судів і революційних трибуналів. Керувати концентраційними таборами доручено заснованому в складі НКВС відділові Примусових Робіт, переформованому згодом у Головне Управління Примусових Робіт (ГУПР), й його місцевим органам – підвідділам примусових робіт, що ввійшли до складу губернських та крайових виконавчих комітетів. Окрім того, у віданні міліції (себ-то в підлеглості НКВС) були арештні доми.

Отже, в справі управління місцями ув'язнення з'явилося двовладство: одні перебували під відомом НКЮ, інші – НКВС. Хиби двовладства давалися були в знаки. На з'їздах і робітників юстиції і завідувачів відділами управління виконавчих комітетів зазначувано, що треба зосередити всі місця ув'язнення в одному відомстві. Ухвалою НК з 25 липня р. 1922 це питання було розв'язано

на користь НКВС. Колишній ЦНТО і колишній ГУПР зіллялися та й утворили Головне Управління місцями ув'язнення в складі НКВС; місцевими органами ГУМУ стали губернські та крайові управління місцями ув'язнення в складі виконавчих комітетів. А в квітні р. 1923 ГУМУ були підпорядковані й арештні дома. Зв'язок з НКЮ проте не порвано. На НКЮ (за «Положенням» 1923) покладено обов'язок «розробляти вкупі з НКВС правила про поправчо-трудоі системи...й доглядати за тим, щоб місця позбавлення волі й поправчо-трудоі заклади функціонували правильно. Ці завдання здійснює НКЮ в відділі прокуратури ¹⁾).

Попр.-Труд. Кодекс, що його затвердив ВЦВК, остаточно зміцнив принцип централізації, «управління місцями позбавлення волі, сказано в арт. 11, зосереджується в ГУМУ РСФРР і в головних інспекціях й управліннях місцями ув'язнення окремих автономних республік». ГУМУ складається з відділів: 1) секретаріату, 2) адміністраційно-пенітенціярного (з підвідділами – розподільчим, адміністративним, культосвітнім й обліково-статистичним), 3) робіт й експлоатацій підприємств головного управління (з підвідділами технічним, сільсько-господарським й експлоатаційним), 4) господарства й постачання (з підвідділами матеріальним й обліково-фінансовим) і 5) конвойної варти республіки. На чолі ГУМУ стоїть його начальник.

В УРСР завідування місцями позбавлення волі, що спочатку звалися по давньому в'язницями, зосереджено в НКЮ в «Центральному В'язнично-Каральному Відділі». На місцях йому були підпорядковані губернські в'язнично-каральні відділи²⁾. Коли в'язниці перейменовано на «доми примусових громадських робіт», центральний в'язнично-каральний відділ переформовано в Центральний Поправчо-Трудовий Відділ у складі того самого НКЮ. Але коли в УРСР, як і в РСФРР, з'явилися концентраційні табори, їх підпорядковано Головному Управлінню Громадських Робіт і Повинностей у складі НКВС, і таким чином утворилося двовладство. Але року 1921 Головне Управління Громадсько-

---

¹ Собр. узак. 1923 № 10, ст. 120, арт. 1 п. к. 1 арт. 9 п. в. Положение о судостроительстве РСФСР, арт. 78 п. 2, 89 п. 3

² Собр. узак. и расп. 1920, № 2, ст. 31, № 3, ст. 52.

Примусових Робіт і Повинностей передано до відому ЦПТО НКЮ¹). А наступного року 1922 концентраційні табори скасовано²), всі місця ув'язнення разом з Центральним Поправчо-Трудовим Відділом і його місцевими органами перейшли до відому НКВС³). На початку р. 1923 ЦПТО перейменовано на Головне Управління місцями позбавлення волі – Главумпв⁴), у середині р. 1923 до його відому передано всі арештні дома, а наприкінці р. 1924 Главумпв знову перейменовано на ЦПТО⁵). Поправчо-трудова Кодекс р. 1925 санкціонував централізацію системи пенітенційного управління. За центральний орган поправчо-трудова справа є Поправчо-Трудовий відділ НКВС, що складається з адміністративно-інструкторського підвідділу, виробничо-постачального підвідділу й культурно-освітньої інспекції⁶). На чолі ЦПТО НКВС стоїть його начальник.

Як у РСФРР, так і в УРСР зв'язок поправчо-трудова закладів з НКЮ не перервано. П.-Т.К. (увага до арт. 9) підкреслює, що в належних випадках НКВС погоджує з НКЮ питання поправчо-трудова політики й режиму. В інших законодавчих актах ці належні випадки перераховано. «Положение о НКЮ» р. 1923 до предметів відому НКЮ в відділі прокуратури відносить «догляд за правильним функціонуванням місць позбавлення волі й поправчо-трудова установ: розроблювання спільно з НКВС правил про «Поправчо-Трудову систему» відносно осіб, засуджених до позбавлення волі або до примусових робіт без позбавлення волі»⁷). У «Положенні про судоустрій» цю постанову повторено в артикулі, що передбачає відомство Генерального Прокурора⁸). А в артикулі про відомство державної прокуратури докладно перераховано функції чинів прокурорського догляду що-до поправчо-трудова справа: доглядання за законністю й правильністю

---

¹ Собр. уз. УССР, 1921, № 9, ст. 23.

² Собр. узак. 1922, № 4, ст. 13.

³ Там-же 1922, № 53, ст. 709.

⁴ Бюллетень НКВД УССР. 1923, № 3 та № 12.

⁵ Там-же, 1924, № 13.

⁶ Собр. узак. 1925, № 40-41, ст. 284.

⁷ Там-же 1923, № 29, ст. 433.

⁸ Там-же, ст. 100, п. 3.

держання в'язнів за вартою, доглядання за діяльністю Розпорядчих і Наглядальних комісій, доглядання за виконанням вироків, наглядання за переведенням пенітенційної політики й режиму по поправчо-трудових закладах¹).

У БРСР, як і в РСФРР керівництво й управління поправчо-трудовами закладами належить УМУ НКВС (П.-Т.К., арт. 8).

Отож принцип централізації управління м. ув. проведено в нас у республіканському масштабі, але не в загально-союзному, дарма що основні засоби каральної політики мають усесоюзний характер.

Система централізації управління м. у. забезпечує можливість переводити єдину каральну політику в Республіці. Але треба пам'ятати, що практично цю політику переводять на місцях, що переведення цієї політики не є механічне виконання провідних указівок із центру, – це жива справа, що вимагає ініціативи й певної самостійності з боку органів місцевого управління. Тому централізація управління пенітенційною справою в розумінні загального керівництва й догляду не повинна виключати певної самодіяльності робітників пенітенційної справи на місцях.

Місьцеве управління м. у.

У передреволюційній Росії за місцеві органи тюремного управління були В'язничні Відділи Губерніяльного Правління: на чолі В'язничних відділів стояли в'язничні інспектори, безпосередньо підлеглі губернаторам. А як Головне В'язничне Управління перейшло (р. 1895) до відання Міністерства Юстиції, В'язничні Відділи залишилися в складі Губерніяльних Правлінь: отож Центральне управління в'язничною справою було в одному міністерстві, а місьцеве в другому.

В РСФРР, коли р. 1922 сталася реформа управління місцями ув'язнення за принципом централізації й ГУМУ увійшло до складу НКВС, до складу того самого НКВС увійшли й місцеві органи ГУМУ: місцеві Підвідділи Примусових робіт і місцеві Поправчо-Трудові Підвідділи зіллялися в Губерніяльні Управління місцями

---

¹ Там-же, ст. 98 п. в, е, ж, з.

Акад. О. Малиновський. 12

ув'язнення в складі Губерніяльних Виконкомів, а саме Відділів Управління. На місцях була тенденція скасувати складний і дорогий апарат губерніяльних управлінь, замінивши їх на інструкторів при відділах Управління. Тенденція зустріла опір з боку ГУМУ, яке намагалося мати на місцях самостійні органи для переведення поправчо-трудої політики. Знайдено було компромісове вирішення спірного питання: у вересні р. 1923 Губерніяльні Управління переформовано на губерніяльні (чи Крайові) Інспекції; Інспекції дістали спромогу скоротити свій апарат, бо питання фінансові й питання постачання місцям ув'язнення вилучено з їхнього відання й передано до Відділів Управління. П.-Т. Код. закріплює цю реформу; постановлено, що за місцеві органи управління місцями ув'язнення є Губерніяльні (Крайові) Інспекції місць ув'язнення при Губерніяльних (Крайових) Адміністративних Відділах; що Інспекції діють під загальним доглядом і контролем начальника Адміністративного відділу, згідно з наказами й указівками ГУМУ РСФРР (арт. 11, 12). В УРСР органами місцевого управління були спочатку Губерніяльні В'язнично-Каральні Відділи, згодом Губерніяльні Поправчо-Трудові Відділи, пізніш уповноважені Центр. Поправчого Відділу, замінені на початку р. 1923 на Губерніяльні Управління місцями позбавлення волі – Гумпв; наприкінці того самого р. 1923 «щоб спростити місцевий адміністраційно-пенітенційний апарат», Гумпв'и замінено на Губерніяльні Інспекції місць позбавлення волі. Тепер після 3-членної реформи адміністраційного поділу УРСР, контроль, догляд і загальне керівництво поправчо-трудовими закладами на місцях належить Адміністраційному Відділові Окружного Виконавчого Комітету, у складі якого є особи на Попавчо-Трудова Інспекція з інспектором на чолі.

Посада інспектора сполучається з посадою начальника найбільшого в окрузі м. у., що є на державному бюджеті.

У БРСР «загальний догляд за поправчо-трудовими закладами по округах покладається на секретаріати Окружних Виконавчих Комітетів (П.-Т.К., арт. 8).

При місцевих (губерніяльних, краєвих. окружних) органах управління місцями ув'язнення перебувають Розподільчі Комісії й Бюра примусових робіт.

Розподільчі Комісії в РСФРР запровадила була ще «Тимчасова Інструкція про позбавлення волі» 23 липня 1918 р. в такому складі: завідуючий місцевим Каральним Відділом або його заступник (чи окремий голова, обраний у місцевих радах за згодою з Завідуючим Каральним Відділом), завідуючі місцями позбавлення волі та свідомі люди за запрошенням і призначенням од місцевого карального Відділу (п. 17). 16 листопада того самого року видано нову Інструкцію, що точніше визначила склад Розподільчих Комісій; всього 9 чоловіка, а саме: завідуючий місцевим Каральним Відділом, завідуючі місцями ув'язнення, завідуючий пенітенційною частиною того місця ув'язнення, де тримають арештантів, що підлягають розподілові, представник патронату та члени, що їх обирають Губерніяльні Виконавчі Комітети з свідомих та тих, що цікавляться справою, осіб¹). Тільки р. 1920 комісії зорганізовано остаточно й вони функціонували мало не по всіх губернях»²).

На Розподільчі Комісії «Тимчасова Інструкція про позбавлення волі» 1918 р. покладала передусім обов'язок «розподіляти наново прибулих арештантів по розрядах позбавлення волі» (п. 16). Річ у тім, що той поділ місць ув'язнення на каторжні в'язниці, просто в'язниці, доми для поправки, кріпості, що існував перед революцією, куди безпосередньо вступили засуджені на підставі судових вироків, скасовано; засуджених до позбавлення волі треба було розподіляти по місцях ув'язнення не за родом злочину або строку, а за їх індивідуальними прикметами. Було накреслено різні типи місць ув'язнення для різних категорій арештантів (трудові колонії, реформаторії, переходові доми, особливі місця ув'язнення для злочинців професійних). Але заким ці типи місць ув'язнення не були утворені, доводилося розподіляти по загальних місцях ув'язнення, відокремлюючи одну категорію в'язнів од іншої й застосовуючи до кожної категорії відповідний режим. Усіх засуджених до позбавлення волі запроваджували до загальної в'язниці, що звалася розподільником. Тут співробітники Розподільчої Комісії обслідували особу кожного в'язня й на підставі цього обслідування залічували в'язня до тієї чи іншої

---

¹ Сборник декретов Ц.К.О. НКЮ за 1917-1920 г. № 81.

² Тюремное дело в 1920... Стор. 11.

категорії і, з постанови Комісії, надсилали до того чи іншого місця ув'язнення. Та сама Комісія визначала рід робіт для в'язня або звільняла од робіт непрацездатних (Тимч. Інстр., п. 18); за відомом їй чи згодою завідуючий місцем ув'язнення накладав дисциплінарні кари; а дисциплінарні кари серйозніші – переведення до спеціальних в'язниць (ізоляторів) і збільшення строку ув'язнення не більш, як на 1 місяць – накладалися з постанови Розподільчих Комісій (п. 28, примітка). Комісіям належало право робити подання до народніх судів, прохаючи збільшити строк позбавлення волі по-над 1 місяць для окремих в'язнів, і робити подання до Револуційного трибуналу про подальшу ізоляцію хуліганів, погромників чи запеклих рецидивістів по тому, як закінчується строк ув'язнення (п. 28 і 29). Нарешті, Розподільчій Комісії належало право робити подання про дотермінове звільнення (без обмеження будь-яким строком) або про заміну досудового ув'язнення зарукою, підпискою про стання на суд або порукою (п. 10). Як «Положення про загальні місця ув'язнення» 1920 р. завело розділ в'язнів на розряди, Розподільча Комісія достала право зменшувати строк перебування в розряді випробовуваних (§ 47) і дозволяти особисті побачення для тих, що поправляються (§ 163). Комісія дозволяла відпустки тим, що поправляються до 7 день на рік, а зразковим до 14 день. 17 жовтня 1920 р. Комісії надано було право тих, що позбавлено волі й що відбули $\frac{2}{3}$ строку замкнення, переводити своєю владою на примусові роботи, себ-то давати умовно дотермінове звільнення. Важливим правом Розподільчих Комісій було так само право скорочувати строк перебування по місцях ув'язнення, щоб нагородити за особливо тяжкі роботи й переводити в'язнів із загальних місць ув'язнення в місця ув'язнення з режимом легшим – в с.-г. колонії та в переходові доми (як їх було влаштовано).

Отож в'язнева доля перебувала в руках Розподільчих Комісій, – ці Комісії, по закону, заводили той чи інший режим по місцях ув'язнення. І хоч у «Звідомленнях» НКЮ РСФРР за 1920 і 21 рр. зазначено, що роботи Комісій налагоджено та що на розвиток цих робіт звернула особливу увагу Центральна влада, бо Розподільчі комісії «керують пенітенційною справою», «в них власне закла-

дено нерв пенітенційної справи»¹), але, живовидячки, дійсність не цілком відповідала таким заявам, бо-ж Розподільчі Комісії не були на висоті свого призначення. Це видно з того, що IV з'їзд діячів радянської юстиції (в РСФРР) ухвалив у січні 1922 р. таку резолюцію: «треба звернути увагу на склад Розподільчих Комісій, замінюючи представників од установ особами, що можуть присвячувати весь свій час основній роботі над обслідуванням та всебічним вивченням особистости в'язнів і мають достатній теоретичний та практичний ценз для цієї роботи. Розподільчі Комісії, що по багатьох місцях обертаються в установи кабінетні, повинні позбутися своїх бюрократичних звичок і робота їхня повинна поживавішати»²).

Мабуть, у звязку з таким становищем, на ділі роля Розподільчих Комісій меншає й за законом. Кар. Код. виставив загальне правило звільнити дотерміново можна тільки по тому, як в'язень відбув $\frac{1}{2}$ терміну позбавлення волі, й зробити це може тільки суд (або та установа, що за нею рахується в'язень); до того-ж клопотання про дотермінове звільнення можна порушити й без Розподільчої Комісії. Виходить, право Розподільчих Комісій порушувати й розв'язувати питання про дотермінове звільнення й при тому, незалежно од того, яку частину позбавлення волі відбув в'язень, у них віднято; віднято так само право своєю волею переводити на примусові роботи тих, що відбули $\frac{2}{3}$ позбавлення волі; віднято й право збільшувати строки позбавлення волі на термін не більше од 1 міс. й робити подання, прохаючи збільшити позбавлення волі на строк по-над 1 міс. або залишати в замкненні найнебезпечніших³) злочинців по тому, як відбули вони термін позбавлення волі, а так само право скорочувати строк ув'язнення. Окрім Розподільчих Комісій в'язнів звільнювано за амністіями; звільнювали без їхньої участі і розвантажні комісії. До того-ж «Тимчас. Положення про Г.У.М.У. та його місцеві органи» з 3 листопада 1922 р. скоротили склад Розподільчих комісій – замість 9 членів, 3: начальник місцевого Управ. місцями ув'язнення або його заступник, член президії

---

¹ «Тюремное дело в 1920 г.», стор. 11 і «Тюремное дело в 1921 г.», стор. 7.

² Резолюции IV съезда..., стор. 11.

³ Резолюции IV съезда..., стор. 11.

губерніяльного суду й начальник того місця ув'язнення, що його справи розглядається на даному засіданні. Розподільчі Комісії, як каже звідомлення Г.Т.М.У. за 1923 р., стали «за передавальні інстанції для клопотання у судових установах»¹).

П.-Т.К. РСФРР відновив значіння Розподільчих Комісій. Збільшено їхній склад, що надало йому авторитетності: представник губ. (обл.) Р.-С. І. (голова), губ. інспектор місць ув'язнення (заступник голови), член. губ. (обл.) суду, член губ. (обл.) СПС²), член патронату; це члени обов'язкові; можуть бути прокурор або його помічник, і лікар, як представник відділу охорони здоров'я; як розглядається справи про неповнолітніх, бере участь представник ВНО, а як розглядається справа про військових – член місцевого військового трибуналу й військовий прокурор; окрім того, Розподільча Комісія може притягати до участі в своїх роботах з правом дорадчого голосу тямущих людей (арт. арт. 13-15). На багато поширено право Розподільчих Комісій поряdkувати. Залишилася давня функція – розподіляти в'язнів по місцях замкнення; тепер, коли впоряджено вже місця ув'язнення різних типів з різним режимом, ця функція набрала важливого значіння. Розподільчій Комісії належить право переводити в'язнів 2 і 3 категорії із розряду до розряду раніше од встановленого терміну і клопотатися перед Г. У. М. У. про таке-ж переведення в'язнів 1 категорії, право звільняти дотерміново по відбутті мінімального строку або за амнестією, право скорочувати строк перебування в замкненні, зараховуючи два дні роботи за три, право клопотатися, щоб продовжено строк ув'язнення для тих неповнолітніх, які не виявили поправки, про заміну тримання під сторожею трудящих на інші заходи поправчо-трудоного впливу чи перепину, про заснування нових місць ув'язнення або про реорганізацію й удосконалення наявних (арт. 16). Авторитетний склад Розподільчих Комісій являється запорукою того, що їм можна доручити розв'язок усіх оцих важливих питаннів. Щоб забезпечити закон-

---

¹ Пенитенциарное дело в 1923 г. ...., стор. 39.

² 16 травня 1927 р. постановою ВЦВК і РНК РСФРР представників СПС звільнені від обов'язку ввійти до складу Розподільчих Комісій (Положение НКВД РСФСР, 1927, № 16).

ність, губерніяльному або краєвому прокуророві надано право заносити протести та припиняти постанови Розподільчих Комісій у найвідповідальніших питаннях – про дотермінове звільнення й про зарахування двох днів роботи за три дні. Щоб розглянути оці протести, за постановою ВЦВК уряджено Центральну Розподільчу Комісію при ВЦВК в складі представників од НКРСІ (голова), НКВС (начальник ГУМУ) і НКЮ (помічник прокурора республіки)¹). Центр. Розподільча Комісія стоїть на чолі комісій місцевих. На першому своєму засіданні з 13 квітня 1925 р. Центр. Розпод. Комісія ухвалила, що їй належить керівництво діяльністю й політикою місцевих Розподільчих Комісій; що протести прокурорів з приводу постанов місцевих Розподільчих Комісій надходять до центральної прокуратури, а вже вона вдається з ними до Центр. Розподіл. Комісії; що місцевим Розподільчим Комісіям належить право клопотатися за дотермінове звільнення тих в'язнів, котрі не вибули ½ строку кари, себ-то про застосування особної амністії, але не інакше, як через Центральну Розподільчу Комісію, і що місцевим Розпод. Комісіям належить право знімати з в'язнів сувору ізоляцію²).

Постанови П.-Т.К. РСФРР про Розподільчі Комісії ввійшли до П.-Т. К. БРСР мало не без змін (арт. арт. 13-17). Той самий П.-Т.К. БРСР має в собі й постанови про Центральну Розподільчу Комісію (арт. арт. 18-22), передбачені в РСФРР окремим законодавчим актом (дивись попереду). Склад Ц. Р. К., порівнюючи з ЦРК РСФРР, інший: представник Р.-С. І. (голова), начальник Г. У м. ув., член Найвищого Суду, член президії Центр. Ради професійних спілок та член Комітету Допомоги; помічник прокурора республіки присутній на засіданнях Ц. Р. К., але без права ухвалюваного голосу. Функції Ц. Р. К. БРСР складніші, ніж в РСФРР і в УРСР: вона не тільки керує діяльністю Р. К., ба й розв'язує деякі питання управління м. ув.

В УРСР, згідно з «Тимчасовою Інструкцією» 1920 р.³), Розподільчі Комісії складалися з завідуючого губ. або повкарвідом (голо-

---

¹ Собр. узак. и распор..... РСФСР 1925, № 12, ст. 84 і № 29 ст. 213.

² Бюллетень НКВД РСФСР, Ю 1925, № 16-17, обіжник 213.

³ Сборник декретов... по ЦЕКО НКЮ УССР за 1920 г., № 5.

ва), завідуючого даним місцем ув'язнення, завідуючого культпросвітньою частиною в місці ув'язнення, старшого лікаря того самого місця ув'язнення й народного судді. Основне завдання Розподільчих Комісій, як у РСФРР, «підрозділ заарештованих по категоріях у залежності од їхнього психічного й фізіологічного стану та розподіл в'язнів по місцях замкнення різного типу». Всіх позбавлених волі за присудами, як вступали вони до місця ув'язнення, вміщувано в так званому розподільникові, що для нього призначали окремих корпус або коридор. Перебуваючи в розподільникові, в'язні підпадали цілковитому й усебічному обслідуванню з боку членів та співробітників розподільчої Комісії. В наслідок обслідування складали характеристику в'язня, а на підставі цієї його характеристики, за постановою розподільчої Комісії, в'язня надсилали до того чи іншого місця ув'язнення (бупр, реформаторій, хліборобську колонію, карально-лікарський заклад, ізолятор). Одночасно Розподільча Комісія призначала рід робіт для в'язнів, а нездатних до праці звільняла од робіт. Далі, в'язні перебували під доглядом Розподільчої Комісії. Дисциплінарні кари призначувано з постановою Розподільчої Комісії¹); зокрема, в'язнів, що вперто відмовляються од робіт, Розподільча Комісія мала право перевести до ізолятору, збільшити їм строк ув'язнення до одного місяця або клопотатися перед судом, щоб збільшив строк ув'язнення. Так само Розподільча Комісія мала право вдаватися до суду з проханням збільшити строк ув'язнення для тих осіб, що вона зарахувала до типу хуліганів, погромників або запеклих рецидивістів. Удаючись до репресивних заходів проти одних в'язнів, Розподільча Комісія вживала способів заохоти що-до інших. Вона мала право дозволяти окремим в'язням періодичні відпустки, навіть дозволяти жити на приватних квартирах тим, що відбули вже ½ строку кари або звільняти їх дотерміново; нарешті, вона мала право відпускати деяких в'язнів на роботи в установи без варті²).

---

¹ Временная Инструкция о лишении свободы 1920 г., примітка до 18 арт.

² Сборник декретов... по ЦЕКО за 1920 г., № 54, 63.

2) Про обов'язки службовців по м. у. УРСР див. «Инструкцию о службе работников администр. состава и.-тр. Учрежд. УССР» в Збірникові матеріалів, стор. 170.

Карн. Код. 1922 р. звузив, як і в РСФРР, права Розподільчих Комісій, надавши право звільняти дотерміново виключно судові й не передбачивши права Розпод. Ком. збільшувати строки кари. Окрім того, Карн. Код., поруч Губ. Розподільчих Комісій, передбачає окремі Дозорчі Комісії при кожному місці ув'язнення. 10 травня 1923 р. видано «Тимчасове Положення про Розподільчі та Дозорчі Комісії». За Попр.-Труд. Кодексом 1925 р. Розподільчі Комісії в УСРР трохи одрізняються од Розподільчих Комісій РСФРР і своїм складом і своїми функціями. Складом вони більш звязані з Адміністративними Відділами Окружних Виконавчих Комітетів. Їх голова – завідуючий Адміністративним Відділом Окрвиконкому, його заступник – Окружний Інспектор Поправчо-Трудової Інспекції (з того самого Окрвиконкому). Представник РСІ входить до складу Розподільчої Комісії, але як звичайний член. Окрім того, неодмінними членами з ухвальним голосом являються член окрсуду, представник окр. рад профспілок та представник патронату, а так само представник окркомісії у справах про неповнолітніх, як розглядатимуться за них справи. Обов'язково бере участь представник прокурорського догляду, що дає висновки в усіх розглядуваних на засіданні питаннях; але він не має права своїми протестами припиняти постанов комісії. Може брати участь військовий прокурор, як розглядаються справи про військовиків. На останку, мають право брати участь з правом дорадчого глосу, окрім знаючих людей (як і в РСФРР), – начальники, лікарі та завідуючі культпросвітньою частиною місць ув'язнення, як особи, близько обізнані з в'язнями, що доля їх вирішується на засіданнях Комісії.

Що-до функцій Розподільчих Комісій в РСФРР і УРСР, то, за П.-Т. Кодексами, загалом вони збігаються за винятком таких пунктів: право звільняти дотерміново не належало Розподільчим Комісіям в УРСР за П.-Т.К. 1925 р.; тут задержавсь давній порядок: Розподільча Комісія тільки клопочеться, за поданням Дозорчої Комісії, про дотермінове звільнення. Так само вона не має прав здійснювати сувору ізоляцію, вона тільки передає до суду клопотання од Дозорчої Комісії про зняття сувору ізоляцію (арт. 17 п. 5 1 6). Р. К. має право – дозволяти, на подання од Д. К., відпустки в'язням, засудженим більш як на 6 місяців, і переводити з

одного розряду до другого раніш од мінімального терміну тільки в'язнів 3 категорії, а про в'язнів 1 й 2 категорії клопотатися перед Н. К. В. С. Центральної Розподільчої Комісії П.-Т. К. УРСР в редакції 1925 р. не передбачає. Але тепер справа змінилася. За законом 5 березня 1927 р., Розп. Ком. мають право звільняти в'язнів дотерміново (за деякими винятками) і знімати сувору ізоляцію. Той-же-таки закон 5 березня 1927 р. встановив Центральну Розподільчу Комісію при Н.К.В.С. з помічника генерального прокурора Республіки, члена колегії Н. К. Р.-С.І. під головуванням члена колегії НКВС і поклав на неї загальне керування діяльністю Окружних Розподільчих Комісій (див. вище в відділі «Системи ув'язнення» про дотермінове звільнення та сувору ізоляцію).

Бюро примусових робіт завідує присудженими до примусових робіт без тримання за сторожею. Зв'язок між примусовими роботами й позбавленням волі полягає в тому, що позбавлення волі у випадковій дотерміновій звільненні може бути замінено на примусові роботи (арт. 53 Кар. Код.) та що примусові роботи насамперед відбуваються в підприємствах місць ув'язнення (П.-Т.К. РСФРР, арт. 27). Тому-то «Тимчасова Інструкція про позбавлення волі» 1918 р. одзначала, що «й судові присудження до недовгочасних (до 3 міс.) примусових громадських робіт без тримання за сторожею можна вважати за позбавлення волі» (п. 2 примітка). Через те організація примусових робіт, як і організація позбавлення волі, належить до поправчо-трудової справи. Ця організація здійснюється через окреме Бюро Примусових Робіт, що перебуває на правах окремих частин, при Губ. (обл.) інспекціях місць ув'язнення й діє під загальним керуванням Інспектора (арт. роз. IV П.-Т. Код.) в губерніальних (краєвих) центрах; а в повітах (округах, районах) уряджується відділи названого бюро.

В УРСР по окружних центрах організацією примусових робіт порядкують Окружні Бюро при Окружному Інспекторові Поправчо-Трудової Іспекції, а по районах Районові Бюро при Райвиконкоммах (П.-Т.К., арт. 179). А в БРСР – Районові Виконкомми й Міські Ради П.-Т. К., арт. 218).

Управління окремими місцями ув'язнення, – справа дуже важка, складана й відповідальна. Навіть по невеликих місцях

ув'язнення – скількись десятків в'язнів, по великих – декілька сотень. Управляти місцем ув'язнення це значить поряdkувати долю цих десятків і сотень людей, вибитих із нормальної колії, здебільша нервових, із підвищеною вразливістю, недовірливих, підозріливих, часто омлілих, а іноді глибоко зіпсутих, у злочинах загрузлих. Діла дуже багато й то дуже важкого. Передусім треба прийняти в'язнів і розташувати їх. Треба обізнатися з їхніми справами, добути потрібні документи, скоро їх у справі немає; приймати різні заяви в'язнів; листуватися в справах в'язнів з Іспекцією м. у. та з Г. У. М. У., або ЦПТО, з прокуратурою, з адміністративними й судовими установами; складати звідомлення про стан місця ув'язнення; стежити за строками ув'язнення та своєчасно звільняти тих, хто відбув строк замкнення; стежити за строками ув'язнення та своєчасно звільняти тих, хто відбув строк замкнення; стежити за правильністю діловодства й рахівництва в канцелярії й за справним одбуванням служби доглядачів; стежити щоб в'язні виконували правила внутрішнього розпорядку. Треба забезпечити в'язнів приміщенням, паливом, освітленням, їжею, різними життєвої обіхідки речами (койками, потрібними меблями, посудом, одежею, білизною, взуттям), а через те стежити за справним удержанням будинку та своєчасним його ремонтом, за своєчасною заготівлею, добротностю й правильним розподілом харчів, за вчасною заготівлею й правильним споживанням палива та різних предметів речового постачання, то-що. Треба подбати про задовольний санітарний стан місця ув'язнення та про лікарську допомогу в'язням. Місця ув'язнення існують на те, щоб ізолювати небезпечного для суспільства злочинця, виправити, перевиховати його. А ця мета ставить особливі, надзвичайно важливі завдання для управління місцями замкнення: потрібен пильний за в'язнями догляд; а головне треба організувати працю по місцях ув'язнення й організувати так, щоб вона була суспільно-корисна, продуктивна, вигідна й разом з тим виховно-поправче впливала на в'язня; треба влаштувати шкільну й позашкільну працю, загальноосвітні розваги; треба, взагалі, утворити по місцях ув'язнення такі умови життя, щоб в'язні раз-у-раз підпадали виховно-поправчому впливові; треба вивчити кожного в'язня,

щоб знати, який режим слід до нього прикласти залежно од його індивідуальних прикмет¹).

Само собою зрозуміло, що виконати всі оці завдання управління місцями замкнення не сила одній людині – начальникові чи директорові. Тут потрібна робота багатьох і багатьох осіб. На начальника досить покласти загальне керування справою управління; а завідування окремими частинами управління – доручити безпосереднім його помічникам; окрім того, треба притягти до справи більш або менш чималий, залежно од числа в'язнів, кадр середнього та нижчого службового персоналу, щоб було кому виконувати накази та справляти щоденні технічні роботи.

Які-ж повинні бути стосунки поміж начальником та його помічниками? Інакше кажучи, за якою системою треба будувати управління окремих місць ув'язнення – одноособовою чи колегіальною? Система одноособового управління непридатна. Непридатна не тільки тому, що справа управління місцями ув'язнення вимагає спільної роботи багатьох осіб, але й тому, що ця справа (окрім виключних випадків) не вимагає швидких і рішучих заходів, а, навпаки, потребує всебічного обміркування, безсторонності, обачности, себ-то таких прикмет, що властиві колегіальній системі.

Колегіальну систему управління місцями ув'язнення РСФРР завела ще «Тимчасова Інструкція» 1918 р.; в п. 11 сказано: місця позбавлення волі перебувають у безпосередньому управлінні завідувачів (директорів, начальників), що при них єть колегії в складі завідувача, його помічника та осіб педагогічного, лікарського й інструкторського персоналу. «Положення» 1920 р. теж доручає управляти окремими місцями ув'язнення начальникові та колегії, що при ньому перебуває. Начальник – голова колегії; він доглядає за всіма частинами управління, дає провідні вказівки по всіх частинах і розв'язує біжучі справи загального характеру; у випадках виключних, невідкладних він може самостійно розв'язати кожне питання, подаючи потім розв'язок свій на затвердження

---

¹ Про обов'язки службовців по м. у. УРСР див. «Інструкцію о службе работников администр. состава и.-тр. учрежд. УССР» в Збірникові матеріалів, стор. 170.

колегії (§ 8). Кожен помічник начальника самостійно розв'язує біжучі питання своєї частини. Розв'язок-же найважливіших питань управління (господарчий план, поставлення примусових робіт, програма шкільно-виховної частини, встановлення режиму для в'язнів, переведення в'язнів з одного розряду до іншого, порушення клопотань про надання їм відпусток або про застосування до них дотермінового звільнення, накладання на них вищих дисциплінарних кар, призначення їх на посади, призначення й звільнення нижчих службовців, то-що) повинен належати колегії; на ній-же має лежати й відповідальність за розв'язане (§ 7).

Окремі частини (адміністративна, господарча, робоча, культпросвітня, санітарно-лікарська) повинні бути в завідуванні окремих помічників. До всього по великих місцях ув'язнення може бути кількоро завідувачів однієї частини, що розподіляють між собою обов'язки в цій частині. «Положення» 1920 р. передбачає, наприклад, скількись завідуючих господарчою, адміністративною, санітарно-лікарською частинами (арт. арт. 9, 12); можна доручити й робочу та культосвітню частини скільком завідувачим. У такому разі заступником і старшим помічником начальника вважається завідувач адміністративно-господарчої частини (або один з них, коли їх скілька). По невеликих-же місцях ув'язнення можна на багато скоротити штат, залишивши в руках самого начальника адміністративно-господарчу частину й запрохавши одного помічника, щоб завідувати робочою та культурно-просвітньою частинами, і другого, щоб завідувати санітарно-лікарською частиною.

П.-Т. К. РСФРР знає начальника, його помічника або помічників (очевидячки, завідуючих адміністративною та господарчою частиною й шкільно-виховною частиною та лікарів, що належать до НК охор. здоров'я). Фактично всі завідувачі окремими частинами залишаються помічниками, дарма що не всі цю назву мають. Адже що-до завідування дорученими частинами немає посередньої інстанції між ними та начальником. А як часом начальника та його помічника немає, один з інших завідувачів, звичайно, являється заступником. Тим-то в «Інструкції в шкільно-виховній частині» по місцях ув'язнення РСФРР постановле-

но, що завідувач шкільно-виховної частини користується всіма правами помічника начальника над місцем ув'язнення.

В УРСР колегіальної системи формально не визнавано ніколи: «Тимчасове Положення про управління домами громадських примусових робіт» 1920 р. починається з постанови: «на чолі кожного дому громадських примусових робіт стоїть завідуючий домом, що повинен керувати всією адміністративною частиною та доглядати за господарчою, культурно-освітньою, технічною й санітарно-лікарською частиною місця ув'язнення; відповідальність за загальний стан дому примусових робіт лежить на завідуючому домом» (арт. 1). А наприкінці читаємо: «щоб об'єднати діяльність домового життя у всіх галузях, при завідуючому домом організується періодично, не менш як один раз на місяць, нарада всіх завідувачів окремих частин управління домом» (арт. 16). Отож, по суті, визнавано необхідність управляти колегіально, дарма що колегії дано живовидячки тільки дорадчий голос. П.-Т.К. УРСР мимохідь згадує про начальника м. у. та завідувачів робочою частиною й навчально-виховною частиною. В «Статуті служби по п.-тр. установах» (25 листоп. 1925 р.) і в «Інструкції» про службу робітників адмін.-муштрового складу п.-тр. установ (11 травня 1926 р.) дається схема адміністрації м. у.: начальник; його старші помічники – завідувачі адміністр., господар., робочою й культосвітньою; молодші помічники; доглядачі.

У Попр.-Труд. Кодексі й РСФРР й УРСР та БРСР не згадується про колегію. Навпаки, сказано просто: «кожним місцем ув'язнення управляє начальник, що йому підпорядковано всіх службовців даного місця ув'язнення» (П.-Т.К. РСФРР, арт. 44; УРСР, арт. 12; БРСР, арт. 9). Отож, формально визнано одноособову систему управління, але по суті колегіальна організація збереглася. При кожному місці замкнення заведено Дозорчі комісії. Це установи колегіальні, що повинні порядкувати найважливішими справами – режимом по місцю ув'язнення. Дозорчі Комісії складаються з начальника місця ув'язнення, районного народного судді й представника од бюро професійних спілок¹); окрім

---

¹ На Україні представника професійних спілок, що його передбачав П.-Т.К. 1925 р., тепер замінив представник міської чи селищної ради Р.,

того, в засіданнях Дозорчих Комісій бере участь прокурор або його помічник, можуть брати участь завідуючі окремих частин та лікар, а як розглядається справа про неповнолітніх, запрошують представника ВНО. Справи розв'язують колегіально; головує начальник місця ув'язнення (заступник його – народний суддя). Дозорчі комісії доглядають за розподілом в'язнів на категорії, за переводом їх з одного розряду до іншого після встановлених мінімальних термінів, дозволяють їм відпустки (в РСФРР і в БРСР усім, в УРСР тільки короткотерміновим), вдаються до прокуратури з повідомленням про тримання в'язнів під вартою по-над установлений у законі термін, удаються до Розподільчих Комісій з справами про дотермінове звільнення, про перевід арештантів до іншого місця ув'язнення, про те, щоб було скасовано тримання когось за сторожею, як запобіжного заходу. В РСФРР, окрім того, дозволяють безпосереднє побачення в'язням середнього розряду, затверджують постанови начальника про ізоляцію в'язня в окрему камеру на термін по-над 7 діб, удаються до Р. К. з проханням знизити в'язня в розряді; на Україні наглядають за правильним призначенням в'язнів на роботу, мають загальний нагляд за діяльністю м. у.; на Україні і в Білорусі розв'язують питання що-до впорядкування м. у., знижують в'язня в розряді в порядку дисциплінарного впливу. (П.-Т. К. РСФРР, 19-22, 146; УРСР. 15 – 18, 96; БРСР, 11 – 13). Це – всі справи, зв'язані з долею в'язня. Залишаються справи внутрішнього розпорядку (фінансовий та господарчий план, організація догляду, робіт, культосвітньої частини, то-що). В РСФРР начальник, вирішуючи ці справи, не зв'язаний колегіальним їх обміркуванням. Формально він розв'язує самостійно. Але фактично, звичайно, за згодою з своїми помічниками. А по П.-Т.К. УРСР і БРСР начальник зв'язаний Дозорчою Комісією й розв'язуючи оці справи внутрішнього розпорядку: їй належить, як згадано попереду, загальний догляд за діяльністю поправчо-трудового закладу на Україні й розв'язок питань, що стосуються до його впорядкування на Україні й у Білорусі.

Підготовка службовців по місцях ув'язнення

С. і Ч. Депутатів.

Боротьба з злочинами й у формі суду та ухвали судового вироку й у формі виконання судового вироку за допомогою ув'язнення злочинця, щоб зробити на нього поправчо-трудоий вплив та втримати його од злочинів – справа важлива й серйозна. Вона вимагає кваліфікованих робітників, що мають серйозну підготову.

Потреба серйозної підготовки для суддів, що ухвалюють вирок, стала вже за аксіому. Навіть у нас, у відсталій царській Росії, задовго перед революцією Судові Устави 1864 р. поставили категоричну вимогу: судові діячі повинні мати вищу правничу освіту й перед призначенням на судові посади повинні прослужити достатній час у званні кандидатів на судові посади. То були судові діячі цілком підготовані до того, щоб виконувати класове правосуддя в давній буржуазній державі. Але виявилось, що вони непридатні виконувати те саме класове правосуддя в новій державі трудящих після революції. Одним розчерком пера скасовано й давні суди й давнє законодавство, – в тім числі й Судові Устави 1864 р. Для суддів нових, що судили на підставі революційної правосвідомости, не потрібна була професійна судова підготовка, та вона тоді – на другий день після революції, й неможлива була. Одинока вимога, що її ставлено й можна було ставити суддям, це класова належність до трудящих, засвідчена актом обрання з боку місцевої ради. Кого обрано, той годен бути суддею, підготований до того, щоб ним бути, бо обрання свідчить, що обраний потрапить, здатен захищати революційні здобутки, захищати інтереси трудящих. Так було тільки за перших часів. Зминає рік, другий. Збільшується досвід у справі радянського будівництва взагалі і в справі суду зокрема. Призбируються декрети радянської влади, що точно формулюють норми революційної правосвідомости. Нехтувати цей досвід і ці декрети не можна їх треба засвоїти. Потрібна підготовка. В «Положенні про судовий устрій РСФРР», що його ухвалив ВЦВК 31 жовтня 1922 р., поставлено вимогу практичної підготовки: народні судді, слідчі, голови, їх заступники та члени губсудів або окрсудів, повинні мати певен стаж політичної або судової роботи (див. арт. арт. 11, 34, 61; див.

так само Полож. про суд. устрій УРСР, арт. 23, 56, 114).

Поруч з підготовою практичною поставлено вимогу підготовки й теоретичної, наукової. В постанові ВЦВК з дня 11 листопада 1922 р. про надання чинности тому самому «Положенню про судовий устрій» сказано: «підключись про те, щоб піднести на належну височінь особистий склад судових робітників, сесія ВЦВК ухвалює... зобов'язати НКЮ й Гол. Ком. Проф.-Техніч. Освіти в найкоротший час розробити та подати до РНК законопроєкта про відкриття протягом 1923 р. не менше як 10 юридичних шкіл на місцях і однієї вищої юридичної школи в Москві, щоб своєчасно підготувати достатній кадр досвідчених судових робітників». Законопроєкта розроблено, подано до РНК і затверджено; юридичні школи відкрито й мінімальну теоретичну підготову судових робітників забезпечено. В УРСР те-ж саме. Після того, як надано чинности «Положенню про судовий устрій», РНК УРСР 26 грудня року 1922-го ухвалила: «зобов'язати НКЮ й НКО відкрити не пізніш од 1 лютого 1923 р. в м.м. Харкові, Києві та Одесі короткотермінові курси для підготовки робітників юстиції»¹). Курси відкрито й деяку підготову теж забезпечено.

В инакшому, гіршому стані перебуває питання про підготову робітників пенітенційної справи. За старого режиму чини в'язничного відомства стояли на нижчих щаблях бюрократичної драбини. Їхню справу вважали за просту, нескладну, що вимагає самої лиш суворости. Тільки в літературі лунали голоси, що одзначали, яка важлива та складна в'язнична справа й яка необхідна серйозна підготовка для членів тюремного відомства. А на практиці (як побачимо далі) роблено тільки невеличкі й несміливі способи організувати таку підготову. Серйозніші спроби (теж як побачимо далі) роблено в інших культурніших народів, але й там це питання ще далеке од правильного розв'язку.

У Радянській Росії справа повинна змінитися. Каральна політика радянської влади по місцях ув'язнення ґрунтовно одрізняється од політики царського уряду. Щоб переводити її, потрібні серйозно підготовані виконавці судових вироків.

Так повинно бути. Але не так сталося, як жадалося. Після жов-

---

¹ Собр. узак..., 1922, №56, ст. 802.

тневої революції, як каже звідомлення ЦКО НКЮ РСФРР (VII з'їзду рад, «на місцях і в центрі не було підхожих людей, здатних надхнути нове життя в давні установи. І тут і там залишалися і стара адміністрація й давні тюремники, а нові люди з тих, що мали потрібні звання й досвід, не йшли на роботу, саботуючи радянську владу»¹). Всі зусилля було скеровано на те, щоб до лав пенітенційних робітників притягти людей підготованих, фахівців цієї справи – тюремознавців, інженірів, агрономів, лікарів, педагогів²). А на практиці людей не було. У звідомленнях ЦКО, ЦПТО й ГУМУ бренть однісінький мотив: штати вакують, службовці через злиденне матеріальне становище тікають до інших відомств, не вистарчає не тільки відповідальних робітників, ба навіть рядових конторських службовців і доглядачів. Вживається заходів, щоб поліпшити матеріальне становище службовців та щоб забезпечити їхню підготову до виконання важкої й відповідальної пенітенційної справи. У звідомленні VIII з'їзду рад (наприкінці 1920 р.) читаємо: «Широке й серйозне завдання, що стоїть перед ЦКО, не можна розв'язати без кадру тямущих і підготованих робітників; через те за одне з найпекучіших завданнів єсть утворення науково-шкільного закладу при ЦКО, щоб, з одного боку, був-би розробляв пенітенційні питання, а з другого – готував кадр практичних робітників у цій сфері. Проект «Пенітенційного Інституту» вже розроблено й передано до Наркомосвіти на висновок»³). Доля проекту невідома; будь-що-будь, практично його не здійснено. Року 1921 розроблено проект пенітенційних курсів при Інституті Радянського права в Москві; за браком матеріальних засобів, курси не відбулися. Року 1923 Перший Всеросійський З'їзд робітників пенітенційної справи ухвалив резолюцію про необхідність подбати за те, щоб zorganizувати курси для підготовки досить тямущого кадру пенітенційних робітників⁴). І тільки на початку 1925 р. відкрито курси в Москві для Москви й Московської губернії та подібні до них курси в Ленінграді.

---

¹ Тюремное дело в РСФСР, Отчет... стор. 1.

² Там-таки, стор. 2, а так само «Времен. Инструкция» 1918 р. п. 10.

³ Тюремное дело в 1920 г... стор. 2-3.

⁴ Стенор. Отчет... стор. 248.

Що-до УРСР, то ще р. 1920 в «Положенні про Центральний та місцеві Каральні відділи» вказано на потребу «організувати курси, лекції, семінарії, то-що, для підготовки інструкторів і робітників каральної справи». Згодом р. 1925, всеукраїнська адміністративна нарада ухвалила таку резолюцію: найважливіший до того захід, «щоб поліпшити поправчо-трудоу справу, це старанний добір командного адміністративного складу поправчо-трудоих закладів», а для цього треба «як-найшвидше організувати школу для поправчо-трудоих робітників»¹). Тільки на початку 1926 р. організовано при Всеукраїнській школі командного складу міліції й розшуку в Києві короткотермінові пенітенційні курси для робітників поправчо-трудоих закладів: спочатку їх розраховано на ½ року й 35 слухачів, але в-осени 1926 р. вже оповіщено про приймання 50 слухачів для наступного випуску й курс розраховано на 1 рік²). Окрім того на Україні р. 1926 вирішено видавати місячник «Допровский Работник», призначений для адміністрації, догляду й співробітників поправчо-трудоих закладів.

А втім, зроблено не досить. Треба порушити чергове питання про широку підготову робітників поправчо-трудої справи й на місцях і в центрі. Насамперед потрібна підготовка практична. Робітники набувають її через службовий досвід. По деяких західно-європейських державах службовий стаж, що свідчить про службовий досвід, неминуче потрібен для того, кого призначають на посади в тюремному відомстві. Наприклад, у Бельгії новака, що має достатній освітній ценз, можна призначити тільки на посаду commis'a 3 класи; як змине 2 роки, його допускають до іспиту на посаду commis'a 2 класи; ще за 3 роки його можна допустити до

---

¹ Сборник декретов, постановлений инструкций и циркуляров по Центр. Карат. отд. за 1920 г., вид. НКЮ УСРР, Харків, 1920; бюлетень НКВД УССР, 1925, №9.

² Сборник положений, инструкций, циркуляров... по Исправительно-Трудовым учреждениям УССР, 1926, № 1, обіж. 21 і 26; №3, обіж. 116. В обіжникові № 116 сказано: «В крайних случаях за отсутствием соответствующих кандидатов из состава старших надзирателей допускается отбор на курсы кандидатов и младших надзирателей» (§ 1, примеч. 1). Виходить, що курси для доглядців. А хіба не потрібна теоретична підготовка для начальника й його помічників?

іспиту на посаду *commis'a*, що завідує господарством і рахівництвом у в'язничній конторі, ще за два роки може скласти іспит на *commis'a* 1 класи: і тільки *commis'a* 1 кл. після 2 років служби допускають до іспиту на начальника в'язниці: отож треба прослужити в в'язниці що-найменше 8 років, щоб стати за її начальника. Виняток робиться тільки для тих, хто здобув університетську освіту: їх одразу допускають до іспиту на посаду *commis'a* 2 кл. й таким чином вони можуть дістати посаду начальника після шостирічної служби в в'язниці. В тій самій Бельгії доглядачів поділяють на старших і молодших, а молодших на 3 розряди, служба на посадах нижчих розрядів потрібна, щоб дістати посаду вищого розряду.

Може бути, що цей бельгійський порядок, коли його суворо й невхильно переводити на практиці, являється непотрібною крайністю. Але в його сонові лежить слушна думка: службовий досвід, набутий на посадах менш відповідальних, потрібен, щоб обійняти посади відповідальніші. Не можна, приміром, у нас новака, не обізнаного з поправчо-трудовою справою, одразу призначати на самостійну й відповідальну посаду начальника або начальникового заступника Г. У. М. У. або Ц. В. Т. В., начальника відділу Г. У. М. У., чи підвідділу Ц. В. Т. В., губерньського або окружного інспектора, начальника або директора місця ув'язнення. Потрібен службовий стаж у поправчо-трудоному відомстві. Виняток може бути зроблено для тих тільки, що мають достатній стаж в іншому найближчому відомстві – юстиції, освіти, праці, господарства, хліборобства¹).

Так само велику вагу має підготва теоретична – загально-освітня й спеціальна, пенітенційна (або в нас поправчо-трудова). До

---

¹ Навряд чи можна визнати за цілком доцільну постанову «Статуту служби по місцях ув'язнення РСФРР» про те, що призначаючи на адміністративно-муштрову службу по місцях ув'язнення, дається за інших однакових умов перевагу особам, що служили в війську» (прим. до арт. 10). Адже-ж по самих тільки ізоляторах спеціального призначення перед дозорцями, що з рушницями в руках повинні охороняти ув'язнених, на першому плані стоять питання ізоляції, що розв'язати їх легше тому, хто знається на військовій службі. По інших місцях ув'язнення на першому місці стоять – примусова праця й культосвітня робота. Тут потрібна інакша підготовка.

справи боротьби проти злочинності поправчо-трудовим і культурно-освітнім впливом по місцях ув'язнення не можна допускати людей малосвідомих. Для робітників відповідальних треба встановити вимогу загальноосвітнього цензу в розмірі не меншому од курсу трудової школи II ступеня. Для інших можна обмежитися курсом трудової школи I ступеня, а для нижчих службовців (дорозців) достатньою письменністю в розумінні загальноосвітньому й політичному та елементарними поняттями з географії й історії.

Підготовка фахова або пенітенційна в широкому розумінні слова повинна мати в собі все потрібне на те, щоб свідомо ставитися до служби по місцях ув'язнення. Вимога поважної й різнобічної теоретичної підготовки від службовців по місцях ув'язнення не являється новиною штучного походження. Її викликають життєві потреби. Вже по буржуазних країнах за нових часів визнано, що на те, щоб належно поставити в'язничну справу, потрібна допомога науки. Утворилася окрема наукова дисципліна – тюрмознавство: по університетах засновано катедри правознавства, повстала тюрмознавча література, скликувано тюремні конгреси, де на засіданнях обмірковувано питання не тільки практики, ба й теорії в'язничної справи. Наукові досягнення, зроблені в тюрмознавстві, повинні були задовольнити потреби життя – поширитися серед робітників в'язничної справи й вплинути на в'язничну практику. Спроби в цьому напрямкові вже почато. Ще року 1876 в Швейцарії зорганізовано курси пенітенційної справи. Року 1890 в Японії, в Токіо, засновано окремий інститут, що мав був готувати поліцейних урядовців та урядовців в'язничного відомства з широкою програмою навчання¹). Року 1896 окремі курси для підготування в'язничних діячів зорганізовано в Пруссії; спеціаль-

---

¹ До програм в'язничного відділу включено отакі навчальні предмети: історія в'язниці й пенітенційних систем; карна політика та заходи боротьби з рецидивом; засоби впливу на злочинців-недолітків; педагогіка й способи морального впливу на злочинців; система завідування роботами в'язнів; в'язничне господарство, в'язничне будівництво й архітектура, в'язнична гігієна й практичні праці; теорія злочину й кари; право адміністративне; право цивільне в його головних розділах; право карне й карне судівництво; право конституційне, військова гімнастика.

Акад. О. Малиновський. 13

ні школи, щоб готувати в'язничних діячів, засновано в Іспанії, Італії та на Угорщині; навіть у колишній Росії р. 1912 розпочато систематичні виклади з різних галузів в'язничної справи при Головному В'язничному Управлінні, але проіснували вони недовго.

Навіть по буржуазних країнах уже пороблено спроби теоретично готувати в'язничних діячів. У трудовій державі наука й наукова освіта повинні стояти на чільному місці. І доки трудова держава переживає переходову добу диктатури пролетаріату й доки злочини трапляються, не як рідкий вийняток, а як побутове явище, боротись з ними треба на підвалинах наукових. Зокрема на підвалинах наукових повинно бути збудовано поправчо-трудоу справу, а значить робітники поправчо-трудової справи повинні здобувати теоретично-наукову підготову.

Насамперед потрібні школи для систематичної пенітенційної освіти. Щоб підготувати страших службовців, треба завести або пенітенційні відділи на правничих факультетах державних Університетів та Інститутів Народнього Господарства або-ж окремі Пенітенційні Інститути. Програма цих відділів або інститутів повинна охоплювати ту частину суспільствознавства, що знати її повинні всі відповідальні радянські робітники, щоб свідомо брати участь у радянському будівництві, а так само й ту частину суспільствознавства, природознавства та прикладних наук, що висвітлюють ті питання, які на практиці трапляються робітникам поправчо-трудової справи по всіх її галузях. Як відповідальні радянські робітники, старші службовці в поправчо-трудоому відомстві повинні бути обізнані з історичним матеріалізмом, історією народнього господарства, соціального й політичного ладу, політичною економією, загальною наукою про право й державу, з конституцією СРСР та окремих республік, з радянським будівництвом. Як професійні фахівці, вони повинні бути обізнані з правом карним та каральною політикою, судовим устроєм та карним процесом, науковою організацією праці й товарознавством, педагогікою, гігієною, психологією та психопатологією, статистикою та поправчо-трудовою справою (себ-то з питаннями про поправчо-трудове законодавство, про види місць ув'язнення, про системи замкнення, про господарство, діловодство, нагляд,

примусову працю, культосвіту, санітарно-медичну частину по місцях ув'язнення, про патронат).

Окремі пенітенційні школи так само потрібні для середнього й нижчого персоналу. Програма цих шкіл має бути на багато вужча, але повинна містити в собі все те, що службовець мусить знати, щоб як слід розуміти свої службові обов'язки: короткі відомості про злочин та кару, про боротьбу з злочинністю, про каральну політику радянської влади, про організацію місць ув'язнення. Належне підготування осіб середнього, й нижчого персоналу має величезну вагу. Їм найчастіше доводиться мати безпосередні й близькі стосунки з ув'язненими, і від того, як вони працюють, дуже залежить успіх або невдача вживаних проти в'язнів заходів виховно-поправчого впливу. Ось чому по декотрих західньо-європейських державах, наприклад, в Італії, заведено окремі школи для дозорців. І в нас ще р. 1889 жіночий добродійно-в'язничний Комітет завів був у Москві школу для доглядачок, що проіснувала 11 років; а р. 1913 організовано дві школи: в Петербурзі для дозорців і в Москві для доглядачок. Двох шкіл на всенюк колишню Росію звичайно дуже мало. Але початок зроблено, і це свідчить за те, що почувалася невідкладна потреба в таких школах. В «Положенні про загальні місця ув'язнення» згадується за окремі «пенітенційні курси для дозорців»; поки-що цих курсів не організовано.

Постійні школи – це перше, що потрібне для підготування робітників поправчо-трудової справи. Так само потрібні курси тимчасові, щоб відновити, поширити й поглибити знання службовців по місцях ув'язнення і щоб обізнати їх з новими течіями в поправчо-трудовій справі. Треба неодмінно видавати окремий журнал, присвячений поправчо-трудовій справі, та скликати з'їзди робітників місць ув'язнення. Прилюдні звідомлення про діяльність поправчо-трудових закладів, надруковані на сторінках часопису й на прилюдних засіданнях з'їзду оголошені, обмін думок у справах професійної роботи, нарешті, звичайна інформація про факти біжучої практики, що, будиши оголошена в друковій або на засіданнях, стала здобутком громадської думки, – все це може сприяти поступові поправчо-трудової справи: викликати роботу думки у робітників цієї справи, збагатити їхній досвід, поширити

їхній світогляд¹). Треба скласти й видати поради в поправчо-трудої справі – окремі, докладніші, для старшого службового персоналу, і коротенькі для молодшого. У стислому вигляді ці поради повинні містити в собі все, що службовець по місцях ув'язнення безперечно повинен знати. Треба нарешті робити іспити, щоб пересвідчитися, що кандидат на ту або ту посаду має достатнє підготування. Неодмінно потрібні іспити в даний момент, коли підготову можна набути самоосвітою. У майбутньому, коли функціонуватимуть школи й курси, від іспитів можна бути відмовитися в тих випадках, коли кандидат на посаду підготований безперечно досить²).

Службові обов'язки робітників поправчо-трудої справи

Підготова – практична й теоретична – дає той досвід і ті знання, що потрібні робітникам поправчо-трудої справи. Треба на практиці застосовувати цей досвід і ці знання. Треба вимагати від робітників поправчо-трудої справи, щоб невхильно й сумлінно викнували службові обов'язки, або інакше – додержували службової дисципліни. Загальні службові обов'язки, що випливають з ідеї радянської республіки та радянської влади, звичайно поширюються і на службовців по місцях ув'язнення. Окрім того, в окремому статуті про службу по місцях ув'язнення і в інструкціях має бути зазначено спеціальні їхні обов'язки, що ви-

---

¹ Всеукраїнська адміністрат. нарада р. 1925 ухвалила резолюцію: «щоб освітлювати поправчо-трудої завдання, що стоять перед поправчо-трудоїми робітниками, а так само щоб зважувати досвід, нарада визнала за потрібне випускати спеціальний пенітенційний часопис» (Бюлетень НКВД УССР, 1925, №11-12). Перший Всеросійський З'їзд робітників пенітенційної справи 1923 р. ухвалив таку резолюцію: бажано, щоб між центром та місцями був зв'язок і щоб ГУМУ видавало періодичний часопис, присвячений пенітенційним питанням (Стенограф. отчет..... стор. 248).

² П.-Т.В. НКВС УСРР, кілька разів підкреслював, як багато важить те, щоб робітники м. у. знали були П.-Т.К.; він навіть призначив спеціальні іспити, загрозивши, що звільнятиме з посади того, хто не знатиме П.-Т.К. Але зрозуміла річ, свідомо засвоїти П.-Т.К. могли тільки той, хто здобує теоретичну підготову.

пливають з ідеї боротьби позбавленням волі проти злочинності. Скласти перелік цих обов'язків це вже законодавцева справа¹). Тут досить зазначити їхні головні ознаки.

Службовці місць ув'язнення виконують судові вироки та адміністративні постанови про позбавлення волі. Загальний їхній обов'язок полягає в тому, щоб виконати вирок або постанову згідно з їхнім логічним сенсом. А логічний сенс полягає в тому, що в'язня визнано за елемент суспільно небезпечний, а тому його має бути тимчасово ізолювано від спілки вільних громадян, тимчасово ув'язнено, щоб запобігти небезпеці, що нею він загрожує суспільству. Службовці, і саме службовці в адміністративно-муштровій частині, повинні вжити всіх заходів, щоб ізоляція засудженого до позбавлення волі була справжня, а не фіктивна, в межах вироку й чинних пенітенційних правил: щоб ув'язнений самовільно не відлучавсь, не мав недозволених стосунків із зовнішнім світом, а в певних випадках з товаришами в'язнями, щоб в'язні не могли втікати. Навість у Поправ.-Трудов. Кодексі заходи оці можна зазначити тільки в загальних рисах. Службовці місць ув'язнення повинні виявити самодіяльність, щоб певно їх визначити, взявши на увагу умови місця й часу, призначення місця ув'язнення й особисті прикмети ув'язнених.

Сенс вироку або постанови про позбавлення волі полягає далі в тому, щоб виправити злочинця, тоб-то пристосувати його до умов спільного життя і таким чином запобігти небезпеці від нього у майбутньому, коли він відбуде термін ув'язнення. Припускається, що виправити в'язня можна, приневолючи його працювати й прилучивши до культури та освіти. Ось чому на службовців місць ув'язнення покладено обов'язок – уживши всіх неодмінно потрібних заходів, так zorganizувати примусову працю й так поставити культосвітню справу, щоб зробити на ув'язненого правчо-виховний вплив.

За найпридатнішу систему, що за її допомогою можна виправити в'язня, визнається прогресивна систем замкнення. Запрова-

---

¹ Перелік зроблено, наприклад, в «Инструкции о службе работников административно-строительного состава И. Т. У-ий УССР («Сборник материалов...» №124).

джуючи її в життя, службовці місць ув'язнення повинні стежити за поведінкою, пильністю й успіхами в'язнів, нагороджувати й давати пільги тим, що виявили ознаки поправи, та притягати до дисциплінарної відповідальності тих, хто поводить себе недобре.

І мета поправи і прогресивна система вимагають, щоб задоволено було елементарні потреби існування в'язня, під той час, як він відбуває кару позбавлення волі. Ось чому адміністрація повинна стежити за тим, щоб санітарний стан місця ув'язнення був задовольняючий, повинна дати ув'язненому приміщення тепле й освітлене, харчі, потрібні речі, медичну допомогу.

Ось такі обов'язки робітників поправчо-трудової справи взагалі. Окремі обов'язки розподіляються між окремими робітниками та окремими групами їх, а начальникові місця ув'язнення належить загальне керівництво всенькою справою та догляд над діяльністю всіх робітників – над тим, як вони виконують свої обов'язки.

Порушити правила про службові обов'язки – це дисциплінарний службовий учинок. Але тут дуже легко перейти межу, що відокремлює службові вчинки дисциплінарні від службових злочинів – передбачених у Карному Кодексі: зловживання владою, перевищення влади, бездіяльності влади, недбайливого ставлення до служби, знеславлення (дискредитування) радянської влади, то-що. І службові злочини і дисциплінарні вчинки службові гальмують справу боротьби з злочинністю (а на це-ж службовців по місцях ув'язнення і поставлено), бо усувають умови, визнані за неодмінно потрібні на те, щоб виправити злочинця, або-ж ослаблюють їхню силу. Щоб запобігти цьому, запроваджено нагляд вищих органів влади над нижчими та звітність місцевої влади перед центральною.

Нагляд просякає всеньку систему управління: старшим дозорцям належить нагляд над молодшими, завідателям окремих частин над їхніми помічниками і співробітниками, начальникові місця ув'язнення над усіма службовцями; губернському, окружному або красвому управлінню над усіма місцями ув'язнення даної губернії, округи або краю, а головному управлінню або ЦПТВ над усіма місцями ув'язнення республіки. Нагляд здійснюється

за допомогою обізнання з відомостями, звідомленнями м. у., ревізій, провідних указівок, наказів, пояснень, тощо. Кожне місце ув'язнення повинно провадити відомості про рух в'язнів, що-дня зазначаючи, хто прибув і вибув (звільнених, переведених, померлих, утікачів); списки в'язнів, зазначаючи їхній вік, професію, соціальне становище, освітній ценз, за що засуджено, хто, коли й на який термін засудив; відомості про роботи по майстернях, у господарстві; відомості про становище речової комори, харчової комори; книжку відпусток, дисциплінарних караннів, то-що. На підставі відомостей, списків та книжок місця ув'язнення складають і надсилають до інспекції та Г.У.М.У. чи ЦПТВ періодичні звідомлення про стан даного місця ув'язнення – загальні або з різних частин управління – про роботи виробні, господарські, культурно-освітні, про наявний склад службовців, в'язнів, про лікарсько-санітарну частину. Звідомлення ці виявляють, у якому стані перебуває поправчо-трудова справа в Республіці, і правлять за матеріал для тієї частини моральної статистики, що її повинно провадити Головне Управління місць ув'язнення або ЦПТВ.

Як, бува, службовці місця ув'язнення заподіюють службові злочини, їх притягають до права й суд присуджує їх до кари, визначеної в Карному Кодексові. За дисциплінарні переступи винні підлягають дисциплінарній відповідальності. За Положенням 1920 р. дисциплінарні карання були такі: нагана з оголошенням у наказі або без оголошення; призначення на варту по-за чергою до 7 раз (для наглядача); арешт на термін до 7 діб; переведення на нижчу посаду та звільнення з служби. На начальника місця ув'язнення та членів колегії дисциплінарні карання призначав начальник губерського управління місцями ув'язнення: на інших службовців – начальник місця ув'язнення (нагана, призначення на позачергові вартування й арешт на термін до 3 день) або колегія (у всіх інших випадках). Устава про служби по місцях ув'язнення РСФРР (видана р. 1925) знає такі дисциплінарні карання: нагану з оголошенням у наказові або без нього, нагану з попередженням про звільнення, арешт до 7 діб та звільнення з служби. Цілковите право накладати дисциплінарні карання належить тільки начальникові Г.У.М.У. та його помічників; в об-

меженому розмірі це право належить інспекторові, начальникові та помічникові начальника місця ув'язнення; останній має право тільки робити нагану з оголошенням у наказові або без цього; начальник місця ув'язнення так само й інспектор (губерський – обласний, краєвий) мають право накладати всі види дисциплінарних караннів з одним обмеженням: призначати арешт тільки до 3 діб (арт. 35, 36, 37). Устава має на увазі осіб адміністративно-муштрового складу. Дисциплінарної відповідальності інших службовців поки що не передбачено. «Устава про службу по поправчо-труд. закладах УРСР», видана того самого 1925 р. (Собр. узак.... 1925, №28, ст. 534), взагалі передбачає ті самі дисциплінарні карання і той самий порядок їх застосування.

Притягати службовців місць ув'язнення до дисциплінарної й надто до судової відповідальності є велике лихо. Службовці повинні виховно впливати на в'язнів не самим словом, ба й ділом, не одними лиш своїми наказами, але й особистим прикладом чесного трудового життя. А як службовці, та ще й вищі, керівничі поправчо-трудова справи, дають своєю поведінкою приклад неповаги до службових обов'язків, приклад злочинного життя, то тут уже місце добродійного виховного впливу заступає той вплив, що призводить на лихе. Адже-ж поведінки службовців не можна заховати від ув'язнених. Коли службовці з службового обов'язку повинні досліджувати в'язнів, то вони через почуття самоохорони стежать за службовцями й знають те, чого тимчасом не знає та про що, мабуть, ніколи й не довідається, вище начальство. Обережні й меткі службовці можуть уникнути дисциплінарної або судової відповідальності. Та неможливо запобігти контролеві в'язнів. В'язні своєчасно довідуються, що той або той службовець через лінощі або легкодумність недбайливо ставиться до своїх обов'язків, що такий-ось дурний або ненавчений і через те неспроможен упоратися з покладеними на нього обов'язками, такий за хабарі дає пільги в'язням, такий-ось не відрізняє казенного майна від власного, то-що. А коли те, про що знають в'язні, дістає офіційне потвердження й службовця притягають до відповідальності, то повага влади падає і справа виховного впливу утруднюється.

Пенітенційна етика

Підготовка – практична й теоретична необхідна. Службова дисципліна – так само. Але цього не досить. Потрібна, окрім того, самовідданість справі, треба щоб людина любила цю справу, необхідне таке відношення до неї, що не тільки вимагає докладно знати обов'язки служби та сумлінно їх виконувати, але й примушує людину вбачати в цій справі призначення свого життя, служити їй скільки снаги та розуміння й невхильно підлягати тим правилам поведінки, сукупність яких становить професійну етику. Зміст професійної етики робітників поправчо-трудової справи диктують загальні засади каральної політики радянської влади. Треба так ставитися до своїх службових обов'язків, щоб вони не тільки формально були виконані, але щоб загальні засади каральної політики радянської влади були як-найкраще здійснені на практиці.

Робітники поправчо-трудової справи повинні пам'ятати й ні на хвилину не забувати, що каральна політика радянської влади поклала на них не один обов'язок тримати в'язня в ізоляції, але й важке завдання пристосувати його до умов спільного життя, тобто перетворити злочинця, ворога трудовому суспільству, на корисного громадянина радянської республіки, виховати в ньому лояльність, повагу до радянської влади, співчуття до радянського ладу.

Ось чому вони повинні бути не з остраху а сумлінно за приклад радянського громадянина для в'язнів, у жадному разі не дозволяючи собі передусім неправомірних дій, що порушують революційну законність, перекручувати або ігнорувати засади радянської політики, взагалі будь-як дискредитувати радянську владу, бо, дискредитуючи перед в'язнями радянську владу, не можна запобігти в них поваги до неї. В господарській своїй діяльності робітники поправчо-трудової справи повинні ощадно ставитися до довіреного їм народнього майна, не завдаючи державі втрат своєю недбалістю, надто-ж не дозволяючи неправно користуватися державним добром, розкрадати його й, узагалі, зазіхати на нього: такого зазіхання потаїти від в'язнів не можна: в'язні звичайно перебільшують, і вони, ці зазіхання, дискредитують ви-

них, дискредитує і радянську владу, а деморалізує в'язнів, перешкоджає їхній поправі.

Виправляють злочинців по місцях ув'язнення, пристосовуючи їх до умов спільного життя, через поправчо-трудоий вплив; праця обов'язкова для в'язнів. А щоб примусова праця не була обтяжлива, а, навпаки, давала втіху, захоплювала, треба утворити відповідну трудову обстановку, зробити так, щоб місце ув'язнення стало за трудову громаду, що всі члени її, в тому й вільні робітники поправчо-трудої справи, працюють. Робітники поправчо-трудої справи – всі, починаючи від начальника, особистою трудовою дисципліною повинні давати приклад в'язням та виховно-поправчо впливати, а для цього сами повинні любити працю й працювати, не покладаючи рук. І навпаки, з погляду пенітенційної етики, неприпустимо – формально виконувати обов'язки служби, вимагати від в'язнів, щоб працювали ретельно і разом з тим самим байдикувати, гайнувати час у неробстві й поводитися по-панському.

Другий спосіб виправляти в'язнів – це культурно-освітня праця серед них. А щоб ця праця була успішна й справді робила виховно-попрачий вплив, ще не досить того, щоб у місці ув'язнення було чимало добре підготованих культосвітніх робітників; треба ще, щоб і робітники культосвіти, і всі взагалі робітники поправчо-трудої справи, прихильно ставилися до культурноосвітньої праці, впливаючи цим на в'язнів і примушуючи їх мимоволі прагнути прилучитися до культури й освіти. Пенітенційна етика не дозволяє, щоб робітники поправчо-трудої справи, покликані культосвітньою роботою виправляти в'язнів, зневажливо, недовіжливо, байдуже і, надто, вороже ставилися до науки, знання, освіти, взагалі культури.

Мета кари та інших заходів соціального захисту – поправа. Сама постава такої мети припускає, що немає запеклих, непоправних лиходіїв, що людина, заподіявши найтяжчий злочин, може виправитися й стати чесним громадянином, корисним працівником. Ось чому до в'язня треба ставитися не як до на завсіди викинутої з громади безправної істоти, за заподіяне зло вартої тільки на жорстоку відплату, глум та зневагу, а як до людини, що збо-

чила з нормального шляху, що, хоч у даний момент небезпечна для суспільства й через це тимчасово позбавлена одного з громадянських прав – волі, але, звільнившись з ув'язнення, повернеться до громади. Треба скористатися з того, що злочинець тимчасово перебуває в замкненні, і вплинути на кращі сторони людської вдачі, приспати звірячі інстинкти, викоренити егоїстичні та антигромадські нахили й примирити з суспільством, а не, навпаки, загострити й збільшити ворожість до суспільства. Треба поважати людську гідність в'язня. Досліди над життям в'язнів свідчать, що найхарактернішу рису в'язнів становить хороблива чуткість до замахів на їхні права й на їхню людську гідність. Кожне самоправство, кожна несправедливість, кожна образа людської гідності розлючує, озвіряє в'язня ¹), а де озлілість і озвіріння, там не може бути й мови про поправу. І, навпаки, справедливість, доброзичливе ставлення до в'язня; людяність у поводженні з ним, довіра до нього – це запорука, що каральна політика в розумінні поправки злочинця буде успішна²). Любов до людини надто-ж нещасливої,

¹ За старого режиму свідомість своєї влади і арештантової безправності доводила тюремних начальників до маній величності і вони так просто й казали про себе: «я цар і бог». Достоевський у «Записках из Мертвого дома» з приводу цього каже: «ніщо так не дратує арештантів..., як оці слова начальників. Ця нахабність самозвеличання, ця перебільшена думка про свою безкарність викликає ненависть у найпокірливішої людини і терпець їй уривається».

Ту саму думку висловлює Чехов в «Острові Сахаліні»: «Каторжанин, хоч-би як глибоко був він зіпсований і несправедливий, найбільше любить справедливість, і коли її бракує людям, вище за нього поставленим, то що-року він робиться лютіший, цілком втрачає віру».

² Достоевський у «Записках из Мертвого дома» пише: «кожен, хоч-би хто він був і хоч-би як він був принижений, нехай інстинктивно, нехай несвідомо, а все-ж-таки вимагає поваги до своєї людської гідності. Арештант сам знає, що він арештант, відщепенець, і знає своє місце перед начальником; але жадними таврами, жадними кайданами не примусити цього арештанта, щоб забув, що з нього людина. А коли він справді людина, то, природня річ, треба й поводитися з ним по-людськи. Боже мій! та поводження людське може олюднити навіть такого, що на ньому давно вже померх образ Божий. З цими-то «нещасливими» й треба поводитися яко-мога по-людському. Це їхній поратunek і радість. Я зустрічав таких добрих, шляхетних командирів. Я бачив, як впливають вони на цих принижених. Кілька ласкавих слів – і арештанти морально мало

як от в'язень, віра в людину, повага до гідності людської особи – от провідні правила, що ними повинні керуватися робітники поправчо-трудової справи, поводячись з в'язнями. Хто нездатен підлягати цим правилам, той не може бути робітником пенітенційної справи, так само, як не може судити той, кому чужа безсторонність, вчителювати людина байдужа до науки й просвіти, бути артистом – людина, позбавлена почуття краси...

Особисті прикмети службовців по місцях ув'язнення

Мати практичну й теоретичну підготову, сумлінно виконувати службові обов'язки й підлягати вимогам професійної пенітенційної етики – ось ті прикмети, потрібні робітникам поправчо-трудової справи, щоб забезпечити її успіх. Ми негативно ставимося до в'язниць по буржуазних державах. Але з історії навіть цих в'язниць відомі приклади, яке величезне значіння мають особисті прикмети службовців. Родоначальникові прогресивної системи капітанові Меконочі пощастило перевиховати запеклих злочинців. Це – наслідок не тільки системи, що він її уживав, а й наслідок його особистої діяльності. Крафтонові, творцеві переходових домів в Ірландії, не йняли віри, з нього сміялися, але сам він вірив у те, що його ідеї правдиві, уперто намагався їх здійснити й досягти не воскресали. Вони, як діти, раділи ї, як діти, починали любити. Інші спостережники в'язничного життя, як і Достоевський, що сами зазнали позбавлення волі, теж означають, яке величезне значіння має людське поведіння з ув'язненими (Див. Ядринцевъ, Русская колонія въ тюремѣ и ссылкѣ. СПб. 1876; Мельшинъ, Въ міръ отверженныхъ, 1896-1899; Миролобовъ, 8 лѣтъ на Сахалинѣ, СПб, 1901).

З цими відзивами про давню царську в'язницю повчально буде порівняти погляди радянської влади на ув'язнених. В обіжникові ЦПТВ УРСР «про неприпустимість грубо поводитися з в'язнями», з 6 березня р. 1925 читаємо: «грубо ставитися до в'язнів це суперечить тим високим принципам, що лежать в основі радянської поправчо-трудової політики... опріч того це є, живовидячки, злочин. Очевидячки, по деяких місцях позбавлення волі адміністрація й догляд, замість засвоїти й здійснити завдання нової поправної діяльності, далі сприяють збереженню й розвитку режиму царських в'язниць-катівень. ЦПТВ НКВС пропонує рішуче покласти цим рештками царської каральної політики край» (Сборник матеріаллов.. стор. 41).

блискучих наслідків: випущених з Лекської переходнової в'язниці за Крафтовою рекомендацією в'язнів охоче приймали на службу, як зразкових що-до старанности й чесности робітників.

В обох оцих випадках діяли разом вплив системи й вплив начальника особи. Але от – Мюнхенська в'язниця. Тут спільне ув'язнення вдень і вночі, себ-то брак правильної системи. Директор її Обермайер запевняв, що успіх пенітенційної справи залежить од начальника особи, а не від системи. І справді, за нього й завдяки йому Мюнхенська в'язниця звернула на себе увагу, як зразкова.

У російській в'язничній практиці перед революцією жадних систем не було. Але траплялися окремі нечасті випадки, коли тюремну справу поставлено було непогано; пояснювати ці випадки треба енергією й зусиллями окремих осіб, що стояли на чолі місць ув'язнення. Року 1896 на російського вченого Д. Дріля зробила якнайкраще вражіння центральна каторжна Олександрівська в'язниця коло Іркутська. «В'язниця ця, пише він у своїй книзі про «Ссылку во Франції и Россіи», показує, що можуть зробити, певна річ, коли тому більше-менше сприяє вища місцева влада, зусилля поодиноких осіб, якщо вони вкладають живу душу в живу справу й раз-у-раз намагаються її далі розвивати та поліпшувати всіма, що в них є, хоч розмірно й обмеженими засобами. Свій добробут, постійне прямування до дальшого вдосконалення й дуже добре, скажу так, сердечне, щире ставлення до каторжних тюрма найбільше завдячує двом особам, що багато попрацювали й ще працюють для неї. Одна з них – колишній її начальник і тепер губерніяльний тюремний інспектор А. П. Сіпягін. Друга – І. І. Лятоскович, колишній помічник А. П. Сіпягіна, а тепер начальник Олександрівської тюрми, продовжник початого». Такий самий одзив про ту саму Олександрівську в'язницю ще раніш дав американець Кеннан¹). Передреволюційний тюремний діяч Н. Ф. Лучинський, автор книги «Основы тюремного дѣла» каже,

---

¹ Він заявив начальникові Сіпягінові (у 80-ті роки), що ця в'язниця на багато краща за всі 15 в'язниць, оглянутих у Східному Сибіру, і що, завдяки особистій ініціативі начальника Сіпягіна, зроблено все, що можна зробити в місцевих умовах («Сибирь и ссылка»).

що в Росії суворе й послідовне застосування правильної пенітенційної системи «на практиці трапляється лиш як рідкий, мало не феноменальний виняток. Як на один із таких винятків можна вказати на Сквирську повітову (на Київщині) в'язницю, де за начальника її Р. Г. Николайчука зовнішній і господарський порядок, охайність, дисципліна й арештантські роботи було доведено до зразкового стану».

Особисті прикмети адміністрації місць ув'язнення мають головне значіння, як гадають деякі буржуазні тюрмознавці. Відомий німецький тюрмознавець Кроне (автор капітального, тепер уже застарілого підручника з тюрмознавства «*Lehrbuch der Gefängniskunde*, 1889) зробив висновок, що «найкраща система, найстаранніший статут будуть безсилі, коли тюремний персонал малопридатний; хиби системи й статутів будуть непомітні за доброго особистого складу». Ту саму думку висловив на Стокгольмському тюремному конгресі представник Італії Каноніко; він казав: «дайте найкращий статут поганому директорові, й ви не досягнете жадних добрих наслідків; навпаки, за гарного директора з посереднім звичайним статутом усе піде добре». Певна річ, це – перебільшення. Перебільшення – цілком зрозуміле. Добра система й добрий статут неможливі й невиконанні в умовах буржуазного капіталістичного ладу. Але як визнати, що цей лад непохитний, то доводиться тішити себе вірою в особисті прикмети людей і виставляти їх на перший план. Звільнившись-же від гіпнозу непохитности й незламности цього ладу, навпаки, необхідно визнати, що головне – система, устава. Але систему й уставу (статут) переводять у життя люди. І особисті прикмети людей мають величезне значіння. Як свідчать безперечливі факти, коли по буржуазних державах за поганих систем і поганих устав досягали іноді добрих наслідків у тюремній справі завдяки видатним особистим прикметам службового персоналу, то за незмірно вищої системи й незмірно вищого Поправчо-Трудового Статуту радянської держави мають особливе значіння особисті прикмети робітників поправчо-трудової справи: з'єднання системи, уставу й особистих прикмет робітників забезпечує успіх справи. Особисті прикмети не падають з неба, їх зроджують умови соціального життя. В умовах трудової держави повинні з'явитися

робітники поправчо-трудової справи, що мають відповідні для цього особисті прикмети. Але за тієї доби, що переживаємо, щечимало на радянській службі людей, вихованих у традиціях старого ладу, що примостилися до радянської влади, дискредитують її, перешкоджають радянському будівництву. Од них треба звільнитися й усіма засобами намагатися, щоб радянські робітники мали особисті прикмети, відповідні радянській владі та її політиці. Поправчо-трудову справу гальмують ті, хто, не маючи необхідних особистих прикмет, посідають відповідальні уряди по радянських місцях ув'язнення, а за свої службові вчинки потрапляють кінецькінцем на лаву підсудних. Це неприпустимо, але, на жаль, бувало.

Напр., у лютому р. 1922 коменданта Покровського концентраційного табору в Москві Н. та його помічника в адміністраційній частині С., усунуто з їхніх посад і посадовлено під арешт на 10 діб кожного за пиятику з в'язнями та бешкет. Більше-менше за місяць, у березні 1922 р. Н. «за недбайливість у виконванні службових обов'язків (через це втекло 5 в'язнів), а так само за пияцтво з в'язнями «заарештовано знову та й віддано під суд Ревтрибунала¹). Але раніш, ніж начальство, у даному разі Московське Управління Примусових Робіт, дізналося про подвиги адміністрації кол. Покровського табору, про них добре знали не тільки учасники пиятик і бешкетів, а й інші в'язні. Який-же вплив така адміністрація могла мати на ув'язнених? Інший приклад: у березні р. 1922 коменданта Владикинського табору в Москві Б. та його помічника в адміністраційній частині С. було звільнено з посад і віддано під суд²). В'язні довідалися, певне, про це своєчасно, а м. б. й ще раніш цього чекали. Третій випадок: у лютому р. 1922 в Московському губсуді розглядали справу кол. коменданта Ново-Пісковського табору М.; на слідстві з'ясовано, що М. – людина груба, жорстока, в'язнів мав за рабів, карав їх болючими карами й накладав кари, що принижують людську гідність; у таборі за М. панували хабарництво, пияцтво й розпуста.

---

¹ Накази Завед. Моск. Упр. Принуд. Работами з 28/II р. 1922 та 20/III р. 1922.

² Те-ж, 27/III р. 1922.

М. засуджено до вищої міри покарання¹). Ще кілька такого самого роду випадків. Справа сталася в глухому місці Ак-Мечеті (кол. Сир-Дар'їнського краю). Начальник поправдому Махлин пиячив, гвалтував ув'язнених жінок, брав хабарі, тероризував в'язнів погрозами розстріляти; в компанії з помічником прокурора й слідчим арештовував і тримав у самотньому ув'язненні безвинних, але неподібних йому громадян, то-що. Кінець-кінцем, потрапив під суд і засуджений був до вищої міри покарання. Вирок виконано²). Інший пізніший випадок (з 12 травня р. 1925). У м. Свердловську розглядали справу адміністрації Свердловського місця замкнення. Головного винного Степанова, що його обвинувачувано в розтраті державних грошей та майна, у фальшуваннях та ошуканствах, засуджено до вищої міри покарання з заміною на 10 років ув'язнення, інших до ув'язнення на різні терміни³). Останніми числами серпня р. 1926 закінчилася головна справа про зловживання в Запорізькому бупрі; засуджені до примусових робіт давали хабарі начальникові бупру й робіт не відбували; засуджених до довготермінового ув'язнення (від 3 до 10 р.) з суворою ізоляцією відпущано з бупру на волю без конвою, вони на волі пиячили, чинили наскоки; карні бандити, що їм сприяла адміністрація, тероризували ув'язнених селян, робітників і службовців; один із бандитів Шевченко, засуджений до вищої міри покарання з заміною розстрілу на 10-річне ув'язнення, завідував культосвітою й фактично був за начальника бупру: мав ключі від камер ув'язнених, ходив з бупру на цілу ніч, а іноді зовсім не ночував у бупрі; з відому й дозволу адміністрації в бупрі буяли пишним цвітом пияцтво й розпуста, чини адміністрації вкупі з ув'язненими чоловіками брали участь у пиятиках, мали полові зносини з ув'язненим жіноцтвом; адміністрація брала хабарі й розкрадала державне майно: за особливо розкішне джерело злочинної поживи для адміністрації була приписана до бупру сільсько-господарська колонія. Суд засудив начальника бупру Гольдберга до 8-річного, а завідувача господарством Бубенка

---

¹ Еженедельник Совет. Юст., 1923, № 10, стор. 221.

² Известия ЦИК СССР и ВЦИК, 1924, № 103.

³ Там-же, 1925, 14 мая.

до 10-річного ув'язнення з суворою ізоляцією, поразкою в правах і конфіскацією майна; інших 23 винних – до ув'язнення на різні терміни. Того-ж самого р. 1926 до судової відповідальності притягнуто адміністрацію 3 Ленінградського поправдому; їх обвинувачували в хабарництві, потуранні ув'язненим-бандитам і инш. зловживаннях. Начальника поправдому Чернякова засуджено (в січні р. 1927) на 7 років позбавлення волі з суворою ізоляцією, старшого дозорця Костильова на 3 роки, молодшого дозорця Воронкова на 1 рік і кол. діловода інспекції м. у. Пісарева, як посередника в передаванні хабарів, на 5 років¹). Начальника Волоколамського поправдому Кондратьєва було засуджено від Московського губсуду до позбавлення волі на 1½ р. за дискредитування влади (пиятика в компанії в'язнів) і злочинне недбальство: будши п'яним загубив державні гроші²).

Певна річ, усе це виключні випадки. Але в поправчо-трудовій справі такого роду ганебні вийнятки – неприпустимі. Вони стають за предмет судового розвідування; винні підпадають під сувору кару. А по буржуазних в'язницях самоправство й дике свавільство тюремної адміністрації, знущання й глуи над в'язнями... все це практикувалося не як вийняток, а було мало не загальним правилом. Не дарма в щоденній мові термін «тюремник» набув, як і термін «кат», значіння догани гідної й ганебної професії. Але справа дуже рідко доходила до суду. Буржуазний уряд усяко охороняв авторитет влади; до того-ж у даному випадкові те, що чинила тюремна влада, відповідало справжнім намірам уряду, дарма що й розбігалось з теоретичними заявами законодавця.

Російське передреволюційне тюремне красне письменство, не зважаючи навіть на цензурні утиски, намалювало яскраві образи тюремників-звірів. Виходить, вони були й то не як рідкість, не вийняток. А записки й спогади політичних в'язнів одзначили чимало фактів їх звірячої діяльності. От, у Москві в Бутирській в'язниці брутальність і знущання адміністрації над в'язнями викликали помсту з боку політичних: Фрумкіна стріляла в старшого помічника начальника в'язниці Багрецова, що похвалявся бити в'язнів різ-

---

¹ Известия ЦИК и ВЦИК.

² Там-же.

ками, а Бердягін з ножем кинувся на чергового помічника; Фрумкіну й Бердягіна було повішено (на початку XX ст.). Року 1906 у Саратовській тюрмі в'язень Миша Скутельман стріляв у начальника Шаталова за зв'язчу розправу з арештантами. У тому самому Саратові за помічника старшого дозорця був якийсь Южанін, селянин Вятської губ. – «людина швидше добра. аніж лиха»; і от цей доброї душі дикун, ставши за тюремника, цілком змінюється; поступінно з нього виходить віртуоз-кат, здатний покарати арештанта першою-ліпшою карою найнеймовірнішою, наймонструознішою. Такі були й інші тюремники: «Вірні царські кати инакше й не дивилися на арештантів, як на якусь нижчу породу. Кожну розмову з ними, навіть наймиршіну, навмисне присмачували грубими словечками, найбезглуздішими образами, як от «арестантская сволочь», «небитая морда». І все це на «те, щоб на кожному кроці підкреслити своє право безмежно порядкувати в'язнями, щоб не дати кожному з нас і на хвилинку забути, що він є раб, річ у брудних, грубих руках тюремників». У Тобольській першій каторжній в'язниці трьох політичних в'язнів покарано різками за наказом од тюремної адміністрації; тоді 16 політичних в'язнів 2-ї каторжної Тобольської тюрми вчинили бунт, як протест проти потоптаної людської гідності; коли заколот приборковано, 1 вбито, 1 ранено й 5 завдано шкоду здоров'ю. Начальника тієї самої другої каторжної Тобольської в'язниці Богоявленського забито 26 липня р. 1907 на вулиці в Тобольську за нелюдське поводження з в'язнями. Другий начальник Тобольської тюрми Могилев своєю жорстокістю викликав заколот; учасників бунту судили й 13 чоловіка засуджено до кари а горло, а 13 до безтермінової каторги; це було р. 1908; а р. 1909 Могилева вбив політичний засланець Шашмарьов. Той самий Шишмарьов, коли був в Одеській в'язниці (Одеських Хрестах) р. 1907, запропонував забити начальника Шафорука, що з в'язниці зробив могилу; політичні в'язні ухвалили забити Шафорука; про це було дано знати на волю. Шафорука забили анархісти¹).

Все це – лиш деякі випадкові приклади. Вони свідчать за те, що злочини тюремників викликали в передреволюційній Росії

---

¹ Каторга и ссылка... 1923, № 6, стор. 161 – 164, 189, 192 – 194, 200 – 218, 225 – 231, 262 – 265.

тюремні бунти й їх (тюремників) карав не буржуазний державний суд, а революційний терор. І тільки після революції тих самих тюремників, коли їх викривали, став карати за давні злочини пролетарський суд. От, р. 1919 заарештовано члена Лівенського виконкому Бондаря, що перед революцією був за старшого дозорця спершу в Орловській в'язниці, а потім у Бутирській у Москві й люто поводивсь з політичними в'язнями. Державний обвинувач Криленко говорив на суді: з р. 1909 по 1918 – 9 років служив Бондар у тюрмі: за 9 років його служби дайте цьому черберові 9 років тюремного ув'язнення. 1 Московський Ревтрибунал засудив Бондаря до примусових робіт, позбавивши волі на 9 років¹). У червні р. 1925 Пензенський губсуд засудив до позбавлення волі на 5 років з суворою ізоляцією кол. начальника Пензенської в'язниці Новгородського. Він спровокував квітневу втечу політичних в'язнів р. 1908 і з 12 втікачів 9 чоловіка забито; він кидав політичних в'язнів у самій білизні до карцеру з мокрою підлогою, посипаною сіллю; щоб позбутися тюремного режиму, що його встановив Новгородський, деякі політичні в'язні заражували себе тифом. У липні року 1925 віддано під суд у Харкові кол. помічника начальника Харківської в'язниці (рр. 1904 – 1909) Крамарова. У той день, коли скликано 2 Державну Думу, він організував биття політичних в'язнів, і тим, що од цього зазнали шкоди, заборонив давати лікарську допомогу. Як свідки проти нього виступали побиті, кол. політичні в'язні, тепер відповідальні радянські робітники; вони характеризували Крамарова, як найлютішого тюремника царської доби. У вересні р. 1925 в Нижегородському губсуді розглядали справу кол. начальника Нижегородської тюрми Брикіна, його помічника Іванова й старшого дозорця Ільїна. У розпалі реакції рр. 1906-1911, коли в'язницю переповнювали в'язні-революціонери, найбільше робітники Сормова й Канавина, вони довели до крайніх меж свою самоволлю; за цей час покарано на горло 75 чоловіка за їхньою допомогою. У листопаді р. 1926 у Ленінградському губсуді слухали справу кол. адміністрації Ризької центральної в'язниці,

---

¹ За пять лет 1918 – 1922. Обвинительные речи И. В. Крыленко, стор. 19.

обвинувачуваної в мордуванні політичних в'язнів: їх катували, була спеціальна шахва з знаряддям до мук; було спровоковано втечу в'язнів і, як наслідок, 9 чоловіка розстріляно; зорганізовано особливу «команду охочих», що стріляла на політичних в'язнів, коли ті підходили до вікон, і здобували за пораненого 3 карб., а за вбитого 5 карб. Кол. начальника Ризької каторжної в'язниці фон-Ернста, його помічника Ломана й тюремного ката Круміна засуджено до розстрілу. Більше-менше тоді саме в Херсоні розглядали справу кол. начальника Херсонської в'язниці Дарзнека, що за нього політичних в'язнів жорстоко карали на тілі, одного політичного різками забили до смерти, 6 чоловіка збожеволіло, було кілька випадків самогубства.

У царських тюремників були свої службові обов'язки й свої правила професійної етики, що впливали з загальних засад каральної політики й цілів позбавлення волі. У радянських робітників поправчо-трудової справи – свої. Одні не збігаються з іншими. Навіть більше: одні часто суперечать іншим. Ось чому давні царські тюремники, що їх мали за зразкових службовців, лиш тепер, після революції, потрапляють на лаву підсудних; а перед революцією вони ставали лиш за жертву революційного терору, а не судового переслідування. І навпаки, радянських робітників переслідує суд за такі службові вчинки, що за них царських тюремників не судили.

РОЗДІЛ IX.

ПАТРОНАТ

Коли основне завдання позбавлення волі є пристосувати в'язня до умов трудового співжиття, то не можна держати його в штучному оточенні, далекому від життя на волі. Тому по радянських місцях ув'язнення цілком не вживають системи мовчання, скасовано самотнє замкнення, сувору ізоляцію призначають не на весь час, а лиш на початку ув'язнення. Зносини з зовнішнім світом визнають і для різних груп в'язнів допускають у менших чи більших розмірах. Тому задовольняються матеріальні потреби фізичного існування в'язнів: їх забезпечують харчами, речами, лікарсько-санітарною допомогою; в'язнів притягають до громадсько-корисної праці, приєднують до культури й освіти. Усе це на те, щоб поставити в'язня на час позбавлення волі в умови, що наближаються до нормальних умов трудового співжиття. Але всього цього не досить, щоб ув'язнений, одбувши термін позбавлення волі, міг зразу стати в лави трудящих. Обставини, що стосуються власне до того моменту, коли в'язень виходить на волю, можуть так скластися, що звільнений, зазнавши підчас ув'язнення в достатній мірі поправчо-трудового впливу, муситиме знову робити злочини замість провадити чесне трудове життя. Коли в людини, що повернулася на волю після ув'язнення, немає притулку, немає як задовольнити елементарні потреби існування, немає заробітку, коли ця людина натрапляє на упередження з боку суспільства, коли до неї ставляться вороже, з презирством, як до заплямованої злочином і карою, і коли до того ще давні товариші в злочинній роботі пропонують їй план нового злочину, то що їй залишається робити, як не повторити те, за віщо її вже було ув'язнено?

Це не більше-менше імовірне, правдоподібне припущення. Це безперечний життєвий факт: серед ув'язнених чималий відсоток падає на рецидивістів; за даними карної статистики, не менше як 30% пересічно, а бувають частенько випадки, коли відсо-

ток рецидивістів сягає до 50-60% і навіть підноситься вище. До цього поруч з простим чи першим рецидивом трапляється рецидив повторний, кваліфікований. Відомому російському криміналістові й тюремознавцеві проф. Фойницькому показували в Англії в в'язниці Gold Bath Field одну жінку, що про неї ухвалено було 87 вироків, отже вона мала всеньке своє життя прожити в ув'язненні¹). У Швайцарській в'язниці Regensdorf (у Кантоні Цюрих) більшість в'язнів – рецидивісти; за багатьма рахується по 10, 15, 20, і 25 рецидивів; бувають випадки, коли число рецидивів перевищує 40²). А по деяких швайцарських в'язницях траплялися свого роду славнозвісні в'язні, що судилися по-над 100 разів³). Року 1923 в одному з московських місць ув'язнення відбував кару 19-річний юнак суджений разів з 10⁴).

Злочин – наслідок соціальних умов. Для злочинця, що відбув ув'язнення, умови складаються як-найнесприятливіш часто саме під той час, як виходить він з ув'язнення на волю, штовхаючи цим на новий злочин, роблячи рецидивістом. Треба усунути ці умови, підтримати звільненого з ув'язнення, допомогти йому саме під цей критичний для нього час. Правильну пенітенційну систему треба доповнити так званим патронатом, себ-то закладами, що поставили за мету своєї діяльності допомагати звільненим із місць ув'язнення (див. арт. 10 П.Т.К. РСФРР, арт. 7 УРСР та арт. 7 БРСР).

Північній Америці, що раніш за інші країни виробила пенітенційні системи, належить почин і в справі влаштування патронатів. Року 1776 в Філадельфії відкрито перше товариство патронату. Наприкінці XVIII ст. – р. 1797 за прикладом Америки пішла Данія. У першій половині XIX ст. товариства патронату з'являються в Англії, Франції, Австрії, Швейцарії, Голандії, Німеччині. Практика життя зроджує теорію. Питання про патронат

---

¹ Фойницькій, Учення о наказаніи... стор. 45.

² Познышевъ. Швейцарскія землед. колоніи для безработныхъ и швейцарск. тюрьма. М. 1911, стор. 64.

³ Гогель, Курсъ уголовной политики въ связи съ уголовной соціологіей. СПб. 1910, стор. 209.

⁴ Всерос. Съездъ деят. пенитенц. дела в Москвѣ 18 – 27 окт. 1923 р., стор. 198.

має бути науково виучуване. Уже на 1-му (приватному) міжнародному Конгресі в Франкфурті р. 1846 визнано, що піклування про звільнених з м. у. злочинців повинно бути за необхідний додаток до пенітенційної системи. Те саме повторено наступного року на Конгресі в Брюселі. Конгрес американських діячів у Цинцинаті р. 1870, що поклав початок новим офіційним тюремним міжнароднім Конгресам, одзначив, що всі намагання поправити злочинця в місцях ув'язнення будуть марні доти, аж поки злочинець, вийшовши на волю, натраплятиме на вороже ставлення до нього й ніхто не допоможе йому знайти заробіток. Після цього не раз міжнародні конгреси підкреслювали вагу патронатів. На кінець XIX ст. справа патронатів у П. Америці і в Зах. Європі чимало розвинулася. А з р. 1890 починають скликати конгреси діячів патронатів¹). Що-до царської Росії, то в XIX ст. роблено лиш слабкі спроби допомагати звільненим із м. у. Допіру року 1901 вироблено проєкта статуту Т-ва патронату; року 1905 проєкта затвердив був міністр юстиції, але товариство розпочало свою діяльність тільки на початку р. 1908. До початку р. 1909 було 22 товариства, до початку р. 1913 – 113. Порівнюючи з Зах. Європою, діяльність російських патронатів надто нікчемна. А втім установлено, що там, де добре працюють патронати, рецидиви помітно зменшуються.

Необхідність патронатів – безперечна й безсумнівна. Сумніви й суперечки може викликати лиш питання про те, які загальні заходи треба покласти в підвалину їхньої організації й діяльності. Але практика призбирала чимало матеріалів на те, щоб правильно розв'язати це питання.

Передовсім: урядовими чи приватними закладами повинні бути патронати? Потрібна зацікавленість справою, відданість, любов до справи. Тут придатніші добровольці з громадянства, аніж органи урядові, схильні, звичайно, ставитися до справи по-казенному, формально, але допомога й сприяння з боку уряду можуть сприяти успіхові діяльності приватного товариства. Приклад Бельгії де патронати – урядові установи, свідчить проти

---

¹ Фельдштейн, Патронатъ, его необходимость и принципы организации, СПб, 1900, стор. 9 – 10.

урядової системи. Навпаки, приклад Англії, де організації для допомоги звільненим злочинцям, засновані часто з офіційної ініціативи, користають з підтримки громадянства, що дає цим організаціям добровільних робітників, промовляє на користь змішаної системи. На боці змішаної системи стоїть і радянське законодавство. «Організацію допомоги звільнюваним із місць замкнення, сказано в П.-Т.К. РСФРР, здійснює ГУМУ та його місцеві органи на основі широкої співучасті в ній радянських, професійних і партійних органів» (арт. 228). Для цього організуються центральні й місцеві комітети¹). До складу Комітетів допомоги, окрім представників ГУМУ, входять представники ВЦВК, НКЮ, НКЗ, НКВС, ВСПС й його провінційних органів, кооперації, політичних закладів і окремі громадяни, охочі боротися з злиднями, що призводять до повторної злочинності («Положение о ком. помощи», § 1, 15). Попр.-Т.К. Український (арт. 178) і Білоруський (арт. 214) передбачають Комітети допомоги, що їх організовує НКВС на підставі особливого для них «Положення», затверджованого од РНК, і поруч з цим особливі товариства, організовані на загальних підставах, згідно з типовим Статутом, виробленим у НКВС за згодою з НКЮ, що діють під доглядом НКВС²).

Патронат передусім повинен дати матеріальну допомогу. До того, щоб уникнути спокуси, цю допомогу краще давати в натурі, а не грошми. Коли звільнений з місця ув'язнення бажає виїхати на батьківщину й не має коштів на переїзд, йому треба купити залізничного квитка; коли не має притулку, не має коштів на харчі, дати притулок, нагодувати. Далі, дати одяг, взуття, дати необхідні для роботи матеріали й начиння, дати медичну допомогу, тощо.

Не менш важливе значіння має моральна допомога. Злочинець – істота нестійка, слабка; опинившись після ув'язнення на волі в незвичних умовах існування, він розгублюється, не знає, з чого

---

¹ На 1 квітня 1926 р. комітети вже існували в Москві і 42 губернях (М. Исаев, «Основы пенитенциарной политики», стор. 152).

² У Харкові вже зорганізовано з ініціативного гуртка громадських робітників товариство «Долой Перступность». Намічено організувати поки що т-ва в великих містах України – Києві, Одесі, Дніпропетровському, а потім, на підставі досвіду, і в інших місцевостях України (« Червоне Право», 1927, № 18).

почати, як упорядкувати своє життя. Перша невдача може зламати його енергію, зневірити, розлютити. Отут і важливо підтримати його, підбадьорити, вселити віру в власні сили, дати добру пораду, показати, що в громаді трудящих солідарність людська – не пусте слово, а реальна дійсність; далі – порекомендувати на місце, підшукати заробіток, ручитися, коли треба. Така допомога, подана своєчасно, може воскресити людину, піднести її дух, утримати від фатального кроку. В'язневі треба дати юридичну пораду там, де він, мимохіть стикаючись з питаннями права, не зможе дати собі з ними раду. Треба потурбуватися й за те, щоб не припинявся культурно-просвітній вплив, що почався в ув'язненні, аж поки кол. в'язень увійде в нормальну колію вільного життя й зможе користуватися загальними культурно-освітніми закладами. Всі ці види допомоги й повинен подавати, за радянським законодавством патронат (див. П.-Т. К. РСФРР, арт. 227; УРСР, арт. 177; БРСР, арт. 213, а так само «Полож. про комітет допомоги» § 2). У постанові радянського законодавства про окремі види допомоги звертає на себе увагу одна риса: приміщення й харч дається не безплатно, а на пільгових умовах; щоб набути начиння й необхідні речі хатнього вжитку, йому дається позика. Це визначає, що підтримка, яку дає патронат, не є ласка, благодійництво, як було в буржуазному суспільстві: це – соціальний обов'язок, виконуваний тому, що він є необхідний для трудового співжиття; і клієнт патронату користується з його послуг не на підставі благодійності, що її подають заможні незаможним, а на підставі тієї обопільної допомоги, що характеризує стосунки в трудовому суспільстві.

Можлива допомога індивідуальна, себ-то така, яку дають окремим особам, кожному нарізно й кожному в тій формі, в якій вона йому потрібна. Можлива допомога колективна. Себ-то така, яку дають цілим групам, в однаковій формі. Індивідуальна допомога необхідна безперечно. Але не можна перебути й без допомоги колективної. Перша форма колективної допомоги – заснувати притулки для тих в'язнів, що, вийшовши на волю, не спроможуться впорядкувати своє життя самостійно, притулки, де-б вони могли тимчасово знайти пристановище, харч і роботу. П.-Т. К. РСФРР (арт. 47 п. 5 та 231) і БРСР (арт. 24 п.2, 216) передбачає

що звільнювані з місць ув'язнення можуть, коли поклопочуться за це комітети допомоги, залишитися в переходових поправчотрудових домах уже як вільні громадяни, а не в'язні. Це правило не пошкодило-б поширити й на трудові колонії. Окрім того, за постановою П.-Т. К. РСФРР, УРСР та БРСР, комітети допомоги можуть давати звільнюваним із місць ув'язнення на перший час приміщення, харч і роботу; для цього вони «засновують спільні житла, їдальні й ремісниче-виробні підприємства» («Положення» про Коміт. допомоги, § 2 п.в). Звільненого з місця замкнення не викинуто на вулицю, не покинуто на призволяще, захищено від тих впливів, через які він знову може стати злочинцем. У цьому – позитивний бік притулків.

Але єсть і негативний. Притулки, коли їх засновано тільки для звільнюваних, – певною мірою є повторення місць ув'язнення: там злочинці, що відбувають ув'язнення, тут ті самі кол. злочинці, що вже відбули ув'язнення. І коли звільненому злочинцеві важко знайти заробіток через те, що суспільство з упередженням, недовірливо ставиться до нього, то факт перебування його в притулкові (а тим більше в м. ув.), підкреслюючи його злочинне минуле, збільшує ці труднощі, перешкоджає знайти постійний заробіток. Як-же бути? Практика західньо-європейських країн каже, як із цього становища вийти. В Англії поруч з товариствами патронатів у вузькому розумінні, що допомагають виключно звільненим із м. ув., існують інші товариства, що допомагають усім взагалі, хто бідує, отже-ж і звільненим із м. у. злочинцям. Таке, наприклад, т-во, відоме під назвою Армії Спасіння; воно засновує робочі доми й сільсько-господарські колонії для тих, хто зубожів, втратив заробіток, кого звільнено з м. у., і взагалі для всіх, кого вибито з колії й хто потребує підтримки, допомоги. В Німеччині таку саму мету ставлять собі т. зв. робочі колонії. Підчас промислової кризи р. 1887 відкрито робочу колонію для безробітних у Вестфалії. Згодом стали відкриватися нові колонії по різних частинах Німеччини: до цих колоній стали приймати не самих безробітних, а й усіх, хто бідує, отже й тих, хто відбув кару – злочинців; останніх навіть більше, ніж інших; колонії дають своїм членам приміщення, харч і роботу: ці колонії правлять

і за контори, що напитують для своїх членів посади; вони видають своїм членам посвідки, що стверджують, над якою роботою вони можуть працювати; минуле членів колонії тримають у секреті; воно відоме тільки директорові колонії. Отож перебування в робочій колонії стирає ту відзнаку закятости, що наклали на звільненого злочинця – злочин, суд і ув'язнення. Його минуле – невідоме. Він потребує заробітку й здатен працювати над таким роботами. Та й годі. Визволившись од тягара злочинного минулого, той, хто відбув кару, набуває сил і енергії розпочати нове життя. У Швейцарії Herder'ову колонію відкрито для всіх безробітних, отож і для колишніх в'язнів. Щось подібне було й у Росії: «попечительство о трудовой помощи» мало допомагати звільненим, із в'язниць: Московське товариство ремісничо-хліборобських колоній, за статутом, повинно було допомагати як звільненим із місць замкнення, так і взагалі безробітним; Одеське т-во патронату (засновано р. 1887) те ж саме.

Свою ідеєю патронат – заклад, покликаний боротися з злочинністю допомогою й підтримкою несталих елементів. До таких елементів стосуються, певне, кол. злочинці й до того не самі ті, хто відбув ув'язнення, а й ті, кого звільнено раніш од терміну, застосувавши загальну чи часткову амністію, й хто одержав умовно-дотермінове звільнення, й так само засуджені замість позбавлення волі до умовного осуду (за арт. 36 Угол. Код.) чи до іншої легшої кари (за арт. 28) й засуджені, але звільнені від кари (за арт. 326 Карн. Проц. Код.). Сюди треба застосувати й тих, хто ще не вчинив злочинів, але легко може вчинити, коли їх своєчасно не підтримати – старці, волоцюги, безробітні. По деяких буржуазних країнах уже почав практикуватися такий порядок, що жебраків і волоцюг, замість суду й позбавлення волі, віддають на опіку товариствам патронату; в цьому полягає спосіб соціального захисту. Отож, діяльність патронатів повинна поширюватися на всіх, хто потребує допомоги й підтримки, щоб запобігти можливості з їхнього боку вступити до лав злочинців незалежно від того, позбавлювано їх волі чи ні. У цьому випадкові через змішуваний з елементами неув'язнюваними, звільнений із ув'язнення звільняється від плями минулої злочинності. По майстернях

радянських місць ув'язнення дозволено працювати вільнонайманим робітникам поруч з в'язнями; тим більш можна змішувати кол. злочинців з іншими громадянами в підприємствах, що їх влаштовують патронати.

Ще кілька завважень про патронат. Щоб підтримати звільненого злочинця, допомогти йому, треба знати його. Не можна дати поради цілком невідомій людині; не можна незнайомого рекомендувати, ручитися за нього; не можна матеріально допомогти людині, не знаючи, чи справді потрібна йому допомога, чи дійсно він її потребує. Члени патронату повинні знати своїх клієнтів, а для цього повинні завчасу з ними обізнатися. Обізнатися з в'язнями можна через адміністрацію м. у. Цього не досить. Потрібні безпосередні спостереження, особисті зносини з в'язнями. Членам патронатів має бути відкрито вільний вступ до місць ув'язнення, щоб вони могли знайомитися з в'язнями, про що треба-б було згадати в П.-Т.К. Треба так само доповнити П.-Т.К.: представників патронатів припускають до деякої участі в управлінні місцями ув'язнення, їхніх уповноважених включено до числа членів Розподільчих Комісій, треба включити їх і до складу Наглядальних Комісій (певне, там, де існують місцеві комітети або їхні члени).

Немає сумнівів, що позбавлення волі надто боляче б'є по родині злочинця в тому випадкові, коли він був за її годувальника, коли його особистий заробіток був як не за єдине, то за головне джерело її матеріальних засобів. Родина наражається на увесь жах злиднів, голоду й холоду¹). Звістки про бідкування родини,

---

¹ Крапоткін на підставі власних в'язничних спостережень зробив той висновок, що «в'язниця являє собою кару, що карає людей цілком невинних далеко суворіш, ніж самих засуджених». Родина залишається на призволяще: члени родини шукають заробітку; але того, що вони заробляють, не досить; як наслідок – недоїдання, всякі злидні, попсоване здоров'я жінок і дітей; потім послабшання розумових сил, енергії, волі. Вироки, що їх ухвалює суд, по суті накладають на цілком невинних людей всякі страждання, здебільша гіркіші за ті, які спадають на самих засуджених. Засуджений пристосовується, звикає, стає нечулим... Але чого зазнають підчас його ув'язнення його дружина й діти, люди ні в чому невинні? Закон карає їх ще жорстокіш, ніж самого злочинця («Записки революціонера...», стор. 359-360).

думка про те, що він, ув'язнений, є причина цих бідувань, свідомість своєї несила допомогти родині, хвилюють, мордують, розлючують в'язня й перешкоджають йому виправитися. А коли він, нарешті, звільняється з ув'язнення, то через те, що родину зруйновано, опиняється в надзвичайно тяжкому стані; турботи про нещасливу сім'ю можуть штовхнути його на новий злочин. І коли завдання патронату – утримати звільненого від нових злочинств, то патронат повинен узяти на себе турботи про сім'ю ув'язненого, своєчасно давати їй можливу допомогу, підтримку й не допускати до краю зруйнуватися. У цьому, найбільше, і повинна полягати та «допомога незаможним ув'язненим», що про ню каже П.-Т.К. (арт. 228 П.-Т.К. РСФРР, арт. 177 П.-Т.К. УРСР та 213 БРСР).

Нарешті треба відзначити, що подібно до того, як управління м. у. повинно бути збудоване на системі централізації, так само повинна бути об'єднана справа патронатів. Осередок, що об'єднує, необхідний на те, щоб був зв'язок між окремими патронатами, щоб патронати могли один одному у послугі стати, щоб полегшити пропаганду ідей патронату, розроблювати вдосконалені способи в роботі патронатів. За системою централізації збудовано комітети допомоги в Радянській республіці РСФРР: на чолі стоїть Всеросійський Комітет допомоги, за його місцеві органи є губерніяльні (чи обласні або крайові) комітети. Зв'язок межи Комітетами підтримується не тільки через директиви Всеросійського Комітету й звідомлення місцевих Комітетів Всеросійському («Положение» § 18 – 19), а й через скликання конференцій і з'їздів, видання праць і журналів (П.-Т.К. §2).

UN RACOURCI DE L'OUVRAGE DE O. MALINOWSKY „LES INSTITUTIONS SOVIÉTIQUES CORRECTIONNELLES PAR LE TRAVAIL EN COMPARAISON DES PRISONS DES PAYS BOURGEOIS“.

L'ouvrage est écrit en se basant non seulement sur la connaissance de la littérature et des monuments de l'oeuvre pénitentiaire, mais sur les propres observations et expériences de l'auteur qui eut pour lot, après la révolution et par rapport à la révolution, de rester en prison un temps assez considérable.

L'introduction de l'ouvrage commence par une histoire sommaire des institutions du crime et de la punition dans l'histoire de l'humanité. A l'époque primordiale du communisme primitif on considérait criminel tout ce qui nuisait à l'union patrimoniale. Quand, à la suite de la lutte économique s'étaient organisés le bien privé et les classes sociales, on considérait criminel tout ce qui nuisait aux intérêts des classes aisées et dominantes (quoique la vraie substance du crime était recouverte de phrases somptueuses que le crime impliquait la violation d'intérêts de toute la société). A l'aube de l'humanité on luttait avec les crimes par l'aide de la vengeance contre le criminel, stimulée par l'instinct vindicatif, propre à l'homme, à l'égal des animaux. On substitue peu à peu la vengeance, après l'organisation du bien privé, par la rançon (système de composition). L'impossibilité de recevoir la rançon dans certains cas, l'insuffisance de la rançon dans des crimes graves, obligent à remplacer la rançon par la punition individuelle dans des cas particuliers; peu à peu, ces cas particuliers deviennent une règle générale. A l'époque de l'esclavage et du servage les punitions individuelles (la peine de mort, les punitions douloureuses, mutilantes et les peines infâmantes, l'exil, la déportation, l'incarcération) ont un caractère excessivement cruel. Outre le but de payer par la peine du talion (système de vengeance), ou de recevoir un profit matériel (système de composition), on poursuit, le plus souvent, le but de terrifier la société par un cruel châtimement du criminel. Dans les temps plus récents, la bourgeoisie, ayant démoli l'organisation féodale, agissant dans le rôle de libératrice universelle (en réalité ne défendant que ses propres intérêts), elle exécute, entre autres mesures, les réformes du droit criminel. Les punitions cruelles disparaissent graduellement, l'incarcération

devient une punition fondamentale; on avance le but de la correction du criminel par l'incarcération, le régime des prisons s'adoucît, relativement au régime des anciennes prisons, et la criminalité ne cesse, ni ne diminue, au contraire, elle augmente. La science (l'école sociologique du droit criminel) établit que les crimes sont provoqués par les conditions sociales de la vie. Dans ce cas la lutte avec la criminalité par punition des criminels n'est pas suffisante. On accomplit quelques changements sociaux insignifiants; à côté de la punition des criminels, ayant déjà accompli un crime, on prend des mesures de protection sociale contre les éléments dangereux, au point de vue social. Dans la société bourgeoise, à condition de l'immuabilité de l'ordre capitalistique, qui est la cause fondamentale des crimes, la lutte avec la criminalité est condamnée à l'insuccès. Parallèlement, avec la croissance ultérieure du capitalisme, croît la criminalité. Les grandes phrases sur le traitement humain envers les criminels, sur leur correction ne font que cacher la vengeance inhumaine des classes dirigeantes envers les détenus, comme violateurs de l'ordre capitalistique, issus du milieu d'ennemis de leur classe.

La fin de l'introduction est consacrée à la question du crime et des moyens de lutte contre le crime dans les républiques des soviets et de la privation de liberté du criminel, en particulier. La législation des soviets ne cache pas, au contraire, elle souligne que le droit criminel des soviets a le caractère propre à sa classe, qu'il est considéré comme crime tout ce qui porte préjudice aux travailleurs ou à l'état ouvrier. Les travailleurs composant la masse dominante de la population, le but déterminatif étant de détruire les classes sociales, de remplacer par des travailleurs la classe des exploiters, les intérêts des travailleurs sont ceux de la majorité dominante de la population au moment donné, et les intérêts généraux dans l'avenir. La législation soviétique soutient fermement ce point de vue que les crimes sont provoqués par les conditions sociales. Les crimes qui ont lieu au moment donné dans les républiques des soviets sont, d'un côté, la suite du vieux régime détruit, de l'autre, le résultat naturel du moment transitoire du capitalisme au communisme. Il est hors de doute que la criminalité doit s'éteindre. Tout le travail fondateur soviétique dans le domaine de l'économie nationale, dans le travail de la civilisation et de l'instruction publique, dans le domaine de la protection du travail et de la santé, des finances, de l'assistance sociale etc, sont destinés à fonder de telles conditions sociales où les crimes ne devront plus avoir lieu. Il n'y a pas à douter qu'à l'avenir, quand le communisme sera arrivé à la perfection, les crimes, d'un phénomène général, deviendront de rares excès exigeant l'intervention médicale. C'est l'affaire de l'avenir. A présent que le crime est un phénomène général, il est indispensable de lutter, en employant des répressions contre les criminels. Cette lutte, d'après la législation des soviets, ne poursuit pas le but de vengeance, pas plus que le but d'augmenter des avantages matériels, ou de terrifier la société par un cruel

châtiment du criminel, puisque le crime n'est que la conséquence des conditions sociales et non pas le résultat de la mauvaise volonté du criminel. Elle poursuit exclusivement, d'après la législation des soviets, le but de protéger la société des travailleurs. La législation des soviets souligne que les répressions, employées comme moyens de lutte avec les crimes, doivent répondre au but, ne doivent pas être cruels et ne doivent pas causer de souffrance inutiles au criminel. En effet les moyens répressifs de lutte, prévus par le gouvernement soviétique, sont marqués d'une certaine douceur, comparativement aux punitions pratiquées dans les pays bourgeois. Il est vrai, que dans les républiques des soviets on a conservé la peine de mort („le moyen suprême de punition“ — peine de mort par les armes), mais ce n'est qu'un moyen exclusif et provisoire, qui n'est employé que par des tribunaux supérieurs jusqu'à ce qu'il ne soit aboli par l'organe supérieur législatif — par le comité central exécutif. Dans l'ordre normal on emploie, pour la plupart, la privation de la liberté, des travaux forcés, les amendes. Quant à la privation de liberté, en particulier, elle est fixée, d'après la législation soviétique, au terme de 1 jour à 10 ans; avec la possibilité de diminuer le temps de peine, en cas d'aplication de la libération avant le terme, ou de l'amnistie. Le régime dans les lieux d'incarcération ne doit pas comprendre de souffrances physiques ou d'humiliation de la dignité humaine du détenu, le détenu profite des droits de citoyen du gouvernement des soviets, tout en étant détenu, autant que cela est compatible avec le fait de la privation de sa liberté. Le but de la protection de la société, par l'emploi de moyens répressifs contre le criminel, a deux buts: celui de la défense générale, celui de la défense particulière, qui se rattache au but de la correction du criminel. Le but de la défense générale, qui iest d'empêcher aux éléments socialement dangereux à la société en général de commettre le crime, est atteint par la menace, de la part du législateur, des répressions en cas de l'accomplissement du crime; c'est terrifier dans son genre, mais ce n'est pas un châtiment cruel, ce n'est que l'imminence de la répression. Le but de la défense particulière, c. à d. l'empêchement d'un nouveau crime de la part d'un tel criminel qui avait déjà commis un crime, est atteint par l'accomplissement de la menace du législateur; il est supposé que le criminel, ayant supporté la répression, la privation de la liberté en particulier, n'a pas possibilité d'accomplir un autre crime. Pour qu'une telle supposition s'accomplisse dans l'avenir, après que le criminel ait subi la mesure de la répression, on doit le corriger. La législation des soviets comprend la correction du criminel non pas dans le sens de la transformation morale, mais dans le sens de l'adaptation à la vie commune du travail. Une telle correction est obtenue par l'organisation dans les lieux d'incarcération du travail forcé, et du travail civilisateur instructif. Le régime dans les lieux soviétiques d'incarcération est basé sur l'addition de l'isolation du criminel de la société (sans lui causer des souffrances physiques ou d'humilier sa dignité d'homme

et sans le priver de tous les droits du citoyen), au travail forcé et au travail instructif et civilisateur. C'est pour cela que les lieux d'incarcération soviétiques sont appelés des institutions correctionnelles par le travail.

Le texte de l'ouvrage se compose des chapitres suivants.

Chapitre I — „La loi pénitentiaire“. La privation de la liberté était déjà connue au droit criminel des vieilles terres russes. Elle était alors réglée par la coutume. On peut considérer comme première loi pénitentiaire dans le gouvernement de la Russie de l'ouest, deux articles (31 et 32 de la IV partie) du Statut Lithuanien de l'année 1588. Les règlements du Statut Lithuanien, avec certains changements et suppléments entrèrent dans le Statut que le peuple de la Petite Russie employait pour ses jugements (le projet du code des lois ukrainiennes du XVIII s.) On peut considérer comme premières lois pénitentiaires du royaume de Moscou les quelques articles du Code de 1649; une série des lois pénitentiaires privées est donnée au XVIII s.; dans la première moitié du XIX s. apparaît le code russe pénitentiaire „Le Statut pour les détenus sous la garde“. Le Statut sur les exilés“ lui sert de supplément; c'est aussi un monument de la première moitié du XIX s. Après la révolution d'octobre (novembre) de 1917 toute législation antérieure à la révolution est abolie, le code pénitentiaire y compris. L'affaire pénitentiaire est réglée par le droit coutumier révolutionnaire fondé sur l'opinion juridique. Apparaissent les décrets, les règlements, les circulaires sur des questions isolées de la cause pénitentiaire et sur toute une série de questions pareilles. Quand, à la fin de la guerre l'activité créatrice de la nouvelle vie soviétique commença, on fit le total de ce qui avait été fait dans le domaine de la cause pénitentiaire: en 1923 a été élaboré et en 1924 sanctionné le „Code Correctionnel du Travail de R. S. F. S. R.“ par le Comité Central Exécutif; plus tard, dans les mêmes formes ont été sanctionnés les Codes Correctionnels du Travail des républiques soviétiques Ukrainienne en 1925 et de la Russie Blanche en 1926. Le premier servit de source pour le deuxième et le premier et le deuxième pour le troisième. Tous les trois sont bâtis sur les mêmes principes fondamentaux. Nous voyons donc que dans les différentes républiques soviétiques les principes fondamentaux de la cause correctionnelle du travail sont identiques. En même temps chaque code a ses particularités, cela veut dire que la pensée législatrice travaille sans trêve dans la recherche d'une législation pénitentiaire meilleure. Dans toutes les républiques le Code Correctionnel du Travail, ainsi que le Code Criminel, sont promulgués dans les mêmes formes-sanctionnées par l'organe supérieur du pouvoir des soviets par le Comité Central Exécutif: cela veut dire que le pouvoir soviétique accorde à la cause de l'exécution de l'arrêt judiciaire une signification aussi grave qu'à la cause du jugement, c. à d. à l'acte de rendre l'arrêt. Après que le Code Correctionnel du Travail a été promulgué, de nouveaux décrets, règlements, instructions, circulaires apparurent pour compléter ou développer les articles correspondants du code.

Dans les états bourgeois, avec une certaine exception, les lois pénitentiaires sont promulguées dans l'ordre des affaires du département et présentent un secret du département caché de la société.

Chapitre II — „Genre de lieux de détention“. Dans les anciens temps les détenus de différentes catégories étaient jetés dans la même prison. Dans les nouveaux temps on commence à loger séparément ceux qui étaient sous l'enquête et les condamnés, les condamnés pour des crimes graves et pour des petits forfaits, les hommes et les femmes, les adultes et les mineurs, les malades et les bienportants. La législation correctionnelle du travail soviétique connaît de différentes espèces de détention: 1) les maisons d'arrestation pour ceux qui sont sous l'enquête et pour des condamnés à un temps court (jusqu'à 6 mois), les uns sont séparés des autres; 2) des maisons correctionnelles par le travail (en RSFSR et BSSR), ou les maisons de travaux forcés (en USSR) pour les condamnés à un terme au-dessus de 6 mois sans isolation sévère; en Ukraine dans ces mêmes maisons sont détenus ceux qui sont sous l'enquête, accusés de graves crimes; 3) les isolateurs d'une destination spéciale, avec le régime le plus austère, pour les criminels excessivement dangereux présentant le plus grand danger, et pour cela condamnés à la privation de liberté avec une sévère isolation; 4) les colonies d'économie rurale, industrielles et des métiers avec un régime doux, s'approchant par leur régime des entreprises économiques, pour les condamnés à la privation de liberté jusqu'au terme de 5 ans, de la classe ouvrière (préférentiellement en RSFSR, et exclusivement en USSR et BSSR) ayant commis un délit pour la première fois, par hasard, inconsciemment, ou à cause des circonstances de la vie difficile et qui ne donnent pas lieu à craindre leur fuite; 5) des maisons correctionnelles par le travail de transition avec un régime doux et à moitié libre (pareil aux colonies en USSR et BSSR et, avec un régime plus adouci en RSFSR) pour les criminels ayant achevé une partie de leur punition et manifesté de vraies preuves de s'être habitué à une vie du travail; 6) des maisons du travail pour des mineurs de 14 à 16 ans en RSFSR et BSSR et des „reformatoiriums“ pour des mineurs de 14 à 18 ans en USSR et une maison de travail pour les violateurs du droit, issus du milieu de la jeunesse de la classe ouvrière ou rurale de 16 à 20 ans en RSFSR et BSSR, avec le régime de caractère médical pédagogique; 7) des colonies pour des malades qui sont déséquilibrés psychiquement, pour des tuberculeux et autres maladies, des institutions d'expertise psychiatrique et des hôpitaux avec un régime d'un caractère médical; 8) des lieux de détention spéciaux (en RSFSR) et des sections spéciales (en USSR et BSSR) pour des femmes.

Chapitre III — „Système de détention“. Aucun système de détention n'avait et ne pouvait avoir lieu, jusqu'à ce que la punition poursuivait le but de la vengeance, de l'extraction d'avantage ou de terreur. La pensée de la nécessité d'un certain système de la détention ne pouvait venir qu'au nouveaux temps, quand on avait fait ressortir l'idée de la

correction du criminel par sa détention en prison. On a élaboré tout, d'abord en Amérique du Nord des systèmes de la détention isolée et du système de silence, plus tard, là-même, on a élaboré le système des reformatoires. Ces systèmes sont empruntés par les pays de l'Europe occidentale. Indépendamment on a élaboré en Europe Occidentale le système progressif anglo-irlandais de détention. Les systèmes de détention ne s'étaient pas maintenus dans leurs formes pures. Dans les différents pays ils étaient changés, combinés; les systèmes mixtes se créèrent. Dans la législation russe antérieure à la révolution, il y a certains indices sur des systèmes de détention; mais ces indices restaient en réalité lettre morte.

Dans les institutions soviétiques correctionnelles par le travail les systèmes de l'incarcération de l'isolement et du silence, étant contraires à la nature humaine, ne sont pas du tout admis. On a emprunté les principes fondamentaux du système progressif et du système des reformatoires, avec des changements substantiels; de la sorte on créa son propre système progressif soviétique de la détention. Tous les détenus, au moment d'entrer dans les institutions correctionnelles du travail, sont repartis en trois catégories: à la première catégorie appartiennent les criminels les plus dangereux, condamnés à la privation de la liberté avec sévère isolation; à la deuxième catégorie les condamnés à la privation de liberté sans une sévère isolation des criminels professionnels et les criminels de la classe non travaillante, ayant commis un crime à cause d'habitudes, d'intérêts et des points de vue propres à leur classe; à la troisième catégorie tous les autres. Pendant leur séjour dans les institutions correctionnelles du travail, les détenus sont enrégistrés à différents degrés: initial, moyen et supérieur, par rapport à leur correction (adaptation à la vie de travail); conformément à leur avancement, passant du degré initial dans le moyen et le supérieur, la position des détenus s'améliore, ils sont pourvus d'adoucissements, c. à d. on adoucit leur isolation, on agrandit leurs relations avec le monde extérieur (on leur donne la possibilité de recevoir tout ce qu'ils ont besoin, la permission d'acheter à leur propre compte des aliments et d'autres choses indispensables, d'avoir des rendez-vous, des correspondances, le droit de disposer de leur argent, des congés); en rapport avec la catégorie à laquelle appartient l'individu, son passage d'un degré à l'autre est plus ou moins facilité. A côté de leur passage d'un degré de leur détention à l'autre, les détenus sont transférés, à mesure de leur correction d'un lieu de détention, d'un régime plus sévère, à un autre, plus doux: de la maison correctionnelle par le travail dans une colonie d'économie rurale, celle de fabrique ou d'usine, ou industrielle et de métiers, ou dans une maison transitoire correctionnelle par le travail; de l'isolateur d'une destination spéciale dans une maison correctionnelle par le travail. Le comble du système soviétique progressif de la détention est la libération avant terme, accordée après un séjour minimal de détention ($\frac{1}{2}$ du terme en RSFSR et un $\frac{1}{3}$ en USSR).

Dans les prisons bourgeoises, les détenus des classes dominantes-aisées profitent de tels privilèges qui ne sont pas accessibles aux détenus de la classe indigente-ouvrière; cette politique de classe était bien en relief dans la législation de prison russe antérieure à la révolution. La législation des soviets fait passer dans les institutions correctionnelles par le travail sa politique de classe: le système progressif de la détention se répand sur tous les détenus, l'effet correctionnel du travail, l'effet de l'instruction civilisatrice se propagent aussi sur tous les détenus; mais à l'égalité d'autres conditions, grâce au fait même d'appartenir à leur classe, les travailleurs profitent d'adoucissement, qui ne sont pas accessibles à la classe non travaillante, par ce que les travailleurs sont chez eux dans la république du travail, ils ne peuvent pas être ennemis par principe d'une société ouvrière, tandis que la classe non travaillante est étrangère et exige d'être traitée avec méfiance. Le système soviétique de détention est caractérisé par toutes sortes de concours à l'autonomie des détenus et à l'individualisation de l'effet correctionnel du travail sur eux. Les moyens principaux d'action sont le travail et les moyens civilisateurs et instructifs.

Chapitre IV — „Le travail forcé dans les lieux de détention“. Les travaux dont s'occupent les détenus peuvent être intérieurs, c. à d. sur le territoire, dans l'enceinte du lieu de détention, et extérieurs, c. à d. hors de l'enceinte du lieu de la détention. Les travaux intérieurs se subdivisent à leur tour en travaux de ménage, c. à d. qui satisfont les besoins du lieu donné de détention (les détenus préparent la nourriture, rangent la cour et les chambres des prisons et les autres locaux, chauffent les poêles etc.) et en travaux productifs, c. à d. qu'ils confectionnent des objets pour le débit au marché. Un pour cent, relativement insignifiant, des détenus suffit pour accomplir les travaux du ménage. C'est sur les travaux productifs qu'on doit attirer le plus d'attention. On permet les travaux extérieurs pour les détenus qui ne peuvent pas être employés au dedans du lieu et ne font pas craindre leur fuite. Surtout les travaux d'économie rurale sont dignes d'attention dans les républiques des soviets; leur législation prévoit le genre spécial de la détention—les colonies d'économie rurale; les travaux agricoles peuvent être considérés extérieurs, s'il faut envisager sous le lieu de la détention le territoire occupé par le local, intérieurs, si sous le lieu de la détention on comprend tout le territoire de la colonie lui appartenant et exploité par elle. Le nombre de colonies agricoles croît chaque année. Les travaux forcés dans les lieux de la détention peuvent être organisés d'après le système d'entreprise ou d'après le système économique. Le système d'entreprise n'atteint pas le but, si la détention a pour but la correction, puisque l'entrepreneur n'a que faire avec la correction des détenus. Dans les états bourgeois contemporains domine le système économique; le système d'entreprise n'est admis parfois que comme complémentaire. Dans les républiques des soviets on n'applique que le système économique: dans les lieux de la détention il existe une organisation ouvrière particulière, avec

un des aides du chef à la tête, qui prend soins d'organiser les travaux et de vendre le produit du travail. Depuis des temps bien éloignés, on exploitait les travaux forcés des criminels pour en tirer des profits matériels. Ce n'est que dans les temps nouveaux qu'on a eu l'idée de profiter du travail du criminel pour sa correction. Cette idée est surtout admissible dans les républiques des soviets, qui sont des états du travail. Une des thèses fondamentales de la politique pénitentiaire du pouvoir des soviets porte, que la privation de la liberté est jointe d'une manière obligatoire au travail forcé, et l'autre thèse est, que le travail forcé doit avoir une signification instructive-corrective. Ce n'est pas chaque travail qui peut avoir une signification instructive et corrective. Telle signification n'a pas un travail forcé, pénible, qui provoque le dégoût. Au contraire le travail, qui donne une satisfaction, un travail agréable, qui fait éprouver de la joie, a une telle signification. La législation des soviets prend toutes les mesures pour organiser précisément un tel travail dans les lieux de détention. La législation des soviets n'admet que le travail utile à la société et n'admet pas le travail inutile, qui a été parfois pratiqué dans les prisons bourgeoises (par ex. le transport de fardeau sans but d'un endroit à l'autre). La législation des soviets défend à l'administration des lieux de détention de profiter du travail des détenus pour leurs propres services. La législation des soviets prescrit de lui enseigner ou de profiter d'un tel travail du détenu qui, à sa sortie en liberté, serait devenu sa profession, en lui garantissant un gagne pain. La législation des soviets prescrit de joindre les procès du travail avec l'instruction professionnelle, en les rendant de la sorte sensés et consciencieux. La législation des soviets prescrit à assigner au détenu un tel travail, qui correspond à ses forces, à sa santé, à ce qu'il a été préparé, à ses penchants. Le travail forcé, dans les lieux de détention soviétiques est généralement payé avec justice, en outre le détenu, en récompense de son travail productif et assidu, reçoit des adoucissements. La législation des soviets, outre le but instructif et correctionnel, pose au travail forcé un autre but-économique, qu'il soit profitable: pour que les dépenses des lieux de détention soient couverts par les revenus du travail des détenus. Un but ne contredit pas l'autre. Le travail, organisé pour donner une influence instructive et correctionnelle sur les détenus, sera productif, économiquement profitable, et atteindra son but économique. En cas, où ces buts ne s'accordent pas, le but instructif et correctionnel a la priorité; c'est pourquoi la législation des soviets appuie sur ce qu'il faut tendre au profit du travail, sans perdre de vue les buts correctifs.

Chapitre V — „Le travail de l'instruction civilisatrice dans les lieux de détention“. En rapport avec le but de correction que l'on met en avant se fait sentir l'urgence du travail civilisateur et instructif parmi les détenus. Ce travail était interprété dans le sens de l'éducation religieuse. Avant le XIX s. l'éducation religieuse dominait exclusivement. Au XIX s. l'instruction laïque commence à pénétrer dans les prisons. Jusqu'à présent,

quoique l'instruction laïque ait fait un progrès remarquable, l'église et la religion ont encore une signification dominante. Il n'y a rien à dire à propos des prisons russes, antérieures à la révolution; les églises et les prêtres étaient obligatoires et comme une rare exception il devait y avoir des écoles et des maîtres. Après la révolution d'octobre (novembre) de 1917, les églises dans les prisons ont été fermées et les prêtres congédiés. La politique générale du pouvoir des soviets, qui relie les larges masses des travailleurs à l'instruction, a été propagée sur les lieux de détention. Le travail civilisateur instructif parmi les détenus devint un élément indispensable du régime dans les lieux de détention soviétiques, en poursuivant un certain but, à l'aide de l'instruction politique et professionnelle générale, à l'aide de l'influence de la littérature et de l'art, de rehausser le développement intellectuel et civique du détenu, ennemi de la société et d'en faire un honnête travailleur et citoyen intellectuel. La législation des soviets prescrit à l'administration des lieux de détention de pourvoir de locaux suffisants et dûment organisés pour le travail civilisateur instructif. Dans le personnel des lieux de détention la législation des soviets introduit un directeur de la section instructive — éducatrice, représentée par un des aides du chef avec un personnel de maître instructeurs et professeurs et autres travailleurs de l'instruction civilisatrice. On autorise les détenus élire parmi eux une commission civilisatrice-instructive, comme aide à la section instructive éducatrice. Les détenus ne sont pas seulement des objets de l'action civilisatrice instructive: étudiants, auditeurs, spectateurs, lecteurs, mais des membres actifs des travaux civilisateurs instructifs: des maîtres-instructeurs, lecteurs, exécuteurs. Le travail civilisateur instructif se divise en travail scolaire et le travail au dehors de l'école. Le minimum du travail scolaire est absolument obligatoire dans tous les lieux de détention: organisation des écoles pour liquider les illettrés et pour une éducation élémentaire générale et politique. En outre, il est à souhaiter de créer des écoles de l'instruction générale du type supérieur et des écoles professionnelles, en rapport avec les travaux industriels développés en tel lieu de détention. Le minimum du travail civilisateur, en dehors de l'école, consiste en lectures à haute voix des journaux et des livres, suivies d'explications. Autre espèce de travaux civilisateurs instructifs, hors de l'école, sont: la bibliothèque, le club, les cercles (littéraire, musical, scientifique, sportif, théâtral et autres), spectacles, soirées littéraires et musicales, conférences tribunaux littéraires, des journaux écrits et oraux. On doit rapporter au travail civilisateur instructif les bureaux juridiques pour donner le secours juridique aux détenus (dont manquent ordinairement les travailleurs), des musées pénitentiaires, qui caractérisent la vie des détenus et leur personnalité. Ces institutions peuvent avoir, d'un côté, une signification civilisatrice — instructive, d'autre part, ce travail, qui est confié aux travailleurs de l'instruction civilisatrice, a une grande et indubitable signification éducative. L'éducation, cependant, ne doit pas être une fonction à part des

membres de la section instructive-éducatrice. On n'a pas besoin d'éducateurs spécialistes. Tout l'entourage doit influencer sur l'éducation du détenu: c'est dans le procès du travail forcé, dans le procès du travail d'instruction civilisatrice, dans le procès de l'aide médical, au procès de la vie quotidienne usuelle, que l'éducation doit se faire par influence sur des détenus. A ce point de vue, les maîtres ne doivent pas monopoliser l'éducation et, en même temps, tous les ouvriers de l'oeuvre correctionnelle par le travail doivent être des agents de l'éducation. De même, les collaborateurs de la section instructive-éducatrice ne doivent pas monopoliser le domaine du travail de l'éducation civilisatrice. Ce travail est fait par eux de préférence, mais pas exclusivement. Leurs concurrents principaux sont les membres de la section ouvrière. C'est au procès du travail qu'on peut et on doit donner aux détenus l'éducation professionnelle et générale. Les membres de la section ouvrière doivent donc posséder non pas seulement des connaissances et des habitudes techniques, mais une instruction professionnelle générale.

Chapitre VI — „Les conditions matérielles de la vie des détenus“. Le détenu est privé de liberté, mais pas pour toujours, provisoirement, le terme écoulé, le détenu rentrera dans la société ouvrière. Il faut donc le mettre pendant sa détention dans de telles conditions d'existence matérielle, que la surveillance sur lui soit possible, que la privation de liberté soit accomplie, qu'il travaille et soit sous l'influence de l'instruction civilisatrice et, une fois le terme de la détention écoulé, qu'il revienne à la liberté non pas invalide ou estropié, mais en homme capable de travailler. La première condition de l'existence matérielle est la demeure. Un bâtiment spécial est indispensable pour contenir les détenus. Dans les pays bourgeois, il se développa une ramification spéciale de l'architecture — l'architecture des prisons. L'architecture des prisons élabore plusieurs types de bâtiments pour les prisons, propres à faciliter la surveillance des détenus et empêcher toute possibilité de leur fuite. Dans les républiques des soviets on ne peut profiter des indications de l'architecture des prisons bourgeoises, que pour la construction des isolateurs d'une destination spéciale et, en partie, pour les maisons correctionnelles par le travail, ou pour des maisons de travaux forcés et des maisons de détention. Mais pour les bâtiments des colonies d'économie rurale, des colonies industrielles, celles de métiers et pour les maisons de transition, ou l'isolation et la surveillance n'ont pas de signification dominante, une architecture particulière soviétique est indispensable. Une autre condition d'existence matérielle est la nourriture. Les détenus doivent être assurés d'une nourriture suffisante. La législation des soviets prescrit de donner aux détenus une nourriture conforme à leur travail (plus ou moins pénible) et conforme à leur santé, une nourriture chaude et plusieurs fois par jour et variée. De même que de la nourriture, le détenu a besoin de sa fourniture matérielle, s'il n'en a pas: vêtements, chaussures, linge, vaisselle, savon

etc; on permet aux détenus de se servir de leurs propres objets, qui sont indispensables à leurs besoins et à leurs habitudes sensées; il est permis, en particulier, d'avoir des livres, ce qui est nécessaires à écrire, des cigarettes, du tabac (cependant dans certaines prisons bourgeoises la défense de fumer cause aux détenus, fumeurs habitués, des souffrances inutiles). Pour préserver la santé des détenus la législation des soviets prescrit à exécuter les exigences de la santé et de l'hygiène (les quarantaines, les bains, l'inspection sur la propreté etc). Une aide médicale est organisée en cas de maladie (le personnel médical, les ambulances, des sections d'hôpitaux dans chaque lieu de détention, pharmacies, des hôpitaux de prisons).

Chapitre VII — „La discipline dans les lieux de détention“. Il doit être établi un certain ordre de vie intérieure dans les lieux de détentions, ordre obligatoire pour les détenus. L'obéissance aux règlements de l'ordre intérieur (ou discipline) témoigne la bonne conduite du détenu et est récompensée d'adoucissements, au contraire la violation des règlements entraîne l'application des peines disciplinaires. L'ordre intérieur exige, tout d'abord, pour que le détenu, étant privé de liberté, reste jusqu'à sa libération dans le lieu de sa détention. La fuite est une violation de cette règle fondamentale. La fuite par elle même, sans circonstances accablantes (l'abandon volontaire du lieu de détention) n'est punie que de peines disciplinaires. En cas de circonstances accablantes (une mine, une éfraction, une violence) la fuite est considérée comme un délit criminel et, outre les moyens disciplinaires, est suivie d'application des moyens de défense sociale d'après le tribunal. L'infraction de tous les autres règlements d'ordre intérieur, touchant l'ordre du jour, des communications permises avec le monde extérieur, des travaux forcés, des occupations scolaires et des divertissements hors de l'école, des règlements sanitaires, des relation avec l'administration et les compagnons de détention etc, sont punis disciplinairement. D'après la législation des soviets ces peines sont considérablement plus douces que celles appliquées aux détenus dans les prisons bourgeoises: il n'y a pas sans doute de punitions corporelles conservées jusqu'à présent dans les prisons anglaises, il n'y a pas de salles disciplinaires françaises, il n'y a pas de prison qualifiée — le cachot allemand, ni même de prison ordinaire, ni rien ce qui causerait des souffrances physiques ou humilierait la dignité humaine du détenu. La législation des soviets connaît: une réprimande, une privation provisoire des entrevues, l'incarcération dans une chambre à part pour un court délai, la transfération dans un grade inférieur, la transfération dans un autre lieu de détention avec un régime plus sévère; ces peines disciplinaires ne sont appliquées que d'après les arrêts motivés écrits, les peines plus sévères, seulement avec la permission des institutions collégiales entre départements — une commission de surveillance, une commission de distribution et non pas d'après la bonne volonté de l'administration.

Chapitre VIII — „La direction des lieux de détention“. La politique pénitentiaire doit être partout la même dans un état. La direction des lieux de détention doit être bâtie dans un système de centralisation, c. à d. concentration dans un seul département. Dans les républiques des soviets c'est le commissariat des affaires intérieures dans lequel entre la direction des lieux de détention (RSFSR et BSSR) ou la section centrale correctionnelle du travail (en USSR). La direction sur place des lieux de détention appartient aux comités exécutifs (du gouvernement, de la région, de l'arrondissement), dans lesquels entrent les inspections spéciales et correctionnelles du travail. Après de ces inspections sont organisées des commissions de distribution — des institutions entre départementales collégiales, qui résolvent les questions les plus importantes du régime dans les lieux de détention et du sort des détenus. La direction des lieux de détention à part est confiée aux chefs auprès desquels il y a des institutions de surveillance. Au chef sont subordonnés ses aides les gérants de différentes sections: administrative, économique, ouvrière, de l'éducation civilisatrice; chaque section a un personnel de collaborateurs et auprès de chaque lieu de détention il y a un détachement de surveillants, subordonnés au chef et à son aide de la section administrative. La direction du lieu de la détention soviétique est une chose excessivement compliquée et d'une grande responsabilité, qui a de différentes fonctions administratives, financières, commerciales, d'instruction civilisatrice, sanitaires et poursuit un but très élevé — correction des criminels. C'est à cause de cela que les ouvriers de l'oeuvre correctionnelle par le travail dans les lieux soviétiques de détention, doivent être préparés pratiquement et théoriquement, doivent se soumettre aux règles de l'éthique professionnelle pénitentiaire, qui exige un dévouement à l'activité créatrice soviétique et le respect du travail, à la civilisation, à l'instruction, l'amour de l'homme, le respect de l'individu. L'éthique pénitentiaire soviétique était inaccessible aux géoliers antérieurs à la révolution, qui accomplissaient le rôle des bourreaux de la classe ouvrière. C'est pourquoi le pouvoir soviétique soumet à la responsabilité ces vieux géoliers, en cas de découverte, de leur ancienne fonction dirigée contre les travailleurs. D'autre part il mène un combat acharné avec les éléments, qui s'étaient associés à la cause soviétique correctionnelle du travail, qui font discréditer le pouvoir soviétique et dénaturent la politique pénitentiaire soviétique.

Chapitre IX — „Le patronat“. Le moment de la sortie du détenu à la liberté peut avoir une signification critique et peut le pousser involontairement sur une voie criminelle: l'habitude à la vie libre est perdue, les liens dans le monde libre sont brisés, l'ancien détenu est suspecté et, parfois, reçu hostilement, il n'a pas de gagne-pain et, peut être, d'asile. La fréquence des récidives est un fait incontestable. On doit venir en aide au détenu juste à ce moment critique de sa vie. L'aide lui est donnée par la société des patronats. Les patronats surgirent à la fin

du XVIII s. dans cette même Amérique du Nord, qui élaborèrent les premiers systèmes de la détention. Au XIX s. ils se répandirent dans toute l'Europe. L'expérience des états bourgeois d'un côté, les principes fondamentaux de la politique pénitentiaire soviétique de l'autre, donnent la possibilité de déterminer la question de l'organisation la plus rationnelle des patronats dans les républiques des soviets. En RSFSR les patronats nommés „comités de l'aide aux libérés des prisons“ sont organisés d'après le système mixte des représentants de l'état et des organisations publiques (professionnelles, du parti, coopératives) et des citoyens privés sympathisant à l'affaire. En USSR et BSSR, à part de pareils comités, fonctionnent des sociétés se basant sur des règlements spéciaux. Les patronats soviétiques accordent une aide matérielle (organisent des refuges, des salles à manger, des ateliers, acquièrent des billets de voyage et c.) et morale (donnent des conseils juridiques et autres, organisent des institutions de l'instruction civilisatrice). Les patronats soviétiques accordent des secours aux libérés de la détention, ainsi qu'aux détenus nécessiteux et à leurs familles.

ДЕ ЩО Є:

ВІД РЕДАКТОРА	6
ПЕРЕДМОВА	9
ВСТУП (Злочини й боротьба з ними в минулому й у сучасних буржуазних державах. Злочини й боротьба з ними в радянських республіках. Позбавлення волі за радянським правом)	14
РОЗДІЛ І. ПЕНІТЕНЦІЙНИЙ ЗАКОН	45
РОЗДІЛ ІІ. ВИДИ МІСЦЬ УВ'ЯЗНЕННЯ	54
РОЗДІЛ ІІІ. СИСТЕМИ УВ'ЯЗНЕННЯ	71
Системи ув'язнення в процесі їх історичного утворення	71
Оцінка систем ув'язнення	80
Система ув'язнення в радянських поправчо-трудовах закладах	86
Категорії й розряди	89
Місця ув'язнення з різним режимом	94
Дотермінове звільнення	105
Класовий підхід до ув'язнених	109
Самодіяльність й ініціатива в'язнів у радянських поправчо-трудовах закладах	118
РОЗДІЛ ІV. ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ПО МІСЦЯХ УВ'ЯЗНЕННЯ	121
Види примусової праці	121
Організація примусової праці в'язнів	128
Мета примусової праці	131
Виховно-поправне значіння праці й самооплатність місць ув'язнення	137
РОЗДІЛ V. КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ РОБОТА ПО МІСЦЯХ УВ'ЯЗНЕННЯ	155
Освіта релігійна й освіта інтелектуальна по тюрмах буржуазних держав	155

<i>Культурно-просвітня справа по місцях позбавлення волі СРСП</i>	160
<i>Шкільна праця</i>	167
<i>Книгозбірня</i>	174
<i>Позашкільна праця й загальноосвітні розваги</i>	176
<i>Юридичне бюро</i>	186
<i>Музей</i>	188
<i>Культпросвітня робота й примусова праця</i>	190
<i>Виховання в 'язнів</i>	193
<i>Вивчання в 'язнів</i>	198
РОЗДІЛ VI. МАТЕРІАЛЬНІ УМОВИ	
В'ЯЗНИЧНОГО ЖИТТЯ	205
<i>Приміщення; тюремна архітектура</i>	205
<i>Харч та речове постачання</i>	209
<i>Охорона здоров'я й медична допомога</i>	214
РОЗДІЛ VII. ДИСЦИПЛІНА ПО МІСЦЯХ УВ'ЯЗНЕННЯ	227
<i>Правила внутрішнього розпорядку й дисциплінарна відповідальність в 'язнів</i>	227
РОЗДІЛ VIII. УПРАВЛІННЯ М. У.	237
<i>Місцеве управління м. у.</i>	241
<i>Підготовка службовців по місцях ув'язнення</i>	256
<i>Службові обов'язки робітників поправчо-трудової справи</i>	264
<i>Пенітенційна етика</i>	269
<i>Особисті прикмети службовців по місцях ув'язнення</i>	272
РОЗДІЛ IX. ПАТРОНАТ	281
UN RACONRSI DE L'ONVRAGE	290

Малиновський І. О.

**РАДЯНСЬКІ ПОПРАВЧО-ТРУДОВІ УСТАНОВИ
ПОРІВНЮЮЧИ З БУРЖУАЗНИМИ ТЮРМАМИ**

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Відповідальний за випуск *Василь Попелюшко*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Формат 42х30/4.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 1,5. Гарнітура “TimesNewRoman”

Тираж 60 прим.

Оригінал-макет виготовлено у видавництві

Національного університету “Острозька академія”

Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію

РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.